

**HISTORIA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE
PRAGENSIS**

TOMUS XLII. Fasc. 1–2

Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy

OBSAH

<i>Výročí a osobnosti</i>	
11	Josef Petráň, Josef Hanzal (25. 3. 1934 – 25. 6. 2002)
15	Jiřina Urbanová, Josef Hanzal: soupis prací 1960–2002
<i>Články</i>	
33	Olivier Marin, Libri hereticorum sunt legendi: Svoboda výuky na pražské univerzitě (1347–1412)
59	Filip Outrata, Vavřinec Benedikt Nudožerský jako typ humanistického vzdělance
75	Ludmila Hlaváčková, Elias Altschul a homeopatie na pražské lékařské fakultě ve druhé polovině 19. století
85	Marie Štemberková, Praktická výuka románských jazyků na české univerzitě v Praze do konce první světové války
105	Michal Šimůnek, „Mláďí vpřed“ a lékařská fakulta Univerzity Karlovy v Praze 1938–1939
123	Margret Lemberg, Odebírání doktorského titulu na Filipově univerzitě v Marburku v letech 1933–1945
<i>Materiály</i>	
149	František Kavka – Blanka Zilynská (edd.), Jak a proč vznikla Vysoká škola politických a hospodářských věd v Praze (VŠPHV) a co bylo důvodem jejího zániku?
<i>Recenze</i>	
175	Klasobraní zahraničních prací posledních let k dějinám středověkého školství, převážně univerzitního (I. Hlaváček)
185	Hus na mezinárodním fóru (B. Zilynská)
193	Alexander Demandt (Hrsg.), Stätten des Geistes. Große Universitäten Europas von der Antike bis zur Gegenwart (M. Svatoš)
196	Monika Gletler – Alena Míšková (edd.), Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik (J. Pešek)
<i>Zprávy</i>	
205	Křišťan z Prachatic: Stavba a užití astrolábu, ed. A. Hadravová – P. Hadrava (M. Svatoš)
207	Jacques Verger, Les universités au Moyen Age (M. Svatoš)
208	Jacques Le Goff a kol., Středověký člověk a jeho svět (M. Svatoš)
209	Hartmut Boockmann, Wissen und Widerstand. Geschichte der deutschen Universitäten (M. Svatoš)
209	Valentin Urfus, 19. 4. 1713 – Pragmatická sankce, rodný list podunajské monarchie (K. Litsch)

Kronika

- 213 František Graus – člověk a historik. Seminář o životě a díle českého historika (Z. Beneš)
215 Pracovní seminář Historik a databáze. Možnosti a meze využití databázových programů pro historický výzkum (M. Svatoš)

Cizojazyčná shrnutí

- 57 Olivier Marin, Libri hereticorum sunt legendi. Die Freiheit der Lehre an der Prager Universität.
79 Filip Outrata, Vavřinec Benedikt Nudožerský als Typ des humanistischen Gebildeten
83 Ludmila Hlaváčková, E. Altschul und die Homöopathie an der Prager medizinischen Fakultät in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts
102 Marie Štemberková, Der praktische Unterricht romanischer Sprachen an der tschechischen Universität Prag bis zum Ende des Ersten Weltkriegs
121 Michal Šimůnek, „Jugend vorwärts“ und die medizinische Fakultät der Karls-Universität in Prag 1938–1939
145 Margret Lemberg, Die Entziehung des Dokortitels an der Philipps-Universität Marburg 1933–1945

Autoři

- Prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc., Ústav českých dějin FF UK
Prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., Katedra PVH a archivního studia FF UK
Doc. PhDr. Ludmila Hlaváčková, CSc., Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK
Prof. PhDr. František Kavka, CSc., Praha
Dr. h. c. Margret Lemberg, Marburg a. d. Lahn
Olivier Marin, Ph.D., Université Paris-XIII
Doc. JUDr. Karel Litsch, CSc., Praha
Mgr. Filip Outrata, Nakladatelství Vyšehrad
Prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., Institut mezinárodních studií FSV UK
Prof. PhDr. Josef Petráň, CSc., Ústav dějin UK a Archiv UK
PhDr. Michal Svatoš, CSc., Ústav dějin UK a Archiv UK
Mgr. Michal Šimůnek, Výzkumné centrum pro dějiny vědy
PhDr. Marie Štemberková, Ústav dějin UK a Archiv UK
PhDr. Jiřina Urbanová, Ústav dějin UK a Archiv UK
PhDr. Blanka Zilynská, Ústav dějin UK a Archiv UK

Výročí a osobnosti

JOSEF HANZAL (25. 3. 1934 – 25. 6. 2002)

JOSEF PETRÁŇ

Josef Hanzal, rodem z Radhostic na Prachaticku, se po maturitě na gymnáziu v Plané u Mariánských Lázní přihlásil v roce 1953 ke studiu oborů archivnictví – dějepis na tehdejší Filozoficko-historické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Zajímala ho sociálně-ekonomická problematika venkova v raném novověku, jež byla v programu Katedry československých dějin a archivního studia (vedené profesorem Václavem Husou), v týmové spolupráci s archiváři v regionech. Bádání nesvazovala tolik politickoideologická doktrína jako v jiných tématech a bylo možné vcelku bez úhony se opírat o nové metody „buržoazních“ zahraničních odborníků. Šťastnou okolností přešel v době Hanzalova studia z Olomouce na pražskou fakultu v roce 1955 docent František Kutnar, znalec oboru, jenž dovedl usměrnit zájem studentů. Diplomovou práci o vývoji a významu poddanské odúmrtní v Čechách do roku 1620 Hanzal vypracoval a obhájil v roce 1958 v semináři docenta PhDr. Zdeňka Fialy. Komparativním způsobem, sondami pramenů z velkých dominií rožmberských a lobkovických, drobných statků rytířských a městských i několika velkostatků církevních, se pokusil postihnout rozdíl mezi právní teorií a praxí. Podle připomínek školitele i oponenta Dušana Třeštíka, jež se týkaly některých rychle vyslovovaných závěrů obecnější povahy, text práce náročného tématu zkrátil a vydal ve *Sborníku archivních prací* roku 1960.

V pobočce Státního archivu Litoměřice v Libochovicích, kam nastoupil už v posledním roce svého studia na fakultě (1957/58) a po absolvování zůstal v letech 1960 až 1962, se Hanzal potkal se svým někdejším gymnaziálním profesorem PhDr. Josefem Křivkou, znalcem novověké agrární historie, jenž shledal lepší příležitost k vědeckému bádání jako archivář než jako středoškolský učitel. Hanzal mohl sotva najít vhodnějšího odborníka pro zasvěcení do archivní a heuristické praxe. Podílel se na přípravě *Průvodce po archivních fondech Státního archivu Litoměřice*, který vyšel roku 1963. Vedle toho si mladý badatel vyzkoušel heuristiku a metody mikrohistorické regionální vlastivědné práce, jež – jak ukazuje bibliografie – zůstala částí jeho programu.

Příležitost jít natrvalo do Prahy se Hanzalovi naskytla v roce 1962. Stal se pracovníkem univerzitního archivu, spojeného tehdy s Ústavem pro dějiny Univerzity Karlovy. Pořádání studentských a fakultních fondů mu dalo podnět k rozšíření badatelských témat o dějiny školství. Zaměřil se nejen na problematiku vysokých škol, zaujalo ho také nižší školství po osvícenských reformách v poslední čtvrtině 18. století, jeho stránka jazyková v souvislosti s počátky národního obrození. Zároveň mu příchod do Prahy

usnadnil široké kontakty zejména v Historickém klubu, jehož členem se stal již za studií v roce 1958. Intelektuální obzor Klubu určovali většinou starší historikové, kteří se po roce 1948 nepodřídili státní doktríně, odsouzení bádát v ústraní, často s omezenými možnostmi publikovat. Klub mladým badatelům prostředkoval setkání s těmito zkušenými odborníky, mohli poměřovat v diskusích vlastní výsledky. Hanzal tu měl několik přednášek, v letech 1965 až 1981 byl jednatelem Klubu, jehož činnost byla později pod tlakem Státní tajné bezpečnosti (StB) zastavena.

Mezitím autoritativní moc zasáhla rovněž do Hanzalova života. V létě roku 1969 stačil ještě na poslední chvíli před znovuzavedením cenzury zveřejnit v *Dějínách a současnosti* tehdy objevnou zasvěcenou stať o studijních prověrkách na vysokých školách v letech 1949–50, opřenu o archivní prameny. Rok na to se mu již nepodařilo ukrýt mezi fondy, jež spravoval, spisovnu Akademické rady studentů z let 1968–69. Po drastickém zákroku Státní tajné bezpečnosti proti Ústavu pro dějiny Univerzity Karlovy, jehož činnost byla v červnu 1970 zastavena, musel Hanzal opustit zaměstnání. V tehdejším Kabinetu Zdeňka Nejedlého při Ústavu pro jazyk český ČSAV, kde našel v následujících šestnácti letech útočiště, rozšířil spektrum zájmů na kulturně-politické dějiny. Participoval na edicích korespondence Nejedlého s českými historiky a hudebními vědci.

Současně sbíral podklady pro soubornější zpracování duchovního vývoje českého baroka, osvícenství a počátků obrození. Utřídil náročnou látku a vydal monografii *Od baroka k romantismu* (1987), pojednávající o genezi české kultury 19. století. Na ni měla navázat kniha podávající „medailony“ osobností z různých sociálních vrstev v 18. století, na jehož počátku vrcholil barok a na konci působily ideje Velké francouzské revoluce při zrození novodobého českého národa. Knížka s názvem *Věk rozumu?* se měla stát doplňkovou četbou ve výuce dějepisu. V roce 1990 uvízla v stránkové korektuře (v řadě *Stopy – fakta – svědectví*) v důsledku zániku nakladatelství Panorama. Některé její pasáže užil pak autor v dosud nevydaném díle o poměru Čechů ke katolictví od předbělohorské doby po současnost, jehož rukopis pro nakladatelství Vyšehrad dokončil krátce před svou smrtí.

V monografiích, na nichž Hanzal pracoval od osmdesátých let, shrnul dosavadní vědomosti v úsilí o kulturněhistorickou syntézu zdrojů národního obrození. Anticipoval náročný program bádání, který se dnes otevírá v souvislosti s objasňováním počátků moderní epochy. S odvahou jemu vlastní vyslovil soudy popírající černobílá schémata části „oficiální“ historiografie před rokem 1989, veden snahou nevracet se k schématům starším.

Hanzal v sedmdesátých a osmdesátých letech nepolevil v účasti na veřejném životě s tím, že část činnosti musel přenést do pololegální nebo ilegální formy bez ohledu na existenční nejistotu, již to s sebou přinášelo. Neztrácel kontakt s umlčenými historiky, jejichž okruh se v letech „normalizace“ početně i názorově rozšířil. Přispíval i do jejich „samizdatových“ sborníků; v periodikách legálních, trpěných „ve stínu“, publikoval nekrology „nepohodlných“ osobností a pozitivní recenze prací neuznávaných režimními doktrináři. Postavil se na obranu Kutnarových *Dějin českého a slovenského dějepisectví* (1973, 1978), jejichž druhý díl byl stažen z prodeje a užívání. To vše se podle mínění příslušníků Státní bezpečnosti neslučovalo s požadovaným chováním pracovní-

ka ČSAV a Hanzal byl v roce 1986 ze zaměstnání vyhozen. Listopadového „sametu“ 1989 se pak dočkal v závěťtí Archivu Národní galerie na Zbraslavi.

Pád starého režimu umožnil Hanzalovi deset let zaměstnání v Historickém ústavu AV ČR, před odchodem na odpočinek v roce 1999, a současně se mu stal výzvou k aktivitě literární i organizátorské. Po obnovení činnosti Historického klubu v roce 1990 byl tři roky jeho starostou. Účastnil se založení Masarykovy společnosti, Společnosti Edvarda Beneše, aktivizoval činnost Matice české jako člen jejího výboru. Pracoval ve výboru Vědecké archivní rady ministerstva vnitra, vystupoval na konferencích, v diskusích i kulturních setkáních, byl zkrátka k zastížení tam, kde se tvořivě nebo pietními poctami obnovovaly demokratické poměry.

Nahlédnutí do bibliografie z devadesátých let udivuje nebývalým počtem i tematickým rozsahem Hanzalových prací. Neopustil problematiku baroka a pobělohorské rekatolizace, osvícenství a obrození, poněkud zasuta zůstala tematika agrárněhistorická. Hanzalovo bádání v té době profilují společensky aktuální a aktualizovaná témata z moderních kulturně politických dějin a historiografie. V krátké době připravil rychle za sebou několik popularizačních knížek o osobnostech, jejichž odkaz bylo třeba rehabilitovat: Josefu Pekařovi (1992), Antonínu Švehlovi (1993) a Edvardu Benešovi (1994). Současně s tím se účastnil přípravy antologie neznámých či zapomenutých prací významného publicisty Ferdinanda Peroutky, včetně jeho u nás poprvé zveřejněného exilového *Demokratického manifestu (Jací jsme, 1991)* a vydal memoáry svého učitele a přítele Františka Kutnara (*Generace Brázdy, 1992*). Jeho dějiny rodných Mlázovic zredigoval v druhém doplněném vydání (1997). Hanzal v těchto letech pojednal zasvěceně o našich dějepiscích, jejichž dílo nebylo předtím náležitě zhodnoceno a věnoval vzpomínky přátelům ze starší generace Historického klubu.

Společenská situace kladla a klade historikovi náročné otázky komplikované desiderii předešlé epochy. Hanzal si odvážně vytknul program nadmíru široký, v časově krátkém horizontu, když zvažují možnosti nezbytné heuristiky nezpracovaných primárních pramenů. Odtud někdy jistý spěch, patrný například ve výboru i kritickém aparátu edice *Deníků Josefa Pekaře 1916–1933* (2000). Odvaha vyslovit rychle hodnotící soudy poznamenala i dvě stěžejní Hanzalovy monografie z posledního období. Na biografii svého uctívaného vzoru se chystal už přípravnými studii v disidentských sbornících. V knize *Josef Pekař – život a dílo* (2002), rozhojnil svědectví pramenů o velké osobnosti historika. Pekařova společnost ho po zásluze poctila čestným členstvím.

Sotva kdo měl takový rozhled po tvorbě a osudech soudobých historiků jako Hanzal, mimo jiné díky diskusím v Historickém klubu i v kuloárech. Odtud vysvětlíme jeho ambice navázat na dílo Kutnarovo přehledem *Cesty české historiografie 1945–1989* (1999). Potrvá nějaký čas, než bude řada problémů posouzena v důkladných studiích monografických. Třeba jít *ad fontes*. Autor mohl spoléhat na subjektivní svědectví a paměť, posuzovat výsledky jemu tematicky blízké. Podal přehled rámcového schématu institucí, osnova jeho díla je zajisté nevyrovnaná. Zatím dal současnému i budoucímu bádání víc impulsů než leckterý jeho kritik.

Josef Hanzal si kladl poctivě velké cíle, jeho nemocné srdce nápor nevydrželo.

JOSEF HANZAL: SOUPIS PRACÍ 1960–2002

JIŘINA URBANOVÁ

Bibliografie J. Hanzala

(V soupise nejsou uvedeny články v novinách, recenze, referáty a zprávy.)

1960

Vývoj a význam poddanské odúmrti v předbělohorských Čechách. – In: *Sborník archivních prací*. – Roč. 10, č. 1 (1960), s. 146–180.

1961

K úvahám o novodobé diplomatice [diskuse]. – In: *Archivní časopis*. – Roč. 11 (1961), s. 167–169.

Renesanční zámek v Libochovicích. (Věnováno k výročí 400 let města a zámku). – In: *Časopis Společnosti přátel starožitností*. – Roč. 69 (1961), s. 146–151.

1962

K padesátinám dr. Václava Lukáše. – In: *Časopis Společnosti přátel starožitností*. – Roč. 70 (1962), s. 171.

Neznámá stavba K. I. Dienzenhofra v Poohří. (Ke stavbě barokního kostela v Kostelci nad Ohří.) – In: *Časopis Společnosti přátel starožitností*. – Roč. 70 (1962), s. 201–204.

Poddání novohradského panství v 2. polovině 16. století. – In: *Jihočeský sborník historický*. – Roč. 31 (1962), s. 1–15.

1963

K dějinám patrimoniálního archivnictví na poč. 19. stol. – In: *Archivní časopis*. – Roč. 13 (1963), s. 28–35.

K diplomatice předbělohorských urbářů. – In: *AUC – Philosophica et historica*. – (1963), č. 5, s. 79–93.

Poslední Rožmberkové a Karlova universita. – In: *Jihočeský sborník historický*. – Roč. 32 (1963), s. 153–158.

Předbělohorské poddanské inventáře.- In: *Česká literatura*. – Roč. 50 (1963), s. 169–174.

Státní archiv v Litoměřicích. Průvodce po archivních fondech. Sv. 2 / Zprac. Josef Křivka, Josef Hanzal... a kol. – Praha: Archivní správa MV, 1963. – 391 s., příl. – (Průvodce po státních archivech; Sv. 16).

Studium zemědělství na pražské universitě. – *AUC HUCP*. – T. 4, fasc. 2 (1963), s. 139–160.

1964

Kindermannova vzorná škola v Kaplici. – In: *Jihočeský sborník historický*. – Roč. 33 (1964), s. 156–163

Současný stav a úkoly studia českých pozemkových knih. – In: *Sborník archivních prací*. – Roč. 14, č. 1 (1964), s. 39–56.

Vesnická obec a samospráva v 16. a na počátku 17. století. – In: *Právněhistorické studie*. – Sv. 10 (1964), s. 135–147.

1965

K dějinám nižšího školství před rokem 1775. – *AUC HUCP*. – T. 6, fasc. 1 (1965), s. 67–83.

Pojetí archivnictví v nové literatuře. – In: *Archivní časopis*. – Roč. 15 (1965), s. 214–222.

Všestudentský archiv (1849–1953). Inventární seznam. – Praha: Universita Karlova, 1965. – 88 s.

Vytváření vztahu venkovského lidu k půdě. (Několik podnětů k práci regionálního badatele). – In: *Acta regionalia. Sborník vlastivědných prací*. – Praha: Společnost přátel starožitností, 1965. – S. 138–144.

1966

Hospodářské patrimonialní účty předbělohorského období. – In: *Sborník archivních prací*. – Roč. 16 (1966), s. 397–419.

Rozvoj nižšího školství v Čechách na konci 18. století. – In: *AUC HUCP*. – T. 7, fasc. 1 (1966), s. 93–117.

1967

Ferdinand Kindermann von Schulstein und die deutsche Pädagogik der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. – In: *Pädagogische Rundschau*. – Jg. 11 (1967), s. 813–823.

Kritika Dobnerova díla v německé literatuře. – In: *AUC HUCP*. – T. 8, fasc. 2 (1967), s. 44–51.

Příspěvek k ohlasu francouzských demokratických názorů v české právnícké literatuře a publicistice druhé poloviny 18. století. – In: *Právněhistorické studie*. – Sv. 13 (1967), s. 63–84.

1968

Jazyková otázka ve vývoji obrozenského školství. – In: *Československý časopis historický*. – Roč. 16 (1968), s. 217–240.

Z dějin západočeského školství v době obrozenecké. – In: *Minulostí Západočeského kraje*. – Sv. 6 (1968), s. 154–177.

Z historie obrozenecké školy a lidové osvěty na Litoměřicku. – In: *Vlastivědný sborník Litoměřicka 1967* [vyd. 1968], s. 1–13.

1969

Anekční krize 1907–1908 ve světle nových dokumentů. – In: *Historie a vojenství*. – Roč. (1969), s. 441–456.

Barokní ekonom Jiří Ignác Pospíchal. – In: *Středočeský sborník historický*. – Roč. 4 (1969), s. 105–123.

„Studijní“ prověrky na vysokých školách. – In: *Dějiny a současnost*. – Roč. 11, č. 6 (1969), s. 28–30. – [Přetištěno v knize Žaluji. Sv. 3, Cestou k Sidonu /Antonín Kratochvíl. – Haarlem: CCC, 1977 a v dalším vydání téže knihy Praha: Dolmen, 1990. – S. 92–96.

1971

Čeští kantoři a varhaníci v roce 1765. – In: *Hudební věda*. – Roč. 8 (1971), s. 481–492.

Jiří Ignác Pospíchal a jeho doba. – In: *Československý časopis historický*. – Roč. 19 (1971), s. 229–258.

Johannes Kepler a předbělohorské Čechy. – In: *Dějiny věd a techniky*. – Roč. 4 (1971), s. 1–12.

Vzdělanost a lidová osvěta v počátcích národního obrození. – In: *Sborník historický*. – Sv. 18 (1971), s. 39–69.

1972

Nižší školy v Čechách v 17. a 18. století. – *Muzejní a vlastivědná práce*. – Roč. 10 (1972), s. 152–170.

Počátky rakovnické a liberecké reálky. – In: *Dějiny věd a techniky*. – Roč. 5 (1972), s. 33–47. – Rés. něm.

1973

Dvě stě let od narození Josefa Jungmanna. – In: *Naše rodina*. – Roč. 5, č. 28, s. 13.

Zdeněk Nejedlý – historik Litomyšle: na okraj korespondence Zdeňka Nejedlého. – In: *Zprávy z muzeí od Trstenické stezky*. – Č. 13/14 (1973), s. 3–11.

1974

Z dějin pobělohorské rekatolizace. – In: *Muzejní a vlastivědná práce*. – Roč. 12 (1974), s. 22–35.

1975

Martin Bacháček z Nauměřic a městské školy ve středních Čechách před Bílou horou. – In: *Středočeský sborník historický*. – Sv. 10 (1975), s. 137–150.

Moderní osobní a rodinné archivy. – In: *Slovenská archivistika*. – Roč. 10 (1975), s. 67–82.

Palackého kulturní program před rokem 1848. – In: *Česká literatura*. – Roč. 24 (1975), s. 122–142.

Vědecká metoda a umělecké tvůrčí postupy v moderním českém dějepisectví. – In: *Zdeněk Nejedlý. Doba-život-dílo*. – Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, 1975. – S. 35–69. – (Kabinet Zdeňka Nejedlého. Literárněvědné práce; sv. 16).

Vzpomínky Jaroslava Golla na Bedřicha Smetanu. – In: *Hudební věda*. – Roč. 12, č. 4 (1975), s. 372–375.

1976

Hodnocení písemných pramenů v díle Palackého. – In: *Archivní časopis*. – Roč. 26, č. 2 (1976), s. 79–87.

Palackého historiografické začátky. – In: *Muzejní a vlastivědná práce*. – Roč. 14, č. 1 (1976), s. 34–38.

Korespondence / Zdeněk Nejedlý, Antonín Tomíček; předmluvu (s. 5–6) napsal Josef Hanzal. – Hradec Králové – Praha: Kruh; Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV, 1976. – 259 s.

Palackého kulturní program před rokem 1848. – In: *Česká literatura*. – Roč. 24 (1976), s. 122–132.

Příspěvek k dějinám školství a jeho správy v Čechách v letech 1775–1848. – In: *Sborník archivních prací*. – Roč. 26 (1976), s. 221–260.

Průvodce po archivu Zdeňka Nejedlého / [Zpracovali Josef Hanzal...]. – Praha: Academia, 1976. – 239 s.

1977

F. A. Sporck a počátky osvícenství v Čechách. – In: *Sborník historický*. – Sv. 25 (1977), s. 45–87.

Čteme Zdeňka Nejedlého, Výbor z díla Zdeňka Nejedlého pro mládež / Zdeněk Nejedlý; uspořádali a vysvětlivkami opatřili Josef Hanzal, Jaroslav Jiránek, Jaroslav Kojzar... – Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1977. – 247 s., 48 s. fot. příl.

Hovoří Moskva. Rozhlasové projevy z let 1939–1945 / Zdeněk Nejedlý; uspořádali a poznámky a vysvětlivky napsali Petr Čornej, Josef Hanzal, Jaroslav Kojzar. – Praha: Odeon, 1977. – 147 s., 16 s. fot. příl.

K pojetí lidu v obrozenské literatuře. – In: *Česká literatura*. – Roč. 25 (1977), s. 225–235.

Kořeny Nejedlého rusofilství. – In: *Zdeněk Nejedlý a Sovětský svaz. Přednášky lektorů SČSP k 100. výročí narození Z. Nejedlého*. – Praha: Lidové nakladatelství, 1977. – S. 1–5.

1978

Kořeny Nejedlého rusofilství. – In: *Praha-Moskva*. – Roč. 23, č. 1 (1978), s. 37–39.

Korespondence Zdeňka Nejedlého s českými historiky / K vyd. přípr. Josef Hanzal a Blanka Svadbová. – Praha: Academia, 1978. – 176 s.

Metodologická a literární hodnota Nejedlého díla. – In: *Česká literatura*. – Roč. 26 (1978), s. 135–150.

Umění staré a nové. Výbor ze studií / Zdeněk Nejedlý; uspoř., předmluvu (s. 5–37), edič. poznámky a vysvětlivky napsali Josef Hanzal, Jaroslav Střítecký – Praha: Supraphon, 1978. – 224 s.

Z dějin obrozeneckého školství na Podblanicku. – In: *Sborník vlastivědných prací Podblanicka*. – Sv. 19 (1978), s. 213–236.

Zdeněk Nejedlý – archivář. – In: *Archivní časopis*. – Roč. 27 (1978), s. 196–208.

Z. Nejedlý a V. Helfert ve světle vzájemné korespondence. – In: *Hudební věda*. – Roč. 15, č. 1 (1978), s. 52–68.

1979

Královští poddaní na Volyňsku a jejich Brdo. – In: *Vědecké práce Zemědělského muzea*. – Roč. 18 (1979), s. 51–68.

Lexikon české literatury / Připravili Vladimír Forst, Ludmila Lantová, Josef Hanzal... – In: *Česká literatura*. – Roč. 27 (1979), s. 149–165.

Liběchov osvícenský a romantický. – In: *Středočeský sborník historický*. – Roč. 14, část 2 (1979), s. 187–196.

Nejedlého přínos regionálnímu bádání. – In: *Českolipsko literární*. – Sv. 3 (1979), s. 5–15.

Palacký a česká kultura první poloviny 19. století. – In: *Pocta Františku Palackému* / Redigovali Jaromír Dvořák, František Valouch, Miloslav Pospíchal. – Olomouc: Univerzita Palackého, 1979. – S. 101–105. – (Václavkova Olomouc 1976).

Pobělohorská rekatolizace v jižních Čechách. – *Jihočeský sborník historický*. – Roč. 48 (1979), s. 181–191.

Zdeněk Nejedlý a Vladimír Helfert v dopisech. – In: *Z bojů o českou hudební kulturu* / Připravil Petr Čornej, Jaromír Dvořák, Josef Hanzal... – Praha: Academia, 1979. – S. 165–185.

Zdeněk Nejedlý – klasik české vědy a kultury / Petr Čornej, Josef Hanzal, Jaroslav Jiránek... – In: *Zdeněk Nejedlý, klasik naší vědy a kultury* / Redigoval Jaroslav Jiránek. – Praha: Ústav pro českou a světovou literaturu, 1979. – S. 45–93. – (Kabinet Zdeňka Nejedlého. Literárněvědné práce; sv. 20).

1980

Bolzanovo pojetí národa. – In: *Zdeňku Kalistovi k osmdesátinám*. – [samizdat] 1980. – S. 93–211.

Významný zemědělský ekonom 18. století F. K. Sweerts-Sporck. – In: *Vědecké práce Zemědělského muzea*. – Roč. 20 (1980), s. 85–101.

1981

Idea národa v obrozenské literatuře. – In: *Česká literatura*. – Roč. 29 (1981), s. 247–256.

Palacký and Czech Culture in the First Half of the Nineteenth Century. – In: *East European Quarterly*. – Vol. 15 (1981), s. 51–66.

1982

Miloslav Volf (1902–1982). – In: *Vědecké práce Zemědělského muzea*. – Roč. 22 (1982), s. 21–22.

1983

K sedmdesátinám PhDr. Josefa Křivky, CSc. – In: *Archivní časopis*. – Roč. 33 (1983), s. 231–232.

Táborské deníky Bartoloměje Zelenky z let 1680–1682. – In: *Jihočeský sborník historický*. – Roč. 52 (1983), s. 39–45. – Rés. něm.

Za Františkem Kutnarem. – In: *Vědecké práce Zemědělského muzea*. – Roč. 23 (1983), s. 23–26.

1986

Nejedlého pojetí regionální a osvětové práce. – In: *Vlastivědný sborník Podbrdská*. – Sv. 23 (1982) [vyd. 1986], s. 161–169. – Rés. angl.

1987

Církevní poměry v západních Čechách v druhé polovině 16. století. – In: *Minulostí Západočeského kraje*. – Sv. 23 (1987), s. 89–102.

Josef Pekař a jeho doba. – In: *Pekařovské studie [samizdat]*. Praha 1987. – S. 22–57. – [Uvedeno pod pseudonymem Jan Rohan].

Od baroka k romantismu. Ke zrození novodobé čs. kultury. – Praha: Academia, 1987. – 226 s., 16 s. příl.

1988

Bohuslav Balbín a Jičínsko. – In: *Listy starohradské kroniky*. – Roč. 11, č. 4 (1988), s. 84–86.

Jihočeské motivy v díle Josefa Šusty. – In: *Jihočeský sborník historický*. – Roč. 57 (1988), s. 215–219.

1989

Bolzanovy univerzitní promluvy. – In: *Zprávy Archivu Univerzity Karlovy*. – Č. 8 (1989), s. 23–51.

Ke kritice československé historiografie. – In: *VI. Sjezd československých historiků*. – S. 121–123. – Historické studie [samizdat]. – 12, 1989, sv. 25.

Korespondence Zdeňka Nejedlého s historiky Gollovy školy / k vydání připravili a úvodní studii Gollova škola a Zdeněk Nejedlý (s. 7–42) napsali Petr Čornej, Josef Hanzal, Blanka Svadbová. – Praha: Univerzita Karlova, 1989. – 426 s. – (Knihnice Archivu Univerzity Karlovy).

Vlastenectví a kosmopolitismus v českém pobělohorském myšlení a kultuře. – In: *Studia Comeniana et historica*. – Roč. 19, č. 39 (1989), s. 54–70.

1990

Josef Mikuláš Windischgrätz, osvícenský vědec a kritik Velké francouzské revoluce. – In: *Právněhistorické studie*. – Sv. 31 (1990), s. 176–193. – Rés. něm.

Josef Pekař a jeho odkaz. (Ke 120. výročí narození). – In: *Československý časopis historický*. – Roč. 88 (1990), s. 317–341. – Rés. něm.

[Článek byl vydán v samizdatovém sborníku Statě historické, sociologické, Kritiky a glosy 10, 1982, s. 1–41, pod pseudonymem Jan Rohan].

Josef Pekař doma. Řeč Josefa Hanzala při otevření Pekařovy výstavy na hradě Valdštejn 15. září 1990. – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 1, č. 1 (1990). – S. 6–9.

Rekatolizace v Čechách – její historický smysl a význam. – In: *Sborník historický*. – Sv. 37 (1990), s. 37–91. – Rés. angl.

Zemřel Karel Kučera – In: *Historie a vojenství*. – Roč. 39 (1990), s. 103–104.

1991

Josef Křivka (25.12.1913–22.6.1990). – In: *Český časopis historický* – Roč. 89 (1991), s. 148–150.

Poslední dopis Josefa Šusty. – In: *Dějiny a současnost*. – Roč. 13, č. 3 (1991), s. 51–54.

Proslov při odhalení Pekařovy busty v Daliměřicích 22.6.1991. – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 2, č. 2 (1991), s. 3–5.

Rekatolizace v pobělohorských městech. – In: *Česká města v 16.–18. století*. – Praha: Historický ústav ČSAV, 1991. – S. 197–202.

Smrt v barokním myšlení a barokní tvorbě. – In: *Barokní umění a jeho význam v české kultuře*. – Praha: Národní galerie, 1991. – S. 202–207.

Společenský význam české hudby 18. století. – In: *Studie Muzea Kroměříž*. – (1991), s. 11–14. – [Symposium *Hudba a zámecké kultury v 18. století*].

O Jaroslavu Werstadtovi a Františku Ferdinandovi [doslov] / Josef Hanzal, Robert Kvaček. – In: *Zápas Františka Ferdinanda o záchranu habsburské monarchie* / Jaroslav Werstadt; k vyd. přípr. Josef Hanzal – Praha: Historický klub, 1991. – S. 69–71.

Polemik jasného myšlení [doslov]. In: *Jací jsme. Demokratický manifest* / Ferdinand Peroutka; ed. Josef Hanzal. – Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví, 1991. – S. 233–243.

1992

Generace Brázdy / František Kutnar; k vyd. připravili Josef Hanzal, Josef Tlapák; předmluvu Nad Kutnarovými vzpomínkami na Brázdu (s. 5) napsal Josef Hanzal. – Praha: Historický klub, 1992. – 201 s., obr.

J. F. Beckovský a jeho dílo. – In: *Bohuslav Balbín a kultura jeho doby v Čechách. Sborník z konference Památníku národního písemnictví*. – Praha: Památník národního písemnictví, 1992. – S. 99–102. – Rés. něm. s. 280–281.

Josef Pekař – Praha: Mladá fronta, 1992. – 51 s. – (Kdo je...; sv. 4).

Josef Pekař – historik české pudy. – In: *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. – Sv. 5 (1992), s. 7–12.

K duchovní a kulturní úrovni barokního kléru. – In: *Kultura baroka v Čechách a na Moravě*. – Praha: Historický ústav ČSAV, 1992. – S. 85–92. – Rés. angl.

Vzpomínka na Miloslava Volfa. – In: *Archivní časopis*. – Roč. 42 (1992), s. 45–46.

Zdeněk Nejedlý bez legend. – In: *Od Trstenické stezky*. – Roč. 1, č. 3 (1992), s. 1–6.

1993

Antonín Švehla. (K 120. výročí narození a 60. výročí úmrtí). – Jinočany: H + H, 1993. – 55 s. – (Panorama dějin. Řada Historické osobnosti; sv. 3).

Čeští historici před únorem 1948. – In: *Český časopis historický*. – Roč. 91 (1993), s. 268–285. – Rés. něm. (odpověď v diskusi In: ČČH. – Roč. 92 (1994), s. 419–420)

Historik a básník Zdeněk Kalista. – In: *AUC Philosophica et historica*. – 1991 [vyd. 1993], 5, s. 23–32. – Rés. něm. – (Studia historica 38; Z novodobých dějin).

Na cestě k samostatnosti. (Výběr z článků a přednášek 1916–1935) / Josef Pekař; [Ed.] Josef Hanzal. – Praha: Panorama, 1993. – 151 s.

1994

Český ráj barokní. – In: *Barokní písemnictví v Českém ráji* / Dagmar Faměrová. – Sobotka: Městská knihovna Fráni Šrámka, 1994. – S. 3–5. – (Knihovnička Českého ráje – Sobotka; sv. 3).

Češství a evropanství Schauerovy doby. – In: *Hubert Gordon Schauer – osobnost, dílo, doba* / [Uspoř.] Milan Skřivánek – Litomyšl: Státní okresní archiv, 1994. – S. 37–41.

Duchovní tvářnost pobělohorských Čech a dílo Josefa Pekaře. – In: *Josef Pekař a české dějiny 15.–18. století. Sborník referátů z vědecké konference*. – Bystrá nad Jizerou: Státní okresní archiv Semily, 1994. – S. 85–88. – Rés. něm. – (Z Českého ráje a Podkrkonoší; suppl. 1).

Edvard Beneš. – Praha: Mladá fronta, 1994. – 51 s. – (Kdo je...; sv. 7).

František Kutnar, historik českého domova. – In: *Listy katedry historie a kabinetu regionálních dějin - Hradec Králové 1994*, č. 6, s. 27–34.

Josef Šusta (1874–1994). – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 5, č. 1 (1994), s. 10.

Několik ohlédnutí za 7. sjezdem českých historiků / [Aut.] Josef Hanzal, Zdeněk Hojda, Jaroslav Marek, Martin Nodl, Jiří Pešek. – In: *Český časopis historický*. – Roč. 92 (1994), s. 186–192.

Normální škola v Praze a učitelské vzdělání 1775–1800. – In: *Škola a město. Sborník příspěvků z konference „Škola a město“ konané ve dnech 5.–6. října 1992*. – Praha: Karolinum, 1993 [1994]. – S. 140–144. – (Documenta Pragensia; sv. 11).

Poměr E. Beneše a K. Krofty k Německu. – In: *Moderní dějiny*. Sv. 2 (1994), s. 95–100. – Rés. něm., angl.

Poslední návrat Josefa Pekaře. – In: *Josef Pekař a české dějiny 15.–18. století, Sborník referátů z vědecké konference*. – Bystrá nad Jizerou: Státní okresní archiv Semily, 1994. – S. 5–6. – (Z Českého ráje a Podkrkonoší; suppl. 1).

Přijala česká společnost T. G. Masaryka? – In: *Křesťanská revue*. – Roč. 61, č. 5 (1994), s. 127–133.

Svatý Jan Hus? – In: *Literární noviny*. – Roč. 5, č. 37 (1994), s. 3.

Z dějin německé historiografie po roce 1945. – In: *Soudobé dějiny*. – Roč. 1 (1994), s. 861–874.

1995

Čtyřhvězdí českých historiků: Krofta, Werstadt, Slavík, Borovička. – In: *Odkaz*. – 1995, č. 1–2, s. 15–16.

F. Š. Rautenstrauch ve světle svých deníků. – In: *Český časopis historický*. – Roč. 93, č. 1 (1995), s. 86–98. – Rés. něm. s. 98.

Historik a diplomat. – In: *Literární noviny*. – Roč. 6, č. 32 (1995), s. 5. – [Kamil Krofta].

Jan Slavík, historik myslitel. Ke 110. výročí narození. – In: *Český časopis historický*. – Roč. 93, č. 4 (1995), s. 665–685. – Rés. něm.

Mariánský kult v barokních Čechách. – In: *Rekatolizace v českých zemích. Sborník příspěvků z konference v Jičíně, konané 10. září 1993*. – Jičín: Městský úřad, 1995. – S. 17–27. – Rés. něm.

Naše nynější krize. – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 6, č. 1 (1995), s. 1–2.

Pekař a jeho odkaz. – In: *Pekařovské studie. K 50. výročí smrti Josefa Pekaře* / [K vyd. přípr.] Eva Kantůrková. – Praha: Academia, 1995. – S. 23–46. – (Původně vyšlo jako samizdat v roce 1987).

Slavíkovo myšlení a „mlčení“ po únoru 1948. Přednáška v Historickém klubu v Národním muzeu 8. 2. 1995. – In: *Slovanský přehled*. – Roč. 81 (1995), s. 93–96.

Tragédie historika Josefa Šusty. – In: *Literární noviny*. – Roč. 6, č. 23 (1995), s. 3.

Umčlený historik. K 110. výročí narození Jana Slavíka. – In: *Dějiny a současnost*. – Roč. 17, č. 6 (1995), s. 25–28.

Z dějin novodobé české diplomatiky. – In: *Pocta Evě Šmilauerové*. – Praha: Státní okresní archiv Praha – západ, 1995. – S. 29–34. – Rés. něm.

Životní jubileum Evy Šmilauerové. – In: *Archivní časopis*. – Roč. 45 (1995), s. 255–256.

1996

České vlastenectví, nacionalismus a šovinismus. – In: *Tvar*. – Roč. 7, č. 16 (1996), s. 17.

Edvard Beneš: Arcképek kettös tükörben / Magda Ádám, Josef Hanzal. – Dunaszerdahely: NAP Kiado, 1996. – 172 s.

Josef Goll – 150 let od narození. – In: *Literární noviny*. – Roč. 7, č. 29 (1996), s. 2.

K historické a umělecké hodnotě českých kancionálů. – In: *Z Českého ráje a Podkrkonoší*. – Sv. 9 (1996), s. 113–118.

K pětasedmdesátinám Josefa Tlapáka. – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 7, č. 2 (1996), s. 43–44.

K sedmdesátinám Jindřicha Růžičky. – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 7, č. 1 (1996), s. 25.

Kamil Krofta a Slovensko. – In: *K poctě Jaroslava Marka. Sborník prací k 70. narozeninám prof. dr. Jaroslava Marka*. – Praha: Historický ústav AV ČR, 1996. – S. 97–103. – Rés. něm.

Kulturní a společenský význam českých poddanských měst v druhé polovině 18. a na počátku 19. století. – In: *Poddanská města v systému patrimoniální správy. (Sborník příspěvků z konference v Ústí nad Orlicí 12.–13. září 1995)*. – Ústí nad Orlicí: Okresní archiv, 1996. – S. 40–44.

Miroslav Truc (7. 6. 1929 – 26. 4. 1996). – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 7, č. 1 (1996), s. 31–32.

Místo J. V. Šimáka v české historiografii. – In: *J. V. Šimák a poslání regionální historiografie v dnešní době*. – Semily: Státní okresní archiv Semily, 1996. – S. 11–14. – Rés. něm. – (Z Českého ráje a Podkrkonoší; suppl. 2).

[O perspektivách Historického klubu: Kolego Jiří Pešku.] – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 7, č. 1 (1996), s. 22–23.

Pekařovy recenze. – In: *Český časopis historický*. – Roč. 94 (1996), s. 354–358. – Rés. něm.

Pocta J. V. Šimákovi. – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 7, č. 1 (1996), s. 24–25.

T. G. Masaryk a Jaroslav Goll. – In: *Occursus – Setkání – Begegnung. Sborník ku poctě 65. narozenin prof. dr. Jana Křena* / Ed. Zdeněk Pousta – Pavel Seifter – Jiří Pešek. – Praha: Karolinum, 1996. – S. 98–107.

1997

České země a Československo v Evropě 19. a 20. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka / [Uspoř.] Jindřich Dejmek, Josef Hanzal. – Praha: Historický ústav AV ČR, 1997. – 534 s.

Jarmila Glazarová. – In: *Velké ženy české*. – Praha: X-Egem, Nova; Knižní klub, 1997. – S. 169–170.

Karel Novotný. – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 8, č. 1 (1997), s. 36.

Kutnarovy Mlázovice. – In: *Mezi Chlupy a Kamennou Hůrou. (Obraz dějin Mlázovic v Podkrkonoší a okolí)* / František Kutnar. – Mlázovice: Osvětová beseda, 1997. – S. 7–9.

Milena Jesenská. – In: *Velké ženy české*. – Praha: X-Egem, Nova; Knižní klub, 1997. – S. 163–166.

Minulost a současnost u Josefa Pekaře. – In: *Literární noviny*. – Roč. 8, č. 6 (1997), s. 4.

O stavu a úkolech české regionální historiografie. – In: *Středočeský sborník historický*. Sv. 22–23 (1996/7) [vyd.1997], s. 18–21. – Rés něm.

Osobnost Štěpána Rautenstraucha. – In: *Břevnov v českých dějinách*. – Uspoř. Marie Bláhová, Ivan Hlaváček. – Praha: Filozofická fakulta UK, 1997. – S. 64–68.

Pekařovo potýkání s Palackým. – In: *České země a Československo v Evropě 19. a 20. století. Sborník prací k 65. narozeninám prof. dr. Roberta Kvačka*. I [Uspoř.] Jindřich Dejmek, Josef Hanzal. – Praha: Historický ústav AV ČR, 1997. – S. 153–163.

Sto let od narození Emanuela Janouška. – In: *Archivní časopis*. – Roč. 47 (1997), s. 234–240.

Sto let od narození Emanuela Janouška. – In: *Emanuel Janoušek 1897–1970. Referáty ze semináře k 100. výročí českého historika zemědělství a lesnictví uspořádaného Národním zemědělským muzeem v Praze dne 16. října 1997*. – Praha: Národní zemědělské muzeum, 1997. – S. 5–11.

T. G. Masaryk a Jaroslav Goll. – In: *Masarykův sborník*. Sv. 9 (1993–1995) [vyd. 1997], s. 59–69. – Rés. angl.

T. G. Masaryk a Josef Pekař. – In: *Odkaz*. – 1997, č. 6, s. 1–4.

Velké ženy české / Předmluvu Žena v moderních dějinách (s. 5–8) a Doslov (s. 178–179) napsal Josef Hanzal. – Praha: X-Egem, Nova; Knižní klub, 1997. – 181 s.

Zápas o dědictví Palackého na konci 19. století. – In: *Bratři Grégrové a česká společnost v druhé polovině 19. století*. – Praha: Dr. Eduard Grégr a syn, 1997. – S. 179–183.

1998

Česká historiografie 1945–1948. – In: *Rok 1947. Česká literatura, kultura a společnost v období 1945–1948. Materiály z konference, pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR 11.–13. 6.1997 v Praze*. – Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1998. – S. 131–133.

Český venkov v tvorbě Františka Kutnara a jeho předchůdců. – In: *Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisce na formování obrazu české minulosti*. – Semily: Státní okresní archiv Semily, 1998. – S. 9–15. – Rés. něm. – (Z Českého ráje a Podkrkonoší; suppl. 4).

Ferdinand Kindermann von Schulstein (1740–1801). Školský reformátor a osvícenský duchovní. – Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1998. – 91 s. – (Knižnice vyšehradské kapituly; sv. 2).

František Kutnar a Historický klub. – In: *Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisce na formování obrazu české minulosti*. – Semily: Státní okresní archiv Semily, 1998. – S. 230–234. – Rés. něm. – (Z Českého ráje a Podkrkonoší; suppl. 4).

Josef Pekař a jižní Čechy. – In: *Zlatá stezka*. – Roč. 5 (1998), s. 143–148. – Rés. něm.

Kultura a česká společnost za první republiky. – In: *Reflexe dějin první Československé republiky v české a slovenské historiografii*. – Praha: Historický ústav AV ČR, 1998. – S. 161–167.

Občan a stát – proměny myšlení. (Výňatek z referátu na konferenci). – In: *Akademický bulletin* 1998, č. 12, Příloha Akademického bulletinu, s. IV.

Pekařovo mládí a zrání. – Sobotka: Nadace rodného domu Fráni Šrámka, 1998. – 39 s. – (Knižnička Českého ráje; sv. 11).

Politická elita meziválečného Československa. Kdo byl kdo 1918–1938 / František Kolář a kol.; [úvodní slovo] Josef Hanzal. – Praha: Pražská edice, 1998. – 302 s.

Sto let od narození Emanuela Janouška. – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 9, č. 1 (1998), s. 31–32.

Zrození moderního českého selského stavu. – In: *Národní obrození a rok 1848 v evropském kontextu*. – Litomyšl: Město Litomyšl, 1998. – S. 31–36. – Rés. něm.

1999

Cesty historiografie 1945–1989. – Praha: Karolinum, 1999. – 272 s.

Idyla v písmácké literatuře. – In: *Idyla a idylčnost v kultuře 19. století*. – Ústí nad Labem: Albis international, 1999. – S. 69–76. – Rés. něm.

Josef Pekař a německá historiografie. Josef Pekař und deutsche Historiographie. – In: *Překračování hranic aneb zprostředkovatel Bedřich Loewenstein. Jubilejní spis k 70. narozeninám evropského historika*. – Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999. – S. 78–86.

Kořeny a projevy českého antisemitismu na přelomu 19. a 20. století. – In: *Hilsnerova aféra a česká společnost 1899–1999*. – Praha: Židovské muzeum, 1999. – S. 160–163.

Občan a stát – proměny myšlení. – In: *Československo 1918–1938. Osudy demokracie ve střední Evropě. Díl 1*. – Praha: Historický ústav AV ČR, 1999. – S. 148–151. – Rés. něm.

Palacký v pojetí Gollovy školy. – In: *František Palacký 1798/1998. Dějiny a dnešek. Sborník z jubilejní konference*. – Praha: Historický ústav AV ČR, 1999. – S. 211–218. – Rés. něm.

Sabina a Havlíček, zvláště v letech 1848–1849. – In: *Scientia nobilitat*. – Praha: Karolinum, 1998. [Vyd. 1999]. – S. 125–128. – (Příspěvky k dějinám vzdělanosti; 1/1998).

T. G. Masaryk a Josef Pekař. – In: *Od Ještěda k Troskám*. – Roč. 7, č. 1/2 (1999), s. 1–5.

Zikmund Winter: specifika typu historika. – In: *Zikmund Winter. Mezi historií a uměním. Materiály z mezioborové vědecké konference*. – Rakovník – Praha: Okresní

muzeum Rakovník pro Muzejní spolek královského města Rakovník; Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1999. – S. 46–50.

2000

Česká historiografie od května 1945 do února 1948. – In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Historica*. – Vol. 29 (2000). – S. 214–217. (Sborník prací historických; sv. 17).

Deníky Josefa Pekaře 1916–1933 / Josef Pekař; k vyd. připravil a úvod Josef Pekař v zrcadle svých deníků (s. 7–44) napsal Josef Hanzal. – Praha: Vyšehrad, 2000. – 197 s. – (Historica).

Deset let od odchodu Karla Kučery. – In: *Odkaz*. – 2000, č. 14–15, s. 16.

Památce Josefa Borovičky (1885–1971). – In: *Zpravodaj Historického klubu* – Roč. 11, č. 2 (2000), s. 50–52.

Projev při odhalení pamětní desky na rodném domě Zdeňka Kalisty v Benátkách nad Jizerou 13. dubna 2000. – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 11, č. 1 (2000), s. 25–26.

Půlstoletí od smrti Jaroslava Prokeše. – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 11, č. 2 (2000), s. 54–55.

T. G. Masaryk a česká společnost. – In: *Literární noviny*. – Roč. 11, č. 11 (2000), s. 1, 3.

T. G. Masaryk a Josef Pekař. – In: *Masarykův sborník*. – Sv. 10 (1996–1998) [vyd. 2000]. – S. 74–80. – Rés. angl.

T. G. Masaryk v denících Josefa Pekaře / Ed. Josef Hanzal. – In: *Masarykův sborník*. – Sv. 10 (1996–1998) [vyd. 2000]. – S. 301–317. – Rés. angl.

Vzpomínka na Karla Kučeru. – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 11, č. 1 (2000), s. 66–67.

Vzpomínky na Karla Kučeru. – In: *AUC HUČP*. – T. 40, fasc. 1–2 (2000), s. 11–14.

Zdeněk Kalista a Josef Pekař. – In: *Zdeněk Kalista a kulturní historie*. – Semily: Státní okresní archiv, 2000. – S. 124–130. – (Z Českého ráje a Podkrkonoší; suppl. 6).

Zdeněk Nejedlý a poválečné školství a kultura. – In: *Minulost, současnost a budoucnost gymnaziálního vzdělávání*. – Semily: Státní okresní archiv, 2000. – S. 95–100. – Rés. něm. – (Z Českého ráje a Podkrkonoší; suppl. 5).

2001

Hrozba komunistické minulosti. – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 12, č. 2 (2001), s. 79–80.

K osmdesátinám Josefa Tlapáka. – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 12, č. 1 (2001), s. 119–120.

K šedesátinám Michala Flegla. – In: *Středočeský sborník historický*. – 25 (1999) [vyd. 2001], s. 251–255.

Ke zrodu novodobé české kultury a vědy. – In: *František Martin Pelcl. Sborník příspěvků z odborného semináře / K vydání připravil Jan Tydlitát*. – Rychnov nad Kněžnou: Městský úřad; Státní okresní archiv, 2001. – S. 5–10.

Probošt Ferdinand Kindermann na Vyšehradě. – In: *Královský Vyšehrad. 2. Sborník příspěvků ke křesťanskému miléniu a k posvěcení nových zvonů na kapitulním chrámu sv. Petra a Pavla*. – Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. – S. 323–327.

Sto let od narození Miroslava Volfa. – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 12, č. 2 (2001), s. 105–106.

T. G. Masaryk a česká společnost. – In: *T. G. Masaryk, idea demokracie a současné evropanství. Sborník mezinárodní vědecké konference konané v Praze 2.–4. března 2000. Díl 1.* / Ed. Emil Voráček. – Praha: Filosofia, 2001. – S. 351–355. – Rés. něm.

T. G. Masaryk a Josef Pekař. – In: *T. G. Masaryk a československá státnost. XIII. Letní škola historie*. – Praha: Porta linguarum, 2001. – S. 116–127.

2002

Josef Pekař: život a dílo. – Praha: Karolinum, 2002. – 263 s.

Miroslav Volf. Sto let od narození, dvacet let od úmrtí. – In: *Archivní časopis*. – Roč. 52 (2002), s. 18–20.

Články o Josefu Hanzalovi

Historik Josef Hanzal / Michal Flegl. – In: *Evangelický týdeník. Kostnické jiskry*. – Roč. 79, č. 11 (1994), s. 3.

K šedesátinám Josefa Hanzala / Milan Skřivánek. – In: *Archivní časopis*. – Roč. 44 (1994), s. 172–174.

Josefu Hanzalovi k šedesátce / Vladimír Bystrický. – In: *Minulostí Západočeského kraje*. – Sv. 30 (1995), s. 232–233.

Josef Hanzal – 65 let / Zdeněk Poustka. – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 10, č. 1 (1999), s. 48–50.

Galerie jubilantů / J. T. – In: *Odkaz 1999*, č. 10–11, s. 18–21.

Hanzal, Josef (11. 3. 1934 Radhostice, o. Prachatice). – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 11, č. 1 (2000), s. 69–71.

Zemřel Josef Hanzal / Jan Havránek. – In: *Kuděj*. – Roč. 4, č. 2 (2002), s. 105.

Za Josefem Hanzalem (25. 3. 1934–25. 6. 2002) / Michal Svatoš. – In: *Dějiny a současnost*. – Roč. 24, č. 5 (2002), s. 60.

Za Josefem Hanzalem (11. 3. 1934–25. 6. 2002) / Zdeněk Pousta. – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 13, č. 1 (2002), s. 65–66.

Vzpomínka na Josefa Hanzala / Jiří Kocián. – In: *Zpravodaj Historického klubu*. – Roč. 13, č. 1 (2002), s. 66–67.

Za Josefem Hanzalem / Jindřich Dejmek. – In: *Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století*. – Sv. 10 (2002), s. 324–330.

Nezlomený duch. Historik Josef Hanzal 1934–2002 / Uspořádal Bořivoj Čelovský. – Šenov u Ostravy: Tilia, 2003 – 113 s.

Obsahuje: Úvodem / Bořivoj Čelovský, s. 7; Za Josefem Hanzalem / Robert Kvaček, s. 8–11; Historik Josef Hanzal / Jiří Dejmek, s. 12–21; Josef Hanzal – 65 let / Zdeněk Pousta, s. 22–24; Polemika Josefa Hanzala a Jiřího Peška nejen o Historickém klubu / J. Kocián, Josef Hanzal, Jiří Pešek, s. 25–33; Z díla Josefa Hanzala (Hrozba komunistické minulosti; Břímě komunistické minulosti; Palacký v pojetí Gollovy školy; Projev při odhalení pamětní desky na rodném domě Zdeňka Kalisty v Benátkách nad Jizerou 13. dubna 2000; Recenze knihy B. Čelovského *Mnichovský syndrom*; Josef Pekař – život a dílo; Cesty české historiografie); Bibliografie Josefa Hanzala, s. 110–113. (Kromě úvodu editora jsou všechny příspěvky přetisky z původního vydání).

Naplňný osud Josefa Hanzala (11. března 1934 – 25. června 2002) / Petr Čornej. – In: *Český časopis historický*. – Roč. 101 (2003), s. 199–203.

Články

LIBRI HERETICORUM SUNT LEGENDI: SVOBODA VÝUKY NA PRAŽSKÉ UNIVERZITĚ (1347–1412)

OLIVIER MARIN

Úvod

V posledních patnácti letech začíná bádání odkrývat historickou závažnost cenzury a doktrinálních odsouzení. Ať už byla pronesena uvnitř či mimo univerzitu, dlouho se setkávala s jistou lhostejností části historiků, kteří odmítali vidět v nich něco jiného než jen stereotypní pravidla, navíc značně volná, poněvadž v mnoha případech uvedené texty téměř nekorespondují s myšlenkou, kterou v nich hledali cenzoři. Ale v době, kdy zastaralé akademické oddělování dějin politických od duchovních už nemá své místo, přitahují tato opatření znovu pozornost. Při pohledu na jejich polemické úmysly se ukázalo, že nepostrádají smysl a záměr a hodí se ke zkoumání, dle šťastného vyjádření A. de Libery,¹ jakožto *opérateurs historiques* – příčiny historických změn. Zákazy, proměny a přenos myšlenek, které z nich plynuly, svědčí skutečně o tom, že s rozmachem univerzitní instituce představovalo vědění a obsah výuky předmět, kolem něhož se odehrávaly střety různých mocenských instancí. Z toho důvodu mohou texty kondemnační tvořit zdroj informací pod podmínkou, že budou znova zařazeny do konkrétního rámce institucionálních struktur a pracovních zvyklostí, které ovládaly *intellectus fidei*.

Zásluhy v této oblasti má W. J. Courtenay, který se jako první pokusil z obecného hlediska v měřítku celého západu posoudit, jak silně dopadala cenzura na univerzitní život.² Tento druh výzkumu, prohlouben švýcarskou školou fribourgskou, L. Bianchim³ i mnoha dalšími badateli, není samozřejmě vyčerpán. Kromě toho, že zůstávají mezi odborníky značné rozpory v hodnocení, soustředil se jejich zájem od počátku na pařížskou univerzitu a obzvláště na odsouzení „latinského averroismu“ roku 1277 a na jeho následky. Jejich závěry by tedy nebylo možno rozšířit na další *studia generalia* zakládaná na konci středověku v celé střední a severní Evropě. Naopak je zde otázka, zdali tato tendence dekoncentrace univerzit, prolamující monopol Paříže ve chvíli, kdy ostat-

¹ A. de Libera, *Penser au Moyen Age*, Paris 1991, s.193.

² W. J. Courtenay, *Inquiry and Inquisition: Academic Freedom in Medieval Universities*, *Church History* 58, 1989, s. 168–181.

³ L. Bianchi, *Censure et liberté intellectuelle à l'université de Paris (XIIIème-XIVème siècles)*, Paris 1999; J. Miethke, *Bildungsstand und Freiheitsforderung (12. bis 14. Jahrhundert)*, in: J. Fried (ed.), *Die abendländische Freiheit vom 10. zum 14. Jahrhundert*, Sigmaringen 1991, s. 221–247; F.-X. Putallaz, *Insolente liberté. Controverses et condamnations au XIIIème siècle, Fribourg 1995*; J. M. M. H. Thijssen, *Censure and Heresy at the University of Paris, 1200–1400*, Philadelphia 1998.

ní tradiční zdroje moci, počínaje papežstvím, ztrácely rovněž mnoho ze svého lesku, nenahrazovala obvyklé formy doktrinárního řízení. V tomto ohledu skýtá pražská univerzita velice bohatý materiál, protože představuje v celé historii středověkých univerzit jediný případ akademické hereze, která zvítězila. I když je možno mnohé nalézt v četných pracích věnovaných pražskému viklefismu, žádný výzkum se dosud systematicky nezabýval prostředky, jimiž Hus a jeho straníci obcházeli cenzuru: co se z jejich příkladu dozvídáme o svobodě vyučování, o překážkách, na něž narážela, jakož i o nových zvyklostech na konci středověku? Abychom na to mohli dát odpověď, budeme se věnovat období dlouhého půlstoletí, které odpovídá skutečné pedagogické činnosti univerzity. Pokusíme se tedy nejprve konkrétně zjistit, jaké typy institucionálních tlaků ovlivnily práci pražských mistrů. Rozebereme, proč na přelomu 14. a 15. století recepce viklefismu podrobila zkoušce tento tradiční rámec a překazila mechanismy cenzury. A konečně se pokusíme přejít od praxe k teorii a pochopit, jak viklefisté ospravedlňovali svůj požadavek autonomie.

I.

Odkud odvozuje univerzita svůj původ? Slezký mistr Matěj z Lehnice nepochyboval, že posláním generálních studií byl boj proti kacířské hrozbě.⁴ Tak jako jinde, i v Čechách platil požadavek naprosté pravověrnosti pro mistry i studenty, jejichž učenost byla podmíněna přijetím zjevených pravd. Dříve než přistoupíme ke statutárním ustanovením, která podrobně rozvíjejí tento bod, začneme krátkou zmínkou o tom, v čem byla pražská univerzita církevní institucí.

Při čtení zakládací listiny (26. ledna 1347) se zdá jasné, že nové založení bylo koncipováno jako instituce křesťanstva podřízená papežské autoritě a cele oddaná službě katolické víře.⁵ Popravdě řečeno byla taková podřízenost *studia sacerdotii* všude na západě pravidlem, neboť kanonické právo učinilo ze vzdělání monopol církve a privilegium schvalovat fundaci nových univerzit bylo vyhrazeno výlučně papeži. Církevní pečť byla však v Čechách o to znatelnější, že zde reagovala na naléhavé politické potřeby. Kliment VI., ohrožen sesazeným císařem Ludvíkem Bavorským, viděl proto v boji proti jeho přívržencům a spojencům v Mnichově absolutní nutnost. Poté, co nechal zvolit Karla IV. římským králem, se i papež dal snadno přesvědčit mj. o nutnosti založit v říši duchovní centrum, které mohlo pomoci chránit a rozšiřovat svatou víru. S ohledem na apologetickou účelnost výuky souhlasil Kliment VI. se založením *studia generale* v Praze, jakmile dospěl k závěru, že české království, co se pravověrnosti týče, je bezúhonné a že jeho vládnoucí představitelé i obyvatelé se těší jeho naprosté důvěře.⁶ V tomto smyslu nepřímou sou-

hlasil i s tím, že univerzita bude vybavena teologickou fakultou a stane se tak po způsobu Paříže, Oxfordu a Cambridge úplnou univerzitou.⁷ Díky tomu, navzdory stísněnému prostředí pražské teologie, bylo porušeno empirické pravidlo, které se ustálilo v papežských kruzích, nerozmnožovat centra teologické výuky. Pro Klimenta VI. nebylo dále řešením bránit novým fundacím, nýbrž je usměrňovat tak, aby si jimi zajistil podporu.

Toto bezprecedentní rozhodnutí přineslo závažné důsledky, neboť přizpůsobovalo pražské *studium generale* modelu pařížské univerzity, jejíž studenti byli upřednostňováni v církevní kariéře. Tak jako na březích Seiny, i v Praze se studium zaměřovalo na svobodná umění, zatímco na vyšších fakultách byla naprostá absence výuky římského práva výhodou pro dvě již tradiční církevní disciplíny, kanonické právo a teologii. Narozdíl od italských univerzit, kde laicizace byla už značně pokročilá, byli tudíž pražští *scolares* považováni za kleriky a sami se tak cítili. Slabý stupeň autonomie studia vůči arcibiskupskému stolci ještě zdůraznil tuto identifikaci. V návaznosti na dříve existující katedrální školu to byl arcibiskup, který vykonával funkci kancléře a který v tomto postavení dohlížel na udílení univerzitních gradů. Činnost Arnošta z Pardubic, jenž sám důrazně podporoval založení univerzity a jenž dovršil její zřízení tím, že jí roku 1360 udělil její první statuta, dokonale ilustruje tuto ostražitost církevní hierarchie.⁸ A třebaže měla arcibiskupská ochrana následně tendenci slábnout, zůstala pražská univerzita základem soukolí církevní správy tím, že přispívala ke vzdělávání kazatelů a kompetentních odborníků na církevní právo, které arcibiskupové potřebovali ke zdárnému dovršení reformy v pražské provincii.⁹

Dodejme nyní k našemu výkladu, že církevní status pražských mistrů, zejména teologů, je pověřoval rozsáhlou doktrinární zodpovědností. V důsledku jejich kvalifikace jim byla slavně svěřena péče o čistotu křesťanské víry. Pražské *studium generale* se tedy stalo zdrojem autority s ničím nesrovnatelným, jehož osvěcený názor preláti rádi vyslechli před jakýmkoliv jednáním. Když se například rozšířila pověst, že se ve Wilsnacku zjeví krvavé hostie, bylo samozřejmé, že se na ně arcibiskup Zbyněk Zajíc z Házmburka s důvěrou obrátil, aby celou věc posoudil. Událost, která nacházela u věřících stále větší odezvu, se nepřímo dotýkala dogmatu, protože vsadila do hry oslavu Kristova těla; Stanislav ze Znojma, Jan Hus a třetí mistr, jenž zůstal anonymní, pověřeni vyšetřováním, to odsoudili jako podvod a přesvědčili roku 1405 arcibiskupa, aby zakázal pout ke „Svaté krvi“.¹⁰ Je to důkaz o schopnosti mistrů neomezeně v církvi intelektuálně vládnout. Tento typ porady měl samozřejmě i stinnou stránku, ortodoxie se totiž počítala mezi kritéria vzdělávání a výběru teologů. Jaké povahy byly přesně tyto prostředky kontroly? Pokusíme se nyní zjistit, jakým způsobem univerzita řídila obsah samotného vyučování.

Kromě role vyšší moci vykonávající vnější dohled náležel pražské univerzitě na základě *potestas statuendi*, získané privilegiem, dohled nad vnitřní disciplínou. Kdyby se

⁴ A. Franz, *Der Magister Nikolaus Magni de Jawor*, Freiburg 1898, s. 21, pozn. 1: „Queritur, unde studium generale habet ortum? Respondetur, quod quondam heretici maxime vexabant ita quod fuerunt ita simplices et nesciverunt fidei defendere; propter hoc inventum, quod de gracia Dei defensionem bene habere possimus, et soli eciam veritatem plenius cognoscimus.“

⁵ K založení univerzity viz F. Rexroth, *Deutsche Universitätstiftungen von Prag bis Köln. Die Intentionen des Stifters und die Wege und Chancen ihrer Verwirklichung im spätmittelalterlichen Territorialstaat*, Köln-Weimar-Wien 1992, s. 55–107.

⁶ *Acta Clementis VI*, ed. L. Klicman, *Monumenta Vaticana*, sv. 1, Praha 1903: „...considerantes eximiam devocionis et fidei puritatem, quam tam ipse Karolus et predecessores sui, Boemie reges, quam eiusdem regni incole ad sanctam Romanam ecclesiam gessisse ac ipsi Karolus rex et incole gerere dinoscuntur...“

⁷ *Ibidem*, s. 496: „...statuimus, ut in dicta civitate perpetuis futuris temporibus generale studium vigeat in qualibet licita facultate...“

⁸ Šrv. M. Svatoš, *Pražské arcibiskupství a univerzita do husitství*, in: *Pražské arcibiskupství 1344–1994*, Praha 1994, s. 85–96.

⁹ Jak dokázal M. Svatoš, *Sociální integrace absolventů pražské univerzity 1348–1419*, in: *Husitství – reformace – renesance*, sv. 1, Praha 1994, s. 157–166.

¹⁰ Šrv. H. Boockmann, *Der Streit um das Wilsnacker Blut*, *Zeitschrift für historische Forschung* 9, 1982, s. 385–408.

dochovala statuta teologické fakulty, poskytla by nám podrobný obraz doktrinální kontroly. Drancování během husitské revoluce ušetřilo pouze krátký zlomek, datovaný 30. prosince 1383 a vztahující se k udělení licenciátu.¹¹ Zbývá tedy řešení, na něž přistoupil F. Kavka, totiž uchýlit se ke statutům teologické fakulty v Heidelbergu a především fakulty ve Vídni, u nichž lze předpokládat, že byla více méně inspirována pražským modelem; tomu napovídá fakt, že mnozí redaktoři těchto statut se kdysi vzdělávali na březích Vltavy.¹² Přesto ani tuto metodu nelze přijmout bez výhrad, předpokládá totiž jednotu školské organizace, zatímco přizpůsobení se místním podmínkám mohlo vést ke zřetelným odlišnostem mezi jednotlivými univerzitami. Používání těchto cizích zdrojů proto samozřejmě vylučovat nemusíme, ale pouze s podmínkou konfrontace každého z jejich nařízení se současnými faktory v samotné pražské produkci.

Na tomto základě můžeme říci, že v Praze platily zhruba tři typy opatření k usměrnění teologického myšlení. První preventivní prostředek spočíval ve složení přísahy, již studenti i mistři slibovali poslušnost fakultě.¹³ Podle vídeňských statut zahrnovala tato povinnost doktrinální klauzuli, protože v ní bylo ustanoveno, aby každý účastník různých veřejných jednání prokázal svou věrnost křesťanským dogmatům a zavázal se k potlačování eventuálních bludných názorů podle předpisů teologické fakulty.¹⁴ Existuje mnoho pražských pramenů, z nichž lze citovat takové *protestatio fidei*, které bakaláři–sentenciáři pronášeli obvykle během svých úvodních promluv (*principia*). Zmínka je o tom například v komentáři k *Sentencím* cisterciáckého mnicha Matouše ze Zbraslavi a také v komentáři Husově.¹⁵ Kromě toho se zdá, že zvyk proklamovat svou pravověrnost se časem rozšířil i na disputatione: roku 1410 přísahali samotní viklefsí mistři, aby tak přešli obvinění z kacířství.¹⁶ Vázala tato přísaha scholáry také po dokončení jejich studií jako výraz právní způsobilosti univerzity a současně síly jejích hodností, které jí dávaly pevnou struk-

¹¹ Edice a komentář F. M. Bartoš, Příspěvky k dějinám Václava IV/2 – Z počátků teologické a lékařské fakulty university Karlovy, Věstník České akademie 53, 1944, s. 83–91.

¹² F. Kavka, Zur Frage der Statuten und Studienordnung der Prager theologischen Fakultät in der vorhussitischen Zeit, Folia diplomatia 1, 1971, s. 129–143.

¹³ K tomuto využití univerzitní přísahy viz J. Miethke, Der Eid an der mittelalterlichen Universität. Formen seines Gebrauchs, Funktionen einer Institution, in: P. Prodi (ed.), Glaube und Eid (Schriften des Historischen Kollegs Kolloquien 28), München 1993, s. 49–67.

¹⁴ R. Kink, Geschichte der kaiserlichen Universität zu Wien, 2, Wien 1854, odd. 3 (stanovy k lekcím), s. 102: „Item quod in decisione questionum in disputationibus et in principiis sententiarum ac in aliis actibus publicis in aula premiti debeant protestationes laudabiles, quibus protestentur dictos actus facturi, quod non intendunt dicere aliquid, quod sit contra fidem, contra determinationem Sancte Matris Ecclesie aut quod cedat in favorem articulorum Parisius aut hic condemnatorum aut quod sit contra doctrinam sanam, contra bonos mores aut quovis modo offendant pias aures; et si aliquid illorum contingeret, lapsu lingue aut inadvertentia aut alia quacunque occasione seu causa, quod dicent, se ex illo pro nunc revocare, retractare, exponere, declarare velle ad ordinacionem Facultatis Theoloyce huius Studii Wyennensis.“ Podobné nařízení figuruje pod číslem 8 (postavení bakalářů kurzorů a sentenciářů), s. 114: „Item, quod si contingat aliquem eorum dicere aliqua in scolis aut aliis actibus publicis contra determinationem Ecclesie aut alias suspecta aut piarum aurium offensiva, quod in retractando, revocando, exponendo stabunt racionabili ordinacioni facultatis.“

¹⁵ Srv. K. Lauterer, Matthäus von Königsaal als Theologe, Cistercienser Chronik 74, 1967, s. 132, pozn. 6: „Antequam aliquid de ista questione dicam protestacionem laudabilem in scolis et actibus theologis fieri consueta. Protestor igitur, quod nec in hoc actu nec in quocumque alio in posterum per me fiendo intendo aliud dicere etc.“ Samotné první slovo protestor figuruje v Husově díle Super IV. sententiarum v záhlaví 2. a 3. knihy (ed. V. Flajšhans – M. Komínková, Praha 1904–1906, s. 195 a 378).

¹⁶ Mezi nimi i Prokop z Plzně žádal notářské ověření: „Qui igitur estis hic (presentes) publici notarii, ego vestrum requiro officium, ut ad meam intimacionem, protestacionem et hanc stacionem ad defendendum et cetera, que michi oportuna fuerint, prothocolum aut prothocola et demum publicum instrumentum aut instrumenta si opus fuerit conficiatis.“ (ed. J. Loserth, Hus und Wyclif. Zur Genesis der hussitischen Lehre, Prag-Leipzig 1884, s. 278).

туру? Případ Jana Munczingera, bakaláře teologie, jenž se stal mistrem na škole v Ulmu, nás o tom nenechává na pochybách. Když byl dominikány obžalován z christologické hereze, odvolal se na své postavení scholára, aby byl předán pravomoci pražské a vídeňské univerzity; dal přednost podrobit se jejich potrestání před trestem kapituly, inkvizitora nebo kostnického biskupa,¹⁷ a vybaven inkriminovanými články předstoupil 12. října 1385 před teologickou fakultu. Štěstí mu přálo: Konrád ze Soltau, Fridman z Prahy, Jan Marienwerder, Jenek Václavův z Prahy a jejich kolegové brzy rozhodli v jeho prospěch. Tento postup byl každopádně riskantní, protože kdyby naopak byly články uznány kacířskými, *scolares* by zřejmě byli přinuceni k obzvláště ponižujícímu veřejnému odvolání přísahy, a taková hanba by je poznamenala na dlouhý čas.¹⁸

Druhým používaným prostředkem, univerzálnějším a brutálnějším, bylo přirozené udavačství. Ve Vídni stejně jako v Heidelbergu měli studenti i mistři teologie povinnost do osmi až deseti dnů oznámit děkanovi nebo biskupovi všechny nevhodné názory;¹⁹ a mělo se tak stát tajně, upřesňovalo se ještě v zájmu vídeňských bakalářů–sentenciářů.²⁰ Historie pražských sporů bohatě dokazuje, že to nebylo opatření vydané naprázdno a že se bez skrupulí udávalo mezi kolegy, jak mohl na základě svých zkušeností konstatovat dominikánský mistr Jindřich z Bitterfeldu. Jeho teze na obranu častého přijímání laiků byly roku 1391 příčinou, že na něho padlo podezření z hereze. Byl podroben veřejnému vyšetřování bez možnosti obhajoby a obával se, aby posluchači jeho kázání a přednášek neuvěřili obžalobě.²¹ Považoval za vhodné ospravedlnit se a odvolat se k arcibiskupovi Janu z Jenštejna, jehož pravomoci podléhal, tak jak to ukládala

¹⁷ Jak nás informuje notářsky ověřená listina z 12. září 1385 (ed. J. G. Schelhorn, Amoenitates literariae, sv. 8, Frankfurt 1728, s. 515): „...proposuerunt medium veritatis querentes, an dictus M. Ioh. Munsinger vellet expedire coram inquisitore prefato via inquisitionis, an coram capitulo praescripto Ulmensi via informationis, an coram episcopo suo Constantiensi via iuris? Ipse quidem rector scoliarum petiit, quod super ipsis posset respondere Pragae et Viennae coram magistris in theologia, quorum correctionibus in his necnon in aliis se submitit et submisit.“ K této záležitosti viz A. Lang, Johann Müntzinger, ein schwäbischer Theologe und Schulmeister am Ende des 14. Jahrhunderts, in: Aus der Geisteswelt des Mittelalters. Festschrift für Martin Grabmann, Münster 1935, s. 1216–1248.

¹⁸ Více než deset let po těchto událostech se totiž Vojtěch Raňkův z Ježova dočká toho, že mu arcibiskup Jan z Jenštejna vytýká, že byl v Paříži nucen odvolat jednu ze svých tezí, ed. J. Loserth, Archiv für österreichische Geschichte (dále jen AÖG) 57, 1878, s. 273: „...de te tantum bona dicis, mala siles, quod testimonio plurimorum hoc notum sit, qualiter in tua prima lectione, scilicet prima resumpta, cum primo cathedram magistralem sub insigniis magistralibus conscenderes magistraliter, unam tuam superciosam et erroneam opinionem in presencia magistrorum et tocius universitatis revocaveris.“

¹⁹ R. Kink, Geschichte der k. Univ. zu Wien, odd. 8 (přísahy bakalářů kurzorů a sentenciářů), s. 114: „Item, quod doctrinas suspectas, aut ab Ecclesia prohibitas, aut contra bonos mores aut piarum aurium offensivas non dogmatizabunt, et si quas audierint, tales infra decem dies decano revelabunt.“ Mistři teologie museli skládat tutéž přísahu (ibid., odd. 13, s. 119). E. Winkelmann, Urkundenbuch der Universität Heidelberg, sv. 1, Heidelberg 1886, č. 20, s. 20 (přísaha kurzorů): „Item denunciare infra octo dies eum vel eos, quem vel quos audirem dissonum fidei catholice asserere, ordinario loci, decano facultatis aut magistris.“

²⁰ R. Kink, ibid., odd. 9 (přísahy sentenciářů), s. 115: „Item, si eos audire contingat in sermonibus, in lectionibus aut aliis actibus universitatis aliqua ab aliquo cuiuscunque status vel facultatis, que sonent contra fidem, contra bonos mores, contra determinationem Ecclesie aut aliqua suspecte vel male sonancia, quod illa ac illum secrete infra decem dies facultati aut decano eiusdem revelare habeant.“

²¹ „Sed quia quod capita tot spiritus, pluribus displicui ut eciam aliqui in voces exprobanionis prorumpentes me coram quibusdam sed absentem erroneum et hereticum vocare presumpserunt... Ad quorum rumores non motus ad contumeliam nec ad vindictam, sed ad fraternam caritatem... ut auditores mei in predicacionibus et in scholasticis actibus verba mea non reiciant ut suspecta... decrevi presentibus scriptis tradere intencionem meam nudam.“ (De crebra communione, gdaňský rukopis Mar Q 35, fol.215a). K tomuto textu a jeho dataci viz V. Koudelka, Heinrich von Bitterfeld (+ cca 1405), Professor an der Universität Prag, Archivum Fratrum Praedicatorum 23, 1953, s. 30 a n.

statuta jeho řádu.²² Inspiroval se biblickým výrokem *1. Pet. 2, 15 (Obmutescere facias inprudencium hominum ignoranciam)* a v prologu vsadil na prudkou obžalovací řeč proti pustému žvanění nevzdělanců a závistivců, kteří se starají jedině o to, jak jej vlákat do pastí. Spor se nakonec obrátil ve prospěch dominikánského kazatele, ale vzájemné důvěře mezi scholáry to nevěstilo nic dobrého. O několik let později si stěžoval také Jan Hus, že i stěny mají uši: špehové, například Jan Protiva z Nové Vsi, si ho přišli poslechnout do Betlémské kaple rovněž s nadějí, že budou moci zpochybnit jeho pravověrnost.²³

A konečně si univerzita mohla osobovat právo dohlížet na projev teologického myšlení kontrolou svého hlavního poslání, totiž šíření písemné produkce. Vídeňská statuta zakazovala bakalářům dávat přepisovat své lekce k *Sentencím* tzv. stacionářům nebo je nechávat veřejně diktovat, pokud nebyly předtím schváleny fakultou.²⁴ Je možné, že toto nařízení napodobovalo soudobou situaci v Praze, kde *pronuntiatio* bylo předmětem přísného dohledu. To je známo hlavně pro artistickou fakultu, kde se texty, jež byly součástí výuky, diktovaly před přednáškami, aby si studenti mohli zdarma opatřit nezbytné textové pomůcky. Aby se fakulta vyhnula zmatkům při paralelním obíhání textů, roku 1367 rozhodla, že nadále bude možno diktovat jen texty sestavené renomovanými mistry z Prahy, Paříže a Oxfordu; navíc bylo rozhodnuto, aby *pronuntiatio* bylo nadále svěřeno mistrům nebo určeným bakalářům, ale v žádném případě ne jednotlivým studentům.²⁵ Zdá se, že k takovým opatřením vedla především starost vyhnout se mnoha chybám, které hyzdily rukopisy. Ale nelze se ubránit představě, že tu byla rovněž přítomna vůle zaručit pravověrnost textů rozšiřovaných na univerzitě, tím spíše na teologické fakultě, kde měl platit podobný systém kontroly. Zejména jsou-li v pramenech jen nářky na tento poslední bod, svádí nás myšlenka přisoudit pražským univerzitním úřadům chuť pod záminkou organizování *pronuntiatio* zavést jakési *nihil obstat*.

Máme z toho vyvozovat závěry, že v Praze vládlo dusné klima podezírání a autocenzury? To by bylo bezpochyby poněkud unáhlené. Především nevěřme tomu, že donucovací opatření, která jsme právě zaznamenali, tvořila souvislou legislativu. *Protestatio fidei* se redukovalo na spíše vágní závazek, který ponechával stranou odkaz na pařížské

²² Ibidem: „Quare reverendissime pater ac domine venerabilis cancelarie una nos cum reverendis in facultate theologica invoco, quatenus infra scripta diligenter respiciaris, si quid erroris periculosi lateret aut apparet, utique graviter respiciam instructionis documenta omnia corrigere et emendare paratus.“

²³ Hus totiž uvedl na jeho adresu (ed. F. Palacký, *Documenta Mag. Iohannis Hus vitam... illustrantia*, Praha 1869, s. 176): „Kuklíku, napiš to a nes na onu stranu.“ (tj. na Malou Stranu, do arcibiskupské rezidence). Jeho kázání jsou na podobné poznámky bohaté. Viz např. jeho kázání 22. března 1411 (*Sermones in Bethlehem 3*, ed. V. Flajšhans, *Věstník královské české společnosti nauk* 1940, s. 136): „Livor enim urgebat malos phariseos, ut detrahant Jesu – et illi habent nunc imitatores multos, qui causa detractionis visitant sermones.“

²⁴ R. Kink, *Geschichte d. k. Univ. zu Wien*, odd. 5 (postavení sentenciářů), s. 110–111: „Item, quod nullus suam lecturam Sentenciarum publicet aut comunicet tradendo stacionariis aut publice pronunciarum faciat, nisi per facultatem examinata et approbata fuerit.“ Ibidem, odd. 9 (přísahy sentenciářů), s. 115: „Item, quod lecturas suas Sentenciarum non comunicabunt publice transscribendas, antequam per facultatem examinate fuerint et approbate.“

²⁵ *Statuta facultatis artium studii Pragensis, secunda rubrica, § 13*, in: *Monumenta Historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis* (dále MHUP), sv. I/1, Pragae 1830, s. 50–51: „Item non dabit propria dicta super libros Aristotelis, sed dicta aliorum magistrorum huius vel alterius famosae universitatis, scilicet Parisiensis vel Oxoniensis, poterit pronunciarum, dummodo decano preostenderat, ut videatur, si sint correcta et sint dicta istius, cui adscripserit ea...“ K otázce *pronuntiatio*, viz J. Hamesse, *Le vocabulaire de la transmission orale des textes*, in: O. Weijers (ed.), *Le vocabulaire du livre et de l'écriture au Moyen Age*, Turnhout 1989, s. 168–194 (zde s. 176–188).

kondemnace a mlčky přecházel, které články víry byly vymáhány od teologů a které byly ponechány diskusi; povaha sankcí, jimž byli vystavováni studenti usvědčení z hereze, nebyla rovněž upřesněna. Při čtení vídeňských a heidelberských statut se jeví, že univerzita zaměřovala svou kontrolu pouze na bakaláře–sentenciáře, jejichž výklady podněcovaly ohniska napětí akademické diskuse. Také velká většina procesů v Praze byla vedena se studenty a bakaláři (Jindřich Totting z Oyty, Jan Munczinger, Stanislav ze Znojma, Jan Hus, Matěj z Knína, Zikmund z Jistebnice), zatímco doktoři teologie byli, zdá se, lépe chráněni svým postavením.

A potom by tu byla otázka, jakou váhu měla solidarita sboru mezi samotnými scholáry. Nebyli někdy v pokušení, bez ohledu na statuta, dát přednost reputaci studia před povinností udávat? V každém případě je jisté, že vedení procesu pro herezi představovalo risk a mohlo se snadno obrátit proti jeho autorovi. Žalobce Jindřicha Tottinga z Oyty, Vojtěch Raňkův z Ježova, který nařkl šest jeho tezí vztahujících se k vyznání víry a křesťanské morálce, za to zaplatil.²⁶ Tento čin byl přijat jako provokace a vynesl mu rovněž exkomunikaci od Jana Očka z Vlašimi. Arcibiskup, pobouřen svévolí, s nímž vrhal podezření na celou mladou pražskou univerzitu, jej umlčel.²⁷ Vojtěch se však rozhodl po několikerém zaváhání přenést spor do Avignonu,²⁸ ale v létě 1373 tam znovu zakusil neúspěch, jenž ho vyhnal do exilu; jako *persona non grata* v Praze se musel vrátit do Paříže, odkud se marně pokoušel ospravedlnit se tím, že zdůrazňoval svou starost o pravověrnost.²⁹ To znamená, že asi není nutné přeceňovat následky udání, které, pokud přihlídneme k zájmům mocné univerzitní obce žárlivě střežící svou prestiž, se mohlo jevit dvojnásobně ostré. Proti němu nebyli studenti a *a fortiori* mistři teologie jistě bez obrany.

Tento exemplární případ mimo jiné ukazuje, že doktrinární normy nijak nekonzervovaly pražský univerzitní život. Jestliže statuta ukládala teologům jisté limity, které nesměli překročit, měli nicméně dovoleno, v rámci cvičení či přípravy v dialektice, podrobit diskusi (*disputative*) teze, jež by byly odsouzeníhodné v případě, že by byly formulovány kategoricky (*assertive*). Tak tomu bylo u Jindřicha Tottinga z Oyty, který byl kurií úplně ospravedlněn z nařčení z hereze, protože vyjádřil své názory tak, jak bylo běžné na univerzitě.³⁰ Ostatně po příchodu do Paříže je mohl znovu opakovat bez obav

²⁶ K tomuto sporu viz A. Lang, *Heinrich Totting von Oyta* (*Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters* 33), Münster 1937, s. 18–28.

²⁷ *Forma Magistri Adalberti Magistris universitatis Pragensis*, ed. J. Kadlec, *Leben und Schriften des Prager Magisters Adalbert Rankonis de Ericinio* (*Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters Neue Folge* 4), Münster 1971, list č. 21, s. 273: „...ego, cui super premissis articulis fuerat indictum et impositum per vicarios domini archiepiscopi Pragensis silencium, tunc ad tempus reticui et illis vicariis ob reverenciam prefati domini nostri archiepiscopi reverenter parui...“

²⁸ *Ibid.*: „...perpendens, quod ex mea taciturnitate pluribus, qui me et Henricum disputantes audierant, magnum posset conscienciarum obrepere periculum... duxi predictos articulos examini sancte Romane ecclesie presentandos...“

²⁹ *Ibidem*, s. 272: „...Articulos in favorem fidei ad Romanam sedem deduxi? Fateor. Henricum criminaliter accusavi? Inficio. Universitatem Pragensem infamavi? Nego. Articulos prefatos auditoribus camere Apostolice denunciavi? Non inficio. An nephas putabo, quod perplexas et nodosas orthodoxae fidei sententias, in quibus fidelium potest nutare sinceritas et deludi simplicitas, ad tribunal sacrosancte Romane sedis, que Deo volente caput omnium et magistra est, tamquam eius devotus filius deduxi?“

³⁰ Podle protokolu vydaného G. Sommerfeldtem, *Zu Heinrich von Oyta, Mitteilunge des Instituts für österreichische Geschichte* 25, 1904, s. 596: „...prefatum magistrum Henricum a sibi impositis absolventes, videlicet in hunc modum quod sue conclusiones et propositiones cum suis exposicionibus et additamentis sunt aut vere aut probabiles, nec heretice seu erronee, presertim cum dicte fuerant scolastice et disputative.“

z kritiky.³¹ Paradoxní by se také mohlo zdát, že přísaha pravověrnosti naopak garantovala jistou toleranci, bez níž by středověké pedagogické praktiky založené na konfrontaci a debatě různých stran ztratily svůj smysl. Abychom se o tom přesvědčili, stačí připomenout, jak důležitou roli hrála univerzita ve sporu o časté přijímání laiků. Nebudeme zde zmiňovat, jak se tento požadavek zrodil ve zbožném prostředí kolem kazatele Milíče z Kroměříže ani proč jeho nonkonformita záhy narušila církevní hierarchii.³² Zdůrazníme pouze, že po papežově odsouzení 13. ledna 1374 by důvěra v časté přijímání laiků byla zviklána, kdyby někteří pražští mistři nedokázali využít své svobody slova k jeho obhajobě. Na počátku 80. let 14. století za ně bojovali ve svých lekcích k *Sentencim*: zatímco dominikán Mikuláš Biceps se postavil proti eventuální změně svátostných zvyklostí,³³ anonymní autor komentáře *Utrum Deus gloriosus* na ni bez zábran přistoupil.³⁴ Jiní, například Matouš z Krakova, si vybírali žánry méně školské, jako byl dialog, k tomu, aby také podpořili častější přijímání svátosti oltářní.³⁵ Nemohli ovšem bezprostředně zabránit, aby jejich spolubratr Matěj z Janova nebyl roku 1388 kritizován za to, že laiky nabádal ke každodennímu přijímání. Každopádně akademická diskuse pokračovala nadále a díky posile Jindřicha z Bitterfeldu vymohli pražští teologové to, čeho Milíč nemohl dosáhnout: během synody konané 16. června 1391 bylo rozhodnuto, že „všichni opravdoví kající, ovšem pod podmínkou, že jsou vyzpovídáni, že se kají a zaslouží si to, mohou přijímat tak často, jak si budou přát“.³⁶ Tento náhlý obrat neposvědčoval pouze přesvědčovací schopnosti členů univerzity. Dokazoval především, že pražská univerzita si zachovala navzdory jistým restrikcím vůči svobodě výuky autentický teologický pluralismus, podnět vývoje a intelektuální smělosti.

U normativních textů bychom konečně neměli zapomínat, že jejich nařízení mohla být v praxi porušována či přinejmenším obcházena. Zvláště kontrola produkce a oběhu knih měla jen omezenou účinnost, můžeme-li tak soudit z úspěchu, jehož v Praze dosáhly spisy Viléma ze Saint-Amour.³⁷ Přestože jeho nejslavnější dílko proti žebravým řádům *De Periculis novissimorum temporum* bylo papežem Alexandrem IV. roku 1256 odsouzeno ke spálení, Matěj z Janova toho nedbal a opsal z něj *in extenso* text do svých

Regulí (*Regulae Veteris et Novi Testamenti*).³⁸ Vyvlékl se z toho tak, že skutečného autora zatajil a autorství přisoudil pařížské univerzitě jako celku.³⁹ Tento postup měl mít následovníky. *De Periculis* obíhalo hojně, zejména anonymně: z devíti známých pražských rukopisů jeden jediný připomíná, že církev cenzurovala vydání.⁴⁰ Dodejme, že *Collectiones catholice et canonice scripture*, dlouhý pamflet, jímž burgundský kněz odpovídal na *Contra impugnantes* sv. Tomáše Akvinského, se těšily stejné oblibě. Přineseny z Francie Vojtěchem Raňkovým z Ježova,⁴¹ dostaly se do knihovny koleje českého národa a figurují i dnes ve čtyřech pražských rukopisech.⁴² Za předpokladu, že si univerzitní autority chtěly osobovat právo dohledu na koloběh knih, je třeba také konstatovat, že s trochou obratnosti nebylo příliš obtížné oklamat jejich bdělost.

Tyto poznámky nás vedou, jak vidíme, k relativizování obrazu vytvořeného pro pařížskou univerzitu L. Bianchim. Nezdá se, že extrémní opatření, která přisuzoval výbuchu averroismu (těsná podřízenost filozofické fakulty fakultě teologické, předběžná cenzura rukopisů v tzv. pecích atd.), byla – alespoň podle zachovaných pramenů – přenesena na břehy Vltavy: disciplinární nařízení byla jistě přijímána, ale nedávala prostor pro vytvoření tak těžkého represivního systému, kontrola studentské populace zůstává vcelku mírná a nepravidelná. Jinak by se nedal vysvětlit tak neobvyklý osud viklefismu v Praze.

II.

Nepůjde zde o to sledovat, jako už činilo mnoho jiných badatelů, cesty, jimiž se vliv Viklefa – „evangelického doktora“ rozšířil v Čechách.⁴³ Omezíme se jen na to, abychom ukázali, jak se zde viklefismus stal předmětem institucionálního sporu dotýkajícím se základního problému akademické svobody: kterým typům sankcí byli pražští viklefisté vystaveni? Jak zlomili odpor?

Konstatujme nejprve, že první zákaz přednášet 45 odsouzených článků byl vydán až roku 1403, tedy více než pět let poté, co Viklefovy spisy začaly hýbat myšlením v Praze. Nejen *scolares* je mohli pohodlně množit a nasáknout jimi, ale tehdy se o nich i svobodně debatovalo, aniž by to univerzitní či církevní hierarchie omezovala.⁴⁴ Tato liknavost cenzury příliš nepřekvapí, pokud si vzpomeneme, že otázka Viklefovy ortodoxie

³⁸ Matěj z Janova, *Regulae Veteris et Novi Testamenti*, sv. 3, ed. V. Kybal, Innsbruck 1911, s. 252–314.

³⁹ *Ibidem*, s. 249: „Sequitur hic tractatus, quem universitas gloriosa magistrorum Parisiensium in sacra pagina compilavit...“

⁴⁰ Jedná se o rukopis Národní knihovny I G 35 (kolem roku 1449), fol. 109a: „tractatus iste hereticus est totus contra fratres predicatores in detestatione ordinis eiusdem et predicaciones eorum... reprobatus“. Čteme zde druhou redakci *De Periculis*, složenou před Velikonocemi 1256.

⁴¹ Rukopis opsaný v Paříži roku 1356 se nakonec dostal do knihovny Betlémské kaple. Dnes se nachází v Národní knihovně ve Vídni pod signaturou 4138: srv. F. Unterkircher, *Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich*, sv. 1, Wien 1969, s. 40.

⁴² Rukopis, který patřil koleji českého národa, datovaný rokem 1392 (pod signaturou J 91), odpovídá svazku XIII D 8 Národní knihovny.

⁴³ Z nespočetné bibliografie uvedme zejména J. Loserth, *Hus und Wyclif*, I. c.; F. Šmahel, *Wyclif's Fortune in Hussite Bohemia*, *Bulletin of the Institute of Historical Research* 43, 1970, s. 16–34; V. Herold, *Pražská univerzita a Wyclif*, Praha 1985; K. Walsh, *Wyclif's Legacy in Central Europe in the late Fourteenth and early Fifteenth Centuries*, in: *From Ockham to Wyclif (Studies in Church History, Subsidia 5)*, Oxford 1987, s. 397–417; A. Hudson, *From Oxford to Prague: the Writings of John Wyclif and His English Followers in Bohemia, Slavonic and East European Review* 17, 1997, s. 642–657.

⁴⁴ Srv. F. Šmahel, *Ein unbekanntes Prager Quodlibet von ca. 1400 des Magisters Johann Arsen von Langenfeld*, *Deutsches Archiv* 33, 1977, s. 199–215.

³¹ Učinil tak u příležitosti své questio in aula roku 1380: srv. D. Trapp, *Clm 27034. Unchristened Nominalism and Wycliffite Realism at Prague 1381*, *Recherches de Théologie ancienne et médiévale* 24, 1957, s. 320–360 (zde s. 352–354).

³² Pro celkový obraz viz J. V. Polc, *Časté přijímání laiků – základ české reformace*, *Studie* 79, 1982, s. 28–44, nově in: J. V. Polc, *Česká církev v dějinách*, Praha 1999, s. 207–229.

³³ Příslušnou pasáž z jeho *Comportata super Sentenciarum* vydala a výklad podala H. Krmíčková, *Studie a texty k počátkům kalicha v Čechách*, Brno 1997, s. 48–49.

³⁴ „Utrum Christi fidelibus venerabile sacramentum Eucaristie magis expediat interpelatim quam cottidie sumere“, ed. S. Wlodek, Paul de Pyskowitz, témoin inconnu de la Devotio Moderna à l'université de Cracovie, in: *Sapientiae procerum amore*, *Mélanges J.-P. Müller (Studia anselmiana 65)*, Roma 1974, s. 457–466.

³⁵ *Dialogus rationis et conscientie de communione*, ed. W. Senko – A. L. Szafranski, *Mateusz z Krakowa Opuscula theologica dotyczące spowiedzi i komunii*, Warszawa 1974, s. 367–409. Dílo je dochováno přibližně v 230 latinských rukopisech a bylo přeloženo do němčiny, francouzštiny i češtiny.

³⁶ Ed. J. V. Polc, *Councils and Synods of Prague and their Statutes (1362–1395)*, *Apollinaris* 53, 1980, s. 447 (reedice: J. V. Polc – Z. Hledíková, *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, Praha 2002, s. 254): „Primo mandatur, ut veri penitentes, cum sint tamen confessi et contriti et digni, possint communicare quocienscumque alectant.“

³⁷ Pro podrobnější rozbor viz O. Marin, *La genèse du mouvement réformateur pragois (années 1360–1419)*, *Strojopis habilitační práce obhájené na univerzitě v Paris-XIII roku 2000 pod vedením J. Vergera*, sv. 1, s. 279–291. Odkazují na monografii o Vilémovi, jejímž autorem je M. M. Dufeil, *Guillaume de Saint-Amour et la polémique parisienne 1252–1259*, Paris 1972.

zůstávala v té době otevřená. Zatímco papež Řehoř XI. cenzuroval 18 jeho článků a nařídil jeho pronásledování, Viklef, chráněn svými politickými styky, se za svého života téměř nezneklidňoval.⁴⁵ Provinční koncil svolaný roku 1382 do Blackfriars také nadarmo odsoudil 24 článků, Viklef zemřel o dva roky později jako řádný člen církve. Nový zákaz následující roku 1397 rovněž nepřinesl takový efekt, jak se očekávalo, a to proto, že jeho dosah měl čistě lokální charakter. Ostatně v Anglii i na kontinentu bylo nadále možno studovat Viklefova filozofická díla, která kolovala mezi produkcí ostatních anglických logiků, aniž by se stala objektem sebemenší cenzury.⁴⁶ Konečně v samotné Anglii jeho teologické učení nadále oficiálně zaznamenávalo příliv sympatií, zejména v Oxfordu, kde jeho žáci obratně udržovali v šachu biskupské zákazy tím, že rozšiřovali jeho spisy a kázali jeho myšlenky.⁴⁷

Na přelomu století měl tedy Viklef v Praze status autora jistě kontroverzního, ale nikoliv naprosto zakázaného. Samozřejmě se vědělo o sporech o mistrovo učení: Jan z Jenštejna neváhal roku 1385 označit ho jako „heresiarcha nephandissimus“⁴⁸ a brzy nato kolovaly seznamy jeho bludů.⁴⁹ Nicméně jeho pověst subtilního logika přinesená českými scholáry, kteří odjeli studovat za La Manche, vzbuzovala úctu. Lolardi, s nimiž přišli do styku, jim dokazovali, že represivní politika arcibiskupů Courtenaye a Arundela má daleko k tomu, aby si vynutila jednomyslnost. V této době teologické nejistoty mohla být hranice mezi tím, kdo byl povolen a kdo zakázán, značně nezřetelná. Stejně tak padělaná listina, jíž Petr Payne jménem oxfordských mistrů vychválil Viklefa, by neoklamala Pražany roku 1407, kdyby tu nebyla jistá shoda s pravdou: Hus a jeho strana mu mohli uvěřit, protože k tomuto datu anglická univerzita chránila velký počet viklefistů a učení evangelického doktora dosud nebylo odsouzeno katolickou církví.⁵⁰

Nutně tedy dříve či později byla nevyhnutelná intelektuální krize a spolu s ní i krize institucionální. Prvním, kdo vytušil nebezpečí, jemuž pražští viklefisté vystavili univerzitu, byl slezský mistr Jan Hübner, jenž na jaře 1403 sestavil sylabus jejich omylů. Fakt, že iniciativa vzešla od dominikána, by neměl překvapovat: bratří kazatelé byli jako první informováni o Viklefově herezi, a to nejprve Mikuláš Biceps, jenž roku 1378–79 jako první bojoval s učením o idejích.⁵¹ Hübner tedy reagoval zase

na obranu ortodoxie, když se rozhodl přidat ke 24 už v Londýně cenzurovaným článkům 21 nových návrhů.⁵² Ačkoli tento seznam měl mít zásadní dosah, všechno nabádá k tomu, abychom uvěřili, že ho jeho autor sepisoval ve spěchu. Je sestaven bez ladu a skladu, bez náznaku jakékoliv organizace, takže se nevyhne opakování toho, co už bylo řečeno. A tak se kritika církevních řádů odsouzená již ve člancích 20 až 24 znovu objevuje ve člancích 31, 34, 35, 44 a 45, zatímco článek 32 o nelegálnosti církevního majetku v podstatě jen opakuje desátý londýnský článek. Zdá se, že ani Jan Hübner se příliš nestaral o přesnost svých citací; ačkoliv odkazuje na Viklefov *Dialogus a Trialogus*,⁵³ tvrzení, která mu přisuzuje, tam v citované podobě doslovně nenajdeme. Dílo tohoto dominikána nesleduje jasný jednotný záměr. Všechny články zaznamenané jeho prostřednictvím se, s výjimkou dvacátého sedmého o necesitarismu, točí kolem ekleziologických důsledků viklefismu. Jeho výběr prozrazuje tedy strach, aby se v důsledku tohoto radikálního sporu nestal svědkem zániku církve v prudkých bouřích.

Nenadsazoval přece jen Jan Hübner hrozící nebezpečí? Pokud víme, pražští viklefisté smýšleli od té doby právě s takovou svrchovanou odvahou jako jejich mistr a vzor, o němž měli dosud pouze mezerovité povědomí. Jestliže již několik let používali jeho hlavní filozofická pojednání, jeho teologie jim naopak byla tak málo známá, že Jeroným Pražský, po něm Jiří z Kněhnice a Mikuláš Faulfiš museli do Anglie, aby si opatřili díla, jež jim dosud chyběla.⁵⁴ V těchto podmínkách, jak konstatoval Novotný,⁵⁵ byla většina pražských rukopisů obsahujících Viklefovy velké doktrinní sumy opsána až po roce 1403. To znamená, že zásah dominikána měl hlavně preventivní význam. Odsouzením 45 Viklefových článků chtěl Hübner odradit jeho příznivce. V tom okamžiku se mohl domnívat, že dosáhl svého cíle, protože shromáždění mistrů-regentů svolané 28. května zakazovalo komukoliv vyučovat, kázat i podporovat, veřejně či soukromě, jmenované články, jak zaznamenává protokol.⁵⁶ Mikuláš z Litomyšle a Jan Hus podporování Stanislavem ze Znojma a Štěpánem Pálčem marně protestovali proti způsobu, jímž Hübner deformoval Viklefovo učení,⁵⁷ nic však nepořídili. Kapitula jim nebyla přátelsky nakloněna a viklefisté tvořili mezi mistry menšinu.

⁴⁵ Srv. J. H. Damus, *The Prosecution of John Wyclif*, New Haven 1952.

⁴⁶ Jak to ukázali J. Catto, *Some English Manuscripts of Wyclif's Latin Works*, in: *From Ockham to Wyclif*, s. 353–359, a J. Ph. Genet, *Dissemination of Manuscripts relating to English Political Thought in the Fourteenth Century*, in: M. Jones a M. Vale (ed.), *England and her neighbours. Essays in honour of P. Chaplais*, London 1989, s. 217–237.

⁴⁷ Srv. A. Hudson, *Wycliffism in Oxford 1381–1411*, in: A. Keny (ed.), *Wyclif in his Times*, Oxford 1986, s. 67–84.

⁴⁸ *De consideratione*, ed. J. Sedlák, *Studie a texty k náboženským dějinám českým (dále jen SrT)* 2, 1915, s. 105.

⁴⁹ Bylo totiž běžné sestavovat pro pedagogické účely sbírky kacírských bludů: srv. W. J. Courtenay, *The Preservation and Dissemination of Academic Condemnations at the Université de Paris in the Middle Ages*, in: *les Philosophies morales et politiques au Moyen Age*, Ottawa 1995, sv. 3, s. 1659–1667. Mezi nejstaršími rukopisy tohoto typu vztahujícími se k Wyclifovi, nacházíme rukopis Kapituly C 58 (koniec 14. století) a rukopis Národní knihovny V G 1 (1403).

⁵⁰ Tento padělek datovaný 5. října 1406 a chráněný pečeti korporace mistrů regentů vyrobil nepochybně lolard Petr Payne (ed. *Historia et Monumenta Iohannis Hus et Hieronymi Pragensis confessorum Christi*, sv. 2, Norimbergae 1558, sl. 366b). Jeroným Pražský jej veřejně četl roku 1409 (podle svědecké výpovědi Jana Švába z Butzbachu in: *Processus iudiciarius contra Jeronimum de Praga habitus Viennae a. 1410–1412*, ed. L. Klicman, Praha 1898, s. 15) a Hus jej využil ve svém *Contra Stokes* (ed. J. Eršl, *Opera omnia M. J. Hus* 22, *Polemica*, Praha 1966, s. 66, dále jen *Polemica*).

⁵¹ Srv. D. Trapp, *Clm 27034. Unchristened Nominalism and Wycliffite Realism at Prague*, s. 355.

⁵² Ed. F. Palacký, *Documenta M. J. Hus vitam... illustrantia*, Praha 1869, s. 327–331.

⁵³ *Ibidem*, s. 330: „Et sic suadet apostasim et multa alia enormia invenies in suo Dialogo et plures errores in suo Trialogo et aliis libris, prout patet in articulis damnatis repertis in libris suis.“

⁵⁴ Jeroným to dosvědčuje v *Kostnici* (ed. H. von der Hardt, *Magnum oecumenicum Constantiense concilium*, Frankfurt-Leipzig 1699, sv. 4, sl. 635): „...cum eram adolescens, habens ardorem discendi, perveni in Angliam, et audiens famam Wicleff, quod fuit vir subtilis atque excellentis ingenii, dum exemplaria habere potui, Dialogum et Trialogum, transcripsi et mecum in Pragam trauxi.“ Jeho cesta trvala od roku 1399 do roku 1401: srv. F. Šmahel, *Jeroným Pražský*, Praha 1966, s. 49–57. K pobytu Jiřího a Mikuláše v Anglii (1406–1407) viz A. Hudson, *Lollard book productions*, in: *Book production and publishing in Britain 1375–1475*, Cambridge 1989, s. 125–142.

⁵⁵ V. Novotný, *M. Jan Hus. Život a dílo I/1*, Praha 1919, s. 174–175.

⁵⁶ Ed. F. Palacký, *Documenta*, s. 331: „Quibus quidem articulis sic lectis, idem D. Waltherus Harrasser rector, scrutatis votis omnium et singulorum magistrorum ibidem praesentium, antedictam universitatem Pragensem repraesentantium, tandem secundum pluralitatem vocum per eandem universitatem conclusum fuit, quod nullus dogmatiset, praedicet vel asserat, publice vel occulte, supradictos articulos dicto domino rectori per dominos Joannem officialem Pragensem et Wenceslaum archidiaconum superscriptos praesentatos, sub poena praestiti iuramenti.“

⁵⁷ K polemikám viz J. Sedlák, *M. Jan Hus*, Praha 1915, s. 93–94. Rozšiřuje se o nich autor *Kroniky univerzity pražské*, ed. J. Goll, *Fontes rerum Bohemicarum (dále jen FRB)* 5, Praha 1893, s. 569: „Item anno domini MCCCCIII incepit notabilis dissensio in clero regni Bohemie, magistris, sacerdotibus et prelatís propter quosdam articulos ex Johannis Wicleff, doctoris Anglici, libris non bene extractos.“

Nicméně spor ještě dále narůstal. Několik studentů teologie, například Stanislav ze Znojma a Jakoubek ze Stříbra, se neváhalo přiklonit k učení o remanenci, v očividném rozporu s církevní kritikou z roku 1403.⁵⁸ Mnoho dalších, ostrážitějších, také neskrývalo obdiv k muži, jehož tak rádi nazývali *doctor evangelicus*; dokladem je Jan Hus, který jej od roku 1407 cituje jako autoritu ve svých kázáních.⁵⁹ Jak tomu často bývá, zákaz hrál roli katalyzátoru. Hübner svým tlakem paradoxně napomáhal k prohlubování hereze. Je na místě ukázat, z jakých důvodů se represivní opatření projevila tak kontra-produktivně: proč se univerzitním autoritám, v tomto případě rektorovi a shromáždění mistrů, nepodařilo získat respekt k pravověrnosti?

Odpověď spočívá částečně v heterogenosti struktury univerzity, která vedla k rozdělení pravomoci doktrinárního dohledu mezi více paralelních a eventuálně i konkurujících si orgánů. Rozdělení všech scholárů na čtyři univerzitní národy bylo první příčinou nehomogenosti univerzity. Víme, že univerzitní národy hrály v Praze rozhodující roli díky systému imatrikulací nově příchozích, tím že si vzaly na starost administrativu voleb a charitativní vzájemnou pomoc a že se mohly případně transformovat v nátlakové skupiny značné síly. Českému univerzitnímu národu, který v podstatě shromažďoval většinu vikleřistů, se podařilo být protiváhou cenzury prováděné mistry. Pod jejich nátlakem měl český národ 20. května 1408 schválit odsouzení 45 článků, ale využil svých možností, aby citelně zmírnil dosah nařízení. Generální shromáždění mistrů konané v koleji U černé růže se spokojilo zavržením těchto článků v jejich kacířském a pohoršlivém smyslu, ale ponechalo mistrům právo „číst“, tedy komentovat při výuce *Dialogus*, *Trialogus* a *De Eucharistia*,⁶⁰ což implicitně znamenalo ponechat otevřená vrátka pro ortodoxní interpretaci jeho díla. Následujícího roku český národ znova hlasitě prokázal svou nezávislost, když zvolil na post kvodlibetáře Matěje z Knína, známého vikleřistu, jenž byl donucen před arcibiskupem veřejně odvolat. Tato volba byla tím spíše provokativní, že mladý Matěj působil jako mistr pouze dva roky a neobhájil dosud svou pravověrnost.⁶¹ Se svým identickým koloritem a horizontální strukturou organizace (mistři i studenti tam disponovali rovným volebním právem) byl tedy univerzitní národ pro pražské vikleřisty tribunou, z níž mohli hlásat své myšlenky.

K tomu se navíc přidává i konflikt mezi fakultami. Institucionálně tvořily artistická fakulta i každá ze tří vyšších fakult uvnitř univerzity autonomní organismy, jejichž čle-

nové byli vázáni přísahou, poslouchali voleného děkana a zařizovali mezi sebou hlavní věci týkající se jejich každodenního života, studia a diplomů. Takže vzhledem k již letitým teologům dobře zavedeným ve vysokých církevních kruzích, tvořili filozofové početnou, mladou populaci, bez peněz, samozřejmě křesťanskou, ale bouřící se a s oblibou protestující. Také se nenechali znepokojovat cenzurou, pět z nich se roku 1409 ujalo iniciativy odvolat se proti konfiskaci Vikleřových knih v Římě.⁶² Naopak doktoři teologie, Češi či Němci, neváhali se držet stranou a sblížit se s táborem odpůrců vikleřistů. Zasedající v cenzurních komisích jmenovaných arcibiskupem Zbyňkem, odmítli se v létě 1410 účastnit disputací o Vikleřových knihách, jen nedlouho předtím než o šest měsíců později bojkotovali *quodlibet* Jana Husa. Jak ukázal F. Šmahel,⁶³ pražské reformní hnutí z tohoto úhlu pohledu potvrdilo intelektuální potenciál druhořadých složek univerzity, jejichž ambice byly dosud umlčovány striktní hierarchií fakult a univerzitních gradů.

Odpustkové bouře roku 1412 ještě prohloubily rozpor mezi vikleřisty a teology, dohlížejícími na školní systém a ortodoxii výuky. Betlémský kazatel, pouhý „bakalář *formatus*“, odmítl tedy poslechnout výslovné příkazy osmi doktorů teologie, kteří mu marně bránili vést disputace proti papežské bule, a nepodařilo se jim dosáhnout toho, aby jim předložil text svých akademických vystoupení. Štěpán Pálec, tehdy na vrcholu své akademické kariéry, mu to neopomněl vyčíst jménem autority, kterou měl jako děkan nad bakaláři.⁶⁴ A jeho kolega Stanislav ze Znojma jasně poznamenává, že Jan Hus by nemohl čelit vyšším instancím teologické fakulty, kdyby neměl podporu studentů filozofie, jejichž posměvačnému nadšení a zálibě v parodii byl dán volný průchod až do začátku léta.⁶⁵ Toto přetrhání tradičních linií poslušnosti vedlo k paralyzování instituce jako celku. Generální shromáždění svolané na červen 1412 jako bdělý počín rektora Marka z Hradce nemohlo zastavit žádné rozhodnutí o odpustcích, tak hluboké už byly trhliny, které rozdělovaly univerzitní obec.⁶⁶ Pražská univerzita vydaná napospas nepřekonatelným rozporům se během několika let stala ohniskem hereze.

Neschopnost univerzitních autorit by nepochybně mohl nahradit pražský arcibiskup, kdyby sám měl silnou pozici. Ale po dlouhém exilu Jana z Jenštejna a častých změnách, které následovaly, bylo již všechno jinak. Roku 1397 shledal arcibiskup svou funkci kancléře okleštěnou ve prospěch rektora podle nařízení papeže Bonifáce IX., který vyňal scholáry z pravidelné církevní jurisdikce.⁶⁷ Veškeré rozvržení pravomocí na uni-

⁵⁸ Jakoubkovo pojednání *De remanencia* (1406–1407) vydal P. de Vooght, *Jacobellus de Stříbro* (†1429), premier théologien du hussitisme, Louvain 1972, s. 319–350.

⁵⁹ Srov. A. Schmidtová, *Hus a Wikleř*, *Listy filologické* 79, 1956, s. 219–227.

⁶⁰ Tento fakt známe od Jana z Příbrami (*Apologia*, ed. C. Höfler, *Die Geschichtschreiber der hussitischen Bewegung*, *Fontes rerum Austriacarum – Scriptores* (dále jen FRA-SS) VI–2, Vídeň 1865, s. 138): „...omnibus quidem vota dantibus, nullis eorum contradicentibus, pronuntiatum est publice, fere mille baccalaureis et studentibus eiusdem nationis presentibus et audientibus est sententialiter decretum et discrete prohibitum, quatinus nemo quemquam illorum articulorum XLV audeat temere docere vel defendere in sensibus eorum hereticis aut scandalosis sub penis gravissimis ibidem promulgatis. Ibidem cum hoc prohibiti sunt omnes studentes libros Wicleff videlicet de Eucharistia, *Dialogum* et *Trialogum* legere...“

⁶¹ Srv. svědeckou výpověď Jana Švába z Butzbachu (ed. L. Klicman, *Processus*, s. 16): „Demum, ipso ita habito pro suspecto de heresi, presentaverit se ad disputandum quodlibetum, et fuerit rumor, quod presentasset se sponte, cum hoc prius longis temporibus non fuerit factum, propterea ut in huiusmodi actu expurgaret se de suspicione tali modo; quia ex quo fuit diffamatus de heresi et tractus ad archiepiscopum ut supra ad faciendam alii fidem de ipso, isto modo ecce talis, qui fuit suspectus omnibus, iam ascendit cathedram et est magister magistrorum.“ K tomuto skandálu viz J. Kejř, *Kvodlibetní disputace na pražské universitě*, Praha 1971, s. 78–80.

⁶² Arcibiskup je nakonec nechal exkomunikovat. Srv. F. Palacký, *Documenta*, č. 23, s. 379: „Nonnulli autem suae salutis immemores, scholares et studentes dictae universitatis Pragensis se asserentes, et signanter Przbico de Huzna, Hrocho de Podwek, Michael de Drnowic, Petrus de Valencia, Johannes de Landstein, pro se et nomine suo, ac eis adhaerentium et adhaerere volentium nomine, a dicta nostra monitione processu sive mandato ad dictam sedem apostolicam citari procuraverunt.“

⁶³ F. Šmahel, *Le mouvement des étudiants à Prague dans les années 1408–1412*, *Historica* 14, 1967, s. 33–75.

⁶⁴ *Tractatus gloriosus*, ed. J. Loserth, *Beiträge zur Geschichte der hussitischen Bewegung IV*, in: *Archiv für österreichische Geschichte* 75, 1889, s. 333: „...ideo ad decanum facultatis et ad ipsam facultatem pertinet diligenter attendere, qui et quales, que et qualia in scolis theologicis dogmatizent; propter quod decanus et facultas ipsa habent auctoritatem et jus debitum postulandi, recipiendi et videndi suorum baccalariorum dicta, dogmatizata et scripta in scolis suis theologicis.“

⁶⁵ *De Ecclesia*, ed. J. Sedlák, *M. Jan Hus, Praha 1915*, s. 278*–279*.

⁶⁶ Nepřímá svědeckví k tomuto shromáždění sebral V. Novotný, *M. J. Hus. Život a dílo I/2*, Praha 1921, s. 90–93.

⁶⁷ *MHUP II/1*, *Pragae 1834*, č. 45, s. 370–374. Navíc Innocenc VII. roku 1405 ustavil rektora vicekancléřem (ibidem, č. 55, s. 413–416). Srv. J. Kejř, *Dějiny pražské právnické univerzity*, Praha 1995, s. 40–41.

verzitě bylo pozměněno, což mělo nečekaně nahrát protestujícím studentům a mistrům tím, že jim byla dána možnost odmítnout jakýkoliv arcibiskupský zákaz. Dodejme, že osobní faktory přispěly ještě více k oslabení nového kancléře Zbyňka, o němž je známo, že se netěšil intelektuálnímu a morálnímu kreditu svých předchůdců. Na rozdíl od Arnošta z Pardubic a Jana z Jenštejna neabsolvoval totiž tento mladý šlechtic univerzitní studia, a neměl tedy kvalifikaci pro posuzování pravověrnosti učení.⁶⁸

Byl snad proto Zbyněk Štěpánem Tempierem v malém, nepřátelský a omezený, jak zaznamenalo potomstvo? Věc není tak jednoduchá. Při detailním pohledu na události si všimneme, že zřídka kdy zasahoval ze své vlastní iniciativy, ale že byl častěji vyburcován samotnými univerzitními mistry. Byl to bývalý pražský mistr, později profesor v Krakově, Jan Štěkna, který roku 1405 obvinil Stanislava ze Znojma z šíření remanenční nauky dřívě,⁶⁹ než doktor teologie Jan Eliášův a kanovník Jan Cifra nařkli Matěje z Knína.⁷⁰ Ostatně Zbyněk se postaral o to, aby byl obklopen teologickými komisemi, z nichž všechny byly složeny, alespoň částečně, ze scholárů: Stanislav ze Znojma byl vyslýchán čtyřmi teology, z nichž byli tři preláti a jeden mistr,⁷¹ a na žádost papeže Alexandra V. roku 1410 asistovali Zbyňkovi čtyři mistři teologie a dva doktoři kanonického práva.⁷² Arcibiskup nechtěl nikterak opomíjet univerzitu a nadále přiznával univerzitánům právo, aby sami posuzovali závažnost odhalených omylů. Lze říci, že spor o viklefismus proti sobě nepostavil univerzitu a církev, ale spíše dvě konkurenční univerzitní strany, jež obě hledaly u církevní autority oporu, aby se prosadily.

Nyní je na místě pohlédnout zblízka na Zbyňkovu motivaci. Vzhledem k viklefismu jednal arcibiskup ne jako teolog, jímž ani nebyl, ale jako pastýř strachující se o spásu svých oveček. To vysvětluje skutečnost, že zpočátku toleroval akademické debaty o univerzálích, ale že nemeškal přísně zakročit ihned, jakmile poznal, že viklefisté vystupují proti eucharistickému dogmatu: ukázkovým případem je roku 1405 odebrání důvěry Stanislavu ze Znojma, jež byl právě jmenován kazatelem pro kněžskou synodu. I když Stanislav našel sílu porazit svého žalobce Jana Štěknu, arcibiskup ho přinutil stáhnout se do ústraní a opravit své pojednání rozšířením o druhou část, odpovídající sakramentální ortodoxii.⁷³ Závažnou a jednou z nejdůležitějších výtek, které Stanislavovi adresovali členové komise, bylo to, že vnesl zmatek nejenom mezi mistry a studenty, ale i do

hlav prostých věřících.⁷⁴ Chybou, která ospravedlňovala Zbyňkovu přísnost, byla Stanislavova snaha oslovit co nejširší publikum ke škodě vzdělávání posluchačů.

Když viklefisté odmítli poslušnost, rozhodl se arcibiskup k novému kroku roku 1408, kdy slavnostně vyhlásil zákaz přednášet jakoukoliv Viklefovou myšlenku, ať na kazatelně, či ve školách.⁷⁵ V té době utužil svou represivní politiku vůči vzpurným scholárům a neváhal například osobně vyhrožovat Matěji z Knína, aby jej donutil k odvolání.⁷⁶ Akademická výuka i knihy, v nichž by se mohla skrývat heterodoxie, byly rovněž potírány: v dubnu 1409 nechal Zbyněk přerušit disputaci Jeronýma Pražského a Blažka Vlka (+1410)⁷⁷ a nepochybně už na jaře 1409 vydal nařízení zabavit všechny Viklefovy rukopisy.⁷⁸ Toto drastické opatření jen přililo olej do ohně. Po poradě s rektorem Janem Šindelem univerzita hromadně protestovala a její nespokojenost se zvyšovala s ohledem na arcibiskupovu lhostejnost. Pálení knih, které se odehrálo 16. července 1410 na nádvoří arcibiskupského paláce, dovršilo roztržku. Pompézní spálení Viklefových knih za zvuků *Te Deum* a zvonění zvonů bylo přijato jako provokace: zavládl zmatek, jež neměl mít konce, poznamenává autor *Kroniky univerzity pražské*.⁷⁹

Příliš unáhlená Zbyňkova iniciativa byla vlastně po všech stránkách fiaskem. Především hrozily další spory, protože tím, že arcibiskup vydal Viklefovy knihy plamenům, nerespektoval nařízení papeže Alexandra V. Papež mu sice 20. prosince 1409 nařídil prozkoumat je a „ukrýt před zraky věřících“,⁸⁰ ale nikoliv zničit v ohni: navzdory ujišťování *Akt (Acta XIX, 19)* se pálení knih dělo ve středověku zřídka, církev preferovala uchýlit se k jiným, diskrétnějším opatřením, například ke zbabování podezřelých spisů jejich nebezpečných pasáží.⁸¹ Díky tomu měl Jan Hus trumf v rukávu a mohl poukát

⁷⁴ J. Sedlák, Eucharistické traktáty, s. 191 (přetisk s. 110, pozn. 43): „Nedum in alienis partibus, verum hic inter scolares et magistros et eciam vulgares plebeiosque homines fides de sacramento posita est in dubio.“

⁷⁵ J. Kadlec (ed.), Synods of Prague and their Statutes 1396–1414, Apollinaris 54, 1991, č. 16 (synoda 18. října), článek 8, s. 271–271 (reedice Pražské synody a koncily, s. 288): „Item mandatur auctoritate apostolica, ut articulos Wicleph et libros non teneant nec in predicacionibus nec in scolis doceant ad dogmatissent nec defendant nec disputent.“ Odsouzení remanentismu bylo právě zopakováno předcházející červnovou synodou (ibidem, č. 15, článek 2, s. 268–269, reedice s. 285–6).

⁷⁶ Notářský instrument ze 14. května 1408, ed. F. Palacký, Documenta, č. 5, s. 339: „D. Archiepiscopus dixit ad prefatum mag. Mathiam una cum suo vicario: ‘Magister, faciatis finem, dimissis verbis et contencionibus; aut faciatis juramenta et abjuracionem, aut maneatis hic in curia nostra’. Ipse autem magister metu carceris et aliarum poenarum et flagitiorum, que sibi comminebantur per vicarios D. Archiepiscopi predicti et suos familiares... purgationem canonicam cum quatuor testibus fecit et abjuracionem.“

⁷⁷ Informace pochází ze svědecké výpovědi učiněné Achacim Chenzlem ze Salcburku během Jeronýmova vídeňského procesu (ed. L. Klicmann, Processus, s. 26): „...et cum (Jeronimus) processit ad declarationem posicionis, tunc venerit sibi mandatum per familiarem archiepiscopi in scriptis, ut deberet cessare et non continuare actum inceptum.“ Srv. F. Šmahel, Univerzitní kwestie a polemiky mistra Jeronýma Pražského, AUC-HUCP 22, 1982, 2, s. 11–18.

⁷⁸ Srv. F. Šmahel, Husitská revoluce II, Praha 1993, s. 336, pozn. 115.

⁷⁹ FRB 5, s. 571: „...prefatus archiepiscopus XVI die mensis Julii repositos libros Wicleff in medio archiepiscopalis curie in presencia Pragensis capituli, prelatorum ac multitudinis cleri cremari precepit. Et sic ibidem pluribus combustis libris, melioribus, ut creditur, reservatis, membranas et registra ab antiquo reservata igni subiecerant sallentes et laudantes clamore valido Te Deum laudamus pulsatisque campanis quasi pro mortuis, sperantes se iam habere omnium tribulacionum finem, cum tamen primo incium, deo iusto iudice permittente, sumpserunt.“

⁸⁰ „...libros quoque ac tractatus seu quaternos prefati Joannis Wiclef heresiarche, hujusmodi articulos in se continentes, si quos habeant, exhibuerint et tibi, ut a fidelium oculis amoveri valeant presentaverint...“, ed. F. Palacký, Documenta, č. 21, s. 375.

⁸¹ Srv. Th. Werner, Vernichtet und vergessen? Bücherverbrennungen im Mittelalter, in: O. G. Oexle (ed.), Memoria als Kultur, Göttingen 1995 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 121), s. 149–184.

⁶⁸ Kronika univerzity pražské tvrdí bez okolů (FRB 5, s. 571): „...predictus Sbinco, Pragensis archiepiscopus, licet de bona naturali fuisset sapiencia, in doctrina tamen sacra nullus existebat...“

⁶⁹ Podle svědectví vídeňského rukopisu CUP 4483, citovaného J. Sedlákem, Eucharistické traktáty Stanislava ze Znojma, Hlídky 23, 1906, s. 189 (přetisk in: Miscellanea husitica Ioannis Sedlák, Praha 1996, s. 100 nn., tam na s. 105): „Et tunc post denunciatus per episcopos regni Kracovie et magistrum Johannem dictum Szekna archiepiscopo pragensi per eundem magistrum...“

⁷⁰ Kronika university pražské, FRB 5, s. 570: „Anno domini MCCCCVIII examinatus est Magister Pater ad delacionem Johannis Helie et Cifre, canonici Pragensis...“

⁷¹ Srv. J. Sedlák, Eucharistické traktáty, s. 189 (přetisk s. 109).

⁷² „...assumptis per te ad hoc quatuor in theologia magistris et duobus deceptorum doctoribus, quos ad id duxeris eligendos“ (Palacký, Documenta, č. 21, 20. prosince 1409, s. 375).

⁷³ Jak následně dosvědčuje Hus (list Janu Kardinálovi z Rejnštejna, in: M. Jana Husi korespondence a dokumenty, Praha 1920, ed. V. Novotný, č. 63, s. 170–171): „Ecce postea iuravit et abiuravit, et post duos annos, quando Stiekna venit cum suo tractatu, postquam timuit archiepiscopum, nesciens subterfugere, dixit per iuramentum, quod tractatum illum non perfecit. Et antequam fuit vocatus ad curiam archiepiscopi, dixit: ‘Oportet, quod Stiekna monachus flectat ante me genua et petat, quod parcam, quod ausus est tractatum meum novam plantacionem erroneam annotare.’“

zat na tuto zjevnou přehnanost.⁸² Zbyňkova politika se ukázala o to nešťastnější, že cenzura zůstala ve skutečnosti dalekosáhle neúčinnou. Aby mohl vztáhnout ruku na Viklefovy knihy, měl arcibiskup nařídít jejich systematické prozkoumání, podobně jako tehdy učinil canterburský arcibiskup Tomáš Arundel ve svém boji proti posledním loldardům. Ale Zbyňek, jenž věděl, že je čím dál tím více izolován, na to neměl dost sil a mohl počítat jen s individuální dobrou vůlí. Několik scholárů, například Hus, mu odevzdalo rukopisy, které měli ve svém držení.⁸³ I když podle slov Eneáše Silvia Piccolominiho bylo zničeno kolem dvou set knih,⁸⁴ mnoho dalších zůstalo v oběhu. Navzděčuje tomu i dnešní výskyt Viklefových rukopisů: asi dvě třetiny jsou české provenience. Potvrzuje to, že většina viklefidů schovávala podezřelé texty u sebe, a dokonce se jim dařilo opatřovat si nové, jak je z toho obviňuje Štěpán z Dolan.⁸⁵ Stručně řečeno, změnou svých postojů a soudními procesy se Zbyňek osvědčil jako nejlepší propagátor viklefidismu.

Bylo by nicméně nespravedlivé svalovat na něho samotného veškerou zodpovědnost za tuto situaci, aniž bychom zvážili ostatní, laické i církevní instituce. Neurčitý postoj kurie byl zpočátku pro arcibiskupa vážným handicapem. Řím, nepředvídatelný partner, vystupoval ve sporu pražského viklefidismu, aniž by sledoval pevný směr. Od roku 1405 ovšem Inocenc VII. naléhal na Zbyňka, aby vymýtil viklefidskou herezi,⁸⁶ ale nový papež zvolený v Pise, Alexandr V., váhal, jaký postoj nakonec zaujme: zpočátku přijal výzvu pěti pražských studentů proti arcibiskupovi a povolal jej, aby se dostavil k soudu; o několik týdnů později mu dává za pravdu!⁸⁷ Záležitost přece jen nebyla vyřízena, protože kuriální proces s Husem, který následoval, se protahoval.⁸⁸ Stíhání v úřadech související s velkým schizmatem, neshody mezi kardinály, kteří měli na starosti úřední spisy, i procedurální obratnost Jana z Jesenice nakonec prospěly obžalovanému, a to k velké škodě Dětricha z Niemu; ve zprávě adresované papeži Janu XXIII. v březnu 1411 se tento německý kuriál rozhořčoval nad tím, že vyhlášení heretici jsou přijímáni s takovou šetrností.⁸⁹ Skutečně, i když byl Hus postižen do dvou let zostřenou klatbou

⁸² Během svého soudního přelíčení 8. června 1415 (ed. F. Palacký, Documenta, s. 233): „...nec ipse Alexander mandavit in bulla libros Wiclef cremari.“

⁸³ Srv. Petr z Mladoňovic, Relatio de M. Iohanne Hus, ed. V. Novotný, FRB 8, Praha 1932, s. 78: „quando per archiepiscopum Pragensem monitus fuit cum aliis, ut circa ipsum reponat libros M. Johannis Wiclef, ipse met portavit librum et ipsum dedit Pragensi archiepiscopo dicens: ‘Ecce, reverende pater, ego offero hic libros meos et ubicumque alicum errorem in eis inveneritis, mandetis illum signare et ego eum volo pro tota communitate pro tali publicare.’“ Podle V. Flajšhans, Spálení knih Viklefových r. 1410, Český časopis historický 42, 1936, s. 77–88, zde s. 81; není ovšem zaručeno, že Hus odevzdal veškeré své exempláře.

⁸⁴ Historia bohemia, ed. D. Martínková – A. Hadravová – J. Matl, Fontes rerum Regni Bohemiae 1, Praha 1998, s. 94: „Supra CC volumina fuisse traduntur pulcherrime conscripta, bullis aureis tegmentisque pretiosis ornata.“

⁸⁵ Ve svém pojednání Antihussus, ed. B. Pez, 4/2, 1723, kapitola 6, sl. 386: „Ad quod quidam ultores et defensores Wicleff suo et suorum nominibus coram pluribus probis, adhuc vivente R. patre Domino Sbincone Archiepiscopo: combussit, inquit, Archiepiscopus quosdam libros famosissimos Magistri Wicleff, nec tamen omnes. Habemus enim adhuc plurimos, et undique etiam requirimus alios ad rescribendum habituros. Mandet nobis Archiepiscopus per amplius, ut eosdem sue potestati tradamus, et videbit, si iussioni sue parebimus; quin etiam combustos solvendos nobis austeritate rigida requiremus.“

⁸⁶ Jak se dozvídáme z Kroniky univerzity pražské, FRB 5, s. 569: „Item anno domini MCCCCV Innocencius papa VII instigavit et monuit Sbinconem, archiepiscopum Pragensem, ut sit diligens et sollicitus ad errores Wicleff et hereses extirpandas.“

⁸⁷ Jak připomínají viklefidisté jeho nástupci Janu XXIII. (ed. V. Novotný, Korespondence, č. 17, 25. června 1410, zde s. 59–60).

⁸⁸ Nedávná studie J. Kejře, Husův proces, Praha 2000, kapitola 2, s. 52–96, nám umožňuje nezacházet do detailů.

⁸⁹ Contra Wiclefistas Pragae, ed. J. Sedláček, StT 1, 1914, s. 45–55. K textu a okolnostem jeho redakce viz H. Heimpel, Dietrich von Niem (c. 1340–1418), Münster 1932, s. 69–71.

(červenec 1412), římský zákrok v jeho případě zpomalil, ne-li odvrátil, soudní stíhání zahájené arcibiskupem. Především Hus našel v srpnu 1410 neočekávanou oporu u boloňské teologické komise; mistři shromáždění kolem dominikána Tomáše z Udine odsoudili pálení Viklefových knih jako nevhodné, což bylo tvrdé rozhodnutí, jež se rychle rozšířilo do Prahy, kde dovršilo rozsévání neklidu.⁹⁰

At last but not least se musel Zbyňek ihned smířit s královskou mocí, jejíž zájmy zdaleka ne vždy směřovaly k těmto cíli. Václav IV., který se od roku 1400 snažil znovu získat svůj titul krále římského, učinil z viklefidismu záležitost politické a národní prestiže. Také se snažil udusit každé kompromitující podezření z heterodoxie a roku 1408 žádal arcibiskupa, aby potvrdil, že mezi jeho poddanými neodhalil žádného heretika.⁹¹ Panovník se ve stejném duchu bránil jistým donucovacím opatřením, u nichž se obával zhoubných následků pro království. Zatímco například Zbyňek vyhlásoval exkomunikaci držitelů Viklefových knih, nová rada Starého Města jmenovaná Václavem zakázala ihned kazatelům kohokoliv soukromě obviňovat;⁹² naopak Václav bez ohledu na předpojatost německých mistrů jim nařídil účast na kvodlibetu Matěje z Knína.⁹³ Jeho politika se tedy setkala se zájmy viklefidů, kteří v červnu 1410 neskrývali svůj záměr žádat jej o pomoc proti arcibiskupovi.⁹⁴ Protihodnotou byl zřetelný ústupek v univerzitních svobodách: bez ohledu na myšlenky univerzality a autonomie, které inspirovaly základní privilegia, museli všichni scholárové i rektor od roku 1409 slibovat věrnost koruně,⁹⁵ na základě čehož Václav potom bez váhání vypověděl čtyři doktory, odpůrce viklefidů, z teologické fakulty.⁹⁶ Z tohoto hlediska přispěl Zbyňkův nezdar k emancipaci studia o to méně, že ho podřídil královské autoritě.

Rozšíření viklefidismu v Praze konečně ukazuje, že i když česká církev bezesporu střežila pravověrnost univerzitní výuky, nestala se proto z nedostatku jednoty všemožnou teokracií. Konkrétně mistři, arcibiskup, papež, a dokonce samotný král se přeli

⁹⁰ Ed. F. Palacký, Documenta, č. 36, s. 426–428. Hus se o tom zmiňuje v listě adresovaném neznámému knězi (ed. V. Novotný, č. 27, v únoru až březnu 1411, zde s. 89): „...cardinalis de Columna, iudex meus, valde irascitur, quod instrumenta portata sunt ad Boemiam de hoc, quod libri non deberent comburi per conclusionem magistrorum, qui tunc erant in Bononia.“ Více o Tomáši, který studoval v Oxfordu roku 1393, viz Th. Kaeppli, Scriptorum Ordinis Praedicatorum Medii Aevi, sv. 4, Roma 1993, s. 400–401.

⁹¹ Deklarace byla publikována během zvláštní synody, která se konala 17. června (srv. Z. Hledíková, Synody v pražské diecézi v letech 1349–1419, Československý časopis historický 18, 1970, s. 117–146, zde s. 145). Královští delegáti na pisánském concilu se na ni odvolávali, aby umlčeli obvinění z hereze vznesená proti království (Deutsche Reichstagsakten 6, č. 311, s. 577).

⁹² Informace pochází ze svědecké výpovědi Mikuláše Czungla ve Vídni, ed. L. Klicman, Processus, s. 23.

⁹³ Srv. výpověď Jana Svába z Butzbachu, ibidem, s. 16–17: „...multi magistri, videlicet Balthasar Harasser, magister Petrus Storch, magister Johannes Hofman et alii noluerunt visitare actum suum, dicentes publice se volentes pocius a Praga recedere quam actum talis suspecti de heresi visitare, imo etiam rex mandavit tribus nacionibus per litteram suam, quam audiverit et viderit legere, ut visitarent magistrum Mathiam.“

⁹⁴ Ed. C. Höfler, Die Geschichtschreiber, FRA-SS VI–2, s. 187: „Anno domini MCCCCX, 15 die mensis iunii hora decimaseptima in rectoratu magistri Iohannis Andreae in medicina doctoris facta plena conventionem totius universitatis sub pena prestiti iuramenti conclusum est quod universitas nullo modo consensiat archiepiscopo Pragensi Sbinconi cum suis prelatibus in combustione librorum magistri Iohannis Wykleff. Sed quod tota universitas visitet dominum regem ipsumque petat ut talem impediatur combustionem ne exinde confusio toti regno, domino regi et universitati inferatur.“

⁹⁵ Srv. MHUP III, Pragae 1848, s. 44: „Talis autem novus rector debebit in sua recommendatione regi et regno promittere fidelitatem, sicut et quilibet studens circa intitulationem.“

⁹⁶ Královské nařízení o vypovězení Štěpána Pálče, Jana Eliášů, Petra a Stanislava ze Znojma je zaznamenáno v Kronice univerzity pražské, FRB 5, s. 576. K pravděpodobné datici tohoto nařízení (začátek dubna 1413) viz F. Šmahel, Husitská revoluce 2, s. 346, pozn. 197.

o doktrinní moc, a násobili tak navzájem neoprávněné zásahy a zvláštní pravomoci. Bezsporu právě tyto konflikty kompetencí, táhnoucí se od 13. století,⁹⁷ ale zostřené v době velkého schizmatu, učinily v Čechách cenzuru neúčinnou.

III.

Musíme dodat, že viklefisté, aby odolali cenzorům, se nespokojili s tím, že vsadili na jejich rozpory. Zvýšili protesty a diskutovali nad oprávněností sankcí, které na ně byly uvaleny. Pražské spory na počátku 15. století tak přinesly veškerý arzenál apologetických textů různého rázu a významu. V některých případech se jedná o dopisy, jako byl list neznámého viklefisty (Jan Hus nebo Stanislav ze Znojma?) adresovaný v lednu 1404 Janu Hübnerovi.⁹⁸ A existuje mnoho dalších textů, které pocházejí ze školních cvičení. K tomuto typu patří *Recommendacio arcium liberalium*, které pronesl Jeroným Pražský po kvodlibetu z ledna 1409,⁹⁹ i disputace z konce července a začátku srpna 1410, během nichž Hus a jeho příznivci bránili pravověrnost Viklefových knih.¹⁰⁰ Vycházely také z univerzitní disputace *Repetitio pro defensione cause M. Iohannis Hus* vedené juristou Janem z Jesenice (18. prosince 1412)¹⁰¹ a, i když spíše nepřímo, z Husova traktátu *De legendis hereticorum libris*.¹⁰² Konečně museli viklefisté rozvíjet svou argumentaci také tehdy, když se odvolávali k papeži proti Zbyňkovým rozhodnutím: svědčí o tom dlouhý dokument notářsky ověřený 25. června 1410,¹⁰³ který pro římskou kurii shrnuje jejich stížnosti. Připojíme-li dvě jiné příležitostné práce, řeč rektora Jana Šindela před papežským legátem (září 1410)¹⁰⁴ a „soudní memoáry“ nazvané *Ordo procedendi in causa M. J. Hus* (konec roku 1414),¹⁰⁵ naskytuje se nám široký polemický vzorek. Přirozeně se jedná o tendenční obhajoby, snadno bychom mohli zpochybnit jejich upřímnost: pro potřeby své kauzy viklefisté zmírňovali určité opovážlivé výroky a potlačili úctu, jíž se u nich těšil *doctor evangelicus*.¹⁰⁶ To není podstatné. Navzdory nekritičnosti, která je postihuje, umožňují tyto texty bezprostředně chápat, jak viklefisté vnímali svá práva a svou duchovní svobodu, tedy svobodu scholárů.

⁹⁷ Srv. J. Miethke, Papst, Ortsbischof und Universität in den Pariser Theologenprozessen des 13. Jahrhunderts, in: A. Zimmermann (ed.), Die Auseinandersetzungen an der Pariser Universität im XIII. Jahrhundert (Miscellanea Mediaevalia 10), Berlin-New York 1976, s. 52–94.

⁹⁸ Ed. V. Novotný, Korespondence, č. 6, s. 11–15.

⁹⁹ Ed. C. Höfler, Geschichtschreiber der hussitischen Bewegung in Böhmen, FRA-SS 6, s. 112–128 (mylně připisováno Janu Husovi), nová kvalitnější edice od A. Molnára in: Výbor z české literatury husitské doby I, Praha 1963, s. 244–250.

¹⁰⁰ Hus, Defensio libri de Trinitate, ed. J. Eršil, Magistri Iohannis Hus Polemica (Opera Omnia 22), Praha 1966, s. 39–56. Disputace Šimona z Tišnova, Prokopa z Plzně, Zdislava ze Zvířetic a Jana z Jičina vydal J. Loserth, Hus und Wyclif, Beilage 6, s. 271–290, disputaci Jakoubka ze Stříbra vydal J. Sedlák, StT 2, 1915, s. 316–328.

¹⁰¹ In: Historia et Monumenta (1558), sv. 1, fol. 324b–333a.

¹⁰² Ed. J. Eršil, Polemica, s. 19–37. Dílo datováno: červen 1410.

¹⁰³ Ed. V. Novotný, Korespondence, č. 17, s. 56–69.

¹⁰⁴ Ed. J. Sedlák, M. Jan Hus, č. 15, s. 197*.

¹⁰⁵ Ed. V. Novotný, Korespondence, č. 101, s. 225–234. Text měl Husovi sloužit jako pomůcka pro zapamatování v případě, že by byl v Kostnici dotazován na průběh procesů vedených proti němu. Na redakci spolupracoval určitě Jesenic.

¹⁰⁶ Jejich protivníci jim to při vhodné příležitosti připomínali. Citujme Stanislava ze Znojma (Alma et venerabilis facultas, ed. J. Loserth, AÖG 75, 1889, s. 403–404): „Ipse enim libros et scripturas Wyklef per diocesana Pragensis combustos, quos nunquam recepit ecclesia catholica, dixit esse ewangelium Christi, dicens, quod archiepiscopus combussit ewangelium Jesu Christi, cum illos libros et scripturas illas combussisset.“

Netvrdíme, že by se Hus a jeho straníci dožadovali toho, co my dnes nazýváme právo na svobodu myšlení. Sdíleli tradiční odpor k herezi a nikdy by neuvažovali o tom, že každou myšlenku lze bezrestně vyjádřit. Právě naopak, bezmyšlenkovitě napadali bludy předkládané jejich protivníky nominalisty, které Jeroným Pražský rád nazýval „dábelskými heretiky“;¹⁰⁷ ani Jan Hus nebyl výjimkou, když podezíral Zbyňka z nepravověrnosti v otázce eucharistické teologie.¹⁰⁸ Jejich příklad potvrzuje, jak ukázal P. Classen,¹⁰⁹ že středověcí univerzitní vzdělanci nevypracovali teorii, která by ospravedlňovala jakýkoliv pluralismus. V jejich jazyce pojem svoboda, kdysi téměř výhradně používaný v množném čísle, odkazoval spíše než na autonomii duševní práce na právní imunity, jimž se těšila studentská korporace. Tak například *Ordo procedendi in causa M. J. Hus* prezentoval konfiskaci Viklefových knih jako nerozumný čin odporující „univerzitním svobodám a privilegiím“.¹¹⁰ Konkrétně vyžadovala tato *libertas scolastica* především respekt k rektorské pravomoci. V boji proti viklefismu se arcibiskup neoprávněně vměšoval do vnitřních záležitostí univerzity a porušoval záruky garantované papežem, argumentují Hus i Jesenic.¹¹¹ V jejich očích šlo o prestiž pražské univerzity a skrze ni i celého království. Je známo, že potřeba polemiky tlačila viklefisty k tomu, aby se stali mluvčími národního cítění: velmi rychle se nadšení z korporativní autonomie rozšířilo na obranu *regnum christianissimum* proti postupu arcibiskupa Zbyňka.¹¹² Jak vidíme, jsou to spíše hodnoty dobrého jména a společného blaha, jež předesílali, než anachronická svoboda individuálního svědomí.

Znamená to, že viklefisté neuvažovali o intelektuálních požadavcích spojených s jejich profesí? Čelíce opakovaným zásahům církevní cenzury, aniž by kdy vykročili z tohoto omezeného kontextu, byli Hus a jeho přívrženci navzdory všemu vedeni k tomu, aby uplatnili specifické principy při vyvíjení své aktivity. Krize roku 1410 u nich tedy probudila vědomí profesní povinnosti a posílila jejich snahu lépe rozlišovat mezi funkcemi *studia* a *sacerdotia*.

Jejich první argument rozděloval kompetence mezi univerzitu a arcibiskupství. Viklefisté stanovili pragmaticky, že i kdyby spisy jejich mistra skrývaly omyly, starost

¹⁰⁷ Během jeho vídeňského procesu mu to vytýká Mikuláš Tell (ed. L. Klicman, Processus, s. 12): „...intulerit magistros Okhan, Moulved, Buridanum, Marsilium et eorum sequaces fuisse non dialecticos, sed diabolice hereticos.“ Slovní hříčka pochází, jak na to poukázal Z. Kaluza, „Le chancelier Gerson et Jérôme de Prague“, AHDLM 51, 1984, s. 81–126 (zde s. 103, pozn. 40), z De incarnatione Dei svatého Anselma.

¹⁰⁸ Srov. P. de Vooght, L'Hérésie de Jean Huss, Louvain 1960, s. 96.

¹⁰⁹ Libertas scholastica – Scholarenprivilegien – Akademische Freiheit im Mittelalter, in: J. Fried (ed.), Studium und Gesellschaft im Mittelalter, Stuttgart 1983, s. 238–284.

¹¹⁰ V. Novotný, Korespondence, s. 226: „...primum mandatum fuit irrationabile et contra libertates et privilegia universitatis, puta de repositione librorum ad comburendum...“

¹¹¹ Provolání z 25. června 1410, V. Novotný, Korespondence, s. 58: „...cum simus privilegiati et exempti per sedem apostolicam ab omnibus iudiciis ordinariis...“ Motiv se opakuje v *Ordo procedendi*, ibidem, s. 226.

¹¹² Ibid., s. 59: „...hec omnia cum aliis gravaminibus intollerabilibus, infamiis, scandalis et iniuriis christianissimo regno Bohemie et eius corone ac nobis per dictum dominum Sbínkonom, nullis nostris exigentibus demeritis, factis et illatis... planius... planius et expressius continentur“. Jan Hus (Defensio libri de Trinitate, in: Polemica, s. 41 a 46) a Prokop z Plzně (Defensio libri De ideis, ed. J. Loserth cit. v pozn. 100, s. 278) použili tentýž výraz. K tomuto bodu viz F. Šmahel, Idea národa v husitských Čechách, České Budějovice 1971, s. 44–45 (přetisk Praha 2000), a O. Marin, citovaná disertace (viz pozn. 37), sv. 2, s. 471–481.

o jejich vymýcení v žádném případě nenáležela Zbyňkovi. Vytýkali mu, že jednal unáhleně a lehkomyšlně, bez posouzení podstaty.¹¹³ Měla vůbec komise čas během několika týdnů přečíst díla, jež měla posuzovat? Ať právem či neprávem mnoho viklefištů právě o tom pochybovalo.¹¹⁴ Jasně tím dávali najevo, že arcibiskupský dvůr není místem doktrinální expertízy a že by bylo lépe podrobit Viklefa svobodné univerzitní diskusi. Jakožto lidé znalí věci nevěřili, že k tomu, aby se člověk stal teologem, stačí pouhé rozhodnutí: „*ne těmto slepým a nezkušeným bylo svěřeno zlato ke zkoušce, ale těm, kteří mají dobrý zrak i zkušenosti. A pokud je jim svěřeno, což potom jako svině nešlapou po nejkrásnějších perlách? Tak jako není zlato podrobováno zkoušce v hospodě či ševcovské dílně, nýbrž v tavicí peci zlatníka, tak ani zlato pravdy nemá být zkoušeno kdekoliv, nýbrž pouze v tavicích pecích univerzit, tedy v jejich posluchárnách a aulách.*“¹¹⁵ Tato filipika Prokopa z Plzně postačuje k tomu, aby ukázala, jaký užitek pro něj i pro jeho kolegy mělo vzdělání získané na univerzitě, jež je odlišovalo od zbytku kléru. Viklefišisté neskrývali své pohrdání vůči kněžím proslulým svou nekompetentností. Jelikož se stali mistry v umění parodovat, snažili se Zbyňka zesměšnit: považován za nevzdělance, stal se arcibiskup brzy vylučným terčem pražských studentů a zpěváků satirických písní.¹¹⁶ Z tohoto úhlu pohledu podpořil spor s arcibiskupem tendenci scholárů vytvořit oddělenou skupinu, solidární a vybavenou kompetencemi a prestiží, která z toho vyplývala.

Za tímto společným reflexem obrany jejich požadavků můžeme současně vytušit vysoké mínění, které měli pražští viklefišisté o své profesi a pracovních podmínkách, jež jim byly vlastní. Proti arcibiskupovi je stavěla především ohromná vážnost, již přikládali knihám, skutečná i symbolická. Při pohledu na konfiskaci svých pracovních nástrojů, nepostradatelných a vysoce ceněných rukopisů, se bouřili. Stěžovali si Janu XXIII. a od té doby nepřestávali pranýřovat Zbyňkovu zhoubnou horlivost.¹¹⁷

Pro tyto literáty, jejichž postavení bylo široce definováno vlastněním nebo přinejmenším užíváním knih, představovala taková ztráta skutečně nenahraditelnou škodu.

Jejich argumentace vedla progresivně k zahrnutí metodologie univerzitní práce jako celku do jejich obrany. Pro ospravedlnění snahy přistupovat k Viklefovým knihám po svém se jeho přívrženci snažili shromažďovat mnohá svědectví církevních otců, kteří podporovali přijetí antického vědění. Po svatém Augustinovi¹¹⁸ rozvíjel Jan Hus dále myšlenku, že díla pohanů a heretiků napomáhají k porozumění víře: nejenže obsahují mnoho zdravých a spásných myšlenek, ale samotné jejich omyly mohou být užitečné, pokud povzbuzují k odhalování pravdy. Dlouhá tradice, která od svatého Pavla připisovala heterodoxii očištnou funkci, schvalovala, jak se mu jevílo, i čtení Viklefa. A Pražané citovali například Origena, jehož posmrtné odsouzení druhým konstantinopolským koncilem nezmírnilo jeho vliv.¹¹⁹ Ostatně nepodporovala ho univerzitní praxe? Aby přiblížili vzdálenou patristickou minulost současnosti, sestavili Jeroným Pražský a jeho následníci seznam všech heterodoxních autorů uznávaných ve školách. Byli do něho zahrnuti Aristoteles a jeho komentátoři Avicenna a Averroes, všichni tři výslovně schválení na univerzitě navzdory svému pohanství,¹²⁰ církevní učitelé, jejichž ortodoxie nebyla bez chyby, jako sv. Augustin, sv. Tomáš Akvinský nebo Petr Lombardský;¹²¹ Hus zdůraznil, že i teologická příručka *Knihy sentencí* obsahovala mnoho bludů a nebyla vskutku všeobecně přijata.¹²² Podle toho nic neodporovalo výkladu Viklefova učení při univerzitní výuce, jejíž funkce spočívala právě v rozlišování pravdy od lži pozornou a komentovanou četbou, která nepodléhala příliš rychle pokušení cenzury. „*Knihy heretiků mají být čteny, ne páleny, tím spíše pokud obsahují pravdu.*“¹²³ Ve smýšlení betlémského kazatele takový názor evidentně nepředstavoval ústupek křesťanské víry ani vrtkavost doktrinálního relativismu, ale

¹¹⁸ K tomuto tématu srv. H. Grundmann, *Oportet et hereses esse. Das Problem der Ketzerei im Spiegel der mittelalterlichen Biblexegese*, Archiv für Kulturgeschichte 45, 1963, s. 129–164.

¹¹⁹ Srv. Jeroným Pražský, *Recommendatio arcium liberalium*: „*Nam et beatus Jeronymus qui et Origenem persequitur veluti hereticum, eiusdem viri tria millia voluminum refert se legisse et in quodam loco dicit: 'Utinam omnium hereticorum libros haberem! Que vera sunt, excerpere, que mala, dimitterem.'*“ (ed. A. Molnár, *Výbor I*, s. 246). Na zájem svatého Jeronýma o Origenovo dílo odkazuje také Hus (*De libris hereticorum legendis*, s. 24, 25, 27; *Defensio libri de Trinitate*, s. 52, oboje ed. J. Eršil, *Polemica*) a Zdislav ze Zvířetic (*Defensio libri universalium*, ed. J. Loserth, s. 286–287). K přijetí Origena na západě viz H. de Lubac, *L'Origène latin, Exégèse médiévale. Les quatre sens de l'Écriture*, sv. 1, Paříž 1959, s. 221–304.

¹²⁰ Jeroným Pražský, *Recommendatio arcium liberalium*, *Výbor I*, s. 246: „*Quod si Aristotelem paganum cum ceteris paganis philosophis adhuc in juvenili etate et cum sudore legitimus et diligentissime studemus, in quorum libris errores quam plurimi fidei catholice repugnantes inserti comperiuntur, attamen veritates claras quam plurimas in eorum libris inpositas capere non prohibemini, ita cur non legamus libros Wikleff...?*“ Jako příznivci realismu převzali společně Jan Hus (*De libris hereticorum legendis*, s. 31; *Defensio libri de Trinitate*, s. 53–54) i Prokop z Plzně (*Defensio libri de ideis*, ed. J. Loserth, s. 280) tento protiaristotelovský náboj.

¹²¹ Anonymní dopis určený Janu Hübnerovi, ed. V. Novotný, *Korespondence*, s. 12: „*...per idem beatus Augustinus et quotquot alii forent heretici, in dictis suis scolastice ponentes hereses, ut Magister Sententiarum, sanctus Thomas etc. in pluribus locis. Cur igitur non tam exacerbamini in hos, ut in istum? Timeo, ne sit ibi aliud quam caritas.*“

¹²² *De libris hereticorum legendis*, s. 31: „*Item liber Sententiarum magistri Petri in multis reprobat et tamen non comburitur, sed pre omnibus aliis libris in generalibus studiis practisatur.*“ Odkaz na „*mistra Sentencí*“ se znovu objevuje v textu Prokopa z Plzně (*Defensio libri de ideis*, s. 280). Víme, že od vzniku *Sentencí* byly sestaveny seznamy tezí, které doktoři nenásledovali: srv. *Chartularium Universitatis Parisiensis*, ed. H. Denifle a E. Châtelain, sv. 1, Paříž 1889, s. 220–221.

¹²³ *De libris hereticorum legendis*, s. 21: „*Libri hereticorum sunt legendi, non comburendi, dum in ipsis veritas continetur.*“

¹¹³ Srv. Šimon z Tišnova (*Defensio libri de probationibus propositionum*, ed. J. Loserth cit. v pozn. 100, s. 274): „*Nam quas subtiles subtilitates mens sana, mens persuasa non auferet falsas opinari, hii nimis stolidi in brevi temporis spacio in ignis voraginem condemnarunt. O mens talium correctorum delusa, inter sapientes sola insipida, cum tot et tantarum sententiarum tremenda penetralia tam cito perpetua baptizasti infamia. Nam non ambigo, quin si ex amore facere voluisses, vere et necessario plures noctuum dierumque tetendisses vigilias, sed festinasti, quia malo operi preceps accio est communiter desponsata.*“

¹¹⁴ Podezření je formulováno mezi jiným v *Ordo procedendi*, ed. V. Novotný, *Korespondence*, s. 226–227: „*...dominus Sbinco libros Wycleff nedum examinatos, sed nec perlectos, per suam diffinitivam sententiam fecit igne concremari.*“

¹¹⁵ „*Non his ergo cecis et inexpertis aurum datur ad examinandum sed bene videntibus et expertis. Quod si datur, quid faciunt, nisi ut proci conculcant pulcherrimas margaritas? Sicut etiam in locis cauponum aut sutorum aurum non examinatur, sed in focus aurifabrum, sic non ubilibet aurum veritatis comprobatur sed in lectoribus et aulis ut fornacibus universitatum*“ (ed. J. Loserth, s. 283).

¹¹⁶ Šimon z Tišnova vypouští bez ohledu z úst (J. Loserth, s. 275): „*Quid autem dicam de domino reverendissimo domino Sbincone Pragense ecclesie archiepiscopo, qui talium condemnationum consilia sequebatur? Forte ignorancia excusat eum. Parcatur ergo ei et oretur pro eo.*“ Ohlas písně „*abeceda*“ (ed. Z. Nejedlý, *Dějiny husitského zpěvu* 3, Praha 1955, s. 442–443) vzbudil rozhořčení Štěpána z Dolan (*Antihussus*, ed. B. Pez, cit. v pozn. 85, sl. 417–418): „*Reverendus Pater Dominus Archiepiscopus olim Sbinco... factus fuit ex inobediencia et rebellione illius Magistri Hus velut contemptibilis et pene fabula in populo, ita ut plerique insolentes vulgares ac ironicas de eodem viro Dei confingerent et decanerent (Sbynyek *Knihy Spalyl* etc.) publice per plateas contra iustissimam et zelo catholice fidei commodam combustionem librorum hominis istius heretice pravitatis.*“

¹¹⁷ Provolání z 25. června 1410, ed. V. Novotný, *Korespondence*, s. 58–59: „*A quibus quidem mandatis..., ex eo, cum... dictos libros et dicta M. Iohannis Wycleff predicti, sicud et alios libros quoscumque civiliter habeamus et possideamus, magnis laboribus, pecuniis et sumptibus per nos emptos et comparatos, ad sanctam sedem apostolicam tunc provocavimus et appellavimus...*“

vyjadřoval jeho touhu následovat heuristická pravidla zaručující objevování pravdy. Narozdíl od svých protivníků, kteří připodobňovali herezi v podstatě k právní nedostatečnosti, jež má být souzena podle kanonických pravidel, Hus v ní viděl spíše omyl, samozřejmě neomluvitelný, neboť protirečil Písmu svatému, který bylo lze vyvrátit jedině zbraněmi disputace.

V tomto okamžiku je třeba zjistit, zda viklefská bouře nepřinesla v jistých případech, mezi řádky a navzdory rezervám, které jsme zmiňovali výše, také požadavek autonomie intelektuální, a nikoliv jen profesní. Nezrodil se snad záměr vymanit se z ortodoxního dohledu u filozofů nespokojených s propedeutickou rolí, na niž byla omezena jejich disciplína? Tušíme, že pod Viklefovým vlivem se mnoho z nich osmělovalo aplikovat na výklad Zjevení koncepce realistů, překračující tak mezníky oboru, který jim byl vyhrazen. Zákaz z 20. května 1408 nám umožňuje předpokládat, že jednotliví bakaláři se zapojovali do debaty o teologických otázkách. Narážky roztroušené v díle Jeronýma Pražského potvrzují tuto hypotézu. Ve svém *Posicio de universalibus* (1406–1407) útočil tento potulný mistr, který zůstával podle titulu filosofem, přímo na vůdčí postavení teologů; s vrozeným smyslem pro provokaci zde tvrdí, že vědění přirozeně náleží všem, že si je nikdo nemůže přivlastnit, a žádná látka proto není filozofům zapovězena.¹²⁴ V tomto smyslu je třeba interpretovat také jeho slavné *Recommendacio arcium liberalium*. Dojemná chvála filozofie, kterou pronesl k této příležitosti, se v narážkách uchyluje k povznesení filozofické fakulty na fakultu autonomní s vlastní vážností, nebo přímo na samotný model vzdělání a moudrosti.¹²⁵

V tomto kontextu nabyt tedy spor o pražský viklefismus rozměrů nového konfliktu mezi fakultami. V jistém směru bychom mohli téměř tvrdit, že averroistická krize konce 13. století se opakovala na březích Vltavy, ale na obrácených frontách: ironií dějin bylo, že arcibiskup potlačoval odpadlé filozofy jménem aristotelismu nedávno odsouzeného, který se však časem stal nejlepší oporou ortodoxie. Po vzoru Pařížanů se tedy i Pražané rozhodli obhajovat striktní oddělení disciplín. Mnoho Viklefových pojednání, připomínali důrazně Janu XXIII., náleželo svobodným uměním a netýkalo se přímo víry, což arcibiskupovi zakazovalo je proskribovat.¹²⁶ Ve své snaze osvobodit filozofii od kontroly teologů zašli někteří viklefsté, jak se zdá, ještě dále a podporovali nestranný, ne-li dokonce laický intelektuální ideál, definovaný horlivým vyhledá-

váním vědění pro sebe sama. Proto roku 1416 Jeroným Pražský, tváří v tvář svým soudcům, žádal možnost číst Viklefa jako filozofa, aniž by na sebe musel uvalit podezření z hereze.¹²⁷

Jaké byly praktické následky takovýchto požadavků? Jak hodlali viklefsté uplatňovat své kompetence uvnitř české církve? V omezeném rámci této studie se spokojíme s konstatováním, že ještě před husitskou revolucí odpustková aféra vnesla rivalitu mezi *studium* a *sacerdotium*. Víme, že Hus, věrný Viklefovu pacifismu, se odmítal podepsat pod křížovou výpravu vyhlášenou Janem XXIII. proti Ladislavu Neapolskému. A přece jakkoliv skandální se jim zdála tato ohlášená kruciáta, mnoho mistrů se vzpíralo překročit Rubikon a změřit síly s papežstvím. Také Stanislav ze Znojma vysvětloval svému dvacetiletému příteli, že diskutovat o papežské bule nespadá do kompetence scholárů: podle ustanovení theodoziánského kodexu přejatého do *Decretu* bylo bezbožné diskutovat o rozhodnutí císaře či papeže.¹²⁸ Z jeho hlediska tak byli doktoři odkázáni do poradní funkce a jejich názor byl zbaven veškeré rozhodovací váhy.¹²⁹ Tomu se ovšem Hus vzpíral, jistý si podporou studentstva. Během mimořádné disputace konané 17. června 1412 se v nepřítomnosti svých protivníků rázně postavil proti takovému obcházení překážek: „*Na desáté tvrzení Antikrista, jímž chce, aby cokoliv on řekne či nařídí, bylo bezvýhradně dodržováno, může i nejprostší křesťan říci, že to tvrzení hanobí samo sebe. Jestliže se diskutuje o Kristovu zákonu, či je-li samotný Kristus zákon vykládán opravdovými a pokornými křesťany, proč se totéž neděje i s papežskými listinami? A je zvláštní, že tento argument se opovažují užívat znalci práva, kteří celý čas tráví tím, že vykládají dekretály sestavené z bul... Proto musí Kristus zák bděle zkoumat papežské buly; odpovídají-li Kristovu zákonu, nesmí se nijak napadat, ale pokud se v nich najde něco odporujícího Kristovu zákonu, musí se proti tomu s pomocí samotného Krista pevně postavit...*“¹³⁰

Opravdu, tento požadavek nebyl bezprecedentní. Již během pařížské synody roku 1290 vedl Jindřich z Gentu podobný útok proti bule Martina IV. *Ad fructus uberes*: „*je-li nám dovoleno diskutovat o evangeliiu, proč tedy ne o tomto privilegiiu?*“,

¹²⁷ Jeho deklarace z 23. května vyznívají v tomto smyslu: „Item ad octavum articulum, esse verum, quod vidit, et studuit libros Johannis Wicleff, sed non quod vellet sequi errorem suum, sed ut libros magni Philosophi, recipiendi materiam et doctrinam bonam, et dimittere malam... Ad sextum et quintum articulos nihil respondit, nisi dixit, quod laudavit Johannem Wicleff tanquam Philosophum, non tanquam hereticum.“ (ed. H. von der Hardt, *Magnum oecumenicum*, sv. 4, sl. 751).

¹²⁸ K této otázce viz O. Hageneder, *Der Zweifel an Regierungsmassnahmen als Sakrileg*, in: *Zeitschrift für katholische Theologie* 118, 1996, s. 126–137.

¹²⁹ „...licet doctores in omni materia catholica et ecclesiastica possint iudicare iudicii veritatem et docere secundum legem Dei informative, non autem auctoritative et diffinitive, quia hoc est solius ecclesie Romane... Et illo modo secundo iudicare veritatem de questionibus scolares sui romane ecclesie contrarii et rebelles a doctoribus postularunt, non informationem sed occasionem querentes, ut possint contra bullas pape licentius et coloratus oblatrare, auctoritatem et definitionem doctorum allegando, si aliquid contra bullas pape per doctores fuisset diffinitum. Sed cum hoc non erat officii doctorum, merito doctores hoc facere denegarunt.“ (De Ecclesia, ed. J. Sedlák cit. v pozn. 65, s. 278*–279*).

¹³⁰ „Ad decimum Antichristi dictum, quo vult, quicquid dixerit vel statuerit impugnabiliter custodiri, potest rudissimus Christianus dicere, quod illud dictum seipsum maculat. Si enim disputatur de lege Christi, vel si interpretatur ipsa lex Christi, per veraces et humiles Christicolos, cur non sic fieret de bullis? Et mirabile est de juristis, quod audent illud argumentum proponere, qui cum interpretatione Decretalium tractarum de bullis occupant tempus suum... Ideo vigilanter debet Christi discipulus bullas papales revolvere, et si sunt legi Christi consone, illis nullo modo debet contraire. Si vero aliquid in eis reperit legi Christi contrarium, debet cum ipso Christo contra illud stare efficaciter...“ *Questio de indulgentiis*, in: *Historia et Monumenta* (1558), sv. 1, sl. 189r.

¹²⁴ Ed. J. Sedlák, *StT* 2, 1915, s. 231: „Sed fortasse quidam intra se aiunt: non in scolis artistarum me istam materiam deberere disserere, cum facultas superior hanc sibi attraxit. Responsum accipiant, quod facultas superior non sic cepit istam ab artibus materiam, ut et facultatem loquendi de predicta materia ab artistis reciperet; sicut nec hanc sibi six attraxit, ut a nobis totaliter retraheret, cum quevis verum artistarum, qui in rebus non in verbis gloriatur, decet ista precipua materia et presertim cum reali et subtili metaphisico conveniat, et insuper cum sciencie communes sunt a natura omnibus eis uti volentibus et obhinc sunt de numero bonorum honorabilium; quisquis ergo scienciam appropriare sive artare voluerit, ipsi ei iniuriam facit, eam extra suum locum naturalem reponendo, qui est numerus bonorum communium.“

¹²⁵ Srv. F. Šmahel, *Pramen Jeronýmovy Chvály svobodných umění*, Strahovská knihovna 5–6, 1970–1971, s. 169–180.

¹²⁶ Provolání z 25. června 1410, ed. V. Novotný, *Korespondence*, s. 64: „Insuper quis sane mentis et doctus, nisi ydiota, sciencie et legis dei ac sacrorum canonum ignarus, libros logicales, phisicales, morales, mathematicales et methaphisicales, multarum nobilium et pulcherrimarum veritatum, nullos errores seu articulos erroneos in se continentes, quales sunt libri De materia et forma, De probacionibus propositionum, De propositionibus ypoteticis, De individuacione temporis, De ydeis, cum sibi similibus aliis libris M. Iohannis Wyclef, diffiniat et sentenciet ac condempnat igne comburendos?“

volal.¹³¹ I když se energii kardinála Caetaniho podařilo jej okamžitě umlčet, vzpomínka na jeho výstup přesto nezmizela. V *Quodlibetu* pařížského laického mistra mohli tedy Pražané číst, že doktorům náleží ověřovat oprávněnost rozhodnutí prelátů a ukazovat věřícím hranice poslušnosti, kterou jim museli prokazovat.¹³² Tyto nikam nevedoucí pokusy vyústily tedy u Husa v opravdovou politiku povýšení *studia*, které nepřímou povolával k převzetí řízení církve: totiž nastolení nové formy duchovní moci, která už nebude procházet obvyklými cestami přijímání papežské legislativy, ale která se rozhodně vydá na cestu vzpoury.

Závěr

V mnoha ohledech tlumočil pražský viklefismus ambice univerzitanů zlomit zbraně cenzury a postavit svou nezávislost na nových základech, více nakloněných intelektuálnímu bádání. Takto mohli Hus a jeho soupeři využít mezery v legislativě, které jim nechávaly v jejich jednání dost velkou svobodu iniciativy i slova. Můžeme tedy konstatovat, že přijetí viklefismu na březích Vltavy vytvořilo neřešitelné napětí mezi požadavkem vysoce ceněné, ovšem zřídka přesně definované ortodoxie a proměnlivou a vyvíjející se realitou středověké pedagogické praxe.

Zbývá ještě zodpovědět otázku, jaký byl skutečný účinek viklefských požadavků: byly přínosné pro svobodu vzdělání? Není naším záměrem poskytnout zde odpověď, konstatujeme však, že co se týká především pražské univerzity, byla by bilance nepochybně mírnější, než se zdálo. Jestliže totiž *scolares* rychle dosáhli toho, že byli husitskou šlechtou uznáváni jako nejvyšší soud v otázce víry, a jestliže revoluce poskytla mistrům příležitost nastoupit na místo církve a dát hnutí duchovní směr,¹³³ vnutilo se husitství jako nová exkluzivní a potenciálně autoritářská ortodoxie. V březnu 1417 byli Jan z Hradce a dominikán Petr z Uničova mučením přinuceni odvolat svůj odpor proti utrakvismu. Pražské *studium generale*, omezeno na politickou funkci, trpělo totiž národnostním a náboženským rozdělením, které trvale ochuzovalo duchovní bohatství.

Otázka vlivu husitství na ostatní evropské univerzity by mohla být předmětem jiné studie. Nicméně se zdá, dokud nemáme více informací, že strach z kacířské nákazy s sebou přinášel spíše utužování cenzury. Chování Jana Gersona je z tohoto pohledu výmluvné. Přesvědčen o tom, že i sama pádná řeč je účinná v boji proti odpadlíkům, přivedl roku 1414 arcibiskupa Konráda z Vechty k zuřivosti. Jeho kroky vyzněly naprázdno a pařížský kancléř podle svého slibu brzy nařídil posílení represivních opatření na univerzitě. Jako příklad citujme způsob, jímž pařížská univerzita, díky

častým kondemnacími, uchránila křesťanstvo před utonutím v bludu.¹³⁴ Rovněž Husovo upálení, po desetiletích první poprava úřadujícího mistra, naznačuje obrat. Ve shodě s Gersonovým přáním se mechanismy doktrinální kontroly staly pravidelnějšími a každá univerzita se napříště snažila umlčet své vlastní odpadlíky. Relativní svoboda slova, která dosud vládla, se stala podezřelou. Laboratoř svobody vzdělání, ale také předehra ke konfesionalizaci univerzit: a to není v našich očích jediný paradox české reformy.

Přeložila Alena Niklová

OLIVIER MARIN

Libri hereticorum sunt legendi: Die Freiheit der Lehre an der Prager Universität

ZUSAMMENFASSUNG

Die mittelalterlichen Universitäten galten als kirchliche Institutionen, deren Errichtung der Papst genehmigen musste. Ihre Sendung bestand unter anderem in der Ketzerbekämpfung, und eine Bedingung, um an der Universität wirken zu können, war das Festhalten an der Orthodoxie. Aus diesen Gründen geht der Autor dieses Beitrags der Frage nach, auf welche Weise die Zensur der Lehre an der Universität sichergestellt war und wie die Universität selbst der Funktion eines Zensors gegenüber den anderen Teilen der Gesellschaft nachkam.

An der Prager Universität gab es drei Typen von Maßnahmen, mit denen das theologische Denken in die gewünschten Bahnen gelenkt wurde. Als Präventivmittel bediente man sich des Eides der Studenten und Magister, in dem auch eine Lehrklausel enthalten war. Das zweite Instrumentarium stellte die Denunziation dar, zu der die Universitätsangehörigen per Eid verpflichtet waren. Eine dritte Möglichkeit bestand in der Kontrolle der Texte, auf denen der Unterricht basierte. Sie erfolgte, indem man lediglich genehmigte Texte verbreitete und deren Verbreitung auch noch kontrollierte. Nach außen hin galten die Magister als Schiedsrichter in Streitfragen des Dogmas, die man ihnen von Zeit zu Zeit zur Entscheidung vorlegte.

Ein Vergleich der Vorschriften mit der Praxis zeigt, dass die Atmosphäre an der Universität in Wirklichkeit nicht so ungünstig war, wie man aus dem oben Angeführten schließen könnte. Die Kontrolle zielte lediglich auf die Bakkalarei-Sententiarier ab, mit denen mehrere Prozesse geführt wurden, doch die Magister waren von den Einschränkungen nicht betroffen. Eine Rolle spielte auch die Solidarität der Mitglieder ein und derselben Institution, die auf ihren Ruf achteten, und die Möglichkeit, sich mit heiklen Thesen in Form von akademischen Disputationen zu befassen, wobei man auch Ansichten tolerierte, die die Grenzen der Rechtgläubigkeit überschritten.

Im zweiten Teil des Beitrages wird der Frage nachgegangen, wie sich unter den soeben beschriebenen Umständen an der Prager Universität der Wyklifismus hatte durchsetzen können und welche Konsequenzen dies für die Freiheit der Lehre hatte. Die erste Verbreitungsphase der Wyklifischen Schriften in Prag verlief in dem Bewusstsein, dass es sich hierbei zwar um einen kontroversen, aber nicht verbotenen Autor handelte. Nach der Jahrhundertwende ändert sich die Situation durch die Aufstellung und allmähliche Ergänzung eines Verzeichnisses mit häretischen Artikeln Wyclifs. Es folgten offizielle Verbote seitens der Universität, nach die-

¹³⁴ „Et constat quod a ducentis annis et ultra, plures fuerunt articuli erronei Parisius condemnati quam in romana curia... Nec inutiliter quidem hoc factum est; quia aliter studium Parisiense et inde totum regnum Francie et forte magna pars christianitatis in errores plurimos incidissent.“ (Octo regulae super stylo theologico, 1416, ed. P. Glorieux, Oeuvres complètes, sv. 10, L'oeuvre polémique, Paříž 1973, s. 256).

¹³¹ K tomuto incidentu a jeho kontextu viz P. Glorieux, Prélats français contre religieux Mendians. Autour de la bulle Ad fructus uberes, Revue d'histoire de l'Église de France 11, 1925, s. 309–331. Událost popsal dominikán Jakub ze Soestu (ed. H. Finke, Aus den Tagen Bonifaz VIII. Funde und Forschungen, Münster 1902, s. III–VII).

¹³² Jindřich z Gentu, Quodl. XV, qu. 15: „An sit licitum disputare de potestate prelatorum.“ (edice z roku 1518, fol. 593b–594a). K této řeči srv. M. M. Mac Laughin, Paris Masters of the Thirteenth and Fourteenth centuries and Ideas of Intellectual Freedom, Church History 24, 1955, s. 195–211.

¹³³ Srv. H. Kaminsky, The University of Prague in the Hussite Revolution: The Role of the Masters, in: Universities in Politics, Baltimore-London 1972, s. 79–106 a J. Kejíř, Mistři pražské univerzity a kněžští táborští, Praha 1981.

sen Artikeln zu lehren. Allerdings verfehlten die Maßnahmen ihre Wirkung – der Streit spitzte sich zu und die Häresie vertiefte sich (Annahme der Remanenz). Den Grund dafür sieht der Verf. in der strukturellen Gliederung der Universität: die Rechtsbefugnis zur Überwachung der Lehre war zwischen mehreren parallelen bzw. einander auch konkurrierenden Organen aufgespalten – im Rahmen der Universitätsnationen war die böhmische Nation für den Wyklifismus eine Stütze, zwischen den Fakultäten bestand ein Altersunterschied ihrer Hörerschaft und damit auch ihres Zugangs zu Anschauungsfragen (die altersmäßig jüngere Artistenfakultät radikalisierte sich sehr schnell). Das Kappen der traditionellen Gehorsamsbindungen führte zur Lähmung der Institution als Ganzes. Seit 1412 (Aufstand gegen den Ablass) halfen auch die rasanten Eingriffe des Dekans Stephan Páleč und des Rektors Markus von Grätz nicht mehr.

Der günstigen Stellung der Wyklifiten kam auch die Schwächung der Stellung des Prager Erzbischofs und die Beschneidung seiner Funktion als Universitätskanzler seit 1397 sehr entgegen. Interventionen seitens des Erzbischofs nahmen unter dem Episkopat des Zbyněk von Hasenburg zu, doch weder die steigende Zahl von Prozessen (Stanislaus von Znaim, Matthäus von Knín) noch direkte Eingriffe in den Fortgang der Lehre an der Universität (Abbruch der Disputation im Jahre 1409, Konfiszierung von Handschriften mit Wyclifs Werken und ihre Verbrennung) führten zu einer Beruhigung, im Gegenteil. Weder in der lavierenden Kurie fand Zbyněk genügend Unterstützung, noch beim Herrscher, für den der Wyklifismus ein Politikum war. Die Konflikte zwischen den Kompetenzträgern machten die Zensur schließlich unwirksam.

Im letzten Teil dieser Studie werden polemische und apologetische Texte der Wyklifiten behandelt, die erkennen lassen, wie ihre Verfasser die Rechte der Scholaren und damit ihre eigene geistige Freiheit verstanden. Sie hatten keine Theorie erarbeitet, die einen Dogmatik-Pluralismus rechtfertigte. Freiheit bedeutete für sie Privilegien, Immunität, Autonomie der geistigen Arbeit, Prestige der Universität und letztendlich auch der gute Ruf des gesamten Königreiches. Die beschriebene Krise verstärkte bei ihnen das Berufsbewusstsein und half mit, die Funktionen von Universität und Kirche zu unterscheiden. Die Universität und nicht der theologisch ungebildete Erzbischof verfügt ihnen zufolge über die Kompetenz, die Rechtgläubigkeit zu beurteilen. Die Bücher von Häretikern sollen gelesen und nicht verbrannt werden, um die Wahrheit zu erkennen und Irrtümer zu widerlegen. Die Prager Wyklifiten strebten nach einer Trennung von Philosophie und Theologie. Sie verfochten sogar das Recht, über die Papstbulen diskutieren zu können. Die Universität war bereit, einen Teil der Kirchenverwaltung zu übernehmen.

Der Prager Wyclifismus zielte auf einen Durchbruch der alles einzwängenden Zensur ab. Das tatsächliche Ergebnis jedoch war keine Bildungs- und Gedankenfreiheit, sondern der Anbruch einer neuen autoritären Orthodoxie: des Ultraquismus. Im europäischen Maßstab hatten die Prager Ereignisse einen negativen Einfluss im Sinne einer Stärkung der Zensur an den übrigen Universitäten.

VAVŘINEC BENEDIKT NUDOŽERSKÝ JAKO TYP HUMANISTICKÉHO VZDĚLANCE

FILIP OTRATA

Věnováno památce Alexandra Sticha

I.

Profesor pražské předbělohorské akademie Vavřinec Benedikt (či Benedictus, často se setkáme také s podobou Benedikti) Nudožerský patří mezi ty osobnosti, jež jsou dnes povědomé pouze nejužšímu kruhu znalců české minulosti. Ve školních osnovách se snad prokmitne jako jedno z mnoha trochu směšných jmen a je vzápětí vypláchnuto z paměti osobami a záležitostmi lákavějšími. Autor první systematické mluvnice češtiny, zajímavý svým česko-slovenským přesahem (na Slovensku proto patří k osobnostem nepoměrně známějším), tvůrce pozoruhodného časoměrného systému, neúnavně se pokoušející o reformu upadající pražské univerzity, si přitom pozornost zaslouží.

V této studii se pokusím vykreslit alespoň základní rysy Nudožerského životopisu, rysy typické i originální. Nejedná se o rozbor konkrétního přínosu jeho díla české jazykovědě, metrice nebo univerzitním dějinám.¹ Půjde mi naopak o zařazení do evropského kontextu, což znamená, že bude věnována pozornost také jeho francouzskému inspirátoru Petru Ramovi – Pierru de la Ramée (1515–1572), zvláště a tragické postavě francouzských dějin 16. století. Půjde o stopování metodičnosti, důrazu na metodu jako účelné, přehledné, dokonalé uspořádání, ovládnutí a předání („naučení“) formy (stále v podstatě středověkého souboru *artes*); metodičnosti, jež je výrazným rysem Nudožerského díla a, domnívám se, jeho vlastním přínosem k vývoji české kultury. Sledována budou zejména dvě díla, a to gramatika z roku 1603 a o čtyři roky mladší skladba *Penitentis scholae structura* – *Vnitřní budova* (či struktura, uspořádání) *školy*, obsahující sumu představ a ideálů Nudožerského – pedagoga. Neboť před námi stojí především a osudově učitel, muž školy.

II.

Pierre de la Ramée – Petrus Ramus (1515–1572), proslul ve své době především jako úspěšný pedagog, vynikající řečník a protivník pozdně středověké scholastiky, před-

¹ Základní literaturu o Nudožerském dosud představují studie Oty Kollárika, především Zástoj Vavrinca Benedikta Nudožerského v epoche nášho humanizmu, in: Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15.–16. storočí, Bratislava 1967, s. 270–287; Oto Kollárik, Vavřinec Benedikt Nudožerský, Matica slovenská, Martin 1965. Dále Peter Petic, Vavřinec Benedikt z Nedožier, Slovenské pohľady 43, 1927, s. 588 n.; Jan Blahoslav Čapek, Příspěvky k životu a dílu Vavřince Benedikta – Nudožerina, AUC – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále jen AUC-HUCP) 7, 1966, 2, s. 7–32.

stavované pařížskou Sorbonnou.² Od roku 1551 byl profesorem na konkurenční *Collège de France* a z této pozice sepsal návrh na reformu pařížské univerzity, *Proemium reformandae Parisiensis academiae* (1562). Zajímavé je, že Ramus nikdy nenavštívil Itálii, přes lákavou nabídku profesorského místa na univerzitě v Boloni. Naopak velmi často pobýval v Porýní, od Frankfurtu po Basilej. Pravděpodobně do roku 1561 byl katolíkem, pak tajným hugenotem. To, že své nové vyznání tajil – dosvědčuje to například deník českého humanisty, vychovatele mladého hraběte Julia Šlika, Šimona Proxena ze Sudetu z cesty do Francie v letech 1562–1566³ – ho nicméně nezachránilo před krutou smrtí. Pierre de la Ramée se stal jednou z obětí Bartolomějské noci a zničena byla i jeho rozsáhlá knihovna.

Jádrum systému Petra Rama a klíčem k pochopení jeho přínosu k vývoji evropského myšlení je metoda. Dějiny tohoto pojmu jsou vlastně zároveň dějinami evropského myšlení vůbec, sahají až k sókratovské dialogické *techné* (v antice synonymické s *methodos*) a přes Aristotelova *Analytica posteriora* a stoickou *katalepsis* k logikovi a osobnímu lékaři Marka Aurelia Galénovi, jehož *De methodo medendi* zprostředkovalo pojem a obsah antického *methodos* člověku středověku a raného novověku.⁴ Lékařství se tak stalo vzorem systemizovaného vědního oboru, *ars*. S oběma pojmy, *ars* jako oborem lidského poznání a *metodou* jako cestou k jeho osvojení, se budeme nadále průběžně setkávat. Šestnácté století přineslo celou řadu pokusů o aplikaci metody na různé obory, počínaje teologií (Erasmus Rotterdamský) přes gramatiku (*Methodus Grammatices* – Donát, 1522 a pak v nesčetných dalších vydáních), rétoriku (Hermogenova *Peri methodon*, 1531), dialektiku (Joannes Visorius, 1534), aritmetiku (Reinerus Gemma, 1540) až k právní vědě (Conradus Lagus, 1543).

Metoda v podání Petra Rama spočívá v důsledném rozlišování a třídění formou opozic, tedy dichotomizaci struktury dané disciplíny. Tou může být v podstatě cokoli, počínaje gramatikou a konče třeba životopisem Cicerona, který má pak podobu schematického „stromu“. S přibývajícím věkem Ramova posedlost metodizováním nemizí, spíše naopak: v posmrtně vydaném *Komentáři ke křesťanskému náboženství* se veškeré lidské vědění mění v soustavu *artes*, zahrnující i náboženství jako *ars bene vivendi*. Plody této posedlosti a neúnavné celoživotní práce byly dva dosti rozdílné typy děl: na jedné straně *Scholae*, soubory přednášek z jednotlivých disciplín, v souhrnné podobě jako *Scholae in artes liberales*, na druhé metodické, systematické učebnice – sem patří i latinská gramatika. Ramovské kompendium je hermeticky uzavřeným světem, nezná problémy či otázky – ty jsou přesunuty do rétorických *Scholae*, stojících již mimo metodickou soustavu – *ars*.⁵

V roce 1555 vydal Ramus *Dialectique*, jež se stala počátkem vědecké práce ve francouzštině vůbec. O sedm let později ji následovala francouzská *Gramere*, první evropská vernakulární (národní) gramatika. Typický ciceronián Ramus měl obrovský vliv na akceleraci emancipace národních jazyků – jak ještě uvidíme, i v českém prostředí.

² Viz Walter J. Ong, *Ramus. Method, and the Decay of the Dialogue*, Cambridge (Massachusetts), 1958.

³ Dana Martínková-Pěnková, Příspěvek k poznání styků našich humanistů s Francií, *Listy filologické* 83, 1960, s. 145–151.

⁴ Neal W. Gilbert, *The Renaissance Concepts of Method*, New York 1960, s. 3 n. Zde zajímavý seznam dobových děl, v jejichž názvu se objevuje pojem metoda.

⁵ Walter J. Ong, *Orality and Literacy. The technologizing of the World*, London – New York 1982, s. 134–5.

Skotský upravovatel *Dialektiky* do angličtiny Roland McKilweine si klade v roce 1574 otázku: „*Shall we think the Scottische or Englische tongue is not fit to wrote any art into?*“⁶ Podobně se přibližně o dvacet let později vyjadřuje jeho český kolega, česko-brodský učitel Šimon Gelenius Sušický: „*Rozuměl jsem také tomu, jak by těžká věc byla, netoliko voces, totiž slova obyčejná, jak latinská tak řecká, do ouzkości jazyka českého předkládati a vlastnosti s vyznamenáním neměnic ani nepřevracíc vyložiti, ale také řeči hladkost a okrasu, kteráž od Čechů se vyhledává – bez zástěry a vejmluvy nesnadnosti té – nezanedbávati.*“⁷

Podobně motivační funkci Petra Rama nalezneme i v Nudožerského *Dvou knihách české gramatiky*. Upravovatelé do národních jazyků jsou vedeni snahou dokázat, že i jejich „ouzka“ řeč je schopná podílet se na dokonalosti ramovské *ars*. Vliv ramismu byl silný především v reformované střední a západní Evropě, Nizozemí, Anglii a Německu (zejména Porýní).⁸ Institucionální působení, tj. vliv na univerzity, zůstalo však omezeno takřka výhradně na Německo, uvedme Herborn či Lipsko, kde byl ramismus v roce 1592 zakázán.⁹ Pod Ramovým vlivem stáli například Jean Bodin,¹⁰ Samuel Hartlib, Johann Piscator, Johann Heinrich Alsted a Jan Amos Komenský, pozitivně či negativně se však vůči němu vymezili snad všichni významnější myslitelé evropského 17. století¹¹ včetně René Descartesa, jehož *Rozprava o metodě* by bez dlouhodobého působení ramovské metodičnosti byla nemyslitelná.¹²

Zakladatel raně novověkého neostoicismu, starší vrstevník Nudožerského Justus Lipsius – Joest Lips (1547–1606) patřil spíše mezi Ramovy protivníky.¹³ Je proto pozoruhodné, že právě formální ramovská metoda se stala matricí, podloží pro šíření neostoického politického myšlení, Lipsiova státu jako *certus ordo in jubendo et parendo*.¹⁴ „*Ramus*“ u Lipsia dokonce funguje jako *terminus technicus*: označuje ve shodě s významem (*ramus* = větev) prostě „větvení“, grafické znázornění dichotomie, základní nástroj ramistické metodiky.¹⁵

Přínos Petra Rama vývoji evropského gramatického myšlení se v podstatě shoduje s výše identifikovaným přínosem evropskému myšlení celkově: Ramus je nedostižný co do formální propracovanosti své soustavy, jeho sofistovaná metoda představuje

⁶ Citováno podle Onga, *Ramus*, s. 14.

⁷ Šimon Gelenius Sušický, *Logika*, Praha 1926, s. 94.

⁸ Ong, *Ramus*, s. 295 n. V češtině k tématu Howard Hotson, *Od Rama ke Komenskému, Dějiny a současnost* 1998, 1, s. 11 n. O převážně rétorickém a logickém vlivu na prostředí anglické až k Johnu Miltonovi pojednává Wilbur S. Howell, *Logic and Rhetoric in England 1500–1700*, Princeton 1956, s. 146–281.

⁹ Ong, *Ramus*, s. 299. O tomto tématu také Georg Voigt, *Über den Ramismus an der Universität Leipzig, Berichte über die Verhandlungen der königlichen sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften, Philologisch-historische Classe 40*, Leipzig 1888, s. 31–61.

¹⁰ K významu ramovské metody pro vznik historiografie jako systematické vědní disciplíny Ulrich Muhlack, *Von der philologischen zur historischen Methode*, in: *Historische Methode*, München 1988, s. 154.

¹¹ Walter J. Ong, *Ramus and Talon Inventory*, Harvard 1958, s. 512–533 uvádí úctyhodný seznam více než 550 „ramistů“, „semiramistů“ (osobností, u nichž lze vysledovat Ramův vliv, nepatřili nicméně mezi jeho přívržence) a „antiramistů“.

¹² George A. Padley, *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700. The Latin Tradition*, Cambridge 1976, s. 96, označuje *Dialectique* za nejvýznamnější francouzský filozofický spis před *Rozpravou o metodě*.

¹³ Svědčí o tom citát z Lipsiovy korespondence, zvolený Ongem jako motto jeho ramovské monografie: „Mladíku, poslouchej: nikdy z tebe nebude velký muž, myslíš-li, že Ramus byl velkým mužem.“

¹⁴ Günter Abel, *Stoizismus und die frühe Neuzeit*, Berlin – New York 1978, s. 228 n.

¹⁵ V Lipsiově *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex*, 1589.

předobraz formálního přístupu k jazyku.¹⁶ Skutečný přínos je v metodě, nikoli v novosti obsahu. Zde zůstává Ramus mužem přechodu, přes pokus o revizi aristotelského systému zůstávající v jeho hranicích. Pro rozvoj gramatického myšlení je svrchovaně důležitý také úzus – uzavírá období etymologické zvučely a vede k přísnějšímu, ukázněnému pozorování toho, jaký jazyk opravdu je, ne však, jaký bychom ho chtěli mít.¹⁷ Toto se pokusíme dokumentovat na přístupu „ramisty“ Nudožerského. Stejně podstatný jako metoda sama je pro nás ovšem Ramův přínos rozvoji gramatické práce v národních jazycích, sahající od Anglie až po Čechy. Pod Ramovým vlivem vznikají již na konci 16. století a ve století následujícím gramatiky německé (Wolfganga Ratkeho – Raticchia), španělské (přelomová latinská *Minerva* Francisca Sancheze – Sanctia) i anglické (*English Grammar* Bena Jonsona).

III.

V roce 1604 se téměř padesátiletý Vavřínc Benedikt Nudožerský (1555–1615) stal profesorem pražské akademie. Rodák z Nedožier nedaleko Prievidze prošel školami nejprve v Prievidzi a poté v Jihlavě, kde byla mezi vyučovanými předměty dokonce hebrejšтина a kde bylo možné nabýt vzdělání srovnatelného s akademickým.¹⁸ Právě v Jihlavě se také Nudožerský seznámil s Janem Kampanem, pozdějším přítelem a souputníkem. Kampanus byl ovšem o plných 17 let mladší a tento rozdíl se zdá být při tom, co víme o průměrném věku absolventů partikulárních škol (20 až 22 let), příliš velký. Roku 1593 byl Nudožerský již učitelem v Moravských Budějovicích, pak v Uherském Brodě, v roce 1597 se po dvou letech studia stal v Praze bakalářem. Dalším jeho působištěm byla významná škola v Žatci – zde byl rektorem do roku 1600, kdy získal v Praze mistrovský titul. Jako rektor školy v Německém Brodě vydal roku 1603 svou českou gramatiku.

Posledních 11 let života spojil Vavřínc Benedikt Nudožerský s pražskou akademií. Přednášel rétoriku, filologii (Horatius, Homérova *Ilias*), logiku, aritmetiku. Byl také jedním z neaktivnějších účastníků pokusu o reformu karolinské akademie v letech 1609–1612, právě jemu je připisován návrh na zřízení funkce kvestora, jímž byl nakonec 11. března 1611 zvolen mistr Prokop Paeonius.¹⁹ Spolu s Martinem Bacháčkem napsal Nudožerský řád pro „akademické gymnázium“ – *classes*.²⁰ V roce 1612 se stal děkanem a posléze představeným Karlovy koleje, v této funkci setrval až do své smrti „po dlouhotrvající suché nemoci“ 4. června 1615. Veškerý svůj majetek odkázal Vavřínc Benedikt Nudožerský pražské akademii.²¹

Takové jsou hlavní obrysy Nudožerského biografie. Jeho dílo zahrnuje vedle již jmenovaných *Dvou knih české gramatiky* (*Grammaticae bohemicae libri duo*, 1603) dva

¹⁶ Padley, *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700*, s. 77–96. Také Jiří Černý, *Dějiny lingvistiky*, Olomouc 1996, s. 78–79.

¹⁷ Chomského „observational adequacy“, Padley, *Grammatical Theory in Western Europe 1500–1700. Trends in Vernacular Grammar I*, Cambridge 1985, s. 9.

¹⁸ František Marek, *Humanistická škola v Jihlavě*, in: *Sborník pedagogického institutu v Jihlavě I*, Studie ze společenských věd, 1962, s. 275–315.

¹⁹ Zikmund Winter, *Děje vysokých škol pražských*, Praha 1897, s. 109–112.

²⁰ Jiří Pešek, M. Martin Bacháček z Nauměřic, rektor univerzity pražské, *AUC–HUCP* 19, 1979, 1, s. 73–94.

²¹ Mistr Jan Kampanus, *Mecenáši Karlovy univerzity*, ed. Karel Hrdina, Praha 1949, s. 25–26.

tisky z roku 1606 s celkem 12 českými časoměrnými parafrázemi žalmů, společně vydanou *Řeč nápravnou* (*Oratio therapeutica*) a *Vnitřní budovu školy* (*Penitioris scholae structura*) a v témže roce 1612 poslední vydané dílo, učebnici aritmetiky (*Elementa arithmeticae*). Doplníme téměř stovku příležitostných latinských skladeb a dílo nevydané a nezvěstné, jež zahrnuje snad *Poetiku* ve čtyřech knihách, *Logiku*, kompletní české parafráze žalmů a duchovní skladby *Život Ježíšův* a *Životy patriarchův*.²²

IV.

„Předčasný strukturalismus“ Petra Rama nacházíme i u jeho českého upravovatele Vavřínce Benedikta Nudožerského. Oba vstupní citáty jeho *Dvou knih české gramatiky* z Cicerona a Justiniana shodně zdůrazňují nepůvodnost díla, jež je bude následovat a jeho „emendační“, napravovatelský charakter. *Sapientissimus* ciceronského citátu bych vztáhl spíše na Veleslavína, jenž poskytl impuls ke vzniku díla („*Sapientissimum esse dicunt eum, cui quod opus sit, ipsi venit in mentem*“), než na Rama jako metodického otce gramatiky. Druhý z citátů může být jakýmsi osobním mottem autorovým: „*Qui subtiliter factum emendat, laudabilior est eo, qui primus invenit*.“

Již provedené srovnání prokázalo dosti zřetelně, že Nudožerský měl při psaní před očima Ramovu latinskou *Grammatiku*.²³ Dokazuje to souvislá řada formulačních shod, počínaje základní definicí gramatiky jako *ars bene loquendi* (nikoli *scribendique*!). Důraz je tedy, zdá se, na mluvené řeči. Nudožerský ovšem nepochybně znal nejen tuto systematickou podobu Ramovy mluvnice, ale i *Scholae*. V předmluvě k *Dvěma knihám* nacházíme citáty, jež se i co do pořadí přesně shodují s *Řečí o znamenitosti Gramatiky*, jež je jakousi druhou předmluvou či lépe řečeno vlastním úvodem ke *Scholae in liberales artes*.²⁴ Jako celé *Scholae*, je i jejich vstupní partie rétorická: mnohokrát se vyskytuje oslovení „*auditores*“, téměř polovinu textu vyplňují citáty. *Oratio de Grammaticae praestantia* je obsáhlým pojednáním o vývoji antického myšlení o gramatice, jehož hlavní postavy si připomeneme níže v kánonu autorit. Naproti tomu Ramova předmluva ke Gramatice je prostičká, její přínos vlastně zcela dostatečně vystihuje její první věta – jiné gramatiky překonává stručností a jednoduchostí (snadností, plynoucí z přehlednosti výkladu) – *brevitate et facilitate*.²⁵

Ramův kánon výhradně antických autorů je velice rozsáhlý: začíná Platónem a Aristotelem, přes stoiky se dostává k období římskému a k trojici Cicero, Caesar, Varro. Pokusme se sestavit celý Ramův kánon „gramatiků“: Platón, Aristotelés, Theodektés, Cicero, Caesar, Varro, Aristofanés (Byzantský), Apollodoros, Antipatros, Kratés, Aristarchos, Chrýsippos, Didymus, Palemo (Q. Remmius Palaemon), Terentianus, Quintilianus, Plinius, Celsus, Marcellus, Censorinus, Macer, Gellius, Probus, Donatus, Papyrianus, Priscianus a „*nespočetní další*“ (*atque innumerabiles alii*). U Nudožerina se

²² Rukověť humanistického básnictví 1, Praha 1966, s. 186 n.

²³ Josef Hendrich, Pierre de la Ramée a Gramatika Vavřínce Benedikta z Nedožer, Bratislava 4, 1930, s. 365–370.

²⁴ Ramus, *Scholae in liberales artes*, Liber I. In *Oratione de Grammaticae praestantia*, p. 15–24. První předmluvou je Praefatio na úvod celého compendia trivía, *Scholae*, p. 7–14.

²⁵ Ramus, *Grammatica*, p. 3. „Si requiris, Lector, quid haec Grammatica supra caeteras omnes Grammaticorum artes adferat, certe ut sit brevitatem et facilitatem accuratior.“

tato řada zredukovala vlastně pouze na trojici Cicero, Caesar, Varro – vedle nich jsou dále citováni již jen Horatius a Plútarchos. V Nudožerského předmluvě nenajdeme ani náznak podání vývoje gramatického myšlení od řeckých počátků, zbývá nanejvýš „ospravedlnění práce gramatikovy“: všichni tři římscí velikáni dokazují především to, že i *Grammaticus* může ve společnosti dosáhnout uznání a dokonce poct (jakkoli dosažených třeba v případě Caesarově primárně ne prací na poli jazyka). Zde se již také projevuje hierarchizace uvnitř tohoto triumvirátu: Cicero převyšuje ostatní dva a sám Caesar mu tento přímát přiznává.²⁶

Můžeme ostatně sáhnout pro srovnání bližší: Veleslavínova předmluva k dílu *Silva quadrilinguis* představuje kánon opravdu bohatý a reprezentativní, svým záběrem skutečně „mezioborový“:²⁷ Platón, Aristotelés, Cicero, Xenofón, Hérodotos, Livius, Plútarchos, Caesar, Homér, Hésiodos, Pindaros, Vergilius, Horatius, Ovidius, Terentius, Plautus, Sofoklés, Seneca, Justinian, Papinián, Hippokratés, Galénos... rozdíl oproti Nudožerského „triviu“ je obrovský. Zajímavé je rovněž to, že ve Veleslavínově výčtu chybí Varro.

Dále je při četbě Nudožerského předmluvy evidentní, že mluví-li o Ciceronovi, Caesarovi či Varronovi, má více než skutečné historické osobnosti před očima „Varróny“ mezi svými současníky, především ovšem Daniela Adama z Veleslavína, ale i ty nejmenované, leč oslovované příjemce a opravce svého díla,²⁸ a dokonce i žáky, kteří jsou vyzýváni, aby se neúnavnou pílí v pěstování své řeči Cicerony, Caesary a Varrony sami stali.²⁹ Příklad velkých mužů, mistrů řeči starověku, slouží vždy přítomnosti a budoucnosti, slouží výuce a prospěchu žáků. Slouží úzu: předmluva (a celá gramatika) stojí pod vládou úzu. Vidíme ji ve vymezení práce gramatika přirovnávaného k malíři, jenž když maluje lva či jelena, netvoří si jejich obraz ve své mysli, ze sebe (*in suo cerebro effinxerit*), nýbrž maluje to, co vidí jeho oči (*qualem oculis contemplatum esset*).³⁰ Věrnost smyslům a zejména jejich královně, zraku, je podstatou *mimesis* renesančního umění a, jak vidíme, platí i pro gramatiku (*ars grammatica*).³¹

Gramatikovo „vidění“ je tedy sledováním úzu, z úzu, „nejlepšího učitele řeči“, vyvozuje pravidla. A to z úzu těch, kteří nejvybraněji mluví a píší, intelektuální elity. Pasáž tvořící druhou část přirovnání o malíři, si zaslouží ocitovat v úplnosti: „(ita) *Grammaticus modum loquendi non finget, regulas non aliunde, quam ex usu praestantissimo dicendi magistro*,³² *deducet: intuebitur eos, qui optime loquuntur et scribunt, inde exempla petet, similiaque similibus comparabit, et inde generales notiones*

²⁶ „Iulius Caesar suos Commentarios Grammaticos nemini dedicare maluit quam Ciceroni: eidem Varro e multis suis Grammaticis libris tres inscripsit. Cur huic? Nempé quia hunc peritissimum magistrum, et, ut Caesar scribit, principem copiae atque inventorem, bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existimabant.“

²⁷ Milan Kopecký, Daniel Adam z Veleslavína, Praha 1962, s. 173–4.

²⁸ „Vos mei eritis Cicerones, vos Horatiani Metii, vos Aristarchi, qui in hoc libello quicquid erit, quod Homericum non est, id est, quicquid ab usu alienum videbitur, obeliseo confodiat: quae imperfecta, supplere; quae confusa, distinguere, quae obscura declarare jubeatis.“

²⁹ „Bohema juvenus si Ciceronis, Caesaris, Varronis exemplum imitari volet, non existimabit inutile sumi operam in exercenda domestica lingua.“

³⁰ „Ut enim pictor non talem leonem aut cervum pingit, qualem fortassis in suo cerebro effinxerit, sed qualem oculis contemplatum esset, et cuius ideam diligentissime animo complexus esset.“

³¹ Pavel Floss, K typologii renesančního myšlení, *Studia Comeniana et Historica* 17, 1987, s. 32 n.

³² Zvýraznil autor.

comprehendet, regulisque includet.“ Úzus však není jenom výchozím bodem, základem gramatikovy práce: je také jejím cílem. „*Ex usu enim recte bohemicae loquentium et scribentium regulas depromsi, iterumque ad eundem usum accomodas esse volui...*“ Připojme ještě, že vedle úzu stojí příbuzný (a nejspíše synonymní) výraz *consuetudo*.

V závěrečné části předmluvy se Nudožerský zabývá otázkou, je-li k poznání a osvojení „lidového“ jazyka, popřípadě jazyků (*linguarum popularium*) potřebný systém, *ars*. Vycházejí z předpokladu, že všechny jazyky nejsou v jednom časovém bodě stejně vyvinuté a dokonalé („*neque enim omnia simul inventa et perfecta sunt*“), musí doznat, že čeština prostě nemá, nedisponuje systémem, srovnatelným s latinou a řečtinou: „*vide-mur in hoc libello analogiam artis (absit dicto invidia) neque Latinae neque Graecae linguae...*“ Sám jej tudíž ve své knížce také nemůže přinést.

Ríká-li Nudožerský „bez závisti“, *invidia absit*, cítíme, že nemluví zcela upřímně. Je si totiž velmi dobře vědom důležitosti *ars* – systému pro rychlost a účinnost výuky, což zůstává, nezapomeňme, jeho cílem nejdůležitějším. Aby bylo možné ještě rychleji a účinněji naučit jazyku, musí ke *consuetudo* přistoupit *ars*, k praxi systém. „*Si enim consuetudine et usu addisci possunt, quanto citius et facilius addiscentur, si ad consuetudinem accedat ars?*“ Odvolává se na Plútarcha: počátek vědění tkví v přirozenosti (*natura*), jeho zdokonalování je však věcí systému, soustavy pravidel (*institutio sive ars*) za stálého procvičování (*exercitatio*) na všudypřítomném pozadí úzu. *Ars* prospívá i rodilým mluvčím – o to více pak mluvčím jinojazyčným (*heteroglottis*). Za ty Nudožerinus jistě nepovažuje své krajany. Asi nejcitovanější místo předmluvy, „*napomenutí nedbalým Slovákům*“, je nepochybně významné jako svědectví o živě pocitované jednotě, sounáležitosti českého jazykového prostoru. Nicméně Nudožerský rozlišuje mezi „českou“ češtinou (*Bohemicam linguam*) a „domácím nářečím“ (*ipsorum idiomatis*). Jeho krajané by sice měli číst české knihy (a je pobuřující, že se dokonce chlubí tím, že žádné nemají), jsou však zároveň vybízeni k cvičení ve vlastním nářečí a péči o ně.³³

Výraz *Slavus* se teprve ke konci 16. století začal vyhraňovat a blížit významu „Slovák“,³⁴ u Bartoloměje Paprockého z Hlohov v roce 1593 jsou *Slavi* Slováci, u Nudožerina již o přesunu významu není pochyb.³⁵ Pro své kolegy na pražské akademii byl nicméně Nudožerský *Pannonus* (či *Pannonius*),³⁶ převládlo tedy územní vymezení. To ostatně dále zachytíme i v Nudožerínově *Vnitřní budově školy*.

Mimořádně důležitá je dvojí dedikace předmluvy. Hned za duchovními (*Pastoribus ecclesiarum*) a měšťskými písaři – úředníky (*Scribis rerumpublicarum*), tedy intelektuální elitou měšťské společnosti, znalou latiny, následuje studující mládež česká, moravská a slovenská, správněji „*mládež, učící se češtině*“ („*Juventuti Bohemicae, Moravicae, Slavonicae coeterarumque gentium Bohemicae linguae studiosae*“). Toto rozdělení dodrží Nudožerský i ve vlastní předmluvě, kde se nejprve obrací k první skupině, pak ke druhé, nakonec ke svým nedbalým *gentiles*. Zajímavé je, že mezi

³³ „Neque tamen ego hinc eos ad Bohemicam linguam cogo, sed ad exercitationem et culturam ipsorum idiomatis invito: praesertim cum non tantum in civitatibus et oppidis, sed etiam in pagis scholis abundant.“

³⁴ Albert Pražák, *Dějiny spisovné slovenštiny*, Praha 1922, s. 11.

³⁵ Bohuslav Havránek, K názvům lingua sclavonica, boemo-slavica = český jazyk a Sclavus, Slavus = Čech, Slováč, *Listy filologické* 52, 1925, s. 119 n.

³⁶ Mistr Jan Kampanus, *Mecenáši Karlovy Univerzity*, Praha 1949, s. 25.

oslovenými chybějí učitelé. O ideálu, jež Nudožerský studentům nabízí, jít ve stopách Cicerona, Caesara a Varrona, jsme již mluvili. Cílem je, aby i oni jednou vyoralí svou brázdou na poli jazyka (*hunc Grammaticum agrum*).

Předmluva, stejně jako po ní následující skladba *Vlídnému čtenáři kniha o sobě*, se obírá také okolnostmi vzniku gramatiky. Nudožerský výmluvně vypočítává překážky, jež stály v cestě jejímu zrodu: jsou to především „převrácené úsudky“ jistých osob. Autor nejmenuje ani nenaznačuje, z jakých vrstev by mohli tito nepřející pocházet, nicméně zřejmě z českých, protože jak přiznává, sám uvažoval o tom, že své dílo svěří pod ochranu osob národnosti německé („...ne quid arroganter facere viderer, patronos illi Germanos quarere volebam“). Byli to zřejmě titíž, jimž se mohlo zdát nevhodné, že gramatiku češtiny píše Slovák („...quibus nescio quam inconveniens videtur, ut Slavus Bohemicam Grammaticam scribat“). Nudožerský proti nim argumentuje tím, že se přece nezdá nikomu nevhodné, když Francouzi, Němci, Italové či Češi, od obou klasických jazyků již velmi vzdálení, píší gramatiky řečtiny a latiny („Quasi non videatur inconvenientius Germanos, Italos, Gallos, Bohemos et alios longissime a Graeca et Latina lingua remotos Graecam aut Latinam Grammaticam scribere“). Devítileté zpoždění gramatiky, jež přispělo k jejímu vybroušení, bylo vedle smrti Veleslavínovy zaviněno pravděpodobně těmito „lidmi nezkušenými, leč početnými“ (*hominum imperitorum, numero tamen praevalentium*). V neposlední řadě pak asi také příčinami osobního rázu, a to zvýšenou opatrností a obavami autora, jenž tuše, že lid obecný soudí ne tak co, ale kým bylo učiněno, dlouho se se svou prací tajil a svěřil ji jen nemnohým.³⁷

V.

O roli, již při vzniku *Dvou knih gramatiky české* sehrál Daniel Adam z Veleslavína, již byla řeč. Byli to právě Daniel Adam z Veleslavína a Adam Huber z Risenpachu, jejichž „próby“, rady a podněty výrazně přispěly ke vzniku i konečné podobě gramatiky. Předmluva je ve své prostřední části skutečným pajánem na krále českých tiskařů. Dvaadvacet „veršů o sobě“ následujících po předmluvě poskytuje ještě jeden pohled do historie vzniku gramatiky, a to slovy jí samé. Ústřední postavou je opět Veleslavín, jako první však se objeví Adam Huber, jehož předmluva nejmenuje. Smrt Daniela Adama i zde vystupuje jako hlavní předěl, jenž „málem pohřbil“ dílo ještě před narozením. Vavřinec Benedikt byl čtyři roky před vydáním gramatiky jako rektor žatecké školy sestavovatelem druhé části sborníku epicedií *Lugubria in obitum M. Danielis Adami a Veleslavina*, sestavené z příspěvků žateckých učitelů a žáků.³⁸ Benediktova vstupní skladba této druhé části vyniká citovou vzepjatostí a jeho nářek, *luctus*, nad smrtí přítele se mění ve skutečnou elegii velké síly a jímavosti. Veleslavín je Nudožerskému Titánem,

³⁷ „Quoties autem perversitatem temerariorum iudiciorum, hominum quidem imperitorum, numero tamen praevalentium, intueor: toties etiam, quanta mihi ex hac re contumelia oboriri posset, animo perspicio: praesertim quod vulgus non tam quae fiunt, quam a quo quid fiat aestimare et iudicare consuevit. Hanc ob causam, hoc opusculum, quod a novem fere annis est mihi susceptum et limatum, cum paucissimis est mihi communicatum: ideo que etiam cum emittere illud justis de causis in lucem constituissem, ne quid arroganter facere viderer, patronos illi Germanos quaerere volebam.“ Zvýraznil autor článku.

³⁸ Vlastní skladbu Nudožerského nalezneme též v českém přebásnění H. Businské ve výboru Renesanční poesie, Praha 1975, s. 170 n.

jako reprezentant školy mluví jejími ústy a lituje především knih, které již Daniel Adam nestačil svým nadáním a literami (*ingeniosque typisque*) přivést na svět.

Poněkud paradoxní je fakt, že ani jedna z hlavních prací Nudožerského nevyšla z veleslavínské tiskárny: dvě knihy české gramatiky vydala Otmarova tiskárna, tisk deseti žalmů *Aliquot psalmodum* oficína Jiříka Nigrina a *Nápravnou řeč s Vnitřní budovou školy* tiskárna Jonaty Bohutského z Hranic. Pouze drobný český tisk žalmů 93. a 101. je veleslavínský, což je zcela v souladu s převažující orientací Veleslavínovy tiskárny – oproti třeba Nigrinově – na vnitřní český trh.³⁹ Nesmíme ovšem zapomínat, že všechna zmíněná Nudožerského díla byla vydána až po Veleslavínově smrti a je tedy důvodné předpokládat, že by Daniel Adam dílo, jež se natolik shodovalo s jeho vlastním programem a bylo jím dokonce iniciováno, jako je Nudožerinova gramatika, za svého života jistě vydal. Jeho smrt pravděpodobně značně pozdržela vydání gramatiky a ohrozila je dokonce jako takové. Jak si sama gramatika stěžuje čtenáři, pohřeb Danielův se stal téměř i pohřbem jí samé.

Viděli jsme, že kánon autorit předmluvy *Dvou knih české gramatiky* je chudičký, redukovaný v podstatě na trojici Cicero – Caesar – Varro. Jak je tomu ve vlastních *Dvou knihách*? Zajímat nás přitom budou především autoři nepříliš časově vzdálení, prostě humanisté na stránkách gramatiky. Aristotelés, Varro a Priscianus zastupují tradici antickou. Zakladatel humanistické filologické kritiky Lorenzo Valla, anglický lékař, fyzik a vychovatel Tomáše Mora Thomas Linacer (Linacre) a Filip Melanchthon pak představují sice stručný, ale poměrně reprezentativní soubor autorit humanistických. Vedle Rama, překvapivě zmíněného pouze jednou, nás budou zvláště zajímat již jen dva autoři, Mario Nizzoli a Marc Antoine Muret. Italský antiaristotelik Mario Nizzoli – Nizolius (1498–1576) sestavil a v roce 1535 vydal ciceronský slovník. Nudožerský toto dílo znal a cituje z něj.⁴⁰ Marc Antoine Muret – Muretus, vydavatel Senekových spisů, patří do neostoické tradice druhé poloviny 16. století.⁴¹ Autor *Dvou knih české gramatiky* prokazuje slušný, byť nijak oslňující rozhled po starší i téměř soudobé humanistické produkci. Jeho soubor autorit je sice poměrně sporný, přesto však se dá říci, že v něm nic podstatného nechybí.

„Význam do gramatiky nepatří.“ Tak nějak by se dalo shrnout krédo gramatika Nudožerského. V poznámce ke kapitole o adverbiu se dočteme, že zabývání se významem do *ars* vůbec nepatří: „Adverbia ex significatione non distinguuntur: quia tradere significationes in Grammatica non solum est artis alienum, sed etiam infinitum.“⁴² Tento důsledný formalismus je jistě upřílišený, tvoří však pozoruhodný protiklad například k Blahoslavově gramatice, zaměřující se především právě na významové nuance. Nudožerský, stejně jako Ramus, rozhodně není „humanistický gramatik“. *Dvě knihy české gramatiky* jsou dále pozoruhodné organizací textu. Přísně jsou od sebe odděleny strohé, ramovskými stručné a jednoznačné definice a poznámky, obsahující kromě příkladů a citátů i obecnější a osobnější úvahy a postřehy, jako například v šesté kapitole *O rozdělení slova (De vocum divisione)* – „Vskutku, z jediného příkladu nelze vyvozovat

³⁹ Josef Hejnic, Daniel Adam von Veleslavín, in: Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern, Köln-Wien 1988, s. 265.

⁴⁰ Vavřinec Benedikt Nudožerský, Grammaticae bohemicae libri duo, Praha 1603, f. 12 r.

⁴¹ Abel, Stoicismus, s. 276.

⁴² Nudožerský, Grammaticae bohemicae libri duo, s. 74 r.

pravidlo.⁴³ Oba typy textu, oba mody jsou rozlišeny i typem písma. Je ovšem třeba dodat, že v druhé knize, *Syntaxi*, se toto zřetelné oddělení ztrácí. Dominance kralického biblického překladu v jazykovém materiálu gramatiky je naprostá. Příklady ze „světských“ autorů se nevyskytují vůbec. Poslední věta syntaxe a celé mluvnice je charakteristická: „*Exempla videantur in autoribus.*“ Vyhledejte si, milí čtenáři, příklady sami.

Druhý život *Dvou knih české gramatiky* neoplývá zvraty a nepřítahuje pozornost spornými momenty. Jednostranně pozitivní hodnocení, spojené s jistou okrajovostí zájmu, začíná již u Josefa Dobrovského. O svém setkání s Nudožerského dílem se Dobrovský zmiňuje v korespondenci s Fortunátem Durychem v roce 1795.⁴⁴

Srovnáme-li dvě po sobě následující vydání epochální Dobrovského mluvnice *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* z let 1809 a 1819, neunikne nám rozšíření původní stručné pochvaly „*Enthält sehr feine Bemerkungen*“ o krátké nastínění Nudožerského deklinačního systému a čtyř slovesných rodů.⁴⁵ V pozdější verzi naopak vypadla zmínka o účasti Veleslavína a Hubera při vzniku gramatiky, stejně jako Nudožerského rektorování v Českém Brodě. Podle charakteristiky Jana Gebauera z roku 1894 je Nudožerinova mluvnice „úplná ve smyslu své doby“.⁴⁶ Podobně vyznívají i hodnocení pozdější.⁴⁷ Dodejme, že dnes máme k dispozici edici Nudožerinovy gramatiky se zasvěceným úvodem.⁴⁸

VI.

Humanistický školský řád, zejména jeho „kanonická“ či „oficiální“ podoba, není pouze a ani v první řadě dokumentem o stavu výuky na jednotlivých školách,⁴⁹ jako spíše profilem učitele-humanisty, zprávou o jeho obzorech, prioritách i autoritách, zachycením humanistického programu výuky. Jejich autory byli většinou současní či bývalí univerzitní mistři, někdy ovšem vystupující ve své paralelní funkci vedoucích privátní školy. Nejvýznamnější z řádů 16. století, vzorové *Ordo studiorum* Petra Codicilla z Tulechova, vyšel z Veleslavínovy tiskárny roku 1586.

Nudožerského *Penitioris scholae structura – Vnitřní budova (struktura) školy* není řádem ve smyslu systematického rozčlenění výuky a od svých předchůdců se liší již svou formou – se svými 370 hexametry je nejdelší známou Nudožerského latinskou skladbou.⁵⁰ Poprvé byla vydána roku 1607 ve sborníčku oslavných básní u příležitosti otevření nové budovy školy u svatého Jiljí na Starém Městě.⁵¹ Celkem se v něm sešlo

⁴³ „Verum, ex uno exemplum non est faciendum regula.“ Nudožerský, *Grammaticae bohemicae libri duo*, f. 12 r.
⁴⁴ Korespondence Josefa Dobrovského I. Vzájemné dopisy Jos. Dobrovského a Fortunáta Duricha z let 1778–1800, Praha 1895, s. 344 n.

⁴⁵ Josef Dobrovský, *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*, Praha 1809, s. 12–13.

⁴⁶ Jan Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého*, I, Praha-Višeň 1894, s. VIII–IX.

⁴⁷ O Nudožerského gramatiky viz také Eugen Jóna, *Podiel slovenských gramatikov na rozvoji českej gramatickej literatúry* (V. Benediktů z Nedožier, P. Doležal), *Práce z dějin slavistiky* 10, 1985, s. 107–124.

⁴⁸ M. Vavřínek Benedikt z Nudožer, *Grammaticae Bohemicae... libri duo*, ed. Nancy Susan Smith, Ostrava 1999.

⁴⁹ Jiří Hrubeš – Jiří Štraus, *Knihtisk pomocníkem pedagogického pokroku*, in: *Knihtisk a Univerzita Karlova*, Praha 1972, s. 149.

⁵⁰ Také překládáno jako „soustava“ – takto Juraj Čečetka, *Vavrinca Benediktů z Nedožier Vnútorňa sústava školská a reč nápravná*, Bratislava 1955, s. 37.

⁵¹ Antonín Truhlář, M. Vavřínce Benediktů z Nudožer školní řád z r. 1607, *Časopis Českého muzea* 45, 1891, s. 67 n.

deset přispěvatelů včetně Jana Kampana, Nudožerského skladba však nemá co do závažnosti mezi nimi rovné. Žánrová charakteristika „učená latinská skladba“ není bez významu pro vlastní obsahovou interpretaci: poskytla autorovi větší vyjadřovací volnost i možnost plynule přecházet ze středního, věcného tónu (v prostředních partiích skladby) do patetického a vzletného (zejména v jejím závěru). Není tu dedikační předmluva a Nudožerinus se nemusel tolik ucházet o přízeň městské honorace jako před ním Codicillus.

Úmyslem mistra Nudožerina je postavit svými verši vnitřní budovu školy, když jeho předchůdci, jak se dočteme v úvodu, již oslavili dostatečně budovu vnější, kamennou. Onou vnitřní stavbou, strukturou či soustavou – *domus interior* – je *lucidus ordo*, jasný řád, systém, pořádek, rozvrstvení vyučování. Nejadekvátnějším převedením krásného a významově bohatého latinského *ordo* by mohlo být „hierarchicky členěná soustava“ či jednoduše „řád“. Tři patra vnitřního domu přitom představují tři disciplíny trivie, tři *artes sermocinales*, „*umění řečové komunikace*“:⁵² přízemí gramatika, první patro rétorika, druhé logika.⁵³ Tato trojvrstvá hierarchie je spíše jednotou ze tří částí než třemi spojenými částmi: rétorika v sobě obsahuje gramatiku a zároveň ji překračuje, stejně jako logika obě disciplíny nižší, i axiologicky na vyšší úroveň. Dům tedy má být především prosvětlený a jasně uspořádaný.

Od řádu, *ordo* už je jen krůček k metodě – *methodus*. V renesančním myšlení si ostatně „pojmy“ *via*, *ratio*, *ordo*, *modus* a *methodus* byly natolik blízké, že spolu vlastně obsahově splývaly. Ani u Nudožerina není mezi *ordo* a *methodus* žádný výraznější významový rozdíl.⁵⁴

Řád je krásný (*pulcher*), protože je přehledný a uspořádaný. Pro renesančního člověka byla krása spojením harmonie a proporcionality, byla vždy řádem, uspořádaností.⁵⁵ Metoda jako lepší a dokonaleji přehledné uspořádání látky musela být chápána jako krásná, jako esteticky i eticky hodnotná. Estetické hodnocení je hned vzápětí následováno svrchovaně praktickým návodem k vedení výuky. Užívání příkladů (*exemplis*) jako by přímo vyplývalo z „krásné metody“ a aspirovalo na stejně pozitivní hodnocení. Stavebním materiálem, kameny Nudožerinova domu je řeč. Řád je návodem, cestou k osvojení *verborum copia*, bohatství řeči. Její osvojení je věcí gramatiky, rétorika však přináší větší hodnoty, *copia major*, ozařuje svým třpytem tvář, zkrášluje hlas. Řeč, která měla původně (na úrovni gramatiky) jako šat chránit tělo před chladem, na vyšším stupni rétoriky již okrašluje. Hierarchická struktura disciplín trivie nemohla být vyjádřena výstižněji a zároveň básničtěji.

Zdálo by se, že ve vztahu k oné dovednosti, již můžeme označit za typicky humanistickou, tj. latinskému veršování, zaujímá Nudožerinus zdrženlivý postoj, nebo si je alespoň vědom nebezpečí plynoucích z příliš brzkého osvojování si tohoto umění, jež dříve, než si žáci osvojí a dobře zažijí gramatický základ, plodí jen monstra k smíchu

⁵² Walter J. Ong, *System, Space and Intellect in Renaissance Symbolism*, in: *Bibliothèque d' Humanisme et Renaissance*, Genève 1956, s. 223.

⁵³ Tato metafora odpovídá i dobové realitě, vyšší domy byly totiž v Praze na počátku 17. století výjimkou.

⁵⁴ „Denique quid Methodus, quid pulcher postulet ordo,

Quique doces, cave dictator sis, voce doceto:

Exemplis illustrabis quodcunque docebis“.

⁵⁵ Floss, *K typologii renesančního myšlení*, s. 32.

všem latiníkům, „monstra miser gignas cunctis ridenda Latinis“. Citovaný obrat trochu připomíná Veleslavínův odsudek slovníkových „monster“ z předmluvy ke slovníku *Silva quadrilinguis*.⁵⁶ Nejde však (jak ještě uvidíme) o podcenění verše, spíše o vzácně vyvážený poměr mezi řečí volnou a vázanou, dvěma způsoby řeči – *mox duplicem dicendi*.

Není žádným překvapením, že nejčastěji zmiňovaným jménem ve *Vnitřní budově* je Cicero. Při bližším pohledu na inkriminovaná místa však zjistíme jisté zvláštní rysy. Především, namísto Cicerona tu figurují Ciceronové, otec a syn – *pater et natus*.⁵⁷ Na jiném místě se dozvídáme, že Cicero – syn rozmlouval s Brutem svou mateřštinou, tedy latinou (*patrio sermone*), s Cassiem však řecky (*sermone Pelasgo*). Po vzoru Ciceronů je třeba pěstovat oba jazyky, a to jako rovnocenné a stejně hodnotné. Zde je třeba připomenout, že Cicero sám v sobě docílil syntézy řecké a latinské vzdělanosti a právě on zprostředkoval středověké Evropě velmi mnoho z řeckého odkazu. Podle jeho příkladu je třeba pěstovat jak latinu, tak češtinu.⁵⁸ Ve formulaci, jež proti sobě staví jazyk domácí (*lingua patria*) a „cizí“ (*extera nobis*), se ozývá jisté hodnocení, jež nás nutí poopravit výše zmíněný soud o rovnocennosti obou jazyků. Čeština, naše *lingua patria*, je latině nadřazena. Snad můžeme v této souvislosti použít poněkud paradoxní slovní spojení „ciceronská čeština“.

Osobní tón Nudožerinovy skladby nám může pomoci při sledování projevů přímo emblematické renesanční vlastnosti, „individualismu“. Ten se kupodivu projevuje i u autora tak programově skromného (vzpomeňme na předmluvu k *Dvěma knihám gramatiky české*), jako je Vavřínek Benedictus. Jako učitel se marně pokoušel bojovat proti zhoubné *levitas*, nestálosti, přelétavosti žáků, ničící vždy již dosažené pedagogické úspěchy. Na jiném místě vzpomíná na mladíka, jenž se marně pokoušel vyslovit slůvko *pluraliter*, ač jeho již pokročilý věk prozrazovalo ochmýření lící. Vlastní zkušeností dovede Nudožerský využít k dotvrzení svých postulátů. Skromně, ale důrazně doporučuje využít k výuce svých vlastních prací, a to jak gramatiky, tak žalmových parafrazí s doprovodnými pravidly poetiky.⁵⁹ Cítíme hrdost autora dobrého díla, jenž si je zároveň vědom toho, že jiná než vlastní gramatická ani poetická pravidla vlastně nemůže žákům nabídnout. V závěru připojuje patetické zvolání – varování před *levitas*, zajímavé také tím, že se v něm výrazně projevuje Nudožerinův původ a stálé zřízení k rodné hornouherské – „panonské“ hrouď.⁶⁰

Na rozdíl od celé řady svých kolegů nestrávil Nudožerský ani krátký čas na žádné zahraniční univerzitě. V závěru *Vnitřní budovy školy* jako bychom zaslechli snahu

⁵⁶ Daniel Adam z Veleslavína, *Silva quadrilinguis*, Praha 1598, f. 3r.

⁵⁷ „Exercenda tibi est moneo calamo utraque lingua,
Sic Cicero pater et natus versabant utramque
Et Grajam et Latiam (fuit haec vernacula) linguam.“

⁵⁸ „Hujus ad exemplum tu junge Latina Bohemis:
Nempe quod haec patria est, est illa sed extera lingua
Nobis: par in utraque harum facito esse labores.“

⁵⁹ „Grammaticen etiam, ni spernis, consule nostram:
Haec tibi legitimam scribendi conferet artem.“

„Ausonios te conantem scribere versus
Fulciet ut baculus: cujus nuper tibi normas
Tradidimus faciles, numero (ne respue) paucas.“

⁶⁰ „O mihi sit turris, quae vertice sidera tangat,
Unde mihi possit Bojemia tota videri,
Et Moravum tellus, et dives Pannonis ora!“

ospravedlnit tento handicap – jeho ideálem je, aby vše potřebné mohlo být naučeno a osvojeno na jednom místě, v jediné škole, bez zbytečného „trmácení se“ za vzděláním do ciziny. Nudožerského můžeme označit za „umírněného moralizátora“. Rozlišuje ovšem „zbožné“ (*doctos*) a „nemravné“ (*lascivos*) básníky. Vzorem první kategorie je samozřejmě nedostižný *doctus vates*, skotský humanista a autor ve své době proslulých a ve školách reformované Evropy velmi hojných žalmových parafrazí George Buchanan – Georgius Buchananus.⁶¹ Konečným cílem veškeré výuky je pochopitelně pokrok morální, prospívání ve věcech Božských. Kde vládne ona neblahá chudoba – *paupertas* – a z ní plynoucí nedostatek učitelů na pokrytí všech pěti tříd, musí ji zastoupit moudrost (*prudentia*) učitele, jemuž výuka spočívá na bedrech.⁶² Obecně platí, že Múza Vavřince Benedikta Nudožerského je spíše Múzou biblických přísloví než žalmů. Tato tendence se dobře shoduje s již konstatovanou praktičností. Jako pedagog nechce Nudožerský žádné revoluční inovace, zcela postačí držet se pečlivěji toho, co již máme k dispozici.

Kromě vlastních prací, Sturmova výboru z Ciceronových listů a obligátních *Colloquií* Sebastiana Castellia doporučuje Nudožerinus k výuce především Buchananovy žalmové parafraze a Veleslavínovy slovníky (*Danielis Lexica*). Je jen logické, že se Veleslavínova lexikografická tvorba objevuje vedle Nudožerinovy gramatické: obě k sobě totiž neodmyslitelně patří.

VII.

Poslední Nudožerského dílo představuje matematická učebnice *Elementa arithmeticae*.⁶³ V předmluvě k ní Nudožerský uvádí, že své dílko sepsal „*e libris methodicis*“ se zvláštním důrazem na stručnost (*brevitas*), přehlednost, jednoduchost metody (*methodi facilitas*) a zřetelnost příkladů (*exemplorum perspicuitas*). Konstatujme také, že i v této pozdní náklonnosti k matematice Nudožerinus následuje Petra Rama – zajímavé by bylo potvrdit, zda i co do nedostatečnosti znalostí, pouze značnou pílí doháněných. Každá metodičnost, zdálo by se, nakonec vede k jediné důsledně metodické disciplíně lidského poznání – matematice.

Zbývá zmínit se o Nudožerského tvorbě básnické. Představuje ji především dvanáct tiskem vydaných českých žalmových parafrazí. Je pravděpodobné, že Nudožerský přebásnil žaltář celý, nasvědčují tomu prameny především hornouherské – *Gramatika* Pavla Doležala (1746), *Poezye* Bohuslava Tablice (1806, 1. díl) a *Prodromus historiae litterariae Bohemicae* skalického lékaře a obrozence Jana Prokopia.⁶⁴ Jan Amos Komenský se v listu Petru Montanovi zmiňuje o existenci Nudožerského žalmů, pravděpodobně však neměl k dispozici ani jejich vydanou podobu.⁶⁵ Paralelně

⁶¹ „Hic tibi jam fas est doctos versare poetas:
Sed fuge lascivos: facilis jactura juvenae.“

⁶² „Ergo ubi paupertas erit haec, prudentia subsit.“

⁶³ Juraj Čečetka, *Aritmetika Vavřince Benediktiho z Nedožier*, Jednotná škola 11, 1956, 1, s. 201 n. Quido Vetter, *Dějiny matematických věd v českých zemích od založení univerzity v roce 1348 až do r. 1620*, Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 4, Praha 1958, s. 80–95, Nudožerského dílo vůbec nezmiňuje.

⁶⁴ Čapek, *Příspěvky*, s. 10.

⁶⁵ Jan Amos Komenský, *Opera Omnia* I, Praha 1969, s. 22–23.

s Nudožerského časoměrnými parafrázemi vznikaly latinské Kampanovy *Odae sacrae*, a jak jejich autor uvádí v předmluvě ke kompletnímu vydání (1611), byl k této práci podněten právě úsilím kolegy Benedikta Nudožerského. Pavel Josef Šafařík v roce 1817 v šestém listu *Počátků českého básnictví, obzvláště prozodie* vyzývá „holobradné potomky zatemnělé slávy svých otců“, aby se přestali stydět za své „Nudožerýny, Dračovské, Rosy a Komenské“ – tedy za hrdiny oné slepé, leč plodné časoměrné uličky ve vývoji české prozodie.⁶⁶ Odkaz Nudožerského – žalmisty vstoupil nezapomenutý do devatenáctého století.

Nudožerský – žalmista je stejně posedlý formou jako Nudožerský – gramatik. Předmluva k *Aliquot psalmodum* je věnována výhradně metrickým otázkám, stylisticky navazuje na *Dvě knihy gramatiky české*, na něž se také hned v první větě odvolává. Žalm se stává vlastně materiálem, na němž je dokazována metrická dovednost autora, dokonalost jeho poetické, rytmometrické „metody“. Nudožeriny žalmy byly snad právě proto předním znalcem metriky kladeny dokonce nad Komenského parafráze.⁶⁷

VIII.

Rekonstruovat duchovní portrét Nudožerského je podstatně těžší než podat přehled jeho tvorby. Nemáme k dispozici příliš mnoho osobnějších svědectví. Jak jsme viděli při analýze *Vnitřní budovy školy*, Nudožerský je v rozumné míře moralizující, nicméně vzdálený všeho fanatismu. Verše uvádějící Kampanův překlad *Rozjímání o životě a smrti* Philippa de Mornay⁶⁸ s platónským „co život jest jiného než stálá příprava na smrt?“ svědčí spíše než o platonismu Nudožeriny o jeho živé zbožnosti, jasně patrné i z kratičké české předmluvy dvou morových žalmů.⁶⁹ Pravděpodobně byl mistr Vavřinec též člověkem opatrným až bázlivým: můžeme to vyčíst nejen z předmluvy ke gramatice, ale i z dedikace dvanácti žalmů. Nudožerský své akademii odhaluje, že chtěl původně své parafráze vydat anonymně (*supresso autoris nomine*), aby jako řecký malíř Apellés mohl vskrytu (*ex occulto*) vyslechnout úsudky jejich posuzovatelů (*judicia doctorum virorum*). To vše proto, že se – stejně jako před třemi lety při vydání gramatiky – obával ústrků a škody ze strany jistých lidí (*confectionibus et injuriis contumeliosorum hominum*). V tomto případě to byl Jan Campanus, kdo nerozhodného kolegu přivedl ke změně rozhodnutí: šlo pouze o tu maličkost, že Nudožeriny žalmy byly

⁶⁶ Počátkové českého básnictví, obzvláště prozodie, Bratislava 1961, s. 105.

⁶⁷ Josef Král, *O prosodii české I*, Praha 1929, s. 32 n.

⁶⁸ „Quid vita est aliud, nisi commentatio mortis?”

Ut Plato divino sedulus ore monet.

Hoc dicto jubet ille piam nos degere vitam

Si juvat extremum claudere rite diem

Sic pia Mornaeus dat commentaria vitae,

Et, quo tramite sit mors adeunda, monet.“

Rozjímání O Životě a Smrti z Řeči Latinské do češtiny přeložené skrze: M. Jana Kampána Vodňanského.

Vytištěno v Starém Městě Pražském u Samuele Adama z Veleslavína (titulní list bez datace), Strahov

C. S. V. 36.

⁶⁹ „Tímto pak mým předsevzetím a skutkem nemíním toho, jako bych při nakažení morními prostředky od Boha skrze umělé lékaře zřízené z rukou lidských vyraziti chtěl (neb opatrování Božího částka jsou i prostředkové, a nechťiti prostředkův užívati jest Boha pokoušeti, poněvadž v tejně radě jeho nesedíme, abychom mohli vyrozuměti, jakým koho způsobem chce opatrovati), ale abych to vůbec osvědčil, kterak Bůh předivně svých chrání.“

rýmované (*rhythmum ad vulgarem consuetudinem haberent*) a jejich autor se zřejmě bál, že tím bude snížen jako mistr prozodie.

Kolega a přítel, prorektor Mikuláš Troilus v oznámení o smrti Nudožerského podává zajímavé i jímavé svědectví o charakteru zesnulého.⁷⁰ Výmluvné je již zarámování připomínkou Matouše Collina, který zemřel na den přesně čtyřicet devět let před Nudožerinem. Zesnulý je tak zařazen po bok největší osobnosti předbělohorského vývoje akademie vůbec. Nudožerský vedl podle Troila skutečně filozofický život, zasvěcený studiu, poznání a usilování o věčnost. „Nikdy nebyl méně sám, než když byl sám“ („...minus solus, quam cum esset solus...“), miloval život osamělý a celý svůj život prožil ve skutečném, nikoli pouze formálním celibátu.⁷¹ Jakoby na potvrzení filozofického života zesnulého vedle sebe v Troilově textu defilují Sókratés, Aristotelés, Pýthagorás, Cicero i Seneca. V následující Kampanově skladbě je pak již konkrétněji akcentována především jedna stránka Nudožerského tvorby, a to žalmové parafráze. Zdá se, že právě toto byla v očích současníků největší hodnota, zastiňující pravděpodobně příliš „odbornou“ gramatiku, aritmetiku i díla pedagogická. V epicediích Mikuláše Troila a Jana Proškovského je Nudožerský především žalmistou.⁷² U Kampana ovšem pěvec českých žalmů „již krásněji zpívá před Hospodínem“ (*melius jam canis ante deum*). Ve dvaceti verších, doprovázejících v roce 1606 Nudožeriny *Aliquot psalmodum*, řadí pak Campanus svého přítele přímo mezi „české Varrony“ (*Varrones Cechiae*).⁷³ Podobně jako v předmluvě Nudožerského Gramatiky figuruje trojice Cicero – Caesar – Varro, i u Campana jsou jako čeští Varroni jmenovány tři muži: Collinus, Veleslavín a Nudožerský. Tito tři věnovali svou pozornost pouze řeči, jejím „formám a pravidlům“ – „normas tantum formasque loquendi.“

Závěr

Vavřinec Benedikt Nudožerský vystupuje ve světle svého díla jako sebevědomá osobnost učitele – praktika s teoretickými ambicemi a autora širokého rozsahu zájmů, sahajících od prozodie k aritmetice. Opírá se o dvě konstanty, metodu a úzus, systém a cvičení. Je fascinován formou, ať už se projevuje ve stručnosti a uspořádanosti gramatických definic nebo v úzkostlivém dodržování pravidel časomíry. Především důsledností své aplikace metody, svou vlastní metodičností, k nám důrazně přivádí poněkud jednostranný, leč pro další vývoj plodný koncept Petra Rama. V souladu s ním zůstává víceméně v hranicích *artes liberales* a doplňuje je příklonem k mateřskému jazyku, o němž – a i to je charakteristické – píše stále výhradně latinsky. Mezi češtinou (*lingua patria*) a latinou (*lingua exera*) nalézáme u Nudožerina vyvážený poměr s hodnotovou převahou na straně češtiny, nicméně faktickou na straně latiny, jež pro něj byla vlastním vyjadřovacím prostředkem.

⁷⁰ Bohuslav Jičínský, *Programmatum fasciculus VII*, 1615, A 3r.-A 5v.

⁷¹ „Ideo amavit vitam solitariam, et caelebs tota vita vixit; vitam sibi deligens vivere studiosam, literatam, perpetuam; ociumque illud sequi, quod fortunatum nonnulli putant, cum Mitione Terentiano, uxorem nec curare, ducere, nec habere.“

⁷² Epicedia D. M. Laurentio Benedicto Nudožerino, Praha 1615, A 2v, B 3r.

⁷³ Nudožerský, *Aliquot psalmodum*, C 8r.

Ve své práci dokázal Vavřinec Benedikt Nudožerský tvůrčím způsobem zpracovat evropské vlivy (Ramus, Buchanan) vždy s jasnou tendencí působit „*k větší slávě jazyka českého*“. Dokázal také reagovat na podněty Daniela Adama z Veleslavína a zařadil se tak, i když podstatně volněji než třeba Adam Huber z Risenpachu, do „Veleslavínova okruhu“. V pokusu o reformu pražské akademie v předbělohorském období sehrál významnou úlohu. Mezi osobnostmi, jež utvářely intelektuální a kulturní klima předbělohorské doby, mu právem náleží nezanedbatelné místo.

FILIP OTRATA

Vavřinec Benedikt Nudožerský als Typ des humanistischen Gebildeten

ZUSAMMENFASSUNG

Diese Studie versucht, eine bedeutende Gestalt im Leben der Prager Akademie aus der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berg zu würdigen. Vavřinec Benedikt Nudožerský (1555 – 1615) stellt den Typ des humanistischen Gebildeten dar: ein Mann des Wortes, des gelehrten Wortes, ein Lehrer, ein Mann der Schule. Seiner Herkunft nach ein „Pannonus“ aus Nudožier bei Prievidza in der Slowakei, verband er sein Schicksal mit böhmischem Milieu, insbesondere mit der Prager Akademie, der er die letzten zwölf Jahre seines Lebens widmete. Auf schöpferische Weise verarbeitete er die Gedanken des französischen Humanisten Pierre de la Ramée, wobei er besonderen Nachdruck auf methodische Anordnung legte, und führte sie zugleich in das kulturelle Milieu Böhmens ein. Daneben gelang es Nudožerský, auch einheimische Anregungen aufzunehmen, vor allem von Daniel Adam von Veleslavín, dessen Umkreis – dem schöpferischen Mittelpunkt des Humanismus vor der Schlacht am Weißen Berg – er seiner Orientierung nach zuzuordnen ist, obwohl er dort nicht eingeordnet zu werden pflegt.

Wie Ramus für die Anfänge der grammatischen und überhaupt fachlichen Arbeit im Französischen, so spielte Nudožerský eine bedeutende Rolle in der Entwicklung der tschechischen Sprachlehre, und zwar mit seinen „Zwei Büchern der tschechischen Grammatik“ (*Grammaticae bohemicae libri duo*) von 1603, der ersten systematischen Tschechisch-Sprachlehre. Der Grammatiker Nudožerský betont das Gleichgewicht zwischen Sprachusus und -system. Ähnlich erfinderisch war Nudožerský auch in seinen metrischen Psalmenparaphrasen, die für seinen Kollegen und Freund Jan Kampan Vodňanský inspiratorisch wirkten. Von dem vermuteten Gesamtwerk hat sich nur ein Bruchteil erhalten, zwölf Psalmen in zwei Drucken, dennoch stellen sie zusammen mit den Regeln der tschechischen Prosodie ein einflussreiches Werk in der metrischen Dichtkunst, jener „Sackgasse“ der tschechischen Poesie dar. Die letzte erschienene Arbeit Nudožerskýs ist ein Lehrbuch der Arithmetik, deren Lehre er sich in den letzten Jahren seines Lebens zugewandt hatte.

Große Aufmerksamkeit widmete der Lehrer und Professor Nudožerský dem Unterricht, und zwar sowohl an Lateinschulen als auch später an der Prager Akademie. Er ist Verfasser einer Schulordnung in Reimen, in die er 1607 seine Erfahrungen einbringen konnte, die er während seiner Tätigkeit an Schulen in Uherský Brod (Ungarisch Brod), Žatec (Saaz) und Německý Brod (Deutschbrod) gesammelt hatte. Von Bedeutung ist auch seine Beteiligung an dem Reformversuch der Prager Akademie; gemeinsam mit Martin Bacháček verfasste Nudožerský 1610 eine Ordnung für das akademische Gymnasium (*classes*). Gerade Nudožerský wird der Vorschlag zugeschrieben, das Amt des Quästors einzurichten. Mit der Übernahme des Amtes des Dekans 1612 wird die *Oratio therapeutica* in Verbindung gebracht, d.h. der Versuch, einen Weg zu zeigen, wie die Akademie aus der schleichenden Krise geführt werden könnte. Das notwendigste Mittel indes, nämlich Geld, hatte Magister Nudožerský nicht gewähren können. Vavřinec Benedikt Nudožerský stellt den Typ des humanistischen Gebildeten dar, der sehr eng mit Schule und Akademie verbunden ist, doch mit seinem Wirken auf zahlreiche andere Bereiche übergreift.

ELIAS ALTSCHUL A HOMEOPATIE NA PRAŽSKÉ LÉKAŘSKÉ FAKULTĚ VE DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ

LUDMILA HLAVÁČKOVÁ

Až do „sametové revoluce“ v roce 1989 byl pojem homeopatie u nás znám v podstatě jen lékařsky a přírodovědecky vzdělaným osobám. Nyní se do více či méně zasvěcené diskuse o kladech a záporech homeopatické léčby zapojuje i laická veřejnost, protože homeopatika lze dostat ve všech lékárnách. Předmětem mého sdělení ovšem nebude úvaha o homeopatii jako takové, neboť k tomu postrádám příslušnou lékařskou a chemickou erudici. Pokusím se na základě dosud nevyužitých pramenů vysledovat její osudy na pražské lékařské fakultě ve druhé polovině 19. století.

Otcem homeopatie je míšeňský rodák, velmi vzdělaný praktický lékař a chemik Samuel Hahnemann (1755–1843), který postavil svou nauku na dvou hlavních principech: při léčení se užívají léky, které u zdravého člověka vyvolávají tytéž nebo podobné příznaky, jakými se projevuje nemoc – z této skutečnosti vyvodil svoji stručnou a jednoduchou zásadu „*similia similibus curentur*“. Druhou zásadou je zákon malých dávek léků, dle něhož je jejich účinek opačný, než u dávek velkých. Léky se proto velmi silně ředily. Rychle se šířící Hahnemannova nauka měla od počátku horlivé zastánce a neméně horlivé protivníky, jejichž spor ji nepřestal provázet do dnešních dnů. Obě strany uznávají Hahnemannovu zásluhu o rozvoj farmakologie, v době svého vzniku sehrála jeho nauka pozitivní úlohu i v úsilí zabránit nadměrnému dávkování léků, které bývalo mnohdy pro pacienta osudné.¹

Apoštolem homeopatie v rakouské monarchii se stal štábní lékař Mathias Marenzeller (1765–1854), který provozoval v Praze výnosnou praxi od roku 1818. V roce 1819 byla sice homeopatie jako léčebná metoda zakázána, avšak Marenzeller dosáhl díky svým vlivným pacientům z nejvyšších kruhů toho, že císař František v roce 1828 osobně nařídil přezkoumání této metody. Cholera epidemie, která zasáhla naše země v roce 1831, přispěla k úřednímu povolení homeopatické léčby, protože byla vyloučením projímadel a pouštění žilou k pacientům šetrnější než tehdy klasická hlavně alopatická medicína. Dvorská studijní komise vyzvala v roce 1835 vídeňskou a pražskou

¹ Miloš Netoušek (ed.), Encyklopedie praktického lékaře, Praha 1954, 7, s. 421–422. V současné době věnuje dějinám homeopatie soustředěnou pozornost především Institut für Geschichte der Medizin der Robert Bosch Stiftung ve Stuttgartu. Zde se buduje specializovaná knihovna (čítající již více než 6000 svazků) a archiv shromažďující originální dokumenty týkající se zakladatele homeopatie a jeho následovníků. Archivář a vědecký pracovník tohoto ústavu Martin Dinges je mj. spoluvydavatelem díla Weltgeschichte der Homeopatie, München, 1996. Srv. též Martin Dinges (Hrsg.), Homöopathie, Patienten, Heilkunde, Institutionen. Von den Anfängen bis heute, Heidelberg 1996.

lékařskou fakultu, aby se vyjádřily k otázkám homeopatické léčby. Obě fakulty posoudily homeopatii kladně, pražská prostřednictvím proslulého profesora V. J. Krombholze (1782–1843) a W. F. Nussharda (1784–1847). Zákaz homeopatické léčby v monarchii byl zrušen 1837.²

Na pražskou univerzitní půdu se pak homeopatie dostala zásluhou E. Altschula, s jehož skolem z ní také zmizela. Elias Altschul³ se narodil 8. 4. 1797 v Praze ve zbožné židovské rodině, která doufala, že se stane rabínem. Nadaný hoch absolvoval gymnázium v Praze a věnoval se studiu orientálních jazyků. Jako životní povolání však zvolil dráhu lékařskou. Medicínu studoval na vídeňské a peštské fakultě, kde 10. 9. 1832 získal doktorský titul; 16. 7. 1836 byl inkorporován na pražské lékařské fakultě. Lékařskou kariéru zahájil v roce 1833 v Boskovicích na Moravě, kde působil jako obecní lékař. V tomtež roce vydal i svoji první publikaci – příručku pro praktické oční lékaře. Na Moravě se seznámil s vojenským lékařem – homeopatem a stal se důsledným a celoživotním propagátorem této nauky. V roce 1837 přesídlil jako praktický lékař do Prahy.

Přístup do pražských akademických kruhů mu otevřely reformy revolučního období let 1848/49. Ministerský dekret z 21. 3. 1848 umožňoval všem doktorům po předběžném ohlášení u akademického senátu konat na fakultě vědecké přednášky. Altschulovo oznámení akademickému senátu se nepodařilo nalézt, první stopu jeho úsilí o prosazení přednášek z homeopatie na lékařskou fakultu jsme zachytili v prosinci roku 1848. Je to koncept přípisu akademického senátu profesorskému kolegiu lékařské fakulty z 20. 12. 1848, z něhož vyplývá, že Altschul podal někdy koncem roku 1848 žádost o docenturu z oftalmofarmakologie a homeopatického léčení zubních chorob.⁴

V té době se právě projednávaly v centrálních úřadech upřesňující podmínky habilitace a jmenování soukromých docentů, proto bylo Altschulovi doporučeno, aby vyčkal do jejich zveřejnění.⁵ Očekávaný předpis vyšel 19. 12. 1848 a Altschul se již 14. 1. 1849 znovu obrátil na akademický senát s žádostí o přiznání docentury z výše uvedených oborů. Žádost doložil svými publikacemi z okulistiky a zubního lékařství jako důkaz své odborné způsobilosti.⁶ Jeho žádosti bylo vyhověno, 24. 1. mu bylo sděleno, aby si dohodl na fakultě místo a dobu přednášek, a zřejmě brzy poté s nimi začal.⁷ Již za dva měsíce se však Altschul obrátil na akademický senát znovu. Ve svém přípisu z 6. 3. 1849 uvedl, že zahraniční i tuzemští posluchači jeho přednášek ho žádali, aby své přednášky rozšířil na úplnou teorii a speciální terapii akutních i chronických chorob dle homeopatických zásad spolu s dětskými a ženskými chorobami. Žádá proto o docenturu těchto oborů. Zdůraznil, že přednášky koná bezplatně, pouze v zájmu vědy. I této jeho žádos-

² Erna Lesky, Marenzelleres Kampf für Homöopathie in Österreich, Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin u. Naturwissenschaften 38, 1954, s. 110–128; V. Tomáš, Homeopatie v českých zemích, Praktický lékař 48, 1968, s. 35–36; Ludmila Hlaváčková-Kratochvílová, J. T. Held 1770–1851, Praha 1972, s. 76 nn.; M. Gasper, Homöopathie in Österreich, Documenta homoeopathica 3, 1980, s. 73–77; Ludmila Hlaváčková, „Kuriosum profesorského sboru“ pražské lékařské fakulty – docent homeopatie Elias Altschul, Dějiny a současnost 21, 1999, 5, s. 23–26.

³ Biografické údaje viz Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK) M 64, s. 55, C 101; Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939 I. A-K, Praha 1988, s. 74, kde další literatura.

⁴ AUK, Akademický senát (dále AS), spisy, kart. 73, č. 86.

⁵ Tamtéž, č. 115.

⁶ Jan Havránek (red.), Dějiny Univerzity Karlovy 3, 1802–1819, Praha 1997, s. 99; AUK, AS spisy, kart. 73, č. 131.

⁷ AUK, AS spisy, kart. 73, č. 150; AUK, Einreichungs Protokoll des med. chir. Lehrkörpers für das Studienjahr 1849, kart. 26, č. 273.

ti akademický senát neprodleně vyhověl.⁸ V září téhož roku se obrátil Altschul na akademický senát ještě jednou – se zcela originální žádostí. Chtěl se ucházet o docenturu ze srovnávací etiky babylonské talmudské školy a svatého evangelia na teologické fakultě. Pátrání po osudech této neúspěšné žádosti zůstalo zatím marné.⁹

Po důsledném zavedení zmíněného habilitačního řádu na pražské univerzitě od počátku studijního roku 1849/50 se posílaly žádosti o docentury i těch osob, které již tento titul z rozhodnutí univerzitních úřadů vlastnily, ministerstvu kultu a vyučování do Vídně. Akademický senát odeslal Altschulovu žádost s doporučením profesorského kolegia lékařské fakulty v červenci roku 1850. Na fakultě žádost posuzovali dva renomovaní profesori vnitřního lékařství J. Hamerník (1810–1887) a A. Jaksch (1810–1887). Jejich vyjádření se nepodařilo nalézt, byla však nepochybně kladná. Vzhledem k tomu, že Altschul již osvědčil své docentské schopnosti v praxi a byl i publikačně činný, byla mu odpuštěna zkušební přednáška, 11. 10. se však musel podrobit před profesorským sborem předepsanému kolokviu. Ministerským výnosem z 10. 11. 1850 mu pak byla přiznána soukromá docentura teoretické a praktické homeopatie a stal se oficiálně členem učitelského sboru lékařské fakulty.¹⁰

Zároveň s ním byl habilitován pro tento obor i Franz Josef Hofrichter (1803–1883), pražský rodák a praktický lékař. Hofrichter zcela zanikl v Altschulově stínu a téměř zmizel z dějin naší homeopatie. Většinou se mylně uvádí, že Altschul byl jediným docentem tohoto oboru u nás. O jeho vztahu k Altschulovi se zatím nepodařilo nic zjistit, lze se jen domnívat, že patrně nebyl příliš dobrý, protože jinak si například nelze vysvětlit, proč Hofrichter nikdy nepřispěl do Altschulova časopisu, o kterém budeme mluvit na jiném místě. Hofrichter žádal o docenturu pro speciální terapii dle homeopatických zásad spolu s poliklinikou 25. 6. 1850. Dochovaly se i kladné posudky tří posuzovatelů jeho žádosti – opět prof. J. Hamerníka a prof. A. Jaksche, třetím byl profesor fyziologie F. Kuřák (1801–1868) –, ačkoliv jeho publikační činnost byla zřejmě nulová. K posouzení předložil rukopisné pojednání o léčbě pneumonie dle homeopatických zásad. Prof. Jaksch sice ve svém posudku uvedl, že není kompetentní posoudit Hofrichterovy homeopatické léčebné prostředky, ale dle svědectví jiných homeopatických lékařů je zcela způsobilý k výuce. V posudku také vyjádřil názor, že vědeckost této metody a otázku, zda patří do veřejné výuky, musí homeopaté prokázat. Hofrichter poté úspěšně absolvoval i zkušební přednášku a spolu s Altschulem kolokvium. Docentura a členství v učitelském sboru lékařské fakulty mu bylo přiznáno ministerským výnosem spolu s Altschulem, navíc však v něm měl i svolení vést homeopatickou polikliniku. Tu měl v Dominikánské (dnes Husově) ulici na Starém Městě.¹¹ Jeho univerzitní dráha ovšem byla krátká. Přednášky z homeopatie přestal ohlašovat od letního semestru 1854, zřejmě pro nedostatek posluchačů. Z katalogů posluchačů medicíny vyplývá, že jeho

⁸ AUK, AS spisy, kart. 74, č. 238.

⁹ AUK, AS spisy, kart. 75, č. 596. Marně jsem hledala zprávu o jejím projednávání jak v aktech teologické fakulty v AUK, tak ve Státním ústředním archivu (dále SÚA). Ekumenickým přístupem ke zmíněné problematice předběhl Altschul dobu o více než století.

¹⁰ AUK, Einreichungsprotokoll... 1850, kart. 26, č. 544, č. 582, č. 623, č. 735; AUK, AS spisy, kart. 79, č. 1032; SÚA, ČG 1841–1855, kart. 2650, 24/5/38; Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien (dále AVA), Unterrichtsministerium 1848–1940, Prag 5, fasc. 1121.

¹¹ Životopisné údaje o Hofrichterovi viz Biografický slovník pražské lékařské fakulty, s. 113; AUK, LF spisy 1849–1855, kart. 1, č. 624 a č. 734.

přednášky ze speciální patologie a terapie dle homeopatických zásad a homeopatickou polikliniku si zapsal v letech 1850–1853 vždy pouze jeden posluchač.¹²

Altschul – zřejmě inspirován Hofrichterem – požádal o svolení zřídit si homeopatickou polikliniku v listopadu 1851. Žádost, doloženou jeho publikací o fyziologické nauce o léčivech, doporučil děkan fakulty prof. I. Nádherný (1789–1867) a prof. anatomie A. Bochdalek (1801–1883). Ministerstvo vyjádřilo svůj souhlas ještě téhož roku (24. 12).¹³

Tím ovšem Altschulovy ambice jako vysokoškolského učitele nekončily. Již za necelý rok, v září 1851, podal profesorskému kolegiu žádost o mimořádnou profesuru z homeopatie. Žádost byla sice prostřednictvím senátu postoupena až na ministerstvo kultu a vyučování do Vídně, ale její podpora ze strany učitelského sboru lékařské fakulty vyjádřená děkanem I. Nádherným a samotným J. E. Purkyněm (1787–1869), který se nedlouho před tím ujal vedení katedry fyziologie, byla velmi zdrženlivá. V posudku se Altschulovi přiznaly zásluhy publikační i činnost přednášková s konstatováním, že to vše bylo uznáno již při jeho habilitaci, ale od té doby nemá žádné další zásluhy, které by opravňovaly jeho žádost o mimořádnou profesuru. Ministerstvo proto žádosti nevyhovělo.¹⁴ Altschul se ovšem nevzdával. Za necelé dva roky, v červenci 1853, se znovu pokusil získat titul mimořádného profesora homeopatie. Obsah jeho nedochované žádosti lze částečně zrekonstruovat z jiných dochovaných písemností. Altschul opět poukazoval na své četné publikace s homeopatickou tematikou a soustavnou přednáškovou činnost na lékařské fakultě. Tyto skutečnosti profesorský sbor fakulty ve svém posudku nezpochybňoval, avšak v přípisu podepsaném děkanem Nádherným a proděkanem Purkyněm se pozastavoval nad tím, že Altschul se o titul mimořádného profesora ucházel sám, zatímco bylo zvykem, aby tento čestný titul mu byl navržen právě profesorským sborem.¹⁵ Zdrženlivé vyjádření Altschulových kolegů však možná nebylo rozhodující pro to, že titul mimořádného profesora přes veškeré úsilí nezískal. Mnohem závažnější mohlo být pro ministerstvo vyjádření policejního ředitele L. Sacher-Masocha z 26. 8. téhož roku, v němž se sice uvádí, že Altschul má pověst zdatného pracovníka, není ani politicky podezřelý, avšak moc si o sobě myslí a také má slabost pro ženské pohlaví, což vyvolává nezřídka spory v jeho manželském životě.¹⁶ Následovala sice ještě výměna několika přípisů mezi Prahou a Vídní, 14. 2. 1854 se Altschul obrátil na prezidium místodržitelství s tím, aby znovu zaslalo jeho žádost ministerstvu kultu a vyučování (poukazuje mj. na celosvětové rozšíření homeopatie a světově historický význam této léčebné metody), avšak ministerstvo bylo neblomné a v březnu téhož roku s konečnou platností rozhodlo, že není důvodu postupovat Altschulovu žádost „nejvyšším místům“, ale posílá ji zpět do Prahy.¹⁷ Třetí pokus o získání profesorského titulu učinil neúnavný Altschul v době politického uvolnění na počátku 60. let. Ani ten nebyl úspěšný. Ve své žádosti na místodržitelství z 25. 7. 1861 Altschul uvedl, že potřebuje

titul „*professor agrégé*“ vzhledem ke své publikační činnosti v zahraničí, protože tam není docentský titul užíván. Na vyřízení velmi spěchal, vzhledem k tomu, že vydává v belgickém nakladatelství bromatologický (tj . dietologický) lexikon. Ani v tomto případě mu tedy nenavrhl profesorský titul, po němž tolik toužil, profesorský sbor, ale žádal o něj opět sám. Reakce příslušných úřadů byla stejná jako v padesátých letech. Vyjádření profesorského sboru bylo opět zdrženlivé, poukazovalo na ministerské zamítnutí z 8. 3. 1854 a nenáležalo důvodů ho měnit. Proto také ministerstvo kultu a vyučování ve stručném přípisu z 17. 12. 1862 záležitost uzavřelo s tím, že ani tentokrát nebude Altschulovi přiznán titul mimořádného profesora.¹⁸ V Altschulově bibliografii jsme zmíněný titul z belgického nakladatelství hledali marně...

Důvodů, proč Altschul nezískal kýžený profesorský titul, se nabízí několik. V profesorském sboru zřejmě většina nepatřila k přívržencům homeopatie. V posudcích na Altschula oceňovali jeho píli, bohatou publikační činnost, ale k homeopatii jako takové se téměř nevyjadřovali, někteří (Jaksch, viz výše) přímo uvedli, že nejsou kompetentní ji jako vědu posuzovat, protože se touto problematikou nezabývají. Nevalnou pozici si Altschul v profesorském sboru nepochybně zavinil i tím, že ho při svém úsilí získat profesuru nediplomaticky (úmyslně?) obcházel. Také jeho přílišné sebevědomí zřejmě popouzelo jak kolegy, tak úřady. Nebo pohoršoval jeho osobní život, a proto za vším hledejme ženu? Patrně součet těchto skutečností způsobil, že pražská fakulta neměla ve svých řadách profesora homeopatie, byť pouze mimořádného. V opačném případě by měla opravdu jediného v celém rakouském soustátí.

Podívejme se blíže na Altschulovo působení na lékařské fakultě. V ohlašování přednášek s různou homeopatickou tematikou byl neúnavný. Přednášet začal již ve školním roce 1848/49, v tištěných seznamech přednášek se jeho lekce poprvé objevily v letním semestru 1850. Od té doby až do jeho smrti můžeme v těchto seznamech sledovat názvy jeho přednášek i s údaji o počtu hodin a místech konání. Speciální přednášky o homeopatické léčbě očních a zubních chorob, jimiž zahájil svou činnost na fakultě, se v seznamech přednášek již neobjevily. Až do své smrti ohlašoval s drobnými obměnami názvů speciální homeopatickou nauku o léčivech, teorii homeopatie a speciální teoretickou terapii spojenou s ambulantní klinickou výukou na své soukromé poliklinice. Hodinové přednášky z uvedených disciplín konal v sobotu a v neděli v některé z poslucháren v Karolinu příslušejících lékařské fakultě, poliklinickou výuku ve vlastních prostorách ohlašoval v letním semestru 1851 dokonce denně jednu hodinu odpoledne, v dalších semestrech už ne denně, ale pouze obvykle též v sobotu či neděli odpoledne, někdy i v úterý a středu. Jako prvou adresu své polikliniky uvedl Střelnou ulici č. 891 v Josefově (dnes U sv. Ducha), od letního semestru 1851 do letního semestru 1855 uváděl Křižovnickou ul. č. 887 (s výjimkou zimního semestru 1851/52, kdy je adresa Václavské nám. 786), poté přesídlil do Dlouhé č. 705.¹⁹ Na uvedených adresách zároveň bydlil.

Katalogy posluchačů nám dovolí – stejně jako u Hofrichtera – učinit si představu, kolik zájemců si zapsalo Altschulovy jednotlivé přednášky. Předem možno říci, že to

¹² AUK, Katalogy posluchačů lékařské fakulty 1850–1854, kart. 95–98.

¹³ AUK, Geschäftsprotokoll des akad. Senates 1851–1853, kart. 158, č. 79 a č. 306; AVA, Unterrichtsministerium 1848–1940, Prag 5, fasc. 1164, Homöopat. Klinik; SÚA, ČG 1841–1855, kart. 2650.

¹⁴ AVA, tamtéž, fasc. 1124 Homöopathie; SÚA, tamtéž, koncept přípisu z 20. 10. 1851 o zamítnutí.

¹⁵ SÚA, tamtéž, přípis prof. kolegia ministerstvu kultu a vyučování z 15. 7. 1853.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Tamtéž, Altschulova žádost z 14. 2. 1854, rozhodnutí ministerstva kultu a vyučování z 8. 3. 1854.

¹⁸ SÚA, ČM 1856–1883, 24/5/13. Za laskavé umožnění studia těchto materiálů v době stěhování archivních fondů děkuji kol. dr. Evě Drašarové a Mgr. Janu Kahudovi, pracovníkům SÚA.

¹⁹ Verzeichnis der ordentlichen u. ausserordentlichen Vorlesungen, welche an der Universität zu Prag von... bis... gehalten werden, Prag 1850–1865.

byl počet nevelký, sondy po pěti letech dokumentují klesající tendenci v 60. letech. V roce 1849 si zapsalo z 428 budoucích doktorů medicíny homeopatie (bez uvedení přednášejícího a dalšího rozlišení tématu) 32 osob, z 53 posluchačů chirurgického studia (v dalších letech se již na lékařské fakultě nekonalo) pět osob. Pět posluchačů chirurgie si zapsalo též homeopatické zubní lékařství. V údajích nelze rozlišit, který z posluchačů si zapsal přednášky Altschulovy, který Hofrichterovy. Od zimního semestru 1850/51 již jsou uváděna jména přednášejících i podrobné názvy přednášek. Z 319 posluchačů si Altschulovy homeopatické přednášky zapsalo sedm osob, čtyři homeopatickou polikliniku, čtyři homeopatickou nauku o léčivech a dva teorii homeopatie). O pět let později, v zimním semestru roku 1854/55, si zapsalo ze tří Altschulem nabízených přednášek z celkového počtu 182 mediků 10 osob (osm teorii homeopatie i homeopatickou nauku o léčivech, dva homeopatii bez bližšího určení, patrně polikliniku). V zimním semestru roku 1859/60 si zapsal homeopatickou nauku o léčivech už jen jediný posluchač ze 129, v posledním školním roce Altschulova působení (1864/65) si v zimním semestru zapsal jeden posluchač homeopatickou nauku o léčivech, jeden teorii homeopatie, dva homeopatickou polikliniku (z 270 posluchačů). Je s podivem, že Altschulovy přednášky si vůbec nezapisovali farmaceuti. Se strohými čísly katalogů je poněkud v rozporu vzpomínka známého pražského profesora balneologie E. H. Kische (1841–1918), který ve svých pamětech uvedl o Altschulovi toto: „*Kuriosum v profesorském sboru byl tehdy dr. Altschul, který jako jediný v Rakousku měl docenturu z homeopatie. Malý učený mužiček s tváří pastora a s neuvěřitelně těžkopádnou a šoupavou chůzí konal přednášky o Hahnemannově homeopatické nauce, při čemž věřil, že musí homeopatické principy používat i ve vyjadřování tím, že používal stále zdobněliny: 'Vezmete prášiček, dáte na něj několik kapiček alkoholu, necháte ho dvě minuty odpařit, dáte ho do papírku atd.'* Na tyto přednášky přicházeli ku podivu lékaři z daleka, z Anglie a Ameriky. Vysvědčení o zdárném absolvování kolokvií umožňovalo těmto mladým lékařům získat výnosná místa u vysoké šlechty a v soukromých nemocnicích.“²⁰ O počtu zahraničních návštěvníků Altschulových přednášek se nepodařilo nic zjistit, veřejné přednášky mohly navštěvovat i osoby nezapsané mezi řádné a mimořádné posluchače univerzity.

Publikační činnost doc. Altschula byla nejen na svou dobu, kdy někteří profesori fakulty prakticky vůbec nepublikovali, ale i posuzována hledisky dnešními, bohatá. Patrně jeho ne zcela úplná bibliografie obnáší 75 titulů. Vedle časopiseckých článků obsahuje i řadu monografií, učebnic homeopatie, příručních slovníků tohoto učení apod.²¹ Posouzení úrovně jeho publikací čeká na odborníky, o jejich „vědeckosti“ ovšem budou patrně mluvit zejména ti, kdo homeopatii považují za vědecké učení.

²⁰ AUK, Katalogy posluchačů lékařské fakulty 1849–1865, kart. 95–103; Egon E. Kisch, *Erlebtes und Erstrebtes*, Stuttgart-Berlin 1914, s. 109. Údaj o jediném docentu homeopatie není správný: jak uvedeno, zároveň s ním se habilitoval na pražské fakultě Hofrichter, vídeňská fakulta měla již v roce 1841 dva docenty homeopatie – F. Wurma a W. Fleischera – srv. Erna Lesky, *Die Wiener medizinische Schule im 19. Jahrhundert*, Graz-Köln 1965, s. 50.

²¹ Friedrich Werstler, *Personalbibliographien von Professoren und Dozenten der Medizinischen Fakultät zu Prag im ungefähren Zeitraum von 1853–1880*, Inaugural Dissertation, Erlangen-Nürnberg 1972, s. 231–241.

Většinu svých časopiseckých studií uveřejnil Altschul ve vlastním časopise, který vydával od roku 1853 až do své smrti pod názvem *Prager Monatschrift für theoretische und praktische Homöopathie*; od roku 1854 měl v podtitulu v různých obměnách i balneologii a hydroterapii. Časopis vycházel do roku 1856 ve formátu cca A 4, poté v o něco větším, ročníky mají rozsah okolo 200 stran. Rozbor příspěvkatelů potvrdil, že jeho zakladatel, vydavatel a redaktor Altschul byl také jeho nejpilnějším autorem. V každém čísle uveřejnil ne-li vlastní příspěvek, tedy alespoň recenzi, zprávu či informaci, přičemž nutno předpokládat, že z jeho pera vyšla nepochybně i většina příspěvků nepodepsaných. Časopis často přejímal statě a informace z jiných homeopatických časopisů, také ony vybíral patrně většinou sám Altschul. Z pražských lékařů byl nejpilnějším příspěvkatel známý homeopat dr. Kafka, poměrně často zde najdeme jméno vydavatele prvního specializovaného přírodovědecko-lékařského časopisu u nás a autora cenné monografie o pražských zdravotních ústavech W. R. Weitenwebera. Z mimo-pražských to byli především lékaři z Čech a Moravy, kteří působili jako lázeňští lékaři (např. dr. Oesterreicher a dr. Fleckles z Karlových Varů, dr. Perutz z Teplic, dr. Karner z Moravského Šternberka). Poměrně hojně zde nalezneme jména zahraničních autorů (několik příspěvků dokonce i ze zámoří, z Philadelphie a New Yorku), ale ve většině případů to jsou práce převzaté z jiných periodik, nikoliv originální pro Altschulův časopis. Obdobně tomu bylo u prací učitelů pražské fakulty – Altschulových kolegů. Zdá se, že pouze docent vodoléčby a léčebného tělocviku J. Špot posílal Altschulovi i své původní práce, jednu mu poslal i profesor balneologie a dětského lékařství J. Löschner, ostatní jsou buď přednášky, které zazněly ve sboru doktorů pražské lékařské fakulty, nebo práce uveřejněné již dříve na jiném místě. Těžko říci, zda to bylo se souhlasem autorů, či bez něj. Skoro bych se přikláníla k druhé možnosti. V prvních třech ročnících zde najdeme jména učitelů pražské fakulty poměrně často (Zobel, Maschka, Duchek, Hamerník, Lambl, Rittershein, Chiari, Arlt), poté s výjimkou Špota a Löschnera mizí. Možná, že se Altschulovi kolegové jeho způsobu přejímání svých prací do jeho časopisu bránili.

Velkou pozornost věnoval Altschul ve svém časopise přirozeně Shromáždění centrálního spolku homeopatických lékařů Německa, které se konalo v roce 1859 v Praze. Jako předseda tohoto spolku propagoval a připravoval tuto akci s velkou péčí. Informaci o shromáždění se mu podařilo uveřejnit i v pražském úředním listu *Prager Zeitung* 24. 3. 1859. Čtenáři tohoto listu se dozvěděli, že shromáždění se bude „s císařským svolením“ konat 9. a 10. srpna. Prvního dne se měli účastníci shromáždit ve známém hotelu U černého koně na Příkopech k slavnostnímu zahájení a společné večeři, pracovní zasedání bylo naplánováno na následující den od 10 hodin. Fakulta svolila, aby se konalo na její půdě v Karolinu v patologické posluchárně. V případě hojné účasti byl zajištěn i větší, tzv. kanonický sál. Toho ovšem nebylo zapotřebí. Přes veškeré Altschulovo úsilí, který na stránkách svého časopisu stále vyzýval k účasti tuzemské i zahraniční účastníky, se jich nakonec sešlo na slavnostním zahájení U černého koně vedle Altschula 27. Šest bylo Pražáků, stejný počet říšských Němců, tři Vídeňáci, jeden Maďar, Chorvat, Polák a Nor, ostatní z Čech, jeden z Moravy (tím byl prvý propagátor homeopatie u nás – zmíněný Marenzeller). Altschul přebíral do svého časopisu hodnocení této akce z lipského *Allgemeine homöopathische Zeitung*, v němž bylo

zdůrazněno, že je nutno si zvyknout nepočítat homeopatické lékaře podle počtu hlav, ale dle zdatnosti jejich myslí a věrnosti přesvědčení; v tomto smyslu bylo shromáždění početné. Nepřítomní vyjádřili svou neúčastí neschopnost přinést homeopatii také malou obět. Shromáždění jednalo v Karolinu od 10 do 13 hod., poté se účastníci odebrali na Žofín a skončili odpolední slavnostní hostinou opět U černého koně. Provolávala se sláva císaři, „*podporovatelé a ochránci homeopatie*.“ Zprávy hovořily i o početných hostech z nejvyšších míst a vysokých míst české metropole a nelékařském publiku. Údaje o konkrétním počtu těchto hostů uvedeny nebyly.²² Značnou pozornost věnoval shromáždění i *Prager Zeitung* ve dvou zevrubných zprávách.²³ V Altschulově časopise pak vyšla většina příspěvků, které na tomto shromáždění zazněly. Značnou pozornost věnoval časopis i obdobným akcím, i když se nekonaly v našich zemích.

Altschulův časopis přežil svého zakladatele, vydavatele a redaktora jen o několik měsíců. Altschul zemřel v Praze 16. července 1865. Srpnové číslo jeho časopisu přineslo na titulní straně v černém rámečku zprávu o jeho skonu, vyjmenovalo všechna jeho členství v různých učených společnostech našich i zahraničních (Praha, Vídeň, Lipsko, Drážďany, Mnichov, Haag, Brusel, Rio de Janeiro) a slovy pisatele této zprávy, C. Bellmanna, tiskaře a nakladatele Altschulova časopisu, slíbilo zevrubný nekrolog. Toho se Altschul nedočkal ani ve svém, ani v jiném našem periodiku. Časopis, kterému věnoval tolik sil a nepochybně i prostředků, pouze dokončil běžný ročník. Uzavřel ho rozloučením s dlouholetými abonenty a sdělením, že pro nepřízeň poměrů není možno pokračovat v jeho vydávání. Fakultní časopis *Vierteljahrschrift für die praktische Heilkunde*, který přinesl o Altschulově úmrtí třířádkovou zprávu, označuje za jeho příčinu marasmus.²⁴ V *Časopise lékařů českých* hledáme zprávu o jeho skonu marně.

Závěrem možno říci, že osudy homeopatie na pražské lékařské fakultě v 19. století jsou v podstatě osudy jednoho muže – E. Altschula. I poté, co byla homeopatie v monarchii povolena a nalézala ochránce i v nejvyšších vládních kruzích, k ní naprostá většina učitelů pražské lékařské fakulty zaujímala zdrženlivý postoj. Posudky k žádostem E. Altschula a F. J. Hofrichtera hodnotily jejich zásluhy o toto učení, aniž se vyjadřovaly k jeho podstatě; prof. Jaksch, jak výše uvedeno, zdůraznil, že s ním v podstatě není obeznámen. Také fakultní časopis věnoval homeopatii minimální pozornost. Pouze v roce 1845 uveřejnil císařské rozhodnutí z 5. 12. 1846 o homeopatické léčebné metodě a v tomtéž roce recenzi jedné Altschulovy publikace.²⁵ Rovněž tak v řadách posluchačů lékařské fakulty nalezla homeopatie jen málo zájemců. Altschul si nevychoval žádného žáka, který by se zabýval homeopatií nejen v praxi, ale i teoreticky a pokračoval v tradici jeho univerzitních přednášek. Nesporně zajímavá osobnost E. Altschula patří ovšem do dějin pražské lékařské fakulty a její osudy nám pomáhají poznat blíže myšlenkové proudy, které se snažily v 19. století proniknout na její historickou půdu.

²² Prager medizinische Monatschrift für Homöopathie 7, 1859, ss. 49, 65, 112, 129–135, 143, 145–152, 165–169.

²³ Prager Zeitung, 11. 8. 1859 a 12. 8. 1859.

²⁴ Vierteljahrschrift für die praktische Heilkunde 22, 1865, 4, Misc. 5.

²⁵ Tamtéž, 15, 1847, 129 a oddíl L. A. 45.

E. Altschul und die Homöopathie an der Prager medizinischen Fakultät in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts

ZUSAMMENFASSUNG

Die Homöopathie als Heilmethode wurde 1819 in der Habsburgermonarchie verboten, 1837 wurde das Verbot aufgehoben. An die Prager medizinische Fakultät gelangte sie als Lehrfach dank zweier Ärzte: Elias Altschul (1797–1865) und Franz Hofrichter (1803–1883), die sich 1850 als Privatdozenten für Homöopathie habilitierten. Hofrichter schrieb Vorlesungen nur bis 1854 aus, veröffentlichte nichts und stand völlig im Schatten von Altschul, von dem oft als einzigem Vertreter der Homöopathie an der Prager Fakultät die Rede ist. Altschul war sehr gebildet, veröffentlichte eine Menge von Arbeiten über Homöopathie und war von 1853 bis zu seinem Tode Herausgeber der Prager Monatschrift für theoretische und praktische Homöopathie. Das Verhältnis der Mitglieder des Professorenkollegiums der Prager medizinischen Fakultät zur Homöopathie war offenbar zurückhaltend. Die Gutachter, die den Habilitationsantrag von Altschul und später auch den Vorschlag zu beurteilen hatten, für ihn eine außerordentliche Professur zu beantragen (die er nicht erhielt), führten an, dass sie sich mit dieser Methode nicht befassen. Unter ihnen war auch J. E. Purkyně. Das Interesse an Altschuls Vorlesungen sank, gegen Ende seines Lebens hatte er nur noch vereinzelte Hörer. 1859 setzte sich Altschul mit Nachdruck für das Zustandekommen des Kongresses des Centralvereins homöopathischer Ärzte Deutschlands ein, der im Prager Karolinum stattfand. Die Zahl der Teilnehmer war allerdings kärglich. Nach Altschuls Tod ging auch die von ihm herausgegebene Zeitschrift ein, und Vorlesungen in Homöopathie an der medizinischen Fakultät wurden nicht mehr gehalten. Seitdem sind sie auch nicht wieder aufgenommen worden, trotz aller Versuche von Homöopathie-Anhängern in den Jahren nach der Wende.

PRAKTICKÁ VÝUKA ROMÁNSKÝCH JAZYKŮ NA ČESKÉ UNIVERZITĚ V PRAZE DO KONCE PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY

MARIE ŠTEMBERKOVÁ

Francouzský jazyk, dosáhnuvší vrcholu dokonalosti, kam jej přivedlo tolik velkých duchů, tento klíč nevyrovnatelné literatury, jest dosud nejznámějším, nejrozšířenějším a nejhotevším ze středozemských jazyků. Obsahuje v sobě uzrálou, zpracovanou podstatu hellenismu a latinismu nejen svojí strukturou, nýbrž také tím, co z ducha starověku přetrvává a ožívá v našem klasickém pokladě. Našemu člověku, i když neprodělal latinských studií, postačí ovládnutí mateřského jazyka, aby měl vrozenou znalost toho, co Řekové a Římané vytvořili nejlepšího. Připustíme-li, že severní národy, vyjímaje ovšem obmezenou kastu vzdělců, mají v úmyslu zanechat jednu latinských studií, vyučování franštině by postačilo, aby jejich běžné vzdělání mělo dobré kořeny, živěné antickou prstí. Jinými slovy, užívání franštiny by jim otevřelo výhled do přítomného i minulého života středozemského.

Georges Duhamel, Cesta do Moskvy¹

Po rozdělení pražské univerzity Karlo-Ferdinandovy v roce 1882 musela filozofická fakulta české univerzity budovat většinu svých seminářů od základů. Bylo tomu tak i v romanistice, jelikož držitel stolice románské filologie Jules Cornu (1849–1919) přešel na německou univerzitu a s ním se přestěhoval i seminář pro francouzský a anglický jazyk včetně knihovny. Již od zimního semestru 1882/83 přednášel romanistiku mimořádný profesor Jan Urban Jarník (1848–1923), který se stejně jako Masaryk habilitoval ve Vídni.² Z nerozdělené univerzity přešel na českou lektor francouzštiny abbé Léon Didier Fauvin, který se v předních pražských rodinách těšil velké úctě. Přechod byl logický, protože jeho kursy navštěvovalo více posluchačů českých než německých. Kromě univerzitních lekcí měl ještě pedagogický úvazek na Vyšší dívčí škole, svému mateřskému jazyku vyučoval i soukromě. Tento rodák z Troyes, zabývající se církevní historií a biblistikou, ovládal kromě češtiny a němčiny také maďarštinu, protože před svým pražským pobytem působil v Uhrách.

¹ Georges Duhamel, Cesta do Moskvy, autorizovaný překlad Věry Petříkové, Praha 1929, s. 72.

² Období 1882–1918 v dějinách UK zpracovávají Dějiny Univerzity Karlovy, sv. 3, 1802–1918, red. Jan Havránek, Praha 1997; zejména kapitola Filozofická fakulta, autor Josef Petráň, s. 257–304; kapitola Německá univerzita, podkapitola Filozofická fakulta, autoři Jiří Pešek, Alena Mišková, Ludmila Hlaváčková, s. 316–320.

Na nerozdělené univerzitě zastával abbé Fauvin od 30. října 1879 funkci nehonoreného lektora,³ vedle něho tu působil francouzský lektor honorovaný státem, ředitel praktického oddělení semináře pro francouzský a anglický jazyk Anselm Ricard. Jako nehonorený lektor začal přednášet také na české filozofické fakultě. Jelikož za svou činnost nedostával remuneraci ze státních fondů, měl nárok pobírat od svých studentů kolejně. O tom, že návštěvníci lektorských kursů sahali do kapes často až příliš váhavě, svědčí poznámka opakující se s větší či menší pravidelností v seznamech univerzitních přednášek za oddílem Přednášky lektorů. „*Pp. studující se upozorňují, aby povinný honorář lektorovi ihned při zápisu doručili, právo osvoboditi od placení honoráře jest vyhrazeno jedině lektorovi samému.*“ Je jasné, že kolejně nemohlo uživit nikoho, tím méně cizince postrádajícího domácí zázemí. Jazykoví lektori tudíž vyučovali své mateřštině na gymnáziích, reálkách či obchodních akademiích (někdy i mimopražských), nebo na soukromých jazykových školách, jež někteří z nich v Praze založili a řídili. Takřka všichni dávali ještě soukromé hodiny jednotlivcům. Lektorát na univerzitě a na technice (někteří působili souběžně na obou vysokých školách) sice svým držitelům finančně nevynášel, ale otvíral jim dveře do zámožných pražských rodin, které si mohly výuku jazyků dobře zaplatit.

Na české univerzitě byl abbé Fauvin jediným lektorem francouzského jazyka, a bylo proto pochopitelné, že usiloval o postavení srovnatelné s postavením kolegy na německé univerzitě. Krátce po zahájení podzimního běhu 1882/83 požádal o přiznání remunerace, v čemž ho bezvýhradně podporoval jeho nadřízený prof. Jarník. „*Až posud vykonával p. Fauvin činnost svou úplně zdarma, nežádaje od posluchačů kolejněho, ku kterému jest oprávněn. Nelze upříti, že kdyby se mu od posluchačů dostávalo platu počtu hodin přiměřeného, by to dosti slušná remunerace byla, avšak při tom netřeba zapomenouti, kolik studujících by mu skutečně něco zapravilo; ježto většina jich si dosti nesnadno školní plat za řádné předměty opatří,*“ vysvětloval v přípise profesorskému sboru filozofické fakulty.⁴ Děkanát podal žádost o remuneraci pro francouzského lektora na ministerstvo kultu a vyučování, které záležitost nakonec vyřídilo kladně – žadatelé byla přiznána roční remunerace 600 zlatých splatných pololetně poté, kdy podá zprávu o své činnosti v uplynulém semestru. Na rozdíl od situace na německé univerzitě, kde v rámci semináře pro francouzský a anglický jazyk existovalo praktické oddělení řízené dvěma lektory, nemohl být abbé Fauvin finančně odměňován za funkci, jež v románském semináři české filozofické fakulty dosud neexistovala. Prof. Jarník stálo ještě mnoho úsilí, než v letním běhu akademického roku 1903/04 konečně prosadil svůj dávný plán – zřízení praktického oddělení semináře pro výuku francouzského jazyka. Abbé Fauvin byl v té době již patnáct let mrtev, takže z pozitivních změn měli prospěch teprve jeho nástupci. Zatím zastával, ujmeme-li autentického vyjádření Jarníkova, „*místo placeného, abych tak řekl assistenta ředitele semináře.*“⁵ Jeho povinností bylo vést cvičení pro studenty řádně zapsané v románském semináři. Kromě toho přednášel

³ Archiv Univerzity Karlovy (dále jen AUK), Filozofická fakulta (dále jen FF), Léon Didier Fauvin – Personální spis, inv. č. 194; žádost L. D. Fauvina o remuneraci z 24. 10. 1882.

⁴ Tamtéž, přípis J. U. Jarníka profesorskému sboru FF z 9. 11. 1882.

⁵ AUK, FF, Maurice Antoine Colin – Personální spis, inv. č. 131; přípis J. U. Jarníka profesorskému sboru FF z 16. 10. 1889.

a vedl cvičení pro posluchače jiných oborů, případně i dalších univerzitních fakult, a za tuto činnost nebyl placen ze státních fondů, nýbrž měl nárok na kolejně.

Ještě na nerozdělené univerzitě převládali mezi návštěvníky Fauvinových lekcí Češi, zatímco němečtí studenti vyhledávali spíše jeho kolegu Ricarda. Po přechodu na českou univerzitu nemusel tudíž měnit náplň výuky. Nadále vedl cvičení ve francouzské mluvnici, slohu a konverzaci, přednášel dějiny francouzské literatury od 16. do 19. století, učil posluchače překládat z francouzštiny do češtiny a naopak. K posledně jmenovanému účelu si vybíral známé texty beletristické a historicko-politické, například Palackého *Dějiny národu českého*, Schillerova *Viléma Tella*, Bozděchovo drama *Baron Goertz*, Riegrovy projevy, Vrchlického veselohru *Noc na Karlštejně*, Čechovu sbírku *Ve stínu lípy*.

Také na zimní semestr 1889/90 ohlásil abbé Fauvin přednášky jako obvykle. Hodlal kromě standardních mluvnických a konverzačních cvičení překládat s posluchači do francouzštiny Šamberkovo *Jedenácté přikázání* a *Babičku* B. Němcové, přednášet o francouzské literatuře 16. století, vykládat listy Voltairovy.⁶ Nic z toho se neuskutečnilo, neboť zemřel těsně před začátkem akademického roku, 20. září 1889, pohřben byl na Olšanech.

Po smrti abbé Fauvina se prof. Jarník staral, aby co nejdříve našel za něho náhradu. Mohl si dokonce vybírat – hlásili se tři uchazeči, mezi nimi bývalý tajemník Joachima Barranda Ferdinand Symphorien Oudin, jemuž ale přitížilo, že se ani během dlouholetého pobytu v Čechách nenaučil pořádně česky, kterážto okolnost – soudil prof. Jarník, „*nesvědčí příliš ve prospěch jeho nadání filologického.*“⁷ Na místo lektora byl po úvaze vybrán a od letního semestru 1890 skutečně nastoupil sedmadvacetiletý Maurice Antoine Colin (nar. 1861 v Montluçonu), který se mohl vykázat doporučením Ernesta Denise. Z předchozího období byla zachována struktura lektorských výkladů a cvičení: za výuku posluchačů romanistiky zapsaných v semináři pobíral remuneraci, za cvičení „pro širší okruh posluchačstva“ měl nárok na kolejně. Po svém předchůdci „zdědil“ rovněž pedagogický úvazek na Vyšší dívčí škole. Maurice Colin působil na filozofické fakultě pouze dva semestry, pak se lektorátu vzdal údajně ze zdravotních důvodů, k nimž zřejmě vydatně přispěly důvody finanční. Poté se nám jeho stopa ztrácí.

V letním semestru 1891 musel prof. Jarník sám suplovat praktické jazykové kursy. Od zimního běhu 1891/92 obdržel lektorát francouzštiny muž, jehož životní dráha měla být od té doby spojena s českou univerzitou a vlastně i s Prahou natrvalo. Frédéric Antoine Georges Mohl (jeho příjmení se někdy psalo „Möhl“) se narodil 7. prosince 1866 v Ixelles u Bruselu, po matce Marii rozené de la Serna de Santander pocházel ze španělské šlechty. Ve věku osmi let se s rodiči přestěhoval do Francie, jejíž občanství později získal. Absolvent Sorbonny a *Collège de France* měl všestranné lingvistické zájmy: kromě romanistiky se zabýval sibiřskými jazyky, k jejichž výzkumu získal i státní stipendium, a orientalistikou. Jako devatenáctiletý se stal členem pařížské *Société de Linguistique*, posléze i jejím jednatelem. Svou žádost o lektorát na české univerzitě

⁶ Seznamy přednášek na c. k. české universitě Karlo-Ferdinandově v letech 1882–1889.

⁷ Colin – Personálie, přípis J. U. Jarníka z 16. 10. 1889.

v Praze z 5. ledna 1891 mohl podepřít nejen doporučujícími dopisy svých vysokoškolských učitelů, ale také znalostí češtiny, kterou si osvojil během desetiměsíčního pobytu v Čechách v roli domácího preceptora.⁸

V době Mohlova lektorátu znásobil profesor Jarník své úsilí, aby bylo v semináři zřízeno praktické oddělení jazykové či proseminář, jehož vedením by byl pověřen francouzský lektor. Na německé univerzitě takové oddělení existovalo od zimního běhu 1882/83 (navazovalo plynule na praktické oddělení na nerozdělené univerzitě), počátkem 90. let je vedli lektoři Auguste Rolin (pozdější profesor románské filologie) a John Lawrence. Ministerstvo se však dlouho zdráhalo této oprávněné žádosti vyhovět a řešení oddalovalo až do akademického roku 1903/04. Mohlovo postavení na fakultě se tedy nelišilo od postavení jeho předchůdců: v semináři zastával *de facto* funkci ředitelova placeného asistenta – oficiálně jím ovšem jmenován nebyl, pro širší okruh posluchačů přednášel a vedl cvičení za kolejně (leckdy zřejmě jen imaginární). Mezi studenty byl patrně oblíben, alespoň tak soudíme z paměti Hanuše Jelínka, jemuž se zprotivilo studium staroslovanské gramatiky a přešel raději na francouzštinu. „*Nechtěl bych tvrdit, že přednášky profesora Jana Urbana Jarníka byly by pro mne měly větší půvab než výklady Pastrnkovy, ale byl tu ještě Jiří B. Mohl, mladý elegantní lektor francouzštiny. Byla to sympatická postava tento mladý muž s černým knírem a ostrě přistříženou bradkou, se skřipcem na široké hedvábné stužce. Měl mnoho kouzla ve své osobnosti a na jeho seminář praktické francouzštiny jsem se opravdu těšival.*“⁹

Během své akademické dráhy věnoval Frédéric Georges Mohl soustavnou pozornost vzniku románských jazyků z latiny. Roku 1898 se na české univerzitě úspěšně podrobil rigorózním zkouškám z filologie románské a latinské, ze srovnávací mluvnice a z filozofie, promoci měl 2. července 1898.¹⁰ Podal disertační práci *Le Latin vulgaire (Introduction à la chronologie)*, kterou k rigoróznímu řízení doporučili jako „výbornou“ a „zralou“ Josef Zubatý a Jan Urban Jarník.¹¹ O rok později byla publikována v Paříži a odměněna hned dvěma cenami.¹² V témž roce se její autor na české filozofické fakultě v Praze úspěšně habilitoval pro obor románské filologie, tentokrát na podkladě tištěné studie *Románská dvojice lui – lei, její původ a vývoj ve vulgárních nářečích latinských v říši římské*.¹³ Od letního běhu 1900 do letního běhu 1902 ohlašoval tyto dvouhodinové přednášky: *Hlavní problémy slovesa galorománského, Zevnější dějiny, prameny a charakteristika románských jazyků s výkladem textů, Starofrancouzská mluvnice s výkladem textů*.¹⁴ Nadále plnil povinnosti vyplývající z lektorské funkce jak v románském semináři, tak pro posluchače jiných oborů.

⁸ AUK, FF, Frédéric Georges Mohl – Personální spis, inv. č. 494; Curriculum vitae, které Mohl přiložil k žádosti o lektorát z 5. 1. 1891, podepsán F. Georges Mohl.

⁹ Hanuš Jelínek, *Zahučaly lesy. Kniha vzpomínek*, Praha 1947, s. 132–133.

¹⁰ AUK, Matrika doktorů I, pag. 519.

¹¹ AUK, FF, Posudky disertační práce F. G. Mohla, inv. č. 1245, složka 9. Disertační práce F. G. Mohla je ve fondu disertací pod č. 181.

¹² Autor byl vyznamenán diplomem École des hautes études, od Francouzského institutu obdržel Volneyovu cenu za práce jazykozpytné.

¹³ Mohlova habilitační práce byla otištěna ve Věstníku Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, roč. 1899, Praha 1900, oddíl V, s. 1–124. Vybrané partie ze své studie přednášel autor na schůzkách třídy filosoficko-historicko-jazykozpytné 23. 1. 1899 a 18. 12. 1899.

¹⁴ Seznam přednášek na c. k. české univerzitě Karlo-Ferdinandově, LS 1900 – LS 1902.

Vrcholem Mohlovy univerzitní dráhy bylo jmenování mimořádným profesorem románské filologie dne 16. ledna 1902, jež nabylo účinnosti od 1. října téhož roku. Od zimního semestru 1902/03 nalézáme v seznamech přednášek české univerzity Karlo-Ferdinandovy u jeho jména následující tituly: *Starofrancouzská mluvnice, Čtení a výklad starorománských textů, O základech románského jazykozpytu, Historický vývoj jazyka francouzského: hlavní otázky a problémy, Historicko-gramatický a etymologický výklad moderních textů francouzských, Výklady historicko-gramatické z oboru románských jazyků*.¹⁵ Posuzoval disertační práci Jindřicha Racka na téma ze starofrancouzské literatury.¹⁶ Dosažením mimořádné profesury přestal být Frédéric Georges Mohl oficiálně lektorem, nebyl však zproštěn lektorských přednášek a cvičení, třebaže některé převzal Louis Feller – o něm bude řeč dále. Nebylo to nic neobvyklého, neboť na germanistice vedli po určitou dobu lektorské kursy němčiny extraordináři Otokar Fischer, Arnošt Kraus a Josef Janko. Soukromí docenti vedli lektorská cvičení zcela běžně, ať už šlo o jakýkoli obor. Jakožto mimořádný profesor spadal G. Mohl do kategorie státních zaměstnanců, v semináři však při trvající neexistenci praktického oddělení zůstávala jeho pozice nevyjasněná. Nic totiž neřídil! Směl sice posluchače zkoušet, ale nemohl jim podepisovat seminární vysvědčení. Právě kvůli zmíněným podpisům vzniklo mezi ním a seminárním ředitelem určité nedorozumění. Jakmile byl totiž Mohl jmenován profesorem, dospěl Jarník k závěru, že smí vysvědčení podepisovat, i když praktické oddělení pro výuku jazyka *de iure* neexistuje. Jeho mladší kolega však na nezpochybnitelném právním podkladu svých povinností trval, jak vysvítá i z jeho přípisu děkanátu filozofické fakulty. „*Nyní však jest pan profesor toho náhledu, že bych měl podepisovati jeho vysvědčení společně s ním, k čemuž myslím, že nejsem nikterak oprávněn; neboť nenahlížím věru, jakým právem bych se vedle jména pana profesora podepisoval, když ani mně ani nikomu vůbec není známo, čím vlastně jsem v semináři* (podtrhl G. M.).“¹⁷ Z Jarníkovy reakce na jeho přípis, adresované profesorskému sboru filozofické fakulty, vidíme jasně, že pisatel přistupoval k věci úplně odlišně. „*Pan prof. Mohl praví, že ani on ani nikdo vůbec neví, čím* [(podtrhl J. U. J.) *vlastně v semináři jest. To je přece úplně jasné: jest tam tím, čím byl dříve, totiž osobností pověřenou úkolem, aby pořádal pro členy semináře románského cvičení praktická, závazná jak pro něho tak i pro řádné členy semináře. Na tom, působí-li jinak jako lektor či jako profesor, mimořádný či řádný, pranic nezáleží.*“¹⁸ Prof. Jarník považoval za podstatné, jak se věci mají *de facto*, neboť z vlastních ne právě povzbudivých zkušeností věděl, že k jejich posvěcení *de iure* bývá často cesta daleká...

V případě praktického oddělení románského semináře opravdu daleká byla, ale Frédéric Georges Mohl se jejího šťastného vyústění ještě dožil. Od letního běhu 1904 byl v seznamech přednášek uváděn jako ředitel oddělení pro praktická cvičení v jazyce francouzském. V témž roce strávil ještě několik měsíců v Paříži a poslouchal přednášky svého bývalého učitele Michela Bréala. Na zimní semestr 1904 ohlásil výklady

¹⁵ Tamtéž, ZS 1902/03 – ZS 1904/05.

¹⁶ AUK, FF, Disertační posudky r. 1903, inv. č. 1250; Mohlův posudek práce Jindřicha Racka je datován 3. 1. 1904, podepsán B. Jiří Mohl.

¹⁷ Mohl – Personálie, přípis F. G. Mohla děkanátu FF z 18. 10. 1903. Zatímco žádost o lektorát psal Mohl francouzsky, tento dopis je v češtině.

¹⁸ Tamtéž, přípis J. U. Jarníka profesorskému sboru FF z 29. 10. 1903.

O příčinách změn fonetických hlavně v románských jazycích a *Historicko-gramatický výklad románských textů*. Zemřel však ještě před začátkem akademického roku, 15. září 1904 ve věku 37 let, pohřben byl 18. září na Olšanech. V Čechách zdomácněl natolik, že jeho křestní jména byla takřka všude uváděna v české podobě (Bedřich Jiří Mohl, B. Jiří Mohl, Jiří B. Mohl), a co víc – on sám se tak podepisoval. Také jeho matka Marie Mohlová rozená de la Serna de Santander dala na úmrtí oznámení vytisknout *Prof. PhDr. Bedřich Jiří Mohl*.¹⁹ Po jeho smrti uspořádali přátelé peněžní sbírku, aby zesnulému mohlo být postaven důstojný náhrobek. Profesori filozofické fakulty do ní přispěli částkou 266 korun.²⁰

Dříve než budu pokračovat v představování jednotlivých lektorů, zamyslím se nad celkovým vývojem praktické jazykové výuky v románském semináři. Do roku 1905 se musela česká filozofická fakulta spokojit s jediným lektorem francouzštiny. Tento stav byl však nadále sotva udržitelný, neměla-li úroveň výuky klesat. Počet studentů romanistiky utěšeně stoupal, v rámci semináře bylo třeba některé kursy dělit na paralelní. Prof. Jarník opakovaně upozorňoval na význam románských studií, na postavení francouzštiny, která ve výuce moderních jazyků (pomineme-li ovšem němčinu, jež byla zemským jazykem) zaujímal bezesporu první místo. Prosazoval vytrvale druhého lektora, a když situace dozrála, mohl i třetí uchazeč počítat s jeho bezvýhradnou podporou. Po Mohlově smrti byl v zimním běhu 1904/05 Louis Feller ještě jediným lektorem, ale od letního semestru 1905 začal přednášet druhý lektor – Clair Lavoipière. Ten na pražské univerzitě setrval pouze do konce letního běhu 1907, ale mezitím – v letním semestru 1906 – se objevil lektor třetí, Jules Eugène Pichon, který se později stal vedle Louise Felleru společníkem praktického oddělení. V románském semináři došlo ještě k dalším podstatným změnám. Roku 1908 se prof. Jarník vzdal ředitelské funkce; nadále přednášel a posuzoval disertační práce, ale zatímčím ředitelem byl jmenován soukromý docent Maxmilian Křepinský (1875–1971). Od akademického roku 1910/11 vedl oddělení literárně-historické další soukromý docent, Prokop Miroslav Haškovec (1876–1935), pozdější profesor Masarykovy univerzity v Brně, praktické oddělení pro výuku jazyků vedli lektoři Louis Feller, Jules Eugène Pichon a Nicola D'Alfonso. Posledně jmenovaný byl lektorem italštiny, o jejímž postavení v semináři bude řeč dále.

Roku 1902, tedy v době, kdy byl Georges Mohl jmenován mimořádným profesorem, přišel do Prahy zkušený švýcarský pedagog Louis Feller. Narodil se 4. června 1856 v Ženevě, po univerzitních studiích v rodném městě nastoupil učitelskou dráhu. Nejprve vyučoval na ženevské *Collège internationale* francouzštinu, přírodopis, zeměpis a matematiku, poté strávil asi dva a půl roku v Čechách jako domácí preceptor v rodině knížete Fürstenberga. Odtud odešel do Berlína, kde vedl na univerzitě lektorské kursy francouzštiny. V Praze se nejprve živil soukromou výukou, ale záhy si podal žádost o univerzitní lektorát. Prof. Jarník jej vřele doporučil, přitom neopomněl pochválit

¹⁹ Rodinné parte se dochovalo v Mohlových personáliích vedle parte fakultního, v němž „Sbor profesorský filozofické fakulty c. k. české university Karlo-Ferdinandovy v Praze podává truchlivou zprávu o úmrtí pana PhDr. B. Jiřího Mohla...“. Na úředním parte je uveden věk 38 let, jichž se zesnulý nedožil – 38. narozeniny měl slavit 7. 12. 1904. Matka uvádí na rodinném parte věk 37 let.

²⁰ Za věnovanou částku poděkoval profesorům FF zemský advokát JUDr. Rudolf Pernér, tlumočník pro řeč francouzskou, dopisem z 18. 1. 1905, viz Mohlův personální spis.

uchazečovu „jasnou a zřetelnou výslovnost“.²¹ Oficiálně začal Feller vyučovat počínaje letním během 1903, ale již dříve občas zastupoval G. Mohla, u něhož se začala ohlašovat vážná choroba. Po něm také převzal řízení praktického oddělení semináře. V akademickém roce 1905/06 získal navíc lektorát francouzštiny na české vysoké škole technické v Praze.²²

Pobyt Louise Felleru na univerzitě se nevyvíjel bez problémů. S kolegou a pozdějším společníkem praktického oddělení J. E. Pichonem si nerozuměl, oba se vůči sobě cítili být spíše rivaly než kolegy. Žádost o zvýšení lektorské remunerace a o příznání remunerace mimořádné zdůvodňoval Feller skutečností, že se snížil jeho příjem ze zkoušek z francouzského jazyka, když jejich polovina byla přikázána druhému lektorovi.²³ Navíc mu děkanát fakulty zakazoval uveřejňovat oznámení lektorských přednášek v denním tisku. Prof. Jarník sice žadatele podpořil, leč s vážnými výhradami: „*Pan Feller vychází ze stanoviska asi nesprávného, jakoby postavení lektora bylo totéž jako řádného neb alespoň mimořádného profesora.*“²⁴ Navrhl zvýšení Fellerovy remunerace o 600 korun místo požadovaných 1800 korun, což ministerstvo akceptovalo. Na podzim 1910 se vztah mezi oběma společníky praktického oddělení přiostrčil poté, kdy Pichon veřejně kritizoval Fellerovu příručku o francouzské skladbě. Postižený autor se obrátil dokonce na profesorský sbor filozofické fakulty, aby proti Pichonovi zakročil. Ani prof. Jarník se o inkriminované knize nevyjadřoval právě v superlativech, ale Feller se zastal, byť s jistou zdrženlivostí: „*Jeho kniha [Fellerova – pozn. M. Š.] o franc. skladbě není přece tak úplně bezcenná, jak by se dle některých posudků zdáti mohlo a že právě studium skladby francouzské zaujímá místo důležité, o tom nelze nikterak pochybovati.*“²⁵

Prestiž švýcarského lektora prudce vzrostla za první světové války. Po prázdninách roku 1914, v jejichž průběhu mezinárodní konflikt vypukl, se rodilí Francouzi nemohli jakožto občané zneprátené mocnosti vrátit ze své vlasti do Prahy k učitelským povinnostem. Na příslušníka neutrálního státu si rakouské úřady netroufily, a proto zůstal Louis Feller v té době jediným lektorem francouzštiny na českých vysokých školách. Po válce požádal dopisem adresovaným profesorskému sboru filozofické fakulty vzhledem k velké poválečné drahotě o zvýšení služného z 3600 na 6000 korun ročně; poté připojil uctivou prosbu, aby mu ministerstvo školství a národní osvěty „*ráčilo přiznati právo výslužby z milosti ve vztahu k práci a době mé služby (od června 1902).*“²⁶ Lektoři nebyli státními zaměstnanci jako profesori, a na penzi neměli tudíž nárok ze zákona. Události však nabraly rychlý spád: Louis Feller 17. ledna 1919 zemřel. O tři dny později měl pohřeb na Olšanech: o zásluhách zesnulého promluvil nad hrobem prof. Jarník, mladý literární historik a básník Václav Brtník přednesl svou báseň *Nad hrobem profesora Louise Felleru*. Ještě téhož roku vydal J. U. Jarník vlastním nákladem francouz-

²¹ AUK, FF, Louis Feller – Personální spis, inv. č. 195, přepis J. U. Jarníka profesorskému sboru z 19. 6. 1902.

²² Program c. k. české vysoké školy technické, 1905/06 – 1818/19.

²³ Feller – Personálie, Fellerova žádost ve spise chybí, ale cituje z ní J. U. Jarník v přepise profesorskému sboru z 11. 1. 1911.

²⁴ Feller – Personálie, Jarníkův přepis z 11. 1. 1911.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Feller – Personálie, česky psaný dopis L. Felleru profesorskému sboru FF z 11. 1. 1919, tedy šest dní před smrtí.

skou brožurku *In memoriam Louis Feller*,²⁷ do níž zařadil životopisný medailónek zesnulého, své další projevy o romanistických studiích na univerzitě, nekrolog za Louisem Fellerem z pera Anny Brtníkové, vyjadřující sympatie českých studentů k veselému, společenskému Ženevanovi, který si v Čechách našel i manželku. Brtníková báseň je tu otištěna v trojí verzi – český originál, potom francouzský překlad Jarníkův a konečně vyříbený překlad z pera poválečného francouzského lektora na Univerzitě Karlově Alexise Louise Castana. Nebylo rozhodně obvyklé, aby univerzitní profesor vydával knížku k uctění památky služebně podřízeného lektora. Publikované projevy, třebaže jsou jistě poznamenány tendencí „o mrtvých jen dobré“, bezpochyby vyjadřovaly upřímné sympatie k cizinci, jehož pedagogická činnost za války byla českým studentům morální podporou, i lítost nad jeho předčasným odchodem.

Další francouzský lektor, Clair-François Lavoipière, si na pražské univerzitě vyzkoušel, co obnáší být současně učitelem i žákem. Narodil se 25. 1. 1878 v Paříži, studoval na univerzitě v Poitiers a poté vyučoval na lyceích. Když mu francouzské ministerstvo vyučování udělilo roku 1902 dovolenou, odebral se do Prahy a učil na Berlitzově jazykové škole, kterou tu založil jeho krajan Henri Penchenier. V říjnu 1904 si podal žádost o lektorát francouzštiny na filozofické fakultě, prof. Jarník ji vřele doporučil ke kladnému vyřízení. „*Zejména při nynějším návalu na fakultu, následkem čehož i seminář románský čítá velmi mnoho členů, nestačí jediný lektor: vždyt v semináři nejde jen o cvičení seminární v obyčejném slova smyslu, nýbrž i o práce písemní, překlady, extempore a p. jak jsou předepsány regulativem praktického oddělení. Má-li tudíž lektor, činností tou v semináři pověřený, povinností těm náležitě vyhovět, nezbude mu naprosto času, aby se věnoval kromě toho s tímž úsilím také ještě ostatnímu posluchačstvu. Proto neváhá referent vysloviti své uspokojení nad tím, že se hlásí o bezplatné místo lektorské na fakultě náš muž, jenž má potřebné k tomu vlastnosti, ano kdyby se hlásili ještě jiní rovněž tak kvalifikovaní, doporučil by je rovněž jsa přesvědčen, že jest v zájmu věci, aby bylo několik zástupců tohoto oboru na naší fakultě.*“²⁸

Clair Lavoipière byl přípuštěn k úřadu lektorskému výnosem ministerstva kultu a vyučování ze dne 31. ledna 1905, takže již od letního semestru 1905 mohl začít přednášet. Byly mu svěřeny přednášky a cvičení pro širší okruh posluchačů; ve čtyřech hodinách týdně dělil čas mezi výklady o dějinách francouzské literatury a cvičení jazyková (z lexikologie, fonetiky a řečnictví). Jelikož si chtěl udělat v Praze doktorát filozofie a na univerzitě v Poitiers měl odposloucháno pouze šest semestrů, zapsal si jako řádný posluchač sedmý a osmý semestr na české filozofické fakultě.²⁹ Jeho disertační práci *La philosophie de Leconte de Lisle* pochvalně posoudili Jan Urban Jarník a Emil Frida (Jaroslav Vrchlický).³⁰ Po složení rigorózních zkoušek z románské filologie, dějin moderních literatur a filozofie byl promován doktorem filozofie dne 27. března 1907.³¹

²⁷ Jean-Urbain Jarník, *In memoriam Louis Feller, professeur adjoint à l'université et à l'école polytechnique de Prague. Né le 4 juin 1856 à Genève, mort à Prague le 17 janvier 1919, Praha 1919, 34 s.* – Prof. Jarník zde poprvé uvádí přesné datum Fellerova narození, které v personálním spise chybí. V doporučení Fellerovy žádosti o lektorát z 19. 6. 1902 psal prof. Jarník, že „pan Feller jest 46 roků stár“.

²⁸ AUK, FF, Clair Lavoipière – Personální spis, inv. č. 443, přípis J. U. Jarníka z 27. 10. 1904.

²⁹ AUK, Katalogy posluchačů FF, ZS 1905/06, LS 1906.

³⁰ AUK, FF, Lavoipière – posudky disertační práce, inv. č. 1254.

³¹ AUK, Matrika doktorů II, pag. 911.

Zůstal ještě do konce letního semestru 1907 a poté se zřejmě vrátil do Francie. Jeho jméno se na Univerzitě Karlově „vynořilo“ ještě po dvaceti letech: roku 1927 potřebovala totiž univerzita v Halle-Wittenbergu potvrzení o jeho lektorské činnosti v Praze. Rektorát UK požadované potvrzení vystavil, ovšem s poznámkou, že lektorát nezakládá nárok na penzi (o ni však v tomto případě právě šlo).

Jmenování Julesa Pichona, jenž se měl v budoucnu stát výraznou postavou nejen románského semináře, nýbrž i francouzsko-českých styků, bylo spojeno s překonáváním počátečního rezervovaného postoje ministerstva kultu a vyučování i českého místodržitelství. Odpovídajíc přípisem z 12. července 1905 na podání děkanátu české filozofické fakulty, poukázalo místodržitelství v království Českém na nedávné ustanovení Claira Lavoipière lektorem. Požádalo profesorský sbor o vyjádření, „*zda jeví se při české universitě v zájmu péče o pěstování francouzského jazyka ještě potřeba ustanovení E. Pichona lektorem.*“³² Prof. Jarník, na nějž se sbor v této záležitosti obrátil, reagoval obšírným rozkladem. Zdůraznil v něm zásadní význam znalosti francouzského jazyka nejen pro kandidáty učitelství, nýbrž pro vzdělance vůbec. Posluchači si nemohou dokonale osvojit jazyk, nebudou-li mít příležitost stýkat se s rodilými mluvčími. Referent poukázal na fakt, že ministerstvo samo chápe tuto potřebu, neboť každoročně udílí několika studentům podporu na studijní cestu do Paříže. Z devadesáti zapsaných členů románského semináře však může této výhody využít jen nepatrný zlomek. „*Uváží-li se tato okolnost,*“ pokračoval Jarník, „*nelze potlačit poznámku, že by se celku lépe posloužilo, kdyby se v letech nejbližších příštích propůjčovalo o jedno cestovní stipendium v obnosu 1200 K ročně méně, kdyby se obnos ten rozdělil stejným dílem mezi pány Lavoipière a Pichona a jim uložilo, aby vedle lektora p. Felleru byli povinni pořádati praktické cvičení pro členy semináře rom. Tak by místo 1 studujícího, jemuž se stipendia toho dostane, dobročinné následky toho pocítovali všichni ostatní. Než i nepovede-li se věc takto, jest současné působení několika lektorů jaz. franc. velice žádoucí. V jaz. mod. vůbec a spec. franc. záleží zajisté na tom, aby posluchači neslyšeli stále touž osobu, nýbrž několik, a v tom spočívá hlavně prospěch plynoucí z delšího pobytu ve Francii... Avšak i pro ty, kteří ať na útraty státu, ať na své vlastní se odebírají na nějakou dobu do Francie, jest velice žádoucí, aby si dříve osvojili prakt. známost jaz. franc., sice uběhne jim v cizině drahně času, než dospějí tak daleko, aby ze svého pobytu náležitě mohli kořistiti.*“³³ Opakovaná žádost děkanátu byla již úspěšná, takže jmenování tehdy již třetího lektora francouzštiny nabylo účinnosti dnem 15. prosince 1905.

Jules Eugène Pichon se narodil 7. března 1877 v Châtellerault. V mládí vydal básnickou sbírku pod pseudonymem Jules Chopin, který ve své publicistické činnosti používal i nadále. Do Prahy přišel v roce 1901 a vyučoval zprvu na Berlitzově škole, ale záhy založil vlastní jazykovou školu *École moderne*. Jeho postavení na univerzitě se posílilo zvláště od letního semestru 1910, kdy byl vedle Louise Felleru jmenován ředitelem praktického oddělení románského semináře. V jeho rámci vedl dva dvouhodinové kursy francouzštiny pro začátečníky a pokročilé, mimo seminář přednášel tři hodiny na témata lingvistická, o francouzské literatuře a reáliích. Měl hluboký zájem o českou

³² AUK, FF, Jules Eugène Pichon – Personální spis, inv. č. 585, přípis místodržitelství děkanátu FF z 12. 7. 1905.

³³ Tamtéž, přípis J. U. Jarníka profesorskému sboru z 25. 10. 1905.

kulturu a společenský život a publikoval četné články i rozsáhlejší studie zejména o představitelích české literatury v 19. století. Naučil se dobře česky, takže se záhy pustil i do překládání českých autorů do francouzštiny. Hanuš Jelínek hovořil o Pichonově překladatelském umění s velkým uznáním. „*Jeho překlady zachovávají rozměry českého originálu a některé z nich, zejména některá čísla z Nerudových Zpěvů pátečních, možno označiti za velmi zdařilé.*“³⁴ Později, ve dvacátých letech, přeložil Pichon román K. M. Čapka-Choda *Turbína*. Zajímal se též o politický život v rakousko-uherské monarchii; v lednu 1913 uveřejnil v revui *La Vie* článek *Rakousko-Uhersko a evropská rovnováha*, v němž předvídal vznik samostatných národních států ve střední Evropě.³⁵

První světová válka zastihla Julese Pichona v rodné Francii. Navázal důvěrné styky s českou emigrací, spolupracoval s časopisy *Nazdar* a *L'Indépendance tchèque*, od roku 1917 převzal pod vedením Edvarda Beneše redakci revue *La Nation tchèque*. Po válce ho francouzská vláda povolala do překladatelské sekce dokumentační komise působící na mírové konferenci v Paříži, roku 1920 zastával funkci tajemníka v plebiscitní komisi, jež měla rozhodnout územní spor na Těšínsku mezi Československou republikou a Polskem. Na Univerzitu Karlovu nezapomněl; jeho lektorát nezankl, takže se vrátil k učitelské činnosti, od níž ho však stále více odváděly úkoly a příležitosti jiné. Ale tyto události již časově překračují naše téma.

„*O nějaký rok později než Pichon přijel do Prahy, rovněž jako učitel francouzštiny, Léon Chollet, temperamentní Bretonec, který pro volání ciziny opustil medicínská studia, projevil ochotu spolupracovati se mnou na Anthologii české prózy, kterou jsem projektoval. To ještě neuměl vůbec česky, ale s velikou houževnatostí věnoval valnou část svého volného času této práci. Byl až úzkostlivý stylist a snad ani Gustav Flaubert nepočínal si úzkostlivěji než přítel Chollet. Když jsem mu nadiktoval větu, obracel a převracel ji, všemožně říkal i nahlas, aby slyšel její kadenci a nebyl vlastně nikdy spokojen s naší prací. Nebylo divu, že touto methodou nemohli jsme pokračovati rychle,*“ vzpomínal po letech Hanuš Jelínek na dalšího člena pražské francouzské „kolonie“.³⁶

Léon Chollet, narozený roku 1883, skutečně začal studovat medicínu, a složil dokonce zkoušky z fyziky, chemie a přírodních věd, ale nakonec zakotvil v oboru svého srdce – románské filologii, kterou studoval na filozofické fakultě univerzity v Rennes. Do Prahy přišel roku 1908, místo si našel na Berlitzově škole, a potom už události nabraly obdobný směr jako u jeho předchůdců. Jeho žádost o francouzský lektorát na univerzitě podpořil prof. Jarník stejnými argumenty jako před několika lety žádost Lavoipièrovu.³⁷ Ministerstvo tentokrát nic nenamítalo a ustanovilo Léona Cholleta lektorem od 30. prosince 1909. Čerstvě jmenovanému učiteli však trvalo téměř dva roky, než po několikerych urgencích konečně ohlásil přednášky na zimní běh 1911/12. Vyučoval totiž na obchodní akademii v Plzni, a odtud do Prahy dojížděl. Teprve po přestěhování do Prahy v akademickém roce 1912/13 měl více času věnovat se univer-

zitním kursům. Ředitelům praktického oddělení Fellerovi a Pichonovi nekonkuroval, protože v románském semináři nezastával vedoucí funkci. Přednášel tři hodiny týdně pro širší okruh posluchačů o francouzské gramatice a fonetice, o starší i moderní francouzské literatuře. Na jaře 1912 si podal žádost na ministerstvo kultu a vyučování, aby byl jmenován honorovaným lektorem. Profesorský sbor filozofické fakulty požádal tentokrát o vyjádření Františka Pastrnka, jemuž poskytli podklady profesor Jarník, docenti Haškovec a Křepinský. „*Výsledek mých dotazů jest ten, že všichni svorně doporučují, aby žádost p. Léona Cholleta sborem byla podporována,*“ uvedl prof. Pastrnek a pokračoval: „*Počet posluchačů jazyka a písemnictví francouzského při naší fakultě jest značný. V zimním běhu 1911/12 bylo jich zajisté více než 200, jak dokazuje návštěva příslušných přednášek. Pro tyto posluchače jsou nyní zřízena 4 oddělení praktická po 2 hodinách týdně. Připadá tedy na jedno oddělení průměrně 50 posluchačů, což jest počet pro praktická cvičení přílišný. Při takovém účastenství lektor nemůže k jednotlivým posluchačům bráti náležitého zřetele, jak by úkol cvičení vyžadoval. Posluchači nemají ze cvičení lektorských, která při tomto účastenství neliší se valně od přednášek, žádného prospěchu, což potvrzuje též dosavadní zkušenost.*“³⁸

Ministerstvo však návrh profesorského sboru zamítlo s odůvodněním, že o praktickou výuku francouzštiny je dostatečně postaráno honorovanými učebními příkazy, jež byly uděleny lektorům Fellerovi a Pichonovi.³⁹

Po uzavření letního semestru 1914 odjel Léon Chollet do Francie, a tam po vypuknutí války již zůstal. V roce 1919 se znovu objevil v Praze a plynule navázal na předválečné lektorské přednášky. Na Univerzitě Karlově však dlouho nepobyl, neboť o něj projevila zájem Komenského univerzita v Bratislavě; na její filozofickou fakultu přešel od akademického roku 1922/23. Léon Chollet dožrál v dobrého a uznávaného překladatele české prózy i poezie. Knižně vydal překlad povídky *Divá Bára* Boženy Němcové a Jiráskovy *Filozofské historie*; překlady z Erbena, Nerudy, Herrmanna, Šlejehara, Vrby, Bezručů bude třeba pracně vyhledávat v různých časopisech.

Galerii francouzských lektorů v období 1882–1918 uzavřeme případem poněkud kuriózním – Francouzem, který sice začal na Univerzitě Karlově vyučovat až po převratu, ale jeho žádost o lektorát byla v profesorském sboru filozofické fakulty jednomyslně přijata již 7. března 1918. Eugène Bestaux pocházel z Nîmes, kde se narodil 1. září 1878; byl tedy krajanem Ernesta Denise. Studoval na filozofické fakultě univerzity v Montpellier, po absolutoriu si vydělával na živobytí jako středoškolský profesor. Na delší dobu zakotvil v Innsbrucku, kde vyučoval na obchodní akademii a univerzitě, založil rodinu, a získal dokonce rakouské občanství. Za první světové války však byl na základě udání zatčen a s celou rodinou vězněn v internačním táboře u Lince. Rakouským úřadům se nepodařilo prokázat mu protistátní činnost, proto musel být nakonec propuštěn. Do Innsbrucku se již vrátit nechtěl, ale rozhodl se začít novou etapu svého života v Praze. Přišel sem v listopadu 1917 a uchytil se na soukromé jazykové škole *Polyglotta*. Jeho žádost doporučená profesorským sborem filozofické fakulty ležela ve vídeňském ministerstvu do konce

³⁴ Jelínek, c. d., s. 311 (kapitola Pražští Francouzové).

³⁵ Článek je přetištěn ve výboru Pichonových statí z let 1913–1919 pod názvem Pro novou evropskou rovnováhu, z francouzštiny přeložil a úvod napsal Jan Reichmann, Praha 1925, s. 7–8.

³⁶ Jelínek, c. d., s. 312.

³⁷ AUK, FF, Léon Chollet – Personální spis, inv. č. 320, přepis J. U. Jarníka profesorskému sboru z 28. 10. 1909.

³⁸ Tamtéž, přepis F. Pastrnka profesorskému sboru z 24. 4. 1912.

³⁹ Tamtéž, odmítnutí ministerstva bylo děkanátu FF sděleno přípisem místodržitelství datovaným 18. 9. 1912.

války, lektorem ho jmenovalo teprve ministerstvo školství a národní osvěty s účinností od 7. března 1919.⁴⁰

Ve sledovaném období působilo na české univerzitě v Praze celkem sedm lektorů francouzského jazyka a literatury. Všichni byli rodilí mluvčí: pět Francouzů, jeden naturalizovaný Francouz belgického původu a jeden Švýcar. Příležitosti vyučovat na české univerzitě nakonec nevyužil Léon Coupey, narozený 15. června 1864 v Lille. Žádost o lektorát si podal v březnu 1902, tedy v době, kdy Georges Mohl byl již jmenován mimořádným profesorem a krátce nato těžce onemocněl.⁴¹ Ministerstvo ho ustanovilo lektorem francouzštiny, proto je také jeho jméno uvedeno ve stavu osob na rok 1903. Coupey však své místo nenastoupil, prof. Jarník později při rekapitulaci vývoje románského semináře uvedl, že se s ním dokonce ani osobně neseznámil.⁴²

U jazykových lektorátů dával profesorský sbor filozofické fakulty přednost, mohli-li si ovšem vybrat, rodilým mluvčím před domácími uchazeči. Ve francouzštině se to dařilo, neboť v Praze se pohybovalo vždy dost Francouzů živících se výukou rodného jazyka. Teprve praktická zkušenost přivedla profesorský sbor postupně k poznání, že i čeští učitelé jsou ve výuce užiteční, v určitém směru i nenahraditelní. Po první světové válce byli vedle rodilých Francouzů záměrně přijímáni i čeští adepti, pokud dokonale ovládali francouzský jazyk, a mohli se navíc vykázat pedagogickou praxí na středních školách. Šanci vyučovat na univerzitě tak dostali Rudolf Brejcha a Josef Dvořák; lektorem speciální metodiky moderních jazyků s praktickými cviky se stal Jaroslav O. Hruška, lektorát metodiky jazyka francouzského se zvláštním zřetelem k praktickému výcviku v užívání jazyka při vyučování na středních školách obsadil Jaromír Fiala.

* * *

Z románských jazyků projevovali studenti české univerzity hned po francouzštině největší zájem o italštinu. Italský lektorát měl dlouhou tradici ještě na nerozdělené univerzitě, sahající až k roku 1824, kdy byla provedena reforma filozofických studií. V 70. letech působil na ještě dvojjazyčné filozofické fakultě jako lektor italštiny Romeo Vielmetti, tlumočnick zemského soudu v Praze, který od zimního běhu 1882/83 přešel na univerzitu německou a setrval na ní ještě přes dvacet let. Tam za ním v prvních letech po rozdělení směřovali i čeští studenti, postrádající zatím italského lektora.

Dne 9. ledna 1889 se u Romea Vielmettiho za přítomnosti děkana německé filozofické fakulty Antona Martyho podrobil zkoušce s výsledkem velmi dobrým kněz pražské arcidiecéze František Maleček. Narodil se 8. července 1859 v Nekoři (okres Žamberk), teologii vystudoval v Římě, kde nabyl solidní znalosti italštiny; na kněze byl vysvěcen v květnu 1885. Vzápětí po úspěšně vykonané zkoušce z italštiny předložil profesorskému sboru české filozofické fakulty žádost o italský lektorát.⁴³ Referent Jan

⁴⁰ Životopisné údaje čerpám z personálního spisu Eugèna Bestauxe, AUK, FF, inv.č. 98. – Viz též Marie Štemberková, Karel Čapek a francouzská kultura, 2. část: Osobnost a dílo Karla Čapka ve Francii, Zpravodaj Společnosti bratří Čapků č. 41, Praha 2002, s. 49–50.

⁴¹ AUK, FF, Léon Coupey – Personální spis, inv. č. 134; na žádosti o lektorát francouzštiny chybí přesné datum.

⁴² Jarník, c. d., s. 20–21.

⁴³ AUK, FF, František Maleček – Personální spis, inv. č. 465, Malečkova žádost o italský lektorát z 6. 1. 1889.

Urban Jarník ji doporučil ke kladnému vyřízení, byť s určitou výhradou: „Nelze ovšem popřít, že by vzdělaný a jazyka českého znalý domorodec byl silou vítanější pro úřad ten, avšak není naděje, že bychom sílu takovou záhy získali a přece jest žádoucí, aby se vyučovalo na universitě naší též jazyku vlašskému, jenž z příčin na snadě ležících jest pro nás jedním z nejdůležitějších jazyků románských. Konečně třeba se zmíniti i o zvláštní horlivosti, již p. žadatel jeví, aby vyplnil mezery ve svých vědomostech po stránce theoretické, ve známosti praktické pak míní se upevňovati cestami do Italie, jakmile jeho postavení bude tak upraveno, aby prázdnin k tomu mohl užívati.“⁴⁴

Děkanát filozofické fakulty postoupil žádost ministerstvu již počátkem dubna 1889, ale jmenování přišlo až za rok. Ministerstvo mívalo v takových případech po ruce argument, že na druhé pražské univerzitě působí kvalifikovaný učitel téhož předmětu... První cvičení a přednášky, celkem tři hodiny týdně, ohlásil nový lektor na letní semestr 1890. Jeho pozice se postupně upevňovala, zvláště když byl hned od zimního semestru 1890/91 jmenován lektorem italštiny na české vysoké škole technické.⁴⁵ Nadto roku 1892 složil úspěšně rigorózní zkoušky z orientální filologie, historie, latiny a filozofie na základě disertační práce *Knihy Ruth*, kterou posuzovali Martin Hattala a Rudolf Dvořák, a 4. listopadu 1892 byl slavnostně prohlášen doktorem filozofie.⁴⁶ Zvýšil se mu také učitelství úvazek ze tří hodin týdně na čtyři: polovinu hodin věnoval zpravidla jazykovým cvičením, polovinu literatuře. Přibližoval posluchačům základní díla italské literatury, například Dantovu *Božskou komedii*, Tassův *Osvobozený Jeruzalém*, Manzoniho *Snoubence*; k překladům z češtiny do italštiny používal díla české literatury a divadla, jmenovitě Bozděchovu veselohru *Světa pán v županu*.

František Maleček byl ve jmenovacím výnosu ministerstva kultu a vyučování upozorněn, že mu z jeho činnosti nevyplývá nárok na finanční odměnu ze státních prostředků. Na konci akademického roku však pravidelně žádal o mimořádnou remuneraci, jelikož, jak ještě uvidíme, přistupoval ke svým studentům mírně a povinný honorář od nich nevymáhal. Třebaže mohl vždy počítat s podporou profesorského sboru, ministerstvo vyhovělo žádosti jen zřídka; teprve výnosem ze dne 8. února 1907 povolilo Františku Malečkovi roční remuneraci 1000 korun, splatných ve dvou semestrálních lhůtách po 500 korunách.⁴⁷ První lektor italštiny na české univerzitě si státních peněz příliš neužil: zemřel roku 1907 ve svém rodišti. Přesné datum smrti se mi nepodařilo zjistit, ale pravděpodobně se tak stalo koncem léta či na podzim 1907, neboť ještě stačil ohlásit přednášky na zimní běh 1907/08. Dodávám jen, že na české technice působil pouze do roku 1898.⁴⁸

Místo italského lektora na české filozofické fakultě neosiřelo nadlouho. Již 20. listopadu 1907 si podal žádost o lektorát španělský a zároveň italský Otakar Janota.⁴⁹ Pokud jde o italštinu, fakulta na jeho nabídku nerefletovala, jelikož 9. ledna 1908 se o místo italského lektora přihlásil rodilý Ital, což referent prof. Jarník kvitoval s uspokojením.

⁴⁴ Tamtéž, přepis J. U. Jarníka profesorskému sboru z 28. 3. 1889.

⁴⁵ Program c. k. české vysoké školy technické v Praze, ZS 1890/91 – 1896/97.

⁴⁶ AUK, Matrika doktorů I, pag. 25. Malečkova disertace je uložena v AUK, fond disertací, pod č. 95.

⁴⁷ Údaje o remuneraci nejsou v Malečkových personáliích, nýbrž v personálním spise Nicolý D'Alfonsa (přepis J. U. Jarníka z 19. 1. 1909).

⁴⁸ V Programu c. k. české vysoké školy technické, 1896/97 je pod oddílem Jazyky a předměty cvičebné připomenutí: „Lektor dr. Fr. Al. Maleček neohlásil na rok 1896/97 žádných výkladů.“

⁴⁹ AUK, FF, Otakar Janota – Personální spis, inv. č. 337.

Nicola D'Alfonso se narodil 27. listopadu 1880 v Bari, v rodném městě vystudoval Vysokou školu obchodní a roku 1907 mu byl udělen titul doktora obchodních věd. V Praze dlel od léta 1906 a živil se soukromými hodinami italštiny; k žádosti proto připojil několik doporučení svých žáků. Prof. Jarník však více spoléhal na vlastní úsudek. „Referent klade větší důraz na jeho nepopíratelné vlohy jazykové, o nichž se měl příležitost přesvědčiti: mluví více méně plynně francouzsky, anglicky, německy a česky, kterážto poslední okolnost má zajisté též důležitost, jde-li o kursy pro začátečníky. Take studiem latiny se obíral soukromě jak v Itálii tak i později v Praze.“⁵⁰

D'Alfonso byl připuštěn k lektorátu dnem 25. března 1908 s obvyklým „finančním ohrazením“, že mu z jeho učitelské činnosti neplyne nárok na odměnu ze státních prostředků, není však námitek proti tomu, aby od svých posluchačů požadoval honorář. Na základě dokumentů zachovaných v jeho personálním spise začal přednášet již v letním semestru 1908.⁵¹ V seznamech přednášek se však jeho jméno objevuje poprvé až v letním semestru 1909, ale tuto absenci lze vysvětlit. Letní běh 1908 v době jeho jmenování již začal, rozvrh svých výkladů a cvičení v zimním běhu 1908/09 pravděpodobně neodevzdal do tisku včas. Rozhodnutím ministerstva kultu a vyučování byl dne 26. května 1909 jmenován lektorem italštiny také na české vysoké škole technické. Lektoráty na dvou vysokých školách nebyly tehdy ničím neobvyklým, jak jsme viděli již u D'Alfonsova předchůdce Františka Malečka a také u Louise Fellerera. Od prosince 1909 do konce dubna 1911 působil D'Alfonso na Československé akademii obchodní; poté mu správní výbor této školy poděkoval za jeho služby a přijal místo něho italského lektora německé univerzity Riccarda Finziho.⁵²

Nový italský lektor věděl dobře, že jeho předchůdci byla nakonec přiznána pravidelná remunerace, ale stalo se tak až po mnohaleté službě. Rozhodl se jednat rychle: již 8. listopadu 1908 požádal o roční příspěvek 1000 Kč, „se zřetelem

1. k velikému počtu posluchačů navštěvujících jeho kursy, následkem čehož je nucen rozmnožiti počet týdenních hodin ze 3 na 8;
2. k tomu, že honorář za hodiny, jakkoli malý, jest přece obtížný pro studující, tak že požadování jeho se strany lektora zůstává často bezvýsledným a má za účinek vzdalování se kursů;
3. k tomu, že předchůdce podepsaného, velezasloužilý professor Dr Maleček, po mnoho let nechával studující bezplatně navštěvovati své přednášky a zvyk tento již mezi posluchači se zakořenil.“⁵³

Zároveň požádal o zřízení praktického oddělení italštiny, čímž by byl v semináři postaven na roveň ředitelům praktického oddělení francouzštiny.

Profesorský sbor žádost projednal, vypracoval návrh stanov italského oddělení a celý spis poslal do Vídně. Ministerstvo kultu a vyučování reagovalo výnosem ze dne 15. března 1909, jímž bylo od studijního roku 1909/10 při románském semináři filozofické fakulty zřízeno oddělení pro praktická cvičení v italštině pod vedením lektora Nicolý D'Alfonsa, který měl za čtyři hodiny týdně pro začátečníky a pokročilé pobírat

⁵⁰ AUK, FF, Nicola D'Alfonso – Personální spis, inv. č. 67, přípis J. U. Jarníka profesorskému sboru ze 17. 1. 1908.

⁵¹ Tamtéž, přípis J. U. Jarníka z 19. 1. 1909.

⁵² Výroční zpráva Československé obchodní akademie za školní rok 1910/11.

⁵³ D'Alfonso – Personálie, žádost z 5. 11. 1908.

ročně 1000 korun. Navíc měl čtyřhodinový týdenní úvazek pro posluchače všech fakult.⁵⁴

Italský lektor vyvíjel horlivou činnost i mimo univerzitu. V nepravdělně vycházejícím periodiku *Il Piccolo di Praga* propagoval českou kulturu a česko-italské styky, na toto téma též přednášel v Praze, Turíně a Římě. Vydal informační spisek o české hudbě, psal jazykové učebnice, připravoval česko-italský slovníček pro praktickou denní potřebu. Vynikající jazykové znalosti rozšířil ještě o ruštinu – stalo se tak díky sňatku s Ruskou Marií Alexandrovnou Manderfeld. Napsal dokonce italskou učebnici ruštiny. Do jeho profesního i soukromého života citelně zasáhla první světová válka. Dokud Itálie setrvala v neutralitě, pokračoval ve výuce nerušeně; sotva však vystoupila z Trojspolku a 23. května 1915 vyhlásila válku Rakousko-Uhersku, byl internován nejprve v Praze a od 24. června 1915 až do listopadu 1918 v Drosendorfu v Dolních Rakousích. Po válce pokračoval na Univerzitě Karlově v lektorské činnosti, nadále neúnavně propagoval česko-italské styky. Peripetie jeho poválečné životní a profesní dráhy se již časově vymykají našemu tématu, dodávám pouze tolik: Nicola D'Alfonso vyučoval na filozofické fakultě UK i na ČVUT až do uzavření českých vysokých škol, v průběhu druhé světové války žil v Protektorátu. V letním semestru 1945 zahájil lektorské kursy v obnoveném románském semináři, ale to se již přihlásila těžká nemoc, jíž podlehl dne 3. ledna 1947 ve věku 66 let.

* * *

Další světově rozšířený románský jazyk – španělština se na nerozdělené univerzitě Karlo-Ferdinandově nevyučovala, alespoň ne v letech předcházejících rozdělení. Česká univerzita měla za sebou již celé čtvrt století samostatné existence, když se o lektorát španělštiny přihlásil první vážný uchazeč. „Pan Dr Otakar J. Janota, professor československé obchodní akademie v Praze, uchází se o místo lektora španělského při naší fakultě,“ psal ve své rozkladu prof. Jarník. „Není pochybnosti, že jest v zájmu věci, aby bylo postaráno o praktické vyučování tomuto jazyku, kterým jest psána literatura tak bohatá, jest tudíž žádost tato velice vítána. Zásadně by nám ovšem byl vítán daleko více rodilý Španěl, jest však málo naděje, že by se našel a to tím méně, poněvadž mu nemůžeme zajistiti existenci sebe skrovnější. Pan dr. Janota má však místo na obchodní akademii, která mu zabezpečuje existenci i může tudíž spíše převzít úřad, jenž mu po stránce hmotné bude poskytovat výhody jen nepatrné.“⁵⁵ Jako by se tu opakovala historie italského lektorátu Malečkova: ten byl také přijat proto, že právě nebyl po ruce vhodný Ital. Výnos ministerstva kultu a vyučování, jímž byl Otakar Janota ustanoven lektorem španělské řeči na české univerzitě, nese datum 3. dubna 1908. Jak už bylo řečeno v pasáži o D'Alfonsovi, u italského lektorátu, o nějž rovněž žádal, byla dána přednost rodilému Italovi.

Otakar Jindřich Janota se narodil 2. července 1882 na Královských Vinohradech. Po maturitě studoval rok v Římě teologii a filozofii, potom se vrátil do Prahy a zapisoval si na české filozofické fakultě přednášky z romanistiky a germanistiky. Z francouzštiny

⁵⁴ Tamtéž, přípis místodržitelství z 8. 4. 1909.

⁵⁵ Janota – Personálie, přípis J. U. Jarníka profesorskému sboru FF z 17. 1. 1908.

a němčiny měl aprobaci pro výuku na středních školách, jichž vystřídal několik: kromě zmíněné Československé obchodní akademie gymnázium v Litomyšli a několik pražských reálků. Dne 12. května 1906 byl v Karolinu slavnostně prohlášen doktorem filozofie na základě úspěšně složených přísných zkoušek z filologie románské a germánské a filozofie.⁵⁶ Jeho disertační práci *Pověst o Tristanu a Isoldě* posuzovali profesori Jan Urban Jarník a Václav Emanuel Mourek. Od roku 1913 se stal lektorem španělštiny také na české vysoké škole technické.⁵⁷

Ke studiu tohoto jazyka, pro nějž neměl středoškolskou aprobaci, se Otakar Janota dostal v letním semestru 1904, který trávil na univerzitách v Lausanne a Ženevě. Hispanistice se od té doby věnoval s velkým zaujetím, přestože se nestala oborem, který by ho živil. Roku 1908 vydal podle rukopisu přechovávaného ve fondu Univerzitní knihovny *Španělskou mluvnici jazyka peruanského*; další rukopisy španělské a katalánské studoval během svého pobytu ve Španělsku, který mu umožnila podpora České akademie věd a umění. Výsledkem studia v madridských a barcelonských knihovnách byl spis *Dvě románské verse legendy o sv. Kosmovi a Damianu*. Za první světové války vyšel jeho překlad peruánského dramatu *Ollanta čili přísnost otcovská a velkomyslnost králova*. Na filozofické fakultě české univerzity přednášel zprvu dvě až tři hodiny týdně dle úmluvy, od studijního roku 1911/12 pro vzrůstající zájem rozšířil své kursy o hodinu a rozdělil je mezi začátečníky a pokročilé. V ministerském výnosu, jímž byl připuštěn k univerzitnímu lektorátu, se výslovně upozorňovalo, že mu z jeho učitelské činnosti neplyne žádný nárok na odměnu ze státních prostředků. V univerzitních pramenech chybí doklad o tom, že by byla Otakaru Janotovi přiznána pravidelná remunerace dodatečně, jak se stalo třeba v případě Františka Malečka a Nicolý D'Alfonsa. V rámci románského semináře nebylo zřízeno praktické oddělení pro výuku španělského jazyka, a není známo, že by byl lektor o jeho ustavení oficiálně požádal. V průběhu první světové války sužovala Otakara Janotu plicní choroba. V seznamech přednášek na zimní běh 1918/19 čteme v oddíle Cvičení lektorů následující poznámku: „Lektor Dr. Janota nebude pro churavost přednášeti.“ První lektor španělštiny na české univerzitě podlehl nevléčitelné nemoci 5. března 1919 ve věku nedožitých sedmatřiceti let.⁵⁸

Jeho místo osiřelo na dva roky: od letního běhu 1921 začala vyučovat Antonie Dickerová. Na rodilého Španěla si Univerzita Karlova musela počkat do roku 1930, kdy byl lektorem jmenován Ginés Ganga y Tremiño, koncem roku 1933 jej vystřídal Francisco Javier Fariña y Alonso. Zatímco v praktické výuce italštiny česká univerzita v prvních letech své existence zaostávala za německou, a teprve postupně s ní vyrovnala krok, ve výuce španělštiny jí náleželo jednoznačné prvenství. Vždyť první lektor tohoto jazyka na německé univerzitě, Rafael Marin, zahájil své kursy až ve studijním roce 1932/33.

* * *

V období 1882–1918 se v lektorských kursech na filozofické fakultě české univerzity vyučovaly tři románské jazyky – francouzština, italština, pro něž byla dokonce zříze-

⁵⁶ AUK, Matrika doktorů II, pag. 862.

⁵⁷ V Programech c. k. české vysoké školy technické je veden od školního roku 1914/15.

⁵⁸ Nekrolog Otakara Janoty z pera Františka Groha je otištěn jako dodatek ke Zprávě o studijním roku 1918–19 podané Drem Karlem Hermannem-Otavským, odstupujícím rektorem, Praha 1919, s. 45–46.

na praktická oddělení románského semináře, a španělština. Lektoráty dalších románských jazyků byly postupně, jak se hlásili uchazeči, zřizovány až v období první republiky: roku 1920 lektorát rumunštiny, roku 1928 lektoráty portugalštiny a katalánštiny. Rovněž přírodovědecká fakulta, ustavená v roce 1920, disponovala vlastními jazykovými lektoráty, zaměřenými na práci s odbornými texty a výuku terminologie jednotlivých vědních oborů.

Frédéric Georges Mohl se kdysi tázal, čím vlastně je v románském semináři. Z pozadí tohoto článku se vynořují podobné otázky: Čím, nebo lépe kým byli na univerzitě, v její akademické obci, v učitelských sborech fakult lektori? Jaké bylo jejich postavení vůči ostatním univerzitním pedagogům?

Správa fakultních záležitostí byla svěřena profesorským sborům, tvořeným řádnými a mimořádnými profesory a dvěma zástupci docentů, kteří se k jejich projednávání pravidelně scházeli; běžné či rutinní záležitosti bylo možné vyřídit oběžníkem (*per rollam*). Profesori měli rozhodující vliv na personální obsazení svých fakult: vedli habilitační řízení, podávali ministerstvu kultu a vyučování (za první republiky ministerstvu školství a národní osvěty) návrhy na jmenování mimořádných a řádných profesorů, na zřizování nových stolic, seminářů, seminárních oddělení a kabinetů. Do jejich kompetence spadaly rovněž návrhy na zřizování lektorátů a jejich obsazení. Zatímco k habilitačnímu řízení bývala jmenována tříčlenná komise, jejíž posudek se projednával na sezení sboru, k návrhu na jmenování lektora stačilo dobrozdání jediného referenta – zpravidla ředitele semináře, v jehož rámci měla praktická výuka probíhat. Hlásilo-li se o lektorát více uchazečů, uváděl referent důvody, který z nich má lepší předpoklady, případně který se nehodí vůbec; mohl také navrhnout výši remunerace. Referentův rozklad se projednával na nejbližším zasedání profesorského sboru a většinou býval schválen, poté byla věc postoupena ministerstvu ke konečnému rozhodnutí.

Ve srovnání s profesory měli docenti na chod fakulty jen malý vliv, jelikož disponovali pouze dvěma hlasy svých zástupců. Lektori či učitelé v užším slova smyslu, jak byli nazýváni v ministerských výnosech,⁵⁹ neměli ani tuto možnost. Byli podřízeni řediteli příslušného semináře a jeho prostřednictvím skládali počet ze své pedagogické činnosti profesorskému sboru. Podle předpisů měli vždy na konci semestru podat zprávu o výuce doplněnou prezenčními listinami. Pokud tak neučinili, byli upomínáni. Po schválení profesorským sborem, jež neproběhlo vždy hladce, odeslal děkanát zprávu na ministerstvo, a poté již nic nestálo v cestě tomu, aby byla lektorovi vyplacena remunerace (byla-li mu ovšem ministerstvem v učebním příkazu přiznána). Lektor si zlepšil své postavení i existenci, stal-li se ředitelem praktického oddělení semináře; to jsme ostatně viděli v případě několika lektorů románského semináře.

Cizinci ucházející se o univerzitní lektorát si nezdávka představovali, že jejich postavení bude srovnatelné s postavením středoškolských profesorů. O svém omylu byli vždy poučeni ještě dříve, než se jejich žádost začala vážně projednávat. Domácí uchazeči o lektorát zase občas aspirovali na univerzitní docenturu, ba i profesuru získanou na základě úspěšné pedagogické činnosti. V takovém případě byli jemně upozorněni, že

⁵⁹ Viz Otto Placht – František Havelka, Předpisy pro vysoké školy Republiky československé, Praha 1932. Na s. 1214 se praví: „Lektor jest běžným názvem pro učitele v užším smyslu slova, na které platí definice obsažená v § 2, odst. 4 organizačního zákona univerzitního č. 63/1873.“

musí napsat přísně vědeckou práci a podrobit se obvyklému habilitačnímu řízení. Překládání a tlumočení nebylo považováno za vědu, v rámci tehdejších univerzit proto neexistovaly stolice překladatelství a tlumočnictví, katedry jazyků či ústavy translologie.

Přes všechny tyto nevýhody a omezení se někteří lektori, a nebylo jich zanedbatelné množství, svého místa na univerzitě či technice drželi; psali opakované žádosti o zvýšení remunerace, domáhali se zlepšení své pozice, stěžovali si, protestovali, ale zůstávali, někdy dokonce tak dlouho, až se stali doslova „živými inventáři“ pražské *almae matris*. Na rozdíl od soukromých docentů, kteří často – byť přednášeli jako Cicero – spočítali své posluchače na prstech jedné ruky, jazykoví lektori (konkrétně ti, jejichž obory se zkoušely u státnic) mívali posluchárny tak přeplněné, že se neudržitelný stav musel řešit rozdělením kursu. Sebezajímavější přednášku docenta nezasedajícího ve zkušební komisi pro učitelství na školách středních mohli pragmaticky uvažující studenti klidně ignorovat, posluchači filologických oborů však nemohli beztrestně obejít lektora. Ke kolokviím byli totiž připuštěni teprve poté, kdy absolvovali praktické kursy příslušného jazyka. Studenta skládajícího u lektora předepsanou zkoušku asi sotva hřálo vědomí, že examinátor nemá právo volit děkana fakulty. Také společnost, s níž se lektor stýkal mimo akademickou půdu, pramálo zajímalo, nakolik se podílí na řízení fakulty, zato velmi pozitivně hodnotila, když na vizitce či v pražském adresáři viděla u jeho jména uvedeno: „*lektor c. k. české univerzity Karlo-Ferdinandovy*“, případně „*lektor c. k. českých vysokých škol pražských*“.

MARIE ŠTEMBERKOVÁ

Der praktische Unterricht romanischer Sprachen an der tschechischen Universität Prag bis zum Ende des Ersten Weltkriegs

ZUSAMMENFASSUNG

Nach der Teilung der Prager Universität im Jahre 1882 musste die philosophische Fakultät der tschechischen Universität das Seminar für romanische Philologie gezwungenermaßen von Grund auf neu errichten, da das Seminar für französische und englische Sprache von der ungeteilten an die deutsche Universität übergegangen war. Der erste Professor für romanische Philologie Jan Urban Jarník wurde von Wien nach Prag berufen. Ihm war daran gelegen, dass die Romanistik Hörer neben einem soliden wissenschaftlichen Handwerkszeug auch Vertrautheit mit den studierten Sprachen erwerben, deren praktischen Unterricht Lektoren garantierten. Erst ab dem Sommersemester 1904 jedoch gelang es ihm, vom Ministerium für Kultus und Unterricht die Einrichtung einer praktischen Abteilung des Seminars zu erwirken, zunächst für die Französisch-, später auch für die Italienischausbildung.

In dem hier verfolgten Zeitraum, also bis zum Ende des Ersten Weltkriegs, wechselten sich an der philosophischen Fakultät insgesamt sieben Lektoren für das Französische ab, das unter den romanischen Sprachen die erste Stelle einnahm. Alle Lektoren waren Muttersprachler, was den Wünschen und Vorstellungen des Professorenkollegiums voll und ganz entsprach.

Von der ungeteilten Universität kam Abbé Léon Didier Fauvin, ein in den führenden Prager Familien beliebter Französischlehrer. Frédéric Antoine Georges Mohl, der sich vor allem mit der Entwicklung der romanischen Sprachen aus dem Lateinischen befasste, erwarb in Prag den philosophischen Dokortitel, habilitierte sich anschließend und krönte seine akademische Laufbahn mit einer außerordentlichen Professur

für romanische Philologie. Zu einem guten Übersetzer tschechischer Literatur reifte Léon Chollet heran, der bei einigen Übersetzungen mit Hanuš Jelínek zusammenarbeitete. Eine herausragende Gestalt unter den französischen Lektoren war Jules Eugène Pichon, Verfasser zahlreicher Sprachlehrbücher. Während des Ersten Weltkriegs knüpfte er in Paris Kontakte zu tschechischen Emigranten und wurde sogar Redakteur der Zeitschrift *La Nation Tchèque*. Gemeinsam mit ihm leitete Louis Feller die praktische Abteilung des Seminars; dank seiner schweizerischen Staatsbürgerschaft konnte Feller auch während des Krieges in Prag bleiben und in einer unerfreulichen Zeit mithelfen, die Kontinuität der Romanistik an der Prager Universität aufrechtzuerhalten.

Der Italienischunterricht hatte noch an der ungeteilten Universität eine lange Tradition, und bis 1890 besuchten auch tschechische Studenten die Italienischkurse von Romeo Vielmetti an der deutschen Universität. Erst im Sommersemester besagten Jahres nahm der erste Italienischlektor an der tschechischen philosophischen Fakultät František Maleček seinen Unterricht auf. Nach seinem Tod 1907 begrüßte es das Professorenkollegium, dass sich der gebürtige Italiener Nicola D'Alfonso um das Lektorat bewarb. Dieser eifrige Verfechter von tschechisch-italienischen (und eigentlich auch slawisch-romanischen) Beziehungen und Verfasser von Handbüchern über die tschechische Kultur wurde neben Feller und Pichon Mittdirektor der praktischen Abteilung des romanischen Seminars. Die Lektorenkurse in Spanisch, die Otakar Janota leitete, standen seit dem Sommersemester 1908 im Lehrplan. Die tschechische Universität besaß hier gegenüber der deutschen Universität einen Vorsprung, denn der erste Spanischlektor an der deutschen Universität nahm erst im Studienjahr 1932/1933 seine Tätigkeit auf.

„MLÁDÍ VPŘED“ A LÉKAŘSKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE 1938–1939

MICHAL ŠIMŮNEK

Koncem roku 1938 a počátkem následujícího byla situace v Česko-Slovensku snad ve všech oblastech života turbulentní. Příčinou byla mezinárodní krize ústící 29. září 1938 v tzv. mnichovskou dohodu a 2. listopadu 1938 v tzv. vídeňskou arbitráž. Po jejím nejkrajnějším vyhocení až do možnosti válečného střetu a posléze „zachránění“ míru na československý účet se tato krize, tentokrát vnitropoliticky, dále prohlubovala.

Vedle rozhořčení, zklamání a rozčarování lze v této době rovněž zaznamenat nejistotu z blízké budoucnosti, stejně jako naléhavou potřebu ji nějakým způsobem usměrnit, korigovat.¹ Na rozhodujících politických místech nabývaly vrchu myšlenky o účelnosti rychlého zavedení takových opatření, jež by ve svých důsledcích vedla k dalekosáhlému „zjednodušení“, „zřehlednění“ a „centralizaci“ poměrů či v případě univerzit k odstranění „...středověkých zásad, které jsou nesrovnatelné s moderní pohyblivostí úředního života“.² Odkazy na německý, respektive italský autoritativní model přitom velmi často nebyly míněny pouze jako prázdné fráze či – vzhledem k novému postavení Česko-Slovenska – vynucená gesta, nýbrž jako podnět k naprosto určitým činům, k zavedení naprosto konkrétních opatření.³

Tento trend se samozřejmě nevyhnul ani oblasti vysokého školství.⁴ Koneckonců tomu nemohlo být jinak, uvědomíme-li si tradiční význam vysokých škol a jejich kádru v moderní české (československé) společnosti.

V následujícím příspěvku se proto pokusíme přiblížit genezi, průběh a důsledky jedné z prvních cílených intervencí do personálního složení akademické obce, jež se v důsledku politického vývoje v českých zemích staly pro konec 30. a celá 40. léta

¹ Tomáš Pasák, Česká společnost po Mnichovu a za druhé světové války, in: Vlastivědný sborník Podbrdská 4, 1970, s. 10–15.

² Zpráva o jednání rektora UK ve věci snížení věkové hranice pro odchod do důchodu, b. d., strojopisný opis, in: AUK Praha, AS UK, i. č. 538, k. 30; jedná se o parafrázi ministra školství Stanislava Bukovského (1889–1942) pro vyjádření některých jeho kolegů ve vládě.

³ K tomuto období srov. především Jan Rataj, O autoritativní národní stát: Ideologické proměny české politiky v letech 1938–1939, Praha 1997.

⁴ K dějinám pražské UK v první polovině 20. století srov. zejména Jan Havránek, Univerzita Karlova, rozmach a perzekuce 1918–1945, in: František Kavka – Josef Petráň (red.), Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990, IV. (1918–1990), Praha 1998, s. 19–59 a pro sledované období pak konkrétně nejnověji Josef Petráň, Univerzita Karlova ve dnech mnichovské krize 1938, AUC-Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále jen AUC-HUCP) 41, 2002, 1–2, s. 59–100; ze starších prací pak především Pavel Mates, K situaci na vysokých školách v období tzv. II. republiky, AUC-HUCP 29, 1989, 1, s. 101–112.

20. století tolik příznačné. Jde o opatření, která byla současníky sloganovitě a často sarkasticky označována jako *Mládi vpřed*.⁵

Jelikož se tato opatření vzhledem ke značně rychlému sledu událostí v širším povědomí namnoze prolínají s několika dalšími procesy, pokusíme se je nejdříve navzájem vymežit; jedná se o:

- a) přesun pedagogů českého původu z východní části státu (v první řadě z Univerzity Komenského v Bratislavě)⁶
- b) „arizaci“ českých vysokých škol, tzn. znemožnění pokračování v akademické dráze těm z pedagogů, kteří byli označeni za Židy⁷
- c) emigraci z politických důvodů po 15. březnu 1939⁸

Je samozřejmé, že měla-li by být analýza dopadu zmíněných opatření úplná, bylo by pro každý z těchto procesů v případě té které vysoké školy, v případě té které fakulty, respektive její části (katedry, ústavu), zapotřebí samostatného zpracování. Jak vyplývá z výše uvedeného, věnujeme se v našem příspěvku výhradně situaci na lékařské fakultě Univerzity Karlovy v Praze.⁹

1. Vládní nařízení č. 379/1938 S. z. a n.

Dnem 30. prosince 1938 vstoupilo v platnost první z celkem tří vládních nařízení, jimiž se měly na samém konci roku 1938 postavit personální poměry zaměstnanců ve veřejné službě na nové základy.¹⁰ Bylo to nařízení č. 379/1938 S. z. a n. o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě.¹¹ V celkem třiceti jednom paragrafu v něm byly nově stanoveny podmínky pro umístování státních zaměstnanců v činné službě podle aktuálních potřeb státu, pro jejich odchod do trvalé výslužby (penzionování) stejně jako přijímání zaměstnanců nových.¹² Tato opatření se primárně vztahovala na všechny zaměstnance státu, stejně jako na zaměstnance jím spravovaných ústavů, podniků a fondů a posléze také na zaměstnance zemí, okresů a obcí a jimi spravované ústavy, podniky, fondy a zařízení, jež disponovaly veřejnými prostředky; současně byly

stanoveny nové zásady systematizace služebních míst.¹³ Kromě základního dělení podle hlediska zaměstnavatele, služebních tříd a věku je pro danou normu rovněž příznačný značně diferencovaný přístup k oběma pohlavím.¹⁴

Soustředíme-li se na oblast vysokého školství, jednalo se ze strany zákonodárce (v tomto případě zmocněné vlády) o tři kategorie státních zaměstnanců, jichž se měla nově upravená ustanovení dotýkat. Šlo o učitele, úředníky a zřízence.¹⁵

Z našeho pohledu jsou nejdůležitější skupinou vysokoškolských učitelů, a to především profesori. U nich připadala v úvahu částečná aplikace § 3 o stop stavu při přijímání a služebním postupu nových státních zaměstnanců, ale zejména pak § 24 o změně věkové hranice pro odchod do výslužby.¹⁶ Jednalo se o její snížení pro penzionování nejen nejstarších, ale rovněž zpravidla nejzasloužilejších a nejvíce erudovaných členů profesorského sboru. K roku 1939 byla totiž tímto paragrafem věková hranice posunuta směrem dolů nejprve o pět let (tedy z dosavadních sedmdesáti na šedesát pět) a výhledově od 1. ledna 1940 o další rok (ze šedesáti pěti na šedesát čtyři) a dále k 1. lednu 1941 ještě o další rok (ze šedesáti čtyř na šedesát tři).¹⁷ To znamená, že doposud platná hranice sedmdesáti let měla být v průběhu tří let snížena o celkem sedm let na šedesátý třetí rok života.¹⁸ V daných ustanoveních vládního nařízení přitom nebyla zmíněna ani možnost fakultativních výjimek, ani jakékoli formy čestného uznání.¹⁹

Nemusíme zdůrazňovat, o jak velký a zásadní zásah do přinejmenším po dvacet let existence československého státu kontinuálně setrvávajícího a osvědčeného stavu šlo. Původní hranice sedmdesáti let totiž byla stanovena (v podstatě převzata) již záhy po vzniku Československa, a sice zvláštním zákonem o služebním poměru učitelů vysokoškolských z 13. února 1919, a až do roku 1938 nedoznala zásadních změn.²⁰ Co se předčasného odchodu do výslužby proti vůli dotyčného týče, bylo podle příslušného ustanovení tohoto zákona předvídáno pouze pro případ disciplinárního postihu (suspense).²¹ Důležité je rovněž připomenout, že po dosažení sedmdesátileté věkové hranice zmíněný zákon počítal s institutem čestného profesora.²²

Máme-li ve zkratce zhodnotit význam tohoto nařízení, lze jej asi nejuvýstižněji označit za dvojjediný ve svém záměru a dvojsečný ve svých důsledcích. Vyvolán objektivní nutností řešit tíživé poměry po odstoupení pohraničních území a vzestupu luďáckých sil na Slovensku, kdy musel být ze dne na den přemístěn a znovu umístěn velký počet najednou přebytečných státních zaměstnanců a navíc ještě sníženy stavy mobilizované armády, je zřejmá i snaha natupující politické garnitury „národní obnovy“ vyhovět volá-

¹³ Tamtéž.

¹⁴ Tamtéž, část první, oddíl III a IV, § 6 – § 24, s. 1300–1303.

¹⁵ Materiály k personálním změnám mezi univerzitními zaměstnanci a zřízenci UK jsou obsaženy v aktech Akademického senátu UK (dále jen AS UK) Zaměstnanci všeobecné – Pensionování 60letých, i. č. 2562, G 4/67, k. 190.

¹⁶ Vládní nařízení ze dne 21. prosince 1938 o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě č. 379/1938 Sb. z. a n., částka 119, část první, oddíl IV, § 24, s. 1303.

¹⁷ Tamtéž, část první, oddíl IV, § 24., s. 1303.

¹⁸ Jedná se o roky a nikoli měsíce jak nesprávně uvádí Mates; srov. Pavel Mates, K situaci, s. 103.

¹⁹ Vládní nařízení ze dne 21. prosince 1938 o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě č. 379/1938 Sb. z. a n., částka 119, část první – oddíl IV, § 24, s. 1303.

²⁰ Zákon o služebním poměru učitelů vysokoškolských č. 79/1919 Sb. ze dne 13. února 1919, in: Sbírká zákonů a nařízení státu československého, částka XVI, s. 95–97.

²¹ Tamtéž, § 4, s. 95.

²² Tamtéž, oddělení první, § 4, s. 95.

⁵ Doposud samostatně tato problematika zpracována nebyla; lze se s ní, zpravidla v podobě zmínek, samozřejmě setkat nejen v odborných pracích, ale i v memoárové literatuře. Pro soupis archivních fondů AUK v Praze viz zejména Blanka Zilynská, Karlova Univerzita v letech 1938–1945 v dokumentech Archivu UK, in: II. setkání archivářů vysokých škol ČR (sborník referátů), Brno 2000, s. 20–37.

⁶ Miloš Tichý, Lékařská fakulta v letech 1939–1945, in: 50 roků Univerzity Komenského, Bratislava 1969, s. 37–44; dále také Josef Petráň, Univerzita Karlova, s. 87–89; Pavel Mates, K situaci, s. 102–103; Petr Svobodný, Lékařská fakulta 1918–1945, in: František Kavka – Josef Petráň (red.), Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990, IV. (1918–1990), Praha 1998, s. 103; Petr Svobodný, Důsledky 17. listopadu 1939 pro české lékařské fakulty, in: ČLČ 133, 1994, č. 8, s. 247.

⁷ Jan Havránek, Univerzita Karlova, Rozmach, s. 47; dále Pavel Mates, K situaci, s. 103 a 105–106 a rovněž Miroslav Kárný, Vyřazení židů z veřejného života Protektorátu a historie „čestného árijství“, in: Tereziánské studie a dokumenty, Praha 1998, s. 11–41.

⁸ Petr Svobodný, Důsledky, s. 247.

⁹ Je-li v textu použito označení lékařská fakulta, máme na mysli lékařskou fakultu (české) Univerzity Karlovy; je-li zmíněna lékařská fakulta Německé univerzity, pak je to také explicitně uvedeno. Pro obecný vývoj lékařské fakulty v první polovině 20. století srov. zejména Petr Svobodný, Lékařská fakulta 1918–1945, s. 93–119.

¹⁰ Vedle nařízení č. 379/1938 Sb. z. a n. šlo o vládní nařízení č. 380/1938 Sb. z. a n. o úsporných opatřeních personálních z téhož dne a č. 382/1938 Sb. z. a n. o úpravě některých služebních poměrů státních zaměstnanců se zřetelem k autonomii země Slovenské ze dne 23. prosince 1938.

¹¹ Vládní nařízení ze dne 21. prosince 1938 o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě č. 379/1938 Sb. z. a n., částka 119, s. 1299–1304.

¹² Tamtéž, část první, oddíl I a II, § 1 – § 5, s. 1299–1300.

ní po generační obměně. Zde bychom, alespoň co se sféry vysokého školství týče, neměli zapomínat na problém tzv. nezaměstnané inteligence 30. let. Na druhé straně bylo ale též zřejmé, že jakýkoli zásah do personálních záležitostí v tak výjimečné oblasti jako akademické bude tak jako tak radikální a povede k pnutí. Netřeba připomínat, že hledisko finančních úspor přitom bylo vždy uváděno, zpravidla účelově, jako rozhodující na prvním místě. Opomenout bychom neměli ani vliv německého modelu, v kterém byla hranice odchodu do důchodu, i když s možností fakultativních výjimek, stanovena pro vysokoškolské profesory na šedesát pět let již rok předtím, respektive ten samý (1938) jako v Česko-Slovensku.²³

Konečně co se implementace jednotlivých ustanovení vládního nařízení č. 379/1938 Sb. z. a n. v praxi týče, byla prováděna příslušnými úředními a akademickými místy běžným instančním postupem. Jednalo se tak o linii, na jejímž jednom konci stálo Ministerstvo školství a národní osvěty (dále jen MŠANO) v Praze, Zemský úřad (dále jen ZÚ) v Praze a na druhém – v našem konkrétním případě – Rektorát UK (dále jen RUK) a děkanát lékařské fakulty.

2. Odezva na lékařské fakultě UK a její kontext

Jednání zástupců UK s ministrem školství, některými dalšími ministry a exekutivou veřejných zaměstnanců, jež předcházela přijetí opatření zásadně měnících podmínky odchodu vysokoškolských pedagogů do výslužby, probíhala s různou intenzitou od počátku listopadu 1938, kdy se k rektorovi UK dostaly z poslaneckých kruhů poprvé zprávy o této záležitosti.²⁴ Někteří členové profesorského sboru lékařské fakulty pak museli být o takových tendencích očividně zpraveni. Vpodstatě neprodleně po přijetí vládního nařízení 21. prosince 1938 za ně reagoval tehdejší děkan profesor MUDr. Vilém Laufberger (1890–1986).²⁵ Stalo se tak v podobě jím signovaného *Memoranda ve věci snížení věkové hranice univerzitních profesorů*, jež bylo pouhý jeden den po schválení daného nařízení vládou osobně doručeno ministru školství a národní osvěty profesoru JUDr. Janu Kaprasovi (1880–1947) s prosbou o předání dalším členům kabinetu.²⁶ Laufbergerova iniciativa, o jejíž přesné podpoře ze strany ostatních univerzitních struktur bohužel nemáme dostatek údajů, zřejmě na poslední chvíli směřovala k zabránění přijetí vládního nařízení se všemi jeho předpokládanými vážnými následky.

²³ Srov. Německý úřednický zákon (Deutsches Beamtengesetz), in: RGBl. I, 1937, s. 39 a Zákon o zvláštních právních vztazích úředně osvědčených učitelů na vědeckých vysokých školách [Gesetz über die besonderen Rechtsverhältnisse der beamteten Lehrer an den wissenschaftlichen Hochschulen], in: RGBl. I, 1938, s. 377.

²⁴ Zpráva o jednání rektora UK ve věci snížení věkové hranice pro odchod do důchodu, b. d., strojopisný opis, in: AUK Praha, AS UK, i. č. 538, k. 30. K jednání mezi zástupci UK v čele s rektorem s ministrem školství Janem Kaprasem a prezidentem Emilem Háchou na počátku prosince 1938 viz Josef Petráň, Karlova Univerzita, s. 88–89. Matesovo tvrzení, že šlo o opatření neočekávané, se nezdá odpovídat skutečnosti; viz Pavel Mates, K situaci, s. 103. Na to ostatně upozornila již i Blanka Zilynská, Karlova Univerzita v letech 1938–1945, s. 26, konkrétně poznámka 29 na téže straně.

²⁵ Iniciativa lékařů nebyla úplně první toho druhu, neboť již 20. prosince 1938 bylo Rektorátu UK (dále jen RUK) podáno memorandum podepsané šesti profesory filosofické fakulty, kteří se na něm usnesli na schůzi 15. prosince 1938 na základě zprávy z 9. prosince 1938, v níž se již hovoří o vládním záměru snížit věkovou hranici pro odchod do důchodu; Filosofická fakulta – úprava platového zákona profesorů vysokoškolských vzhledem k snížení věkové hranice na 65 let, in: AUK Praha, AS UK, B 2/48a., i. č. 538, k. 30.

²⁶ Memorandum ve věci snížení věkové hranice univerzitních profesorů, 22. prosinec 1938, opis, 1 příloha, in: AUK Praha, FL 1938 (XV) – 1939 (I-II), i. č. 1715, k. 409.

V Laufbergerově argumentaci byly ústřední tři body. První z nich zohledňoval profesně-kariéerní aspekt, když bylo poukazováno na odlišnost či dokonce výjimečnost akademického povolání vyplývající z dlouhodobé specializace v příslušném oboru (vrchol tvůrčích sil a s ním související mezinárodní uznání přicházející zpravidla až ke konci kariéry).²⁷ Druhý bod se dotýkal nesmyslnosti argumentů o údajných finančních úsporách: „*Po stránce finanční neušetří se ničeho, poněvadž na obory uprázdněné, nezbytně nutné pro zákonnou činnost fakulty, musí býti jmenováni jiní profesori.*“²⁸ Zároveň byl konstatován dobrý zdravotní stav (svěžest) všech, jichž se případné změny měly dotýkat. Za zvláště důležité je dále třeba považovat bod třetí shrnutý v pasáži, v níž Laufberger argumentuje nedostatečnou kvalifikací případných nástupců, bratislavské kolegy nevyjímaje: „*Podepsaný, plně vědom závažnosti svého tvrzení, upozorňuje, že kvalifikace případných nástupců skoro ve všech případech není taková, jako kvalifikace odstoupících profesorů. Ani profesori, přecházející z Bratislavy, nedosahují kvalifikace profesorů naší fakulty, kteří by měli býti přeloženi do výslužby.*“²⁹ Zde je naprosto zjevná úloha, kterou možnost převedení učitelských kádrů z Bratislavy na konci roku 1938 hrála. Konečně za neméně důležité musíme považovat Laufbergerovo konstatování, že příprava změn v tak citlivé personální oblasti nebyla ani v nejmenším projednána s představiteli akademické obce, což se zdá z průběhu událostí více méně odpovídat skutečnosti.³⁰ Memorandum, v převážné míře pouze shrnující všechna negativa přijatých opatření, je zakončeno apelativně formulovanou obavou týkající se „...*velkých kulturních škod, jež tím (realizací příslušných opatření – M. Š.) našemu vědeckému světu a tím i českému národu vzniknou.*“³¹ Jediným konkrétním návrhem, který Laufberger předkládá, je zavedení fakultativních výjimek pro předčasně penzionované profesory podle německého vzoru, tzn. v podstatě možnost dále pedagogicky a vědecky působit v pozici neplaceného čestného profesora.³²

Na v zásadě sólový podnět děkana lékařské fakulty, který se pravděpodobně nesetkal s předpokládaným ohlasem, navázala aktivita formálně zaštitěná jménem profesorského sboru lékařské fakulty vedená děkanem Laufbergerem a proděkanem profesorem MUDr. Janem Bělehrádkem (1896–1980). Na schůzi její poradní komise, svolané hned na první možný termín po vánočních svátcích dne 3. ledna 1939, byla pod prvním bodem projednávána jak otázka předčasného penzionování, tak přeložení českých profesorů ze Slovenska.³³ Usnesení, jež zde bylo přijato, obsahově vycházelo z předchozího Laufbergerova memoranda; silněji byla podtržena možnost realizace mladších pedagogů při vedeních samostatných nemocničních a interních oddělení jednotlivých klinik

²⁷ Tamtéž, body č. 1, 2, 5. Jako doklad je např. zmíněno navržení prof. MUDr. Františka Karla Studničky na Nobelovu cenu profesory lékařské fakulty Masarykovy University v Brně.

²⁸ Tamtéž, bod č. 3.

²⁹ Tamtéž, bod č. 4. Co se profesorů, kteří do té doby působili na Univerzitě Komenského v Bratislavě a kterým zde bylo znemožněno další působení, týče, jednalo se z celkového počtu patnácti osob maximálně o tři až čtyři osoby přicházející v úvahu jako formálně vyhovující „náhrada“. Jejich seznam je obsažen v přípisu Znemožnění akademické činnosti profesorů university Komenského ze 14. prosince 1938, in: AUK Praha, LF 1938 (XII) –1939 (I-II), složka „Bratislavští“, i. č. 1715, k. 409.

³⁰ Tamtéž, bod č. 8.

³¹ Tamtéž, bod č. 6.

³² Tamtéž, bod č. 7.

³³ Zápis o schůzi komise poradní, konané v úterý, dne 3. ledna 1939 v 5 hodin odpoledne na děkanství, 3. leden 1939, originál, in: AUK Praha, FL 1938 (XV) –1939 (I-II), i. č. 1715, k. 409.

a ústavů a bylo také výrazněji protiněmecky zahroceno.³⁴ Toto usnesení stejně jako záměr učinit jej předmětem jednání Akademického senátu UK (dále jen AS UK) bylo posléze (10. ledna 1939) schváleno na schůzi profesorského sboru.³⁵ Kromě toho však nadále pokračovala snaha o vyjednávání s politickými a vládními představiteli po vlastní linii.

Dne 12. ledna 1939 byla zaslána žádost o slyšení předsedovi vlády Rudolfu Beranovi (1887–1954).³⁶ Průvodní dopis ve své podstatě tvořilo Laufbergerovo memorandum, jež bylo v argumentační rovině doplněno především protiněmecky, tzn. proti německé univerzitě: „*Německá pražská universita, aby si zachovala prestiž domněle nejstarší německé university, která byla založena naším otcem vlasti Karlem IV., si povolává nejschopnější z okruhu celé říše německé a naší vládou byla z kulturního hlediska vždy v tom podporována. Je v národním zájmu, aby pravá universita Karlova si zachovala kvalitu, již by mohla soupeřiti své německé družce i jiným universitám. Okamžitým pensionováním velkého počtu kvalifikovaných profesorů, ještě schopných plně činností, by byla tato možnost povážlivě snížena.*“³⁷ Vlastní posun oproti předcházejícím iniciativám však spočíval v něčem jiném. Zásadní nesouhlasné stanovisko se zavedením vládních opatření z prosince 1938 se v negociační rovině posunulo k možnosti setrvání těch z profesorů, jichž se předpokládáné snížení věkové hranice pro odchod do důchodu týkalo, ve svazku s UK coby neplacených čestných profesorů.³⁸

V širším kontextu můžeme během ledna 1939 pozorovat, že nespokojenost se stávajícím stavem dostávala sjednocenou podobu a přesunovala se na celouniverzitní či dokonce celoakademickou bázi. Další popudy přitom vyšly, vedle vlastních fakult, rovněž z ostatních vysokých škol v českých zemích.³⁹ Nejdřívě (23. ledna 1939) to bylo České vysoké učení technické (dále jen ČVUT) v Praze, kde komise děkanů jednotlivých fakult již o pět dní dříve jednomyslně schválila *Memorandum ve věci vl. nař. ze dne 21. prosince 1938 č. 379 Sb. z. a n. o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě*.⁴⁰ Toto memorandum bylo rektorátem UK postoupeno děkanům jednotlivých fakult, jež je dále *per rollam* předložily členům svých profesorských sborů. Následovalo prohlášení komise pensionování profesorů brněnské ČVUT z 1. února 1939.⁴¹ Se značným zpožděním (16. února 1939) pak bylo poříze-

no a rozesláno i memorandum profesorského sboru Vysoké školy zemědělské v Brně.⁴²

Od 19. ledna 1939 však již pracovala zvláštní komise děkanů všech fakult UK, tedy samozřejmě včetně děkana fakulty lékařské, na memorandu vlastním.⁴³ To bylo schváleno na prvním řádném zasedání AS UK dne 27. ledna 1939.⁴⁴

Toto memorandum, jehož úpravami a konečným zpracováním byl pověřen profesor JUDr. Jiří Hoetzel (1874–1961), sice v zásadě převzalo argumentační kostru memoranda Laufbergerova, bylo ale přeci jen odlišné ve zdůraznění právnické stránky celé záležitosti. Odkazovalo například na výjimečné postavení profesorů v ústavní listině či detailně rozebíralo zákonné ošetření finančního ohodnocení odcházejících profesorů.⁴⁵ Celkově i v jednotlivých formulacích (pro předčasné pensionování se např. používá obratu „vybití některých fakult“) působí rozhodně a jednoznačně.⁴⁶ Jeho konečný text byl vyhotoven 30. ledna 1939 a odeslán prezidentu republiky, prezidiu ministerské rady a všem členům vládního kabinetu, ministerského předsedu nevyjímaje.⁴⁷ Současně jím byly obeslány všechny ostatní vysoké školy, respektive fakulty v Čechách a na Moravě, jež se k němu postupně připojovaly.⁴⁸ Dne 7. února tak učinila Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká v Praze.⁴⁹ Dne 13. února 1939 ji následoval rektorát a profesorský sbor Vysoké školy báňské v Příbrami a až o měsíc později, 11. března 1939, i profesorský sbor Cyrilo-Methodějské bohoslovecké fakulty v Olomouci.⁵⁰

Jak z uvedeného vyplývá, angažovali se při přípravě a schvalování memoranda UK na celouniverzitní úrovni zejména právníci v čele s jejím rektorem a současně rovněž právníkem profesorem JUDr. Vilémem Funkem (1875–1955) a již zmíněným referentem pro jeho přípravu Hoetzlem.⁵¹ To je třeba považovat za důležitý posun ve vyjednávací takti-

³⁴ Tamtéž, rukopisný text zapisovatele Bělehrádka.

³⁵ Žádost o slyšení Laufbergera a Berana, 12. leden 1939, druhý originál, in: AUK Praha, FL 1938 (XV) –1939 (I-II), i. č. 1715, k. 409.

³⁶ Dopis děkanství lékařské fakulty University Karlovy v Praze (podepsáni Laufberger a Bělehrádek) Beranovi, 11. leden 1939, druhý originál, in: AUK Praha, LF 1938 (XV) –1939 (I-II), i. č. 1715, k. 409. Dopis byl přeposlán rovněž rektorovi UK a ministru školství a národní osvěty.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ Opakované memorandum profesorů filosofické fakulty UK ve věci honorářů penzistů za vědeckou práci zasláné AS UK s průvodním dopisem profesora PhDr. Josefa Janka (1869–1947) a dodatkem od profesora PhDr. Maxmiliána Křepinského (1875–1971), 12. leden 1939, originál, in: AUK Praha, AS UK, B 2/48a, i. č. 538, k. 30 a Žádost profesorů přírodovědecké fakulty zasláné AS UK, 17. leden 1939, opis, in: AUK Praha, AS UK, B 2/48a, i. č. 538, k. 30.

⁴⁰ Memorandum ve věci vl. nař. ze dne 21. prosince č. 379 Sb. z. a n. o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě, 20. leden 1939, opis, in: AUK Praha, AS UK, B 2/48a, i. č. 538, k. 30 a FL 1938 (XV) –1939 (I-II), i. č. 1716, k. 409. Toto memorandum ČVUT bylo 7. února 1939 ještě doplněno tzv. dodatkem o sedmi bodech, jež bylo prohlášeno jeho součástí; text dodatku memoranda uložen v AUK Praha, AS UK, B 2/48b, i. č. 538, k. 30.

⁴¹ Prohlášení, 1. únor 1939, originál a jedna tabulka přílohy, in: AUK Praha, AS UK, B 2/48b, i. č. 538, k. 30.

⁴² Memorandum Vysoké školy zemědělské v Brně k vládnímu nařízení čís. 379/1938, 16. únor 1939, opis, in: AUK Praha, AS UK, B 2/48b, i. č. 538, k. 30.

⁴³ Pozvánka na poradu děkanů, 17. leden 1939, originál, in: AUK Praha, AS UK, B 2/48b, i. č. 538, k. 30.

⁴⁴ Zápis z I. (řádného) zasedání AS – studijní rok 1938/1939, in: AUK Praha, AS UK, složka JUDr. Vilém Funk – studijní rok 1938/39, B 6/57, k. 45.

⁴⁵ Memorandum UK, 30. leden 1939, opis, in: AUK Praha, AS UK B 2/48b, i. č. 538, k. 30.

⁴⁶ Tamtéž.

⁴⁷ Soukromý dopis Havelky Funkovi, 2. únor 1939, signovaný originál, in: RUK 1938–1940, organizační a studijní záležitosti, spisy neprotokolované, k. 26 (Havelka zde s největší pravděpodobností tlumočil stanovisko prezidenta Háchy); dále sdělení Kanceláře prezidenta republiky RUK, 4. únor 1939, originál, in: AUK Praha, AS UK, B 2/48a, i. č. 538, k. 30; dále Oznámení rektora UK děkanstvím všech fakult ve věci vládního nařízení č. 379/1938, in: AUK Praha, AS UK, B 2/48a, i. č. 538, k. 30; dopisy z 30. ledna 1939 všem členům kabinetu jsou obsaženy ve složce Vládní nařízení č. 379/1938 – Intervence u prezidenta republiky, ministerského předsedy a ministrů, in: AUK Praha, AS UK, B 2/48b, i. č. 538, k. 30.

⁴⁸ Jednalo se o ČVUT v Praze a Brně, MU v Brně, Vysokou školu zemědělskou v Brně, Vysokou školu zvěrolékařskou v Brně, Husovu československou evangelickou bohosloveckou fakultu v Praze, Cyrilo-Methodějskou bohosloveckou fakultu v Olomouci a Vysokou školu báňskou v Příbrami. Memorandum k vládnímu nařízení č. 379/u 1939 – expedice z univerzitní kanceláře, 3. únor 1939, originál, in: AUK Praha, AS UK, B 2/48b, i. č. 538, k. 30.

⁴⁹ Memorandum k vládnímu nařízení č. 379/38, 7. únor 1939, originál, in: AUK Praha, AS UK, B 2/48b, i. č. 538, k. 30.

⁵⁰ Memorandum k vládnímu nařízení 379/38, 13. únor 1939, originál, in: AUK Praha, AS UK, B 2/48b, i. č. 538, k. 30. Memorandum k vládnímu nařízení č. 379/1938, 11. březen 1939, originál, in: AUK Praha, AS UK, B 2/48b, i. č. 538, k. 30.

⁵¹ Usnesení děkanské komise, 19. leden 1939, in: AUK Praha, AS UK, B 2/48b, i. č. 538, k. 30; dále pak Rukopisná poznámka k memorandu a jeho doplňku o honorářích pensistů za vědecké práce z filozofické fakulty, rukopisná poznámka, 12. leden 1939, in: AS UK, B 2/48a, i. č. 538, k. 30. Bez zajímavosti není si povšimnout, že při bezezbytkovém uplatnění změněných ustanovení by se předčasný odchod do důchodu týkal také obou z nich.

ce. Ten byl snad samozřejmý, co se týče tehdejší hierarchie UK, nicméně na straně druhé s ohledem na vliv, jež právníci zaujali v mocenském systému státu po volbě JUDr. Emila Háchy (1872–1945) prezidentem republiky, značně odlišný oproti předcházející fázi celého střetu. Že však i neformální vazby měly za daného politického rozvržení své meze, příznačně dokládá snaha rektora Funka o jejich využití ve vztahu k ministru bez portfeje JUDr. Jiřímu Havelkovi (1892–1964). Byl to totiž právě Havelka, kdo za vládu – a vlastně i prezidenta republiky – na memorandum UK sice neoficiálně, nicméně jednoznačně reagoval. V dopisu Funkovi ze dne 2. února 1939 Havelka odmítá jako důvod změny věkové hranice heslo *Mláďi vpřed* a upozorňuje na komplexnost a vnitřní provázanost všech opatření, jež byla v personálních záležitostech státu přijata; vliv vývoje na Slovensku nezmiňuje vůbec.⁵² Jeho vysvětlení také dokazuje, do jaké míry se při rozhodování v prosinci 1938 jednalo o nanejvýše svrchovanou politickou záležitost, když v jednáních vlády musely být vyvažovány zájmy jednotlivých profesně-elitních skupin (profesoři kontra vysocí správní úředníci). Havelka k tomu doslova píše: „Řeklo-li se, že státní zaměstnanci musejí do výslužby bezpodmínečně v 60 letech, ale že mohou býti dáni do pense také v 55 letech, že u soudců obou nejvyšších tribunálů bude hranice 62 let, pak nebylo snadné dosáhnouti aspoň 63 let u universitních profesorů. Musím říci, že jsem dokonce tento výsledek pokládal za úspěch, protože nálada (na zasedání vlády – M. Š.) byla ostřejší.“⁵³ Jinými slovy, za současné politické konstelace a současných podmínek není návrat ke stavu před 21. prosincem 1938 myslitelný a všechny změny vyplývající z přijatých vládních nařízení je třeba přijmout; přiměřená diskuze je nadále možná pouze, co se týče možnosti působit po penzionování jako *honorarii* bez jakéhokoli nároku na finanční ohodnocení a v otázkách stanovení výše důchodové daně.⁵⁴ Jednání o této záležitosti mezi Funkem a Havelkou pak probíhala na oficiální úrovni počátkem února 1939.⁵⁵

Mezitím však na vzrušenou situaci zareagovalo i MŠANO s ministrem Kaprasem v čele, když vysoké školy obeslalo oběžníkem, jehož jádro tvořil výklad vládního nařízení 379/1938 Sb. z. a n. v tom smyslu, že další působení penzionovaných profesorů coby profesorů čestných, není-li honorováno, této normě neodporuje.⁵⁶

I přesto ale byl zřejmý silící trend směřující k dalšímu utužení cílených politických zásahů do autonomie vysokých škol v oblasti personální politiky. Jednou z posledních norem, kterou česko-slovenská vláda přijala před březnovou okupací českých zemí německým vojskem, bylo vládní nařízení o mimořádných personálních opatřeních na vysokých školách č. 32/1939 Sb. z. a n. ze dne 2. března 1939, které vstoupilo v platnost o devět dní později a které mělo platit pouze v Čechách a na Moravě po přechodnou dobu jednoho roku.⁵⁷ Možnost předčasného penzionování zde došla zásadní kvalitativní proměny, když jediným zdůvodněním pro přeložení na dočasný nebo trvalý

⁵² Soukromý dopis Havelky Funkovi, 2. únor 1939, signovaný originál, in: RUK 1938–1940, organizační a studijní záležitosti, spisy neprotokolované, k. 26.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ Jednalo se o § 28 vládního nařízení č. 380/1938 Sb. z. a n.

⁵⁵ Nová taxace – jednání rektora Funka s ministrem Havelkou, 7. únor 1939, in: AUK Praha, UK Rektorát, spisy neprotokolované 1938–1940, k. 26.

⁵⁶ Snížení věkové hranice vysokoškolských profesorů pro přeložení do výslužby, 27. leden, originál, in: AUK Praha, AS UK, B 2/48b, i. č. 538, k. 30.

⁵⁷ Vládní nařízení ze dne 2. března 1939 o mimořádných opatřeních personálních na vysokých školách č. 32/1939 Sb. z. a n., částka 9, II, s. 173–174.

odpočinek již mohly být pouze vágně vymezené „zájmy státní“.⁵⁸ Veškeré změny v personálním obsazení navíc měly do budoucna podléhat přesné evidenci MŠANO, jež umožňovala účinnou zpětnou kontrolu dodržování ustanovení všech nařízení.⁵⁹

Za všestranného utužování vnitropolitického režimu se tak předčasné přeložení do výslužby proměnilo v diskriminační opatření.⁶⁰

3. Provedení změn a jejich důsledky

Přes všechny kroky podniknuté ve snaze odvrátit následky vládních nařízení musel nakonec děkanát lékařské fakulty přistoupit k naplnění jejich ustanovení, zejména § 24. Stalo se tak zasláním podkladů požadovaných oběžníkem ZÚ v Praze dne 13. ledna 1939.⁶¹ Podle předem stanovených dispozic byl prostřednictvím děkanátu postoupen MŠANO seznam těch profesorů lékařské fakulty, jichž se mělo předčasné přeložení do výslužby týkat.⁶² V součtu se jednalo o šest řádných profesorů, kteří již v zimním semestru 1938/1939 věkovou hranici šedesáti pěti let překročili, a jednoho řádného profesora, jenž ji měl překročit v semestru letním; celkem tedy o sedm osob.⁶³

1. Císler, Josef⁶⁴ (15. 1. 1870 – 13. 6. 1948) – řádný profesor laryngorhinootologie; přednosta ústavu laryngorhinootologického;

2. Jesenský, Jan⁶⁵ (6. 3. 1870 – 19. 5. 1947) – řádný profesor zubního lékařství; přednosta kliniky nemocí zubních a ústních;

3. Ostrčil, Antonín⁶⁶ (8. 5. 1874 – 30. 6. 1941) – řádný profesor porodnictví a gynekologie; přednosta II. porodnické a II. gynekologické kliniky;

4. Pelnář, Josef⁶⁷ (16. 11. 1872 – 28. 10. 1964) – řádný profesor vnitřních nemocí; přednosta II. lékařské kliniky;

5. Studnička, František Karel⁶⁸ (21. 11. 1870 – 2. 8. 1955) – řádný profesor histologie a embryologie; přednosta ústavu pro histologii a embryologii;

6. Šamberger, František⁶⁹ (12. 2. 1871 – 9. 12. 1944) – řádný profesor nemocí kožních a venerických; přednosta kliniky pro choroby kožní a příjicné;

⁵⁸ Tamtéž, § 1 a § 2.

⁵⁹ Evidence stavu zaměstnanectva – oběžník, MŠANO RUK, 19. duben 1939, originál, in: AUK Praha, UK Rektorát, spisy neprotokolované 1938–1940, k. 26.

⁶⁰ Jan Kuklík, Sociální demokraté ve druhé republice, in: AUC-Philosophica et Historica Monographia CXLII–1992, Praha 1992, s. 130.

⁶¹ Vládní nařízení č. 379/1938 Sb. z. a n. o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě, ZÚ v Praze všem vysokým školám a samostatným vědeckým knihovnám, 7. leden 1939, Velmi naléhavé!, in: AUK Praha, LF 1938 (XV)–1939 (I-II), i. č. 1715, k. 409 a Vysoké školy – úprava některých personálních poměrů – pensionování zaměstnanců, MŠANO RUK, 9. leden 1939, in: AUK Praha, LF 1938 (XV)–1939 (I-II), i. č. 1715, k. 409.

⁶² Průvodní dopis a seznam profesorů pro pensionování podle § 24 vl. nař. č. 379/1938 Sb. z. a n., 13. leden 1939, opis, 1 příloha, in: AUK Praha, FL (XII)–1939 (I-II), i. č. 1715, k. 409; jejich výčet se oproti Memorandu ve věci snížení věkové hranice universitních profesorů liší zahrnutím prof. MUDr. Ostrčila.

⁶³ Průvodní dopis a seznam profesorů pro pensionování podle § 24 vl. nař. č. 379/1938 Sb. z. a n., 13. leden 1939, 1 příloha, in: AUK Praha, FL (XV)–1939 (I-II), i. č. 1715, k. 409; zatímco v původním seznamu jsou jednotlivá jména řazena podle úplných dat narození, my jsme v textu upřednostnili řazení abecední.

⁶⁴ Pro biografii viz Biografický slovník pražské lékařské fakulty (dále jen BSPLF) I, s. 165–166.

⁶⁵ Pro biografii viz BSPLF I, s. 251.

⁶⁶ Pro vlastní dobovou biografii viz Československo – Biografie, díl II., serie 28, 16. 9. 1940.

⁶⁷ Pro vlastní dobovou biografii viz České biografie, díl III., serie 1, 9. 5. 1936.

⁶⁸ Pro biografii viz BSPLF II, s. 296–297.

⁶⁹ Pro biografii viz BSPLF II, s. 303–304.

7. Velich, Alois (10. 8. 1869 – 13. 5. 1952)⁷⁰ – řádný profesor farmakologie a farmakognosie; přednosta ústavu pro farmakologii a farmakognosii.

Zvláštním případem byl řádný profesor porodnictví a gynekologie MUDr. Jaroslav Jerie (20. 4. 1871 – 1. 4. 1951), jenž si již v prosinci 1938 sám vzhledem ke svému zdravotnímu stavu podal žádost o – tehdy ještě předčasné – penzionování, a tak vlastně nucenému odchodu do důchodu nařízenému z moci úřední *de facto* předešel.⁷¹

Dekrety o svém penzionování, podepsané ministrem školství a národní osvěty Karpasem, obdržela většina ze jmenovaných v rozmezí 4. až 7. února 1939; jejich převzetí bylo termínovaně podmíněno. Ke dni 4. února 1939 byli dekretem přeloženi do výslužby profesori Císler⁷², Jesenský⁷³ a Velich.⁷⁴ Dne 6. února 1939 následoval propouštěcí dekret pro Studničku⁷⁵ a o den později také pro Šambergera⁷⁶.

Současně s propouštěcími dekrety obdrželi všichni čerstvě penzionovaní profesori také výměr o výši výslužného. To se pohybovalo, v závislosti na započítaných letech, v rozmezí 57 až 62 000 Kč (K).⁷⁷ Jelikož však většina z nich tuto sumu obdržela až po 15. březnu 1939, byla její původní hodnota značně znehodnocena.

Z úředního pohledu byla celá záležitost formálně završena odevzdáním správy jednotlivých klinik či ústavů a převzetím jejich inventářů nástupci odvolaných přednostů. To probíhalo značně odlišně. Jako první byli k tomuto kroku vyzváni 23. února 1939 Císler⁷⁸ a Jerie⁷⁹; po nich následoval 16. března Jesenský.⁸⁰ Až 22. května 1939 byl ke stejnému kroku vyzván i Studnička⁸¹ a 6. května 1939 konečně i Ostrčil.⁸² Přesnější datum není uvedeno u Velicha⁸³ a Šambergera⁸⁴; zvláštní případ představoval Pelnář.

⁷⁰ Pro biografii viz BSPLF II, s. 348.

⁷¹ Průvodní dopis k seznamu profesorů pro pensionování podle § 24 vl. nař. č. 379/1938 Sb. z. a n., 13. leden 1939, 1 příloha, in: AUK Praha, FL (XV)–1939 (I-II), i. č. 1715, k. 409.

⁷² Dekret MŠANO Císlerovi, 4. 2. 1939, druhý originál, in: AUK Praha, LF, personálie učitelů, i. č. 172, k. 10.

⁷³ Dekret MŠANO Jesenskému, 4. 2. 1939, druhý originál, in: AUK Praha, LF, personálie učitelů, i. č. 492, k. 23.

⁷⁴ Dekret MŠANO Velichovi, 4. 2. 1939, druhý originál, in: AUK Praha, LF, personálie učitelů, i. č. 1417, k. 57.

⁷⁵ Dekret MŠANO Studničkovi, 6. 2. 1939, druhý originál, in: AUK Praha, LF, personálie učitelů, i. č. 1218, k. 48.

⁷⁶ Dekret MŠANO Šambergerovi, 7. 2. 1939, druhý originál, in: AUK Praha, LF, personálie učitelů, i. č. 1239, k. 49.

⁷⁷ Pro přesné částky viz dekrety citované v předcházejících poznámkách č. 72 až 76; přesná výše výslužného není známa u Pelnáře.

⁷⁸ Přípis ZÚ Císlerovi, 23. 2. 1939, opis, in: AUK Praha, AS UK, B 2/1, k. 11.

⁷⁹ Přípis ZÚ Jeriemu, 23. 2. 1939, opis, in: AUK Praha, AS UK, B 2/1, k. 11; dále přípis děkanátu lékařské fakulty Jeriemu ve věci odchodu do trvalé výslužby, 31. březen 1939, opis, in: AUK Praha, AS UK, B 2/1, k. 11.

⁸⁰ Přípis děkanátu lékařské fakulty Jesenskému ve věci odchodu do trvalé výslužby, 31. březen 1939, opis, in: AUK Praha, AS UK, B 2/1, k. 11.

⁸¹ Přípis ZÚ Studničkovi ve věci odchodu do trvalé výslužby, 22. květen 1939, opis, in: AUK Praha, AS UK, B 2/1, k. 11.

⁸² Přípis ZÚ Ostrčilovi ve věci odchodu do trvalé výslužby, 7. červen 1939, opis, in: AUK Praha, AS UK, B 2/1, k. 11.

⁸³ Přípis ZÚ Velichovi ve věci odchodu do trvalé výslužby, bez data, opis, in: AUK Praha, AS UK, B 2/1, k. 11.

⁸⁴ Přípis ZÚ Šambergerovi ve věci odchodu do trvalé výslužby, bez data, opis, in: AUK Praha, AS UK, B 2/1, k. 11.

Právě na něm je možné ukázat, nakolik se nakonec situace v praxi mohla nejen odlišovat od úředního záměru, ale jak úspěšné mohly s největší pravděpodobností být i osobní intervence. Jako vyhraněná a v té době i bezesporu vůdčí autorita svého oboru byl v polovině ledna 1939 podpořen kolegy z II. interní kliniky a posléze i profesorským sborem lékařské fakulty ve zvláštní iniciativě, jež se zasazovala o jeho další setrvání ve funkci přednosta.⁸⁵ Měl ji i nadále řídit „... *jak po stránce vyučovací, tak i bádací až do doby, kdy bude jmenován po návrhu sboru* (profesorského – M. Š.) *její nový přednosta*“.⁸⁶ Zdá se, že se tak nakonec stalo, neboť v pamětech současníků se můžeme dočíst, že „... *Pelnář však tuto změnu* (své odvolání – M. Š.) *jaksi nevzal na vědomí a do nemocnice dále docházel a vystupoval jako přednosta*“.⁸⁷ Není však úplně jasné, zda v roli přednosta a po 17. listopadu 1939 vedoucího příslušného oddělení Pelnář vystupoval jako řádně odměňovaný profesor nebo jako profesor čestný.⁸⁸

Podobně tomu bylo i u Ostrčila, který byl dalším vedením II. porodnicko-gynekologické kliniky pověřen taktéž až po intervenci profesorského sboru, a to především vzhledem k neutěšenému stavu v pražské klinické gynekologii (odchod Jerieho).⁸⁹ Bez jakéhokoli nároku na honorář mohl nadále jako čestný profesor vést kliniku „... *po stránce vyučovací i bádací*...“ až do konce září 1939.⁹⁰

O jak hlubinný zásah na lékařské fakultě šlo, o jaké „vybití“ profesorského sboru této fakulty se jednalo, jasně ukazuje skutečnost, že z celkem osmi uvolněných míst přednostů klinik a ústavů mohla být tato funkce ihned převzata jen dvěma, respektive třemi řádnými, a dvěma mimořádnými profesory, již do té doby působili jako jejich zástupci.⁹¹ V jednom případě (laryngorhinootologický ústav) se dokonce kvůli „*zmenšení nákladů*“ počítalo se zrušením ústavu jako takového.⁹² Pro představu, jaký byl – či mohl být – konkrétní dopad na výuku a její průběh, srovnajme dotaci vyučovacích hodin jednotlivých předčasně penzionovaných profesorů pro letní semestr školního roku 1938/ 1939:

⁸⁵ Memorandum profesorského sboru lékařské fakulty ministru školství a národní osvěty, 17. leden 1939, originál, in: AUK Praha, LF 1938(XV)–1939(I-II), i. č. 1715, k. 409.

⁸⁶ Tamtéž.

⁸⁷ Zdeněk Mařatka, Paměti: Medicína, umění a život v osmi politických režimech, Praha 1997, s. 83 a Zdeněk Mařatka – Ludmila Hlaváčková, Josef Pelnář (1872–1964), Praha 2000, s. 32.

⁸⁸ Dostupné memoárové reflexe tento údaj nezachycují a Pelnářova personální akta v AUK pro toto období nejsou kompletní; Josef Pelnář, in: AUK Praha, LF, personálie učitelů, i. č. 954, k. 38.

⁸⁹ Dopis profesorského sboru lékařské fakulty MŠANO ve věci pověření profesora MUDr. Antonína Ostrčila dalším vedením II. porodnicko-gynekologické kliniky po stránce vyučovací a bádací, 25. květen 1939, originál, in: AUK Praha, LF, personálie učitelů, i. č. 906, k. 36.

⁹⁰ Přípis MŠANO Ostrčilovi o svolení k vedení II. porodnicko-gynekologické kliniky po odchodu na trvalý odpočinek, 17. červen 1939, originál, in: AUK Praha, LF, personálie učitelů, i. č. 906, k. 36; přípis ZÚ RUK ve věci odevzdání inventáře II. porodnicko-gynekologické kliniky, 23. srpen 1939, opis, in: AUK Praha, AS UK, B 2/1, k. 11 a dále také přípis RUK DLF o zproštění funkce přednosta kliniky, odevzdání inventáře kliniky a přeložení na trvalý odpočinek, 23. srpen 1939, opis, in: AUK Praha, LF, personálie učitelů, i. č. 906, k. 36.

⁹¹ O uvolněné přednostenské místo po Jeriem se podělili mimořádní profesori MUDr. Josef Pazourek (1892–1967) a MUDr. Karel Klaus (1898–1969), na místo Jesenského nastoupil mimořádný profesor MUDr. František Kostečka (1893–1951), na místo Studničky mimořádný profesor MUDr. Jan Wolf (1894–1977), na místo Velicha mimořádný profesor MUDr. Zdeněk Köcher (1895–1966) a zastupováním Šambergera ve funkci přednosta byl prozatímně pověřen docent MUDr. Emil Petráček (1891–1951).

⁹² Přípis MŠANO Císlerovi, 4. únor 1939, originál, in: AUK Praha, LF, personálie učitelů, i. č. 172, k. 10.

Tabulka č. 1: Dotace vyučovacích hodin v týdnu plánovaných na letní semestr školního roku 1938/1939 (od 16. února 1939 do 30. června 1939) pro inkriminované profesory lékařské fakulty

Jméno:	Název přednášky (cvičení):	Počet hodin v týdnu:
Císler	Rhino-laryngologie. Výklady o chorobách nosních, hltanových a hrtanových s demonstracemi nemocných a praktickými cvičeními ⁹³	5
Jerie	Klinika porodnická a gynekologická ⁹⁴	10
Jesenský	Pathologie a terapie chorob dutiny ústní a chrupu ⁹⁵	5
– „ –	Praktická cvičení v konservativním léčení zkažených zubů ⁹⁶	6
Ostrčil	Nauka o porodnictví a nemocech ženských ⁹⁷	10
Pelnář	Neuveдена žádná přednáška či cvičení	0
Studnička	Všeobecná a speciální embryologie ⁹⁸	3
Šamberger	O pathologii a terapii chorob uveálního traktu ⁹⁹	1
Velich	O předepisování léků ¹⁰⁰	1
– „ –	Farmakologie ¹⁰¹	5
– „ –	Farmakologická cvičení pro posluchače farmacie ¹⁰²	10

Pražské lékařské fakultě, na níž se po opožděně zahájeném zimním semestru školního roku 1938/1939 zapsalo celkem 2626 posluchačů, tak připadlo nezáviděníhodné prvenství dokonce v rámci celé tehdejší UK.¹⁰³ Její profesorský sbor byl totiž co do počtu penzionovaných profesorů postižen zdaleka nejvíce. Z celkem dvaceti profesorů, u nichž se v roce 1939 předpokládal odchod do výslužby na základě ustanovení vládního nařízení 379/1938 Sb. z. a n. a souvisejících norem, bylo sedm, respektive osm právě z fakulty lékařské.¹⁰⁴ Teprve po ní následovala fakulta filozofická, přírodovědecká, právnická a bohoslovecká.¹⁰⁵

Tváří v tvář tvrdé realitě a v očekávání dalšího ohlášeného snižování věkové hranice vypracovali Laufberger s Bělehrádkem za profesorský sbor lékařské fakulty na konci dubna 1939 pro MŠANO zprávu o dosavadních důsledcích *Mládí vpřed* na lékařské fakultě, jež měla ještě více zdůraznit a podtrhnout oprávněnou argumentaci memoranda UK z 30. ledna 1939, stejně jako memorand ostatních českých a moravských vyso-

⁹³ Seznam přednášek, které se budou konati na Universitě Karlově v Praze v letním běhu 1939, Praha 1939, s. 33.

⁹⁴ Tamtéž, s. 34.

⁹⁵ Tamtéž, s. 32.

⁹⁶ Tamtéž.

⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁸ Tamtéž, s. 22.

⁹⁹ Tamtéž, s. 35.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 24.

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ Odpověď RUK na přepis MŠANO ohledně statistických výkazů posluchačů zapsaných ve studijním roce 1938/1939, 16. listopad 1938, originál – tabulka v příloze, in: AUK Praha, AS UK, k. 43.

¹⁰⁴ Seznam do výslužby odcházejících profesorů, b. d., opis, in: AUK Praha, AS UK, B 2/48b, i. č. 538, k. 30.

¹⁰⁵ Tamtéž.

kých škol.¹⁰⁶ Necelý půlrok před likvidačním zásahem německé okupační moci proti českým vysokým školám, který znamenal zásadní změnu všech dosavadních plánů, nezněl její závěr nijak povzbudivě: „Snižování věkové hranice univerzitních profesorů vede k ohrožení výchovné a vědecké práce lékařské fakulty. Profesori pozdě dostávají možnost úplné samostatné práce vzdělávací a vědecké; jejich vývoj pravidelně ještě není ukončen v době, kdy měli by už odcházeti do výslužby, ve které se nemohou věnovati své vědecké práci tak, jak toho vyžaduje nejen jejich ctížádost, nýbrž i naléhavá potřeba fakulty a university. Stát a národ se ochuzuje zbytečně o muže vynikajících hodnot, o díla vědecká, jež nemohou býti nikým jiným vytvořena, o prestiž v kulturním závodění národů evropských. Proto není racionální, aby beztak prořídle řady vynikajících univerzitních profesorů byly ochuzovány o několik domněle přestárých jedinců, kteří jsou naprosto nenahraditelní.“¹⁰⁷

Shrnutí

Od konce roku 1938 probíhaly v personálním složení pedagogických sborů jednotlivých vysokých škol zásadní změny, které byly zpravidla završeny až v období německé okupace po 15. březnu 1939.

Byly podmíněny politickým vývojem v pomnichovském Česko-Slovensku a realizovány za všestranného utužování konzervativně-autoritativního politického režimu. Předpokládaly záměrné a postupné rozrušování vysokoškolské autonomie.

Jedním z důležitých kritérií, kterým byly tyto změny zdůvodňovány a na jehož základě nakonec také proběhly, byla k určitému datu dovršená věková hranice jednotlivých profesorů. V tomto smyslu jej lze chápat jako administrativní východisko pro počátek generační obměny českých (československých) akademických elit na přelomu 30. a 40. let 20. století. Do jaké míry tato obměna mohla v některých případech zohledňovat skutečný stav a vnitřní potřeby jednotlivých vysokých škol a jejich fakult zůstává tématem dalšího výzkumu.

Akademická obec reprezentovaná svými volenými zástupci s těmito změnami ve valné většině nesouhlasila – z podstaty věci ani souhlasit nemohla – a postupně proto na konci roku 1938 a počátku následujícího podniku několik vážně míněných pokusů o negaci důvodů vedoucích k jejich provedení.

Pedagogického sboru lékařské fakulty UK se personální změny dotkly zásadním způsobem. Jejich rozměr přitom nebyl, ostatně stejně jako v případě jiných fakult, pouze kvantitativní, nýbrž i kvalitativní. Předčasně musela odejít téměř třetina řádných profesorů, jejichž bezprostřední náhrada byla značně problematická a diskutabilní. Závažně byla narušena plynulost a kontinuita nejen odborné přípravy budoucích mediků, ale i chodu univerzitních klinik a ústavů, poskytujících odbornou lékařskou péči široké veřejnosti. Hodnotíme-li praktický dopad těchto změn v rámci různých oborů, lze jej

¹⁰⁶ Zpráva o vládním nařízení č. 379/38, jímž snižuje se věková hranice vysokoškolským profesorům na 65, resp. 63 roků, 28. duben 1939, opis, in: AUK Praha, AS UK, B 2/48a., i. č. 538, k. 30. Jednalo se vlastně o pandán k memorandu UK z 30. ledna 1939. Tato zpráva vycházela z informativního elaborátu, který děkanát lékařské fakulty předložil MŠANO 11. března 1939.

¹⁰⁷ Tamtéž.

označit za nestejný a zpravidla také asymetrický. Záleželo totiž zpravidla na velikosti a významu oboru stejně jako na výlučnosti postavení toho kterého pedagoga.

Seznam pramenů a literatury

I. Prameny:

a) archivní

Archiv Univerzity Karlovy (Praha)

– Akademický senát UK

– Děkanát Lékařské fakulty UK

– Personálie učitelů lékařské fakulty UK: Císler, Josef
Jerie, Jaroslav
Jesenský, Jan
Ostrčil, Antonín
Pelnář, Josef
Studnička, František Karel
Šamberger, František
Velich, Alois

– Rektorát UK

b) publikované

Zákon o služebním poměru učitelů vysokoškolských č. 79/1919 Sb. ze dne 13. února 1919, in: Sběrka zákonů a nařízení státu československého, částka XVI (18. 2. 1919), s. 95–97.

Vládní nařízení o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě č. 379/1938 Sb. ze dne 21. prosince 1938, in: Sběrka zákonů a nařízení státu česko-slovenského, částka 119 (30. 12. 1938), s. 1299–1304.

Vládní nařízení o úsporných opatřeních personálních č. 380/938 Sb. ze dne 21. prosince 1938, in: Sběrka zákonů a nařízení státu česko-slovenského, částka 119 (30. 12. 1938), s. 1305–1313.

Vládní nařízení o úsporných opatřeních personálních č. 35/1939 Sb. z. a n. ze dne 10. února 1939, in: Sběrka zákonů a nařízení republiky Česko-Slovenské, částka 15 (21. 2. 1939), s. 137–138.

Vládní nařízení o mimořádných opatřeních na vysokých školách č. 32/1939 Sb. ze dne 2. března 1939, in: Sběrka zákonů a nařízení republiky Česko-Slovenské II., částka 9 (11. 3. 1939), s. 173–174.

Seznam osob a ústavů University Karlovy v Praze jakož i státních zkušebních komisí 1938, Praha 1938.

Seznam přednášek, které se budou konati na Universitě Karlově v Praze v letním běhu 1939, Praha 1939.

c) tisk

Časopis lékařů českých (1938, 1939)

Věstník československých lékařů (1938, 1939)

Národní listy (1939)

Lidové noviny (1939)

d) paměti a memoáry

BRDLÍK, Jiří: Padesát let dětským lékařem, Praha 1961.

MAŘATKA, Zdeněk: Paměti: Medicína, umění a život v osmi politických režimech, Praha 1997.

VONDRÁČEK, Vladislav: Konec vzpomínání (1938–1945), Praha 1988.

II. Literatura:

a) syntézy a celková zpracování

KAVKA, František – PETRÁŇ, Josef (red.): Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990, díl IV. (1918–1990), Praha 1998.

HAVRÁNEK, Jan: Univerzita Karlova, rozmach a perzekuce 1918–1945, tamtéž, s. 19–59.

MÍŠKOVÁ, Alena: Německá univerzita za druhé světové války, tamtéž, s. 213–231.

SVOBODNÝ, Petr: Lékařská fakulta 1918–1945, tamtéž, s. 93–119.

b) biografie, biografické slovníky a přehledy

ADAMEC, Josef – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila (red.): Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939, I, Praha 1988.

HLAVÁČKOVÁ, Ludmila – SVOBODNÝ, Petr (red.): Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939, II, Praha 1993.

MAŘATKA, Zdeněk – HLAVÁČKOVÁ, Ludmila: Josef Pelnář (1872–1964), Praha 2000.

MLYNÁRIK, Ján: Českí profesori na Slovensku (I.): Českí profesori a ich slovenskí žiaci na Univerzite Komenského v rokoch 1919–1949, Praha 1994.

TOMEŠ, Josef a kolektiv: Český biografický slovník XX. století, I.–III., Praha 1999.

Československo – Biografie (1. A–H), s. 1., s. d.

Československo – Biografie (2. CH–N), s. 1., s. d.

České biografie (3. L–Ž), s. 1., s. d.

c) monografie

KUKLÍK, Jan: Sociální demokraté ve druhé republice, in: AUC-Philosophica et Historica Monographia CXLII–1992, Praha 1992.

MÍŠKOVÁ, Alena: Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945 (Vedeňní univerzity a obměna profesorského sboru), Praha 2002.

RATAJ, Jan: O autoritativní národní stát: Ideologické proměny české politiky v letech 1938–1939, Praha 1997.

SCHRIEWER, Jürgen – CHARLE, Christophe: Sozialer Raum und akademische Kulturen: Studien zur europäischen Hochschul- und Wissenschaftsgeschichte im 19. und 20. Jahrhundert, Frankfurt am Main 1993.

d) sborníky

KOUTSKÁ, Ivana – SVÁTEK, František (ed.): Politické elity v Československu 1918–1948, in: Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV, č. 20, Praha 1994.

e) studie

KÁRNÝ, Miroslav: Vyřazení židů z veřejného života Protektorátu a historie „čestného árijství“, in: Terezínské studie a dokumenty, Praha 1998, s. 11–41.

KUČERA, Karel – TRUC, Miroslav: Poznámky k fašizaci německé university pražské, AUC–Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále jen AUC HUCP) 1, 1960, 1–2, s. 203–223.

MATES, Pavel: K situaci na vysokých školách v období tzv. II. republiky, AUC HUCP 29, 1989, 1, s. 101–112.

PASÁK, Tomáš: Česká společnost po Mnichovu a za druhé světové války, in: Vlastivědný sborník Podbrdská 4, 1970, s. 7–54.

PETRÁŇ, Josef: Univerzita Karlova ve dnech mnichovské krize 1938, AUC HUCP 41, 2002, 1–2, s. 59–100.

TICHÝ, Miloš: Lékařská fakulta v letech 1939–1945, in: 50 let Univerzity Komenského, Bratislava 1969, s. 37–44

VOMÁČKOVÁ, Věra: Německá universita v Praze mezi Mnichovem a 15. březnem 1939, AUC HUCP 4, 1963, 1, s. 3–19.

ZILYNSKÁ, Blanka: Karlova Univerzita v letech 1938–1945 v dokumentech Archivu UK, in: II. setkání archivářů vysokých škol ČR (sborník referátů), Brno 2000, s. 20–37.

Použité zkratky

AS UK	– Akademický senát University Karlovy
AUC	– Acta Universitatis Carolinae
AUK	– Archiv Univerzity Karlovy v Praze
č.	– číslo
ČLČ	– Časopis lékařů českých
ČVUT	– České vysoké učení technické
DLF	– děkanát lékařské fakulty
i. č.	– inventární číslo
k.	– karton
LF	– lékařská fakulta
MŠANO	– Ministerstvo školství a národní osvěty
RGBI	– Reichsgesetzblatt
RUK	– Rektorát University Karlovy
Sb. z. a. n.	– Sbíрка zákonů a nařízení
SÚA	– Státní ústřední archiv v Praze
UK	– Univerzita Karlova
UKo	– Univerzita Komenského
VČSL	– Věstník československých lékařů

MICHAL ŠIMŮNEK

„Jugend vorwärts“ und die medizinische Fakultät der Karls-Universität in Prag 1938–1939

ZUSAMENFASSUNG

Die vorliegende Studie befaßt sich mit den Veränderungen im Bereich Personalpolitik an der medizinischen Fakultät der tschechischen Karls-Universität [KU] in Prag im Zeitraum von November 1938 bis September 1939, die von den Zeitgenossen als „Jugend vorwärts“ bezeichnet wurden. Sie ist nicht nur als Beitrag zur Universitätsgeschichte, sondern auch als Beitrag zur prosopographischen Untersuchung der tschechischen Geschichte der Medizin des 20. Jahrhunderts gedacht.

Die Studie beginnt mit der Klärung historischer Voraussetzungen in der Tschechoslowakei [Česko-Slovensko] nach der „September-Krise“ des Jahres 1938 (Münchner Abkommen), wobei die Stärkung des autoritären innenpolitischen Regimes eine zentrale Rolle spielte. Danach werden drei miteinander verbundene Prozesse kurz skizziert: 1. Der Transfer der tschechischen Professoren aus der Slowakei. 2. Die Entlassung der jüdischen Professoren. 3. Die Emigration aus politischen Gründen nach dem 15. März 1939.

Der erste Teil zeichnet die neue Hochschulgesetzgebung der Jahre 1938 und 1939 nach. Dazu gehört auch die Neufestlegung der Altersgrenze zur Pensionierung der Professoren und ihre praktische Anwendung.

Der zweite Teil beschreibt das Verhalten des Professorenkollegiums sowohl auf Universitätsebene als auch im konkreten Fall in einzelnen Fakultäten. Wie reagierten die Professoren auf die politischen Vorgaben und welche Strategien wählten sie in den Verhandlungen mit den Entscheidungsträgern.

Im dritten Teil wird die Situation an der medizinischen Fakultät der KU geschildert. Dort war die Lage besonders kritisch, weil bis zum Sommer 1939 fast ein Drittel der ordentlichen Professoren, die zugleich auch als Vorstände der Universitätskliniken bzw. -institute dienten, entlassen wurde. Diese rasante Entwicklung warf nicht nur die Frage des Übergangs von der Lehrer- zur Schülergeneration auf, sondern auch die der personellen Kontinuität und Diskontinuität am Vorabend des deutschen Eingriffes in das tschechische Hochschul- und Wissenschaftssystem im November 1939.

Der Beitrag stützt sich auf die Akten des Archives der Karls-Universität [Archiv Univerzity Karlovy; AUK] in Prag. Es wurden die amtlichen Akten des Rektorats [Rektorát Univerzity Karlovy; RUK] und des Akademischen Senates [Akademický senát Univerzity Karlovy; AS UK] der KU ausgewertet. Außerdem wurden die Personalakten der einzelnen Hochschulgelehrten herangezogen, die von den Maßnahmen betroffen waren.

ODEBÍRÁNÍ DOKTORSKÉHO TITULU NA FILIPOVĚ UNIVERZITĚ V MARBURKU V LETECH 1933–1945¹

MARGRET LEMBERG

1. Normativní báze

„Potřeba odebrat doktorské tituly v důsledku následné nedůstojnosti byla veřejně diskutována již dlouho před rokem 1933.“² K tomuto stanovisku došla Západoněmecká konference rektorů v dobrozdání na závěr své konference v Göttingen dne 19. května 1949. Na programu tohoto setkání byl jako zvláštní bod otázka, jak v budoucnosti řešit odnímání akademického titulu vysokou školou a zároveň posouzení, jak se zacházelo s tímto problémem v letech 1933–1945. „Potřeba“ odebrat doktorský titul nastala, jak rektori právem konstatovali, v jistých případech již před rokem 1933, přesto však byly v promočních řádech většiny univerzit (Erlangen, Jena, Kolín nad Rýnem, Lipsko, Mnichov, Bonn atd.) uvedeny jako příčiny odebrání doktorského titulu jen vědecký „podvod“ fakulty nebo „zamlčení závažných předchozích trestů“.³

Od 14. července 1933 se však po vydání Zákona o odvolání občanství a odnětí německé státní příslušnosti právní situace změnila zásadním způsobem.⁴ Všechna zostření norem, která se týkala odnímání doktorských titulů, se od teď až do roku 1943 opírala o paragraf 2 tohoto říšského zákona („Říšští státní příslušníci, kteří se zdržují v zahraničí, mohou býti prohlášeni za zbavena německého státního občanství, pokud svým chováním, které narušuje povinnost věrnosti Říši a lidu, poškodili německou prestiž.“). Univerzity ovšem patrně neviděly žádný důvod, aby urychleně měnily

¹ Podle originálu: Margret Lemberg, „...eines deutschen akademischen Grades unwürdig...“ Die Entziehung des Dokortitels an der Philipps-Universität Marburg 1933–1945, Marburg 2002.

² Hessisches Staatsarchiv Marburg (dále jen StA Marburg), fond 307 d acc. 1966/10, Nr. 58, Entziehung des Dr.-Titels; 305 a acc. 1975/79, Nr. 534. Zde zpráva prof. Ludwiga Raisera o právnickém dobrozdání k problematice odnímání doktorských titulů z 19. května 1949. Citace z předložené zprávy, tamtéž s. 8. Rektorská konference v Braunschweigu v červenci 1948 jednohlasně rozhodla, „aby odnětí doktorské hodnosti nesmělo být zakládáno na politickém smýšlení jejího nositele.“ O odnětí titulů z rasových důvodů tu nebyla řeč. Na konferenci 12. 11. 1948 ve Wiesbadenu se v diskusi otázal prof. Eger z Giessenu, „zda je ještě v platnosti zákon o vedení akademických hodností ze 7. 6. 1939“. Profesor Raiser byl poté pověřen, aby příští konferenci předložil krátkou zprávu o výsledcích rektorskou konferencí objednaného právníckého dobrozdání v této věci.

³ StA Marburg, fond 307 d acc. 1966/10, Nr. 52, Promotions- und Habilitationsbestimmungen. Srovnej fond 307 d, Nr. 385.

⁴ Gesetz über den Widerruf von Einbürgerungen und die Aberkennung der deutschen Staatsangehörigkeit, Reichsgesetzblatt Jahrgang 1933, Teil 1, s. 480. K tomu srovnej: Birgit Vezina, Die „Gleichschaltung“ der Universität Heidelberg im Zuge der nationalsozialistischen Machtergreifung, Heidelberg 1982 a Peter Chroust, Gießener Universität und Faschismus. Studenten und Hochschullehrer 1918–1945, Gießen 1993.

své promoční řády, a to přesto, že takové změny žádalo též hesenské státní ministerstvo v Darmstadtu výnosem z 18. října 1933 pro univerzitu v Giessenu.⁵ Pruský ministr vědy, výchovy a národního vzdělávání proto stanovil výnosy z 13. ledna a 17. července 1934 (UI Nr. 1576) přesnou formulaci, která měla být převzata do promočních řádů:

„Fakulta může odvolat platnost promoce, zakládala-li se tato na podvodu. Může tedy odebrat doktorský titul:

byl-li jeho držitel soudně odsouzen pro nečestné trestné jednání,

byl-li jeho držitel prohlášen za zbavena německé státní příslušnosti na základě zákona ze 14. července 1933 o odvolávání občanství a odnímání německé státní příslušnosti (...)

Prosím fakultu, aby z tohoto důvodu odpovídajícím způsobem začlenila navržené znění do svých norem.“⁶

Čtyři fakulty Filipovy univerzity v Marburku nyní již musely reagovat. Ačkoliv právnická fakulta doporučovala výnos podobného znění, rozhodla se například filozofická fakulta na svém zasedání 1. srpna 1934 pro následující umírněné znění:

„Filozofická fakulta se usnesla upravit § 52 a) svého statutu ve smyslu, odpovídajícím ministerskému výnosu ze 17. července 1934 (UI Nr. 1576), a to následujícím způsobem:

Doktorát nebo čestný doktorát může být opět odňat,

jestliže se ukáže, že jeho držitel při získání doktorátu podvedl fakultu (...),

jestliže se jeho držitel ukáže být v důsledku svého jednání nehoden nosit německý akademický titul.“

Vzhledem k tomu, že německé vysoké školy se o odnímání doktorátů navzájem informovaly teprve od léta 1936 a v případě Filipovy univerzity probíhala zasedání fakult o příslušných případech v téže době, zdá se, že ku vzteku pruského ministra, který od roku 1934 působil jako říšský ministr vědy, vychování a lidového vzdělávání, zůstaly pruské univerzity, především ale univerzity ostatních říšských zemí v této věci až do roku 1936 nečinné.⁷ Ministr se proto cítil nucen 6. února 1936 znovu poukázat na „své direktivy o odebrání doktorských titulů ze 17. července 1934“. Káravě mínil: „Z předložených zpráv musím usoudit, že na jednotlivých mimopruských vysokých školách dosud nebyly promoční řády změněny způsobem odpovídajícím tomuto

⁵ Univerzitní archiv Giessen, PrA Nr. 2027, Bl. 118. Srovnej k témuž: Michael Breitbach, Das Amt des Universitätsrichters an der Universität Gießen im 19. und 20. Jahrhundert. Zugleich ein Beitrag zu den Doktor-entziehungsverfahren zwischen 1933 und 1945, in: Archiv für hessische Geschichte und Altertumskunde 59, 2001, s. 267–332.

⁶ StA Marburg, fond 307 d acc. 1966/10, Nr. 53, Promotionsbestimmungen, Erlasse.

⁷ StA Marburg, fond 305 a 1979/79, Nr. 536, 537 a 539. V těchto objemných aktech jsou ve formě sešitů soustředěny snad všechny zprávy z ostatních říšských univerzit. Odnímání doktorátů na Filipově univerzitě a jejich zdůvodnění jsou tu zastoupena jen sporadicky. Je nápadné, že jména emigrovavších židů (např. Max F. Michel, Franz Cohn, Max Rosenthal atd.) jsou uvedena v obsahu – list 260. Jestliže nalistujeme list 260, stojí tu místo jmen pouze „vyčleněno a založeno jako zvláštní akta Eb(binghaus) 19. 4. 40.“ Tato „zvláštní akta“ již nelze nalézt. Další odpovídající listy chybějí bez dalšího zdůvodnění.

nařízení.⁸ *Žádám, aby se tak ihned stalo. Přitom upozorňuji na to, že za nehodna německého doktorského titulu je pokládán každý, kdo podle paragrafu 2 říšského zákona o odvolání občanství a odnětí německé státní příslušnosti ze 14. července 1933 (Reichsgesetzblatt I., s. 480) je prohlášen za zbavena německé státní příslušnosti nikoliv však již ten, jehož občanství bylo odvoláno pouze z rasových důvodů (§ 1 aab). Také skutečnost židovského původu sama o sobě neopravňuje k odnětí doktorského titulu.“⁹ Poslední věta si zaslouží mimořádné pozornosti, protože v roce 1936 – to byl rok berlínské olympiády – říšská vláda neaplikovala židovské zákony, které by hrubě poškozovaly pověst nacistického režimu v zahraničí. Oproti tomu od roku 1938 byl již „židovský původ“ dostatečným důvodem pro odnětí čestného akademického titulu. Říšský zákon o akademických hodnostech ze 7. června 1939 (Reichsgesetzblatt I., s. 985), návazné prováděcí nařízení z 21. července 1939 (Reichsgesetzblatt I., s. 1326) a dodatky z 29. března 1943 (Reichsgesetzblatt I., s. 168) upřesňovaly výše psané normy a zaváděly je též pro Protektorát Čechy a Morava.¹⁰ K tomu přistupovala ještě pro pruské univerzity, tj. též Filipovu univerzitu v Marburku, řada oběžníků a prováděcích směrnic v úředním listě ministerstva vědy, výchovy a lidového vzdělávání.*

Základem pro odnětí titulu po emigraci byly seznamy německých státních příslušníků, zbavených občanství, které byly zveřejňovány v *Říšském oznamovateli* (Reichsanzeiger). Podle nich měli být přešetřováni bývalí doktorandi.¹¹ U akt dodnes občas leží ministrem zasláné seznamy i s průvodním dopisem. Dochovaný seznam „*Věc: odnětí doktorského titulu osobám, jimž bylo odebráno občanství podle veřejné vyhlášky v říšskoněmeckém oznamovateli Nr. 171*“ pochází z 22. července 1936. Z jednoho z průvodních dopisů lze zjistit, jak byly seznamy sestavovány: „*Říšský vůdce SS a šéf Německé policie v říšském ministerstvu vnitra mi tak jak dosud sdělí jména občanství zbavených držitelů akademických titulů, o čemž poté zpravím vysoké školy.*“¹²

Na základě výše vylíčeného právního vývoje a výnosů lze jmenovat následující důvody odnímání akademických titulů v letech 1933–1945:

- Odnětí na základě falešných vědeckých údajů (falšování, vymámení, podvod atd.).
- Odebrání titulu na základě trestního procesu.
- Pozbytí doktorského titulu na základě zákona o zbavení občanství ze 14. 7. 1933.
- Odnětí doktorského titulu v důsledku zbavení občanství a z rasových důvodů.

⁸ Srovnej k tomu Werner Moritz, Die Aberkennung des Dokortitels an der Universität Heidelberg während der NS-Zeit, in: Armin Kohnle – Frank Engehausen (Hrsg.), Zwischen Wissenschaft und Politik, Studien zur deutschen Universitätsgeschichte, Festschrift für Eike Wolgast zum 65. Geburtstag, Stuttgart 2001, s. 540–562; dále Klaus Borschard (Hrsg.), Opfer nationalsozialistischen Unrechts an der Universität Bonn. Gedenkstunde anlässlich der 60. Wiederkehr der Reichspogromnacht (= Alma Mater 88), Bonn 1999.

⁹ StA Marburg, fond 307 d acc. 1966/10, Nr. 52, Promotions- und Habilitationsbestimmungen.

¹⁰ Na základě Druhého prováděcího nařízení z 29. 3. 1943 k zákonu o akademických hodnostech (Gesetz über die Führung akademischer Grade) nebylo již oznámení do berlínské redakce německého Říšského a pruského státního oznamovatele (Reichs- und Preußischer Staatsanzeiger) a všem vysokým školám v říši napříště nutné. Postačovalo škrtnutí v promočních aktech.

¹¹ Michael Hepp, Die Ausbürgerung deutscher Staatsangehöriger 1933–1945 nach den im Reichsanzeiger veröffentlichten Listen, 3 Bd., München 1985 a 1988; Tobias Linke, Verwaltungsrechtliche Aspekte der Entziehung akademischer Grade, Tübingen 1999; Jens Blecher – Gerald Wiemers, „...durch sein Verhalten des Tragens einer deutschen akademischen Würde unwürdig...“ Akademische Graduierungen und deren nachträglicher Entzug an der Universität Leipzig zwischen 1900 und 1935, in: Figuren und Strukturen. Historische Essays für Hartmut Zwahr zum 65. Geburtstag, München 2002, s. 679–698.

¹² StA Marburg, fond 307 d acc. 1966/10, Nr. 58, Entziehung des Dr.-Titels.

2. Odebrání titulu na základě falešných vědeckých údajů

Konkrétní příklad může jasně ukázat, jak se po roce 1933 na marburské univerzitě měnilo posuzování plagiátu a důvody pro jeho odsouzení: Student filozofické fakulty Otto Haubensak, ročník 1892, promoval 7. května 1926 na doktora politických věd s disertací *Die geschichtliche Entwicklung und der wirtschaftliche Aufbau der Geigenindustrie*. Již brzy na to se vynořilo obvinění, že jde o plagiát, a 17. prosince 1930 byla promoce zpětně zrušena, poté co Haubensak o pět dní dříve svoji disertaci vzal zpět. Po dvou letech usiloval o rehabilitaci, aby mohl předložit novou práci. Disertace, kterou dokončil roku 1936, však byla označena za „nedostatečnou“. Profesor Gerhard Albrecht, který vedl toto doktorské řízení, se poté přimlouval za přijetí disertace z roku 1926, a to s odůvodněním, že Haubensak je momentálně důstojníkem letectva a nemá čas na přepracování své práce. Příslušné ministerstvo v Berlíně 9. července 1937 striktně odmítlo udělení výjimky s poznámkou: „Znovuudělení cestou milosti... nepřipadá v úvahu ani ve výjimečném případě.“¹³ Rektor Filipovy univerzity se k případu vrátil ještě jednou 10. února 1938, poté co právnická fakulta nabyla přesvědčení, že obvinění z plagiátu nejsou udržitelná. Závěrečná věta rektorova dopisu do Berlína zněla: „Všechny by nás potěšilo, kdyby pan ministr našel nějakou možnost, jak panu Haubensakovi umožnit znovuzískání doktorského titulu.“¹⁴ Říšský ministr pro vědu následně univerzitu požádal, aby podala příslušně zdůvodněný návrh. Níže otištěný výtah ze zprávy filozofické fakulty rektorovi, resp. dále ministerstvu, ze 17. března 1938 je podivuhodný konglomerát soucitu, obviňování příslušných profesorů a tónů ze slovníku nacistické epochy:

„Svého času při přípuštění Haubensaka k promočnímu řízení nedali zřejmě oponenti průchod nabízející se opatrnosti, takže i oni mají část viny na převzetí neuvedených částí z jiných spisů, ačkoliv Haubensak byl v důsledku válečných zranění a nemoci tak postižen, že právě s ohledem na něj nutně mělo nastoupit zvláštní vedení jeho práce.

Haubensak sám není svojí celou osobností schopen tuto ránu překonat a vybudovat si novou existenci. Svými válečnými výkony a svým chováním v době boje (za vítězství nacismu – J. P.) prokázal však skvěle svoji bojovou připravenost a mohl by být i nyní užitečně působit na přiměřeném místě (jako důstojník letectva – M. L.).“¹⁵

O čtyři týdny později, 13. dubna 1938, sdělil říšský ministr pro vědu, že usnesení o odnětí doktorského titulu má být zrušeno. Dva exempláře tištěné disertace z roku 1926 proto po právu stojí v univerzitní knihovně v Marburku.

3. Odebrání titulu na základě trestního stíhání

Příklady pro druhý bod jsou nesrovnatelně obtížnější podchytitelné, protože odsouzení pachatelé trestných činů mohli mít od roku 1933 pro své počínání politické pohnutky, ale mohli to být i obyčejní kriminálníci nebo lidé kriminalizovaní. Zde je proto třeba

uvést dva případy, při jejichž posuzování se ukázalo, že příslušná fakulta při nich byla pozoruhodně zdrženlivá. Herec S., ročník 1902, byl 10. června 1936 odsouzen ke čtyřem měsícům vězení „pro provinění smilstva mezi muži“. Prokuratura v Hofu požádala 25. června 1936 filozofickou fakultu Filipovy univerzity, aby panu S. odebrala titul. Po poradě se všemi čtyřmi děkany se rektor spolu s prorektorem rozhodli proti odebrání titulu: zápis do promočního alba chybí. V roce 1951 byli rektor a filozofická fakulta žádáni v souvislosti s tímtež mužem o totéž. Opět se profesori vyslovili proti odebrání titulu, protože v kauze nešlo o vědecky nečestné jednání. A vydat „vyjádření ve věci morálky“ si zúčastnění profesori nepřáli.¹⁶

Polehčující okolnosti mohli očekávat nebo přinejmenším se pokusili docílit písemným podáním i ti, kdo byli navzdory prokázanému pochybení – většinou šlo o „smilstvo mezi muži“ nebo finanční nesprávnosti – odsouzení k jen několikaměsíčním trestům. V jednom z případů uvedl navíc jeden z obžalovaných, že je od února 1933 členem SS, od 1. května 1933 v NSDAP a po odsouzení náleží „od 3. května 1943 jako poddůstojník k trestnému oddílu zbraní SS“. Za těchto okolností se zajisté mohlo stát, že již probíhající řízení k odnětí doktorského titulu bylo zpětně zrušeno.¹⁷

V jiném případě, za probíhajícího rozvodového řízení, navrhl 14. dubna 1942 generální prokurátor při zemském soudu v Berlíně, aby univerzita v Marburku odebrala doktorský titul muži, který během rozvodového řízení urazil advokáty své ženy. Opět došlo pro tyto případy příslušně grémium rektora a čtyř děkanů k závěru, že „obžaloba... neskýtá žádný důvod k jakýmkoliv následným aktivitám“.¹⁸ Také je třeba „vyčkat rozsudku“.¹⁹

Při jednom odebrání občanských práv na dobu čtyř roků pro přípravu velezrady a po odsouzení do káznice neměla Filipova univerzita oproti tomu (podle § 33 říšského trestního zákoníku) žádnou možnost odmítnout návrh na odebrání doktorské hodnosti, a to i když se jednalo o rozsudek politický: spisovatel Karl Werner Fritz Schröder,²⁰ ročník 1884, promoval 21. října 1912 na základě práce o knize *Insel Felsenburg* J. G. Schnabela. Schröderova politická biografie, rekonstruovaná na základě procesních akt, ukazuje typickou cestu levicového intelektuála výmarské republiky. Schröder se zároveň s nástupem do místa v „ústředním vzdělávacím výboru“ stal členem SPD. Bezprostředně po konci 1. světové války patřil po několik měsíců Svazu Spartakovců a poté KPD. Roku 1926 se vrátil do řad SPD a působil zde až do zákazu strany v „sociálně vědním společenství“ jako řečník a jako lektor nakladatelského družstva *Der Bücherkreis*, které podporovalo šíření dělnické literatury. Po zákazu SPD se po kratší čas angažoval v zakázané levicové společnosti *Rote Kämpfer* a v letech 1934 a 1936 se zúčastnil říšských konferencí. Od roku 1934 se z ilegální činnosti ze zdravotních důvodů stáhl. Spolu se sedmi dalšími socialisty byl 29. října 1937 odsouzen ke čtyřem letům káznice a na dobu výkonu trestu i ke ztrátě občanských práv.²¹ Po řadu let byl pak vězněn v koncentrač-

¹⁶ Tamtéž, odpověď z 19. března 1951 na dotaz rektora z 13. března 1951.

¹⁷ StA Marburg, fond 305 a acc. 1975/79, Nr. 549.

¹⁸ Protokoly ze zasedání grémia, příslušného pro odebrání doktorských titulů nejsou bohužel v marburském archivu k nalezení. Představu o práci tohoto grémia zprostředkovává však spis: Fond 307 c acc. 1969/33, Nr. 542, odňaté promoce 1935–1951.

¹⁹ StA Marburg, fond 307 d acc. 1966/10, Nr. 58, Beschluß vom 5. Mai 1942.

²⁰ Deutsche Biographische Enzyklopädie, Bd. 9, München 1998, s. 148.

²¹ StA Marburg, fond 305 a acc. 1975/79, Nr. 537, opis procesních akt a poštovní doručka.

¹³ StA Marburg, fond 305 a acc. 1975/79, Nr. 534, Doktor-Diplome pp., Entziehung des Doktor-Grades, dopis z 9. 7. 1937.

¹⁴ StA Marburg, fond 305 a acc. 1975/79, Nr. 537.

¹⁵ Tamtéž, dobrozdání filozofické fakulty ze 17. 3. 1938 za děkana Taegera.

ním táboře Börgermoor. Zápis do promočního alba filozofické fakulty vychází svým zněním z rozsudku: „Dne 6. 1. 1938 byl odňat doktorský titul. Důvod: příprava velezrady.“²² Na oficiálním *Seznamu škodlivého a nekýženého písemnictví* z roku 1936 není uvedena jeho kniha *Klasse im Kampf* z roku 1932, nýbrž za zakázané tu byly označeny „všechny jeho spisy“.²³ Po válce Karl Schröder pracoval na čelném místě v lidovém vzdělávání v berlínské čtvrti Neukölln. Zemřel v Berlíně roku 1950.²⁴

Obdobně musela univerzita jednat i v dalším „politickém“ případě: odsouzení, k němuž došlo pouze na základě rasového zákonodárství, zasáhlo „neárijského“ advokáta Maxe Bauma, narozeného 12. května 1884, který byl promován 17. dubna 1909. Baum po necelý rok (od září 1935 do července 1936) udržoval milostný vztah s jednou „árijskou“ ženou. Tím se dopustil „zločinu proti §§ 2 a 5 odstavce II. zákona o ochraně německé krve a cti“ a byl mu 3. listopadu 1939 odebrán doktorský titul.²⁵ S ulehčením je možno číst poznámku úřadu pro hlášení obyvatelstva, že Baumovi o tom nebylo možno doručit oznámení z univerzity: „6. 5. 1939 se odhlásil při odjezdu do Ameriky“.²⁶

Kromě výše řečených případů existovala řada jinak zdůvodněných trestních řízení, při nichž obžalovaní oponovali, mj. další kauzy s proviněním „nepřirozenými nemravnostmi“. Po zavraždění Ernsta Röhma v červenci 1934 šlo o zvláště pronásledovaný čin, za který byl odebrán doktorský titul (16. 1. 1937, 10. 9. 1937, 2. 12. 1937, 29. 1. 1938, 27. 4. 1939, 24. 9. 1941, 18. 8. 1942).²⁷ Při dalším odnímání titulů na právnické fakultě nelze určit jen podle *Seznamu odebraných doktorských titulů*, který je jako příloha připojen k promočnímu albu, na základě jakého prohřešku byl titul postiženým odňat. Je tu zaznamenáno jen datum odnětí.²⁸ Dochovaná osobní akta v Hesenském státním archivu odrážejí oproti tomu přesnější obraz té které kauzy: od homosexuality a deviových provinění přes hrozné pomluvy, od provinění proti akciovému právu až po osvobození vězňů.²⁹ Přitom provinění vůči akciovému právu a delikt osvobození vězně představují hraniční případy – mladý advokát Martin Schwela měl pravděpodobně pro svůj čin politické pohnutky. V procesu přirozeně nechal takový argument nezminěn a bránil se tím, že měl s vězněm soucit. Bývalý starosta města Gera (v letech 1918–1925) Kurt Herrfurth byl sociální demokrat a v protokolu trestního procesu bylo výslovně konstatováno, že „v lednu 1934 byl durynským ministerstvem vnitř vyhlášen

²² Filozofická fakulta Marburg, dnes děkanát oboru společenských věd a filozofie (Fachbereich Gesellschaftswissenschaften und Philosophie). Paní Barbara Ciok na děkanátu mi laskavě umožnila náhled do promočních alb.

²³ Sovněj k tomu: Margret Lemberg, *Verboten und nicht verbrannt*, 1. Bd.: Die Universitätsbibliothek Marburg und ihre Bücher 1933–1946, 2. Bd.: Katalog der von 1933 bis 1945 in der Universitätsbibliothek sekretierten Bücher (= Schriften der Universitätsbibliothek Marburg 110), Marburg 2001, Bd 2, s. 228.

²⁴ Landesarchiv Berlin, Sig. C Rep. 118–01, Nr. A 9160, Antrag von Karl Schröder zur Anerkennung seiner Person als „Opfer des Faschismus“, C Rep. 120, Nr. 491, Geschäftstätigkeit der Volkshochschulen.

²⁵ StA Marburg, fond 305 a acc. 1975/79, Nr. 542.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ StA Marburg, fond 305 a acc. 1975/79, Nr. 534, 535, 537 atd.

²⁸ Juristische Promotionen Marburg. Paní Erika Werhahn z děkanátu právnické fakulty mi laskavě umožnila náhled do promočního alba.

²⁹ StA Marburg, Fond 305 a acc. 1975/79, Nr. 541. Mladý advokát Martin Schwela (promoval 30. října 1929, práce na téma Die dinglichen Verfügungen zu Rechten Dritter) byl odsouzen pro napomáhání k „úteku vězně“. Byl mu následně 10. května 1938 odebrán doktorský titul a zakázán výkon povolání. Schwela pomohl svému mandantovi k úteku z vězení do zahraničí, navštívil ho tam a předal mu peníze, které od něj před tím obdržel. Na svoji obranu uvedl Schwela během procesu, že pohnutkou k činu mu byl „soucit“, argument, který marburský profesor Schwinge ve svém dobrozdání označil za hodný opovržení.

§ 4 zákona o obnově profesionálního úřednictva aplikovatelný na Herrfurtha pro jeho národní nespolehlivost.“³⁰ V jiném případě se nadto ukazuje nedobré spojení advokátských povinností a správy arizovaných nemovitostí. Zrušení doktorského titulu v rámci lékařské fakulty vycházejí např. z odsouzení pro „řemeslný potrat a zabití z nedbalosti“ nebo obvinění ze „smilstva mezi muži“, přičemž ve jmenovaných případech nápadně vystupuje mocenská pozice armádního lékaře vůči jemu svěřeným vojákům.

Neobvyklým případem, který naopak nepasuje do žádné kolonky, byl občan USA, profesor Gustav Beckh, který svůj doktorský diplom 17. května 1937 univerzitě vrátil. Beckh získal doktorát 31. května 1911 v Marburku. Téma jeho disertace znělo *Walter Savage Landor und die englische Literatur 1798–1836*. Titul mu byl – po náročném jednání filozofické fakulty a ve výboru, sestávajícím z rektora a čtyř děkanů – odňat „v důsledku nepočestnosti“. Příslušný zápis v promočním albu zní: „Doktorská hodnost odňata 30. 6. 1937 pro urážku říšské vlády a na vlastní přání.“³¹ Dopis, v němž je vyjádřeno toto přání, stojí za doslovné otištění:

„New York University
Division of General Education
New York, 17. květen 1937

Pane děkane:

přikládám důkaz, že jsem kdysi coby šťastný student v Marburku složil doktorát filozofie. Poslouchal jsem Natorpovy přednášky a Kohn byl můj Bůh a Elster, Vietor a Vogt mne zkoušeli. Byly to šťastné dny. Během světové války jsem za čest Německa nebojoval v zákopech, nýbrž v nepřátelské zemi, v Anglii a každý týden před stovkami posluchačů tvrdil, že Německo nenese SAMO vinu za světovou válku. Byl jsem za to také strčen do lochu, nakrátko. Nyní jsem profesorem pedagogiky na zdejší univerzitě.

Nyní ale univerzity pod geniálním vedením zločinců do té míry vystavily německou vědu posměchu nejhoupějších demokracií, že už prostě nemohu snést hanbu německého doktorského titulu. Odeberte mi ho, prosím, roztrhejte papír a řekněte ode mne pánům kolegům, že při příští světové tragédii už Německo nebude mít nikde ani jednoho jediného přítele. Ubohý, ubohý národ! Nejsem ani socialista ani komunista, nýbrž pouze nadšený žák Goethův a Lessingův. Takže....

S nejlubší lítostí

Váš Gustav F. Beckh“³²

³⁰ StA Marburg, fond 305 a acc. 1975/79, Nr. 534. Právník Kurt Herrfurth promoval roku 1905 v Marburku a po letech, strávených na postu starosty v Geře zastával v Berlíně různé advokátské práce, mj. správu dvou židovských akciových společností. Působí to tak, jako by se Herrfurth pokusil převést peníze a cenné papíry židům, kteří původně emigrovali do Rakouska. Když tento majetek přešel roku 1941 na Říši, Herrfurth „rušil“ svými smluvně určenými vysokými příjmy a vzbudil tak snahy dokázat mu zpronevěru v oblasti akciového práva. Srovnej též: Stadtarchiv Gera, III B 01/3311, Wahl eines 1. besoldeten Stadtrates am 19. Juli 1918, 1918–1925.

³¹ Srovnej promoční album filozofické fakulty Marburg.

³² StA Marburg, fond 307 d acc. 1966/10, Nr. 58, dopis ze 17. 6. 1937.

4. Ztráta doktorského titulu na základě zákona o ztrátě občanství ze 14. 7. 1933

Nejvíce titulů bylo v Marburku, stejně jako na ostatních univerzitách německé říše, odebráno s odvoláním na důsledky 3. bodu zákona o ztrátě německého státního občanství. V Hesenském státním archivu v Marburku existuje „kontrolní seznam o odnímání akademických vyznamenání“.³³ Seznam uvádí 45 jmen, z nichž bylo u čtyř osob řízení zrušeno nebo bylo za jistých podmínek vyhověno stížnosti. Vzhledem k tomu, že na tomto seznamu nestojí třináct dalších mužů a žen, jimž byl doktorský titul doložitelně odebrán (mezi nimi výše jmenovaný spisovatel Karl Schröder a pedagog Gustav Beckh), bylo z různých důvodů rozhodnutím o odnětí titulu – alespoň pokud je možno zjistit – postiženo nejméně 54 osob, které promovaly na Filipově univerzitě. K tomu je třeba připočítat dva doktorandy, jimž nebyly z rasistických důvodů vydány diplomy. I když necháme stranou doktory, kteří ztratili doktorát na základě trestního rozsudku,³⁴ muselo se tedy v Marburku tomuto aktu podrobit neoprávněně nejméně 46, resp. 56 mužů a žen.

Nejznámější z osob, které v Marburku ztratily doktorský titul v důsledku odnětí německého státního občanství a neobjevily se na oficiálním „kontrolním seznamu“, je politik Rudolf Breitscheid. Ten získal titul doktora filozofie 6. června 1899. Tématem jeho disertace byla pozemková politika v australských koloniích. Breitscheid, který se od mládí angažoval v SPD, byl od roku 1920 poslancem říšského sněmu.

Jak již bylo zmíněno, posílal říšský a pruský ministr pro vědu atd. v pravidelných odstupech všem rektorům pod hlavičkou „Věc: Odnětí doktorského titulu osobám zbavených občanství“ jmenné seznamy, které uváděly jména graduovaných mezi těmito lidmi. 11. února 1938 byl Breitscheid jmenován pod položkou a) z 25. srpna 1933 Nr. 198: „Dr. Breitscheid, Rudolf, nar. 2. 11. 1874“. Podle výnosu ministra musela nyní dotyčná vysoká škola „v důsledku odnětí akademického titulu zařadit vše potřebné“. Děkan filozofické fakulty proto 1. března 1938 podal návrh na „provedení řízení k odnětí doktorátu“. Již 10. března 1938 byl Breitscheidovi titul oficiálně odebrán a provedení bylo nahlášeno říšskému ministrovi do Berlína, dále policejní správě jeho domovského města a ostatním vysokým školám. Bylo též publikováno v Německém říšském úředním listě. Vedle toho měly být opisy tohoto usnesení 24. dubna na čtyři týdny vyvěšeny na černé tabuli rektorátu a všech čtyř děkanátů.

Exemplář, který je přiložen k aktům, obsahuje nutně poznámky. Vpravo nahoře stojí: „K úřední publikaci. Rektor (vlastní rukou) Zimmerl“. A dole uprostřed nalezneme ověřovací poznámku univerzitního inspektora z 21. dubna 1938. Ovšem nahoře v levé části listu je svědectví speciálního druhu. Je tam rukou připsáno: „Vyhláška přesně v tomto stavu snáta mnou z fakultního černého prkna 27. 4. 38 Frick.“ Znamená to, že děkan teologické fakulty prof. Heinrich Frick musel mít tolik kuráže, aby

³³ StA Marburg, fond 305 a acc. 1975/79, Nr. 534.

³⁴ Komise ustanovená prezidentem Filipovy univerzity v Marburku, profesorem Horstem F. Kernem, sestávající z profesora trestního práva Dietera Rössnera a politologa, prof. Theo Schillera – se u šesti postižených vyjádřila ve prospěch rehabilitace, protože podle současného práva by nebyli odsouzeni.

odstranil vyhlášku, kterou prof. Uckeley podepsal za jeho nepřítomnosti.³⁵ Akta bohužel mlčí o důsledcích tohoto odvážného činu.

USNESENÍ

Výbor, sestávající z rektora a čtyř děkanů Filipovy univerzity v Marburku odnímá tímto

Rudolfu Breitscheidovi

rozenému 2. 11. 1874 v Kolíně nad Rýnem, doktorský titul, udělený mu zdejší filozofickou fakultou 6. 6. 1899. Breitscheid byl na základě § 2 zákona o odvolání občanství a odnětí německé státní příslušnosti ze 14. 7. 1933 – RGBL I., s. 480 – prohlášen za zbavena německé státní příslušnosti, protože svým jednáním, které směřovalo proti povinnosti věrnosti Říši a lidu, poškodil německou prestiž.

Marburg 10. března 1938³⁶

(Následují podpisy rektora a čtyř děkanů, příp. jejich zástupců.)

Breitscheid byl jedním z nejvlivnějších vůdců sociální demokracie a poslancem říšského sněmu. Jako odborník na otázky mezinárodních vztahů podporoval Stresemannovu západní politiku a od roku 1933 organizoval ve francouzské emigraci v Paříži zahraniční SPD. Po vstupu německé armády do Francie v létě 1940 prchl do Marseille. Tam byl roku 1941 zatčen vichistickou vládou a vydán do Německa. Přešel do koncentračního tábora Sachsenhausen a v září 1943 do Buchenwaldu, kde zahynul při bombardování 24. 8. 1944.³⁷

5. Ztráta doktorského titulu v důsledku odnětí občanství z rasových důvodů

Ti emigranti, kteří navíc spadali pod rasové zákony, byli potrestáni dvojnásobně. Doktorský titul jim byl odebrán především proto, že emigrovali, aby předešli zatčení nebo aby si zachránili život. Od roku 1938 ztratili titul zároveň proto, že byli židé a tituly udělené židovským občanům musely být odebrány. Soupis doktorů Filipovy univerzity, kteří své tituly ztratili z rasových důvodů, ukazuje zřetelně, jak příslušné grémium vyřizovalo více „případů“ v jediném sezení. Je též nápadné, že tento způsob odnímání titulů byl často aplikován od roku 1939/40. Dne 22. dubna 1940 rozhodlo grémium o pěti zrušení doktorátu najednou, 12. července 1940 dokonce o osmi případech, a to vždy v jediném zasedání.

³⁵ Heinrich Frick (1893–1952) byl většinou všech hlasů zvolen 3. 9. 1945 prvním poválečným rektorem. Ze zdravotních důvodů však již 12. 9. 1945 z úřadu odstoupil. Vzhledem k tomu, že prof. Albrech, zvolený prorektorem, se do Marburku ještě nevrátil, jmenovala okupační správa prof. Julia Ebbinghause do funkce „acting rector“. Frick se stal v období 15. 10. 1947–14. 10. 1948 druhým zvoleným poválečným rektorem Filipovy univerzity.

³⁶ StA Marburg fond, 307 d acc. 1966/10, Nr. 58, 305 a acc. 1975/79, Nr. 537.

³⁷ Srovnej Gerhard Zwoch (Hrsg.), Rudolf Breitscheid. Reichstagsreden, mit einem Vorwort von Annemarie Renger, Bonn 1974.

Příjmení, jméno	Název disertace, datum	Datum zrušení
1. Caspari, Hermann	Der Wohnsitz im heutigen Recht, 1908	12. 7. 1940
2. Cohen, Alfred	Das Güterrechtsregister, 1919	23. 2. 1941
3. Cohn, Franz [Felix]	Novalis und die gotische Kultur, 1923	12. 1. 1940
4. Eichelberg, Simon	Über den Einfluß der Drüsengifte Atropin und Pilokarpin, 1903	12. 7. 1940
5. Eisner, Alix	Umwandlung von Gesellschaftsformen, 1916	12. 10. 1938
6. Ettlinger, Friedrich Emil	Die Unterlassungsklage, ihre Geschichte, Begründung und wirtschaftliche Bedeutung, 1914	3. 2. 1939
7. Feibes, L. E[rich].	Über Osteomyelitis und Unfall, 1921	18. 7. 1940
8. Friede, Hans	Zur Statistik des primären Lungenkrebses, 1926	22. 8. 1939
9. Goldschmidt, Karl Alfred	Die allgemeine Unterlassungsklage gegen unerlaubte und besonders gegen „strafbare“ Handlungen, 1915	27. 10. 1938
10. Goldschmidt, Ludwig	Die Grundsätze der neuen Reichsverfassung, 1921	12. 7. 1940
11. Goldschmidt, David	Die geschichtliche Entwicklung der Sonderrechte der Mediatisierten in Preußen, 1909	20. 6. 1941
12. Herrmann, Herbert	Der menschliche Körper als Beweismittel im Strafprozesse, 1913	6. 11. 1940
13. Huber ³⁸ geb. Krahmer Annita	Über den Fall von cavernösen Angiom, 1939	12. 1. 1939
14. Kirschbaum, Alfred	Das richterliche Veräußerungsverbot nach Gemeinem Recht und Bürgerlichem Recht, 1902	8. 2. 1939
15. Klau, Oskar Siegfried	Über ausserordentliche Testamentformen, 1911	12. 7. 1940
16. Kowalski, Max	Die Naturalobligation, 1906	22. 4. 1940
17. Kugelmann, Hermann	Die Vertragsstrafe nach dem BGB, insbesondere Verfall und Geltendmachung, 1921	8. 2. 1939
18. Lebegott, Erna Esther	Musset und Marivaux, 1921	22. 8. 1939
19. Michel, Max Friedrich	Die Einverleibung Frankfurts in den preußischen Staat, als Fall einer Staatssukzession, 1910	22. 4. 1940
20. Moses, Heinz Moritz	Pädagogische Tendenzen im England des 19. Jahrhunderts in ihrer Auseinandersetzung mit dem Victorianismus, 1931	23. 2. 1941
21. Oppenheim, Martin	Die Haftung des Gattungsschuldners, 1911	22. 4. 1940
22. Rosenthal, Alfred	Die Gewerbepolizei, Entwicklung und heutiger Begriff, 1912	22. 8. 1939
23. Rosenthal, Max	Das eigene Verschulden des Beschäftigten und die Verteilung des Schadens nach § 254 BGB, 1910	19. 10. 1938
24. Roth, Hans	Zur Kenntnis des Epithels und der Entwicklung der einzelligen Hautdrüsen von Helix pomatia, 1930	15. 9. 1941
25. Seckel, Fritz M.	Die Rechtsnatur bei der Gründung einer Aktiengesellschaft, 1914	12. 7. 1940
26. Spier, Betty	Über die Fleckmilz und ihre Beziehung und ihre Beziehung zur Arteriosklerose, 1931	20. 6. 1941
27. Stern, Harry	Die einheitliche internationale Wechselordnung vom 23. 7. 1912 im Vergleich mit der deutschen Wechselordnung, 1919	31. 1. 1940
28. Stern, Moritz	Die Beanstandung von Beschlüssen der Kommunalorgane in Preußen, 1912	6. 11. 1940
29. Voreberg, Jacob	Schadensersatz nach §§ 836 – 838 BGB, 1922	22. 5. 1939
30. Wachtel, Julius	Die Geldstrafe als Hauptstrafe im Vorentwurf, 1910	12. 7. 1940
31. Waldeck, Hugo	Die rechtliche Stellung des Handelsagenten nach dem Handelsgesetzbuch vom 10. Mai 1897, 1900	22. 4. 1940
32. Weisbecker, Wilhelm	Die Gattungsschuld nach dem BGB, 1910	22. 4. 1940
33. Wolf, Julius	Die Bedeutung und der Begriff des politischen Delikts im Völkerrecht, 1907	17. 9. 1941

V tomto seznamu jsou uvedeni všichni marburští doktoři, jimž byl titul odebrán na základě jejich původu.³⁹ Jsou mezi nimi známé osobnosti. Tak v důsledku emigrace přišel po roce 1938 o německou státní příslušnost a své akademické tituly frankfurtský právník Max F. Michel (1888–1941). Michel pracoval ve Frankfurtu nad Mohanem jako komunální úředník, od roku 1925 byl členem SPD a členem sociálního a sociálně politického výboru německého sněmu měst. Od října 1927 až do svého odeslání na trvalou dovolenou roku 1933 pracoval jako referent pro umění a vědu na frankfurtském magistrátu a založil v této funkci Römerberské slavnosti a roku 1932 organizoval oslavy Goethovského výročí ve Frankfurtu. Od roku 1933 až do emigrace v roce 1938 působil v berlínské centrále vystěhovaleckého spolku *Hilfsverein für Auswanderungs- und Siedlungswesen* jako poradce židů, kteří chtěli opustit Německo. Během emigrace v USA se angažoval na sociálním i uměleckém poli v tzv. *Peace Group*. Zemřel roku 1941 v New Yorku.⁴⁰

Advokát a komponista Max Kowalski (1882–1956) studoval po dosažení vzdělání jako zpěvák a skladatel v Marburku práva a roku 1906 získal doktorát. Od roku 1909 až do 1938 pracoval jako advokát ve Frankfurtu nad Mohanem. Od roku 1934 nesměly být již jeho v Schönbergově duchu pojaté skladby nadále hrány. Roku 1938 byl zatčen a po několika měsících držen v koncentračním táboře Buchenwald. O rok později se mu podařila emigrace do Velké Británie. Zde se živil jako ladič pian a předzpěvák v jedné synagoze. Během londýnského pobytu Kowalski zhudebnil v pozdně romantickém stylu mnoho Rilkových, Hölderlinových a Goethových básní.⁴¹

Právník Jakob Voreberg (1896–1973) promoval v Marburku roku 1922 a usadil se poté jako advokát v Trevíru. Roku 1938 emigroval do Palestiny. V roce 1948 se vrátil zpět do Německa a až do smrti pracoval opět jako advokát v Trevíru. Během této doby mu byl propůjčen titul justičního rady. Voreberg se specializoval zvláště na případy odškodnění. V letech 1948–1973 byl předsedou židovské obce v Trevíru a členem představenstva, resp. syndikem zemského svazu židovských obcí v Porýní-Falci.⁴²

Průběh řízení odnětí doktorátu z rasových důvodů lze exemplárně ukázat na případu Dr. Julia Wolfa. Wolf, který se narodil 25. června 1884, promoval na Filipově univerzi-

³⁸ V promočním albu lékařské fakulty univerzity v Marburku stojí pod jménem Krahmer, Anita, provdaná Huberová a odkazem na odnětí doktorátu: „Potvrzení (nečitelné) 12. 3. 1960 Dr. H. Beckerovi, klinika sv. Alžběty“. Jde o oblíbeného chirurga marburské kliniky sv. Alžběty, Lahnstrasse 8. Dr. Becker, který byl od častí společného studia přítelem Anity Huberové, požádal jménem lékařky žijící v USA o potvrzení o její promoci a aprobaci a také je obdržel. Děkan fakulty vystavil toto potvrzení patrně bez dalších dotazů na vedení univerzity. Za informace o Anitě Hubeové děkuji MUDr. Wolfgangu Krohne v Marburku.

³⁹ Počet židovských doktorů Filippovy univerzity je podstatně větší. Výslovné odnětí doktorského titulu postihlo jen ty, kdo emigrovali. Ti, kdo zůstali v Německu, byli podřízeni zvláštnímu režimu pro židy, který např. od konce roku 1938 zakazoval výkon akademického zaměstnání (lékař, advokát, učitel), jakož i aktivity v hospodářském životě.

⁴⁰ Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933, ed. Institut für Zeitgeschichte, München, 2 Bd., München 1980–83, zde: Bd. 1, Michel, Max F. Srovnej též: Dokumente zur Geschichte der Frankfurter Juden 1933–1945, ed. Kommission zur Erforschung der Geschichte der Frankfurter Juden, Frankfurt 1963; Andreas Hansert, Bürgerkultur und Kulturpolitik in Frankfurt am Main. Eine historisch-soziologische Rekonstruktion. (= Studien zur Frankfurter Geschichte 33), Frankfurt 1992. Jeho syn Frank Michel zahájil soudní řízení na základě Bundesentschädigungsgesetz. Odškodňovací akta jsou uložena v HHStA Wiesbaden, Nr. 518/005116. Odnětí doktorského titulu však není však nemůže být předmětem soudního řízení podle Bundesentschädigungsgesetz, resp. ani podle zákonů mu předcházejících. Srovnej též: Stadtarchiv Frankfurt a. M., S 2, Nr. 5388 Michel, Max, Wohlfahrtsamt, Nr. 50, 407, 411, 443.

⁴¹ Biographisches Handbuch, Bd. 2, 1: Kowalski, Max.

⁴² Biographisches Handbuch, Sv. 1: Voreberg, Jakob.

tě 13. března 1907. Marburská univerzita byla o zrušení jeho německé státní příslušnosti informována počátkem září 1941 a musela jednat podle zákona ze 14. července 1933. Odnětí doktorského titulu bylo provedeno 17. září 1941. Výbor sestávající z rektora a čtyř děkanů formuloval zrušení doktorátu slovy, která známe již z Breitscheidova případu: „Jmenovaný byl na základě § 2 zákona o odvolání občanství a odnětí německé státní příslušnosti ze 14. 7. 1933 – RGBL I., s. 480 – prohlášen za zbavena německé státní příslušnosti, protože svým jednáním, které směřovalo proti povinnosti věrnosti Říši a lidu, poškodil německou prestiž. 18. 9. 41.“⁴³ Zpráva o odnětí titulu nebyla určena jen pro univerzitní akta, nýbrž musela být, jak již řečeno, zaslána místní policii, příslušně pro držitele titulu. Zároveň následovalo sdělení redakci říšského a pruského státního oznamovatele v Berlíně a všem vysokým školám v říši.⁴⁴ Protože Julius Wolf byl žid, bylo ve všech úředních dopisech doplněno k jeho jménu (podle zákona z 1. ledna 1939) dodatečně jméno Israel (jako se u žen připojovalo jméno Sára).⁴⁵

6. Neuskutečněné promoce

Dva příklady z roku 1934 mohou ilustrovat, jak časně bylo židovskému doktorandu ztíženo a posléze dokonce zablokováno dosažení doktorátu.⁴⁶ Friedmann Boschwitz, kandidát filozofie, požádal 19. ledna 1934 o zahájení rigorosního řízení.⁴⁷ Jeho „Doktorvater“ Wilhelm Mommsen tuto žádost doporučil, protože Boschwitzův případ odpovídal výnosu z 15. 12. 1933: maximální hranice (5 %) počtu židovských studentů nebyla v Marburku roku 1933 dosažena, takže v důsledku navrženého rigorosa nebyl pominut žádný árijský zájemce.⁴⁸ Žádost kandidáta byla děkanem podporována a vyjádření členů fakultního výboru, příslušných pro rigorosní řízení, byla – až na „Studentenführera“ Rudolfa Kluge – souhlasná. Klugeho poznámka na oběžníku zněla: „Jakožto vůdce marburského studentstva se vyslovuji proti připuštění kandidáta filozofie Boschwitze k rigorosu. Téma, které si Boschwitz zvolil, ukazuje, že je veskrze žid, a německé studentstvo odmítá připustit židy do svého středu.“⁴⁹

Vedle toho nastaly komplikace ohledně osoby druhého posuzovatele. Teolog Emil Balla totiž odmítl napsat posudek, jeho kolega Rudolf Bultmann však prohlásil, že je

⁴³ StA Marburg, fond 305 a acc. 1975/79, Nr. 534; dopis z 18. 9. 1941.

⁴⁴ Viz pozn. 7.

⁴⁵ Srovnej RGBL I, s. 1044 (1938): Druhé nařízení k provádění zákona o změnách příjmení a křestních jmen. StA Marburg, fond 307 c acc. 1969/33, Nr. 608, Erlasse, Verfügungen. Ve výnosu říšského a pruského ministra pro vědu z 15. 4. 1937 se praví o doktorských zkouškách: „.....nařizují s okamžitou platností, aby židé (podle § prvního prováděcího nařízení k říšskému občanskému zákoníku ze 14. 11. 1935 – RGBL I, s. 1333) již nebyli připouštěni. Taktéž není povoleno obnovovat jim diplomy.“ Navzdory tomuto nařízení potvrdil děkanát lékařské fakulty po tomto datu diplomy pro vycestovavší židovské lékaře. Pro Alberta Elsberga (zkouška z fyziky) 11. 3. 1939 a pro Maxe Schaumberga (státní zkouška a promoce) 7. 5. 1941. Dne 30. 2. 1934 bylo již potvrzeno Friedrichu Rotschildovi, že promoval 27. 10. 1922. Pro jmenované není doloženo, že by jim byl doktorát odňat. K oslavě zlatého výročí doktorské promoce marburského profesora matematiky Kurta Hensela v roce 1934 srovnej: StA Marburg, fond 307 d acc. 1966/10, Nr. 19.

⁴⁷ StA Marburg, fond 305 a acc. 1975/79, Nr. 64. „Jeho Magnificenci, panu rektorovi Filipovy univerzity, Marburg 19. 1. 1934.“

⁴⁸ StA Marburg, fond 305 a acc. 1975/79, Nr. 64. V „zákoně proti přeplnění německých škol a vysokých škol“ z 25. 4. 1933, § 4 odstavec 2 a v prvním prováděcím nařízení k tomuto zákonu, číslo 8, je upraveno „snížení“ počtu neárijských studentů pod pětiprocentní hranici. Srovnej též: Anne Christine Nagel – Ulrich Sieg, Die Philipps-Universität Marburg im Nationalsozialismus. Dokumente zu ihrer Geschichte, Stuttgart 2000, dokumenty 69–72.

⁴⁹ StA Marburg, fond 305 a acc. 1975/79, Nr. 64; votum z 15. resp. 16. 2. 1934.

ochoten jeho úlohu převzít. Potud je vše v pořádku. Podíváme-li se však do „*promočních akt kandidáta filozofie Friedemanna Boschwitze z Berlína*“, nalezneme na prázdné spisové obálce pod jménem v závorce „žid“.⁵⁰ Zajímavé jsou i ostatní poznámky na obálce: „*Jako disertace přijato 31. 6. 1934 s výsledkem dobře, ústní zkouška 10. a 11. 7. 1934 dobře.*“ Vpravo nahoře stojí odkaz „*ad acta, nerealizovaná promoce 2. 6. 1942.*“ Friedemann Boschwitz tedy s disertací Julius Wellhausen. *Motivy a měřítko jeho dějepisectví* splnil všechny podmínky rigorosního řízení, diplom však přesto nedostal.⁵¹

Vzhledem k tomu, že Boschwitz požádal 7. července 1946 o vystavení svého diplomu, zdá se, že děkanát – za prof. Heilera – založil nová promoční akta.⁵² V nich se zrcadlí okolnosti odepření diplomu: když se Boschwitz roku 1935 rozhodl vystěhovat se do Palestiny, pověřil svého známého, Dr. Heinze Dekuczynského, aby zorganizoval tisk jeho disertace v Berlíně, kde bydleli jeho rodiče. Až na nepatrný obnos zaplatil také náklady tisku. Zbytek měl být vyplacen po vydání diplomu, o což univerzitu opakovaně a marně žádal jak Boschwitz z Jeruzaléma, tak jeho otec z Berlína. Z tohoto důvodu tlačil Boschwitzův otec árijského nakladatele, aby za něj intervenoval v Marburku a zadržoval malou sumu peněz. Odpovědi jsou typické: roku 1938 bylo vydání diplomu odepřeno, protože Boschwitz nezaplatil zbývající peníze. Chybějící suma byla ostatně tak malá, že řízení zahájené v této věci vrchním finančním presidentem bylo zastaveno pro bagatelnost. K 14. 4. 1939 se praví: „*Obviněný (Dr. Dekuczynski) se po propuštění z koncentračního tábora v říjnu 1938 vystěhoval. (...) Považuji proto záležitost s Boschwitzovou disertací za vyřízenou.*“ Za jak „vyřízenou“ tuto „záležitost“ viděl děkan Julius Ebbinghaus, vyplývá z jedné poznámky na okraji spisu, v níž bylo přikázáno dát dopis ad acta.⁵³

Historie s disertací, která vyšla tiskem, jak řečeno, roku 1938, skýtá sama o sobě příklad rasové politiky doby nacismu, protože k oficiálnímu vydání knihy došlo až roku 1946. V *Seznamu německých vysokoškolských spisů*, sv. 61 (*Verzeichnis der Deutschen Hochschulschriften*, Bd. 61) totiž stojí: „*Boschwitz, Friedemann, 1938 fil. fak. Marburg, diss z 6. 8. 1946.*“ Šikanózní zdržování osvětluje zajímavý dopis z „druhých“ promočních akt:

„4. 6. 1942

*Zastupujícímu řediteli Univerzitní knihovny, panu dr. Grossartovi, Marburg
Boschwitz nedokonaná promoce*

Fakulta zasílá 170 exemplářů Boschwitzovy disertace o Juliu Wellhausenovi. Exempláře byly dodány univerzitě roku 1938. Autor je žid, diplom by mu býval v souhlase se zákonnými ustanoveními vydán, kdyby se nevystavil podezření z trestné činnosti. [Je zřejmé, že jde o marný pokus o to připsat autorovi porušení devizových předpisů]. Vzhledem k tomu, že fakulta nemá možnost uschovávat tyto práce, předává je tímto knihovně, aby s nimi naložila dle svého uvážení.

Eb[binghaus] děkan“

⁵⁰ StA Marburg, fond 307 d acc. 1966/10, Nr. 236, Promotionskarte.

⁵¹ Přetisk jeho disertace vyšel v roce 1968 v nakladatelství Wissenschaftlichen Buchgesellschaft, Darmstadt.

⁵² StA Marburg, fond 307 d acc. 1960/45, Nr. 676, Promotionsakte Friedemann Boschwitz.

⁵³ StA Marburg, fond 307 d acc. 1960/45 Nr. 676, poznámky pod dopisem říšského ministra pro vědu ze 14. 4. 1939.

Univerzitní knihovna patrně ihned zanesla jí určený exemplář do knihy přírůstků, protože dodnes dochovaná Boschwitzova disertace nese na titulním listě knihovnickou poznámku „1942“.

Pro další, v témže roce podobně proběhnuvší případ se nezachovala ani prázdná spisová obálka. Též Albertu Jacobsovi, cand. dent., bylo dle jeho údajů a potvrzení též odmítnuto vydání listin. Nicméně, když A. Jacobs po roce 1945 intervenoval prostřednictvím univerzitního důstojníka pro zemi Velké Hesensko, dr. E. Y. Hartshorna⁵⁴, byl jeho případ – stejně jako u F. Boschwitze – opět nově otevřen.

V posledním roce války 1944/45 pracovala na marburské klinice řada asistujících lékařů, jimž coby „*protektorátním příslušníkům české národnosti*“ sice smělo být vydáno potvrzení o ústních zkouškách složených v Marburku a o ohodnocení jejich disertací, jak se však praví v instrukci, vydané 9. 10., resp. 10. 11. v Berlíně: „*vydání diplomu však toho času není možno provést*“. Zde sice nešlo o odnětí doktorského titulu, předání diplomu se však jednoduše nekonalo.⁵⁵

7. Tabelární přehled doktorských titulů, neprávem odňatých na Filipově univerzitě

Aby mohl být na tomto místě podán přehled řady různě motivovaných odnětí doktorského titulu, byli do následujícího seznamu podchyceni všichni, komu byl na marburské univerzitě v letech 1933–1945 neoprávněně odebrán doktorský titul. V tomto přehledu jsou mj. zahrnuty odkazy na aktový materiál, resp. seznamy jmen, které byly použity v této souvislosti. K jednotlivým rubrikám je třeba uvést následující vysvětlení zkratk:

- *Kontrol. seznam*: Kontrolní seznam rektorátu – viz výše.
- *Soupis jur.*: Soupis, který je volně připojen k promočnímu albu právnické fakulty.
- *Prom. alb.*: Zápisy v promočních albech (matrikách), které byly vedeny na děkanátech filozofické, lékařské a právnické fakulty.
- *Sběrná akta*: Konvoluty akt rozličné povahy a rozsahu v univerzitním archivu, které se týkají odnímání doktorských titulů. Vzhledem k tomu, že mnohé z těchto akt pocházejí z jediného běžného roku, je si třeba při pouhé zmínce čísla seznamu (např. 537) před toto číslo přimyslet „305 a acc. 1975/79“.
- *Jednotlivá akta*: Tato akta se vždy týkají jen jediné osoby. O zkrácených signaturách viz *Sběrná akta*.
- *odstraněno*: Tato poznámka je zachována na jedné aktové připomínce prof. Ebbinghause, že tento případ odstranil z akt za účelem založení zvláštního spisu. (Srovnej pozn. 4.)

⁵⁴ StA Marburg, fond 307 c acc. 1960/14, Nr. 213; „Jakobsova akta chybí, k dispozici je pouze diplom. Referent: Prof. Fliege.“ Hans Fliege byl od 1. 5. 1934–1945 profesorem a ředitelem ortodontického institutu, přesvědčeným nacionálním socialistou a SA-Mannem. Od 28. 3. 1945 do 3. 7. 1948 seděl v poválečném internačním táboře v Darmstadtu, resp. v Ludwigsburgu. S ohledem na svoji politickou minulost se poté již nesměl na univerzitu vrátit.

⁵⁵ StA Marburg, fond 307 c acc. 1969/33, Nr. 608, Erlasse, Verfügungen.

Seznam odňatých doktorských titulů

Jméno	Datum naroz.	Datum odebrání	Kontrol. seznam	Soupis iur.	Prom. -alb.	Sběrná akta	Jednotlivá akta	odstraněno
1. Baller, Karl Eduard, Dr. iur.	24. 01. 1899	10. 09. 1937		x		Nr. 534		x
2. Baum, Max, Dr. iur.	12. 05. 1884	03. 11. 1939	x			Nr. 542	307 b P 173	
3. Beckh, Gustav, Dr. phil.	14. 06. 1886	30. 06. 1937			phil.	Nr. 534, 537 u. 307d acc. 1966/10Nr. 58		
4. Boschwitz, Friedemann, Dr. phil.	18. 06. 1909	1938 Diplom nevyhotoven				Nr. 64, Nr. 537 u. 307d acc. 1960/45 Nr. 676	307d acc. 1966 /10 Nr. 236	
5. Breitscheid, Rudolf, Dr. phil.	02. 11. 1874	10. 03. 1938				Nr. 537 u. 307 d acc. 1966/10 Nr. 58		
6. Caspari, Hermann, Dr. iur.	20. 03. 1884	12. 07. 1940	x					
7. Cohen, Alfred, Dr. iur.	09. 07. 1893	23. 02. 1941	x			Nr. 536		x
8. Cohn, Franz [Felix], Dr. phil.	25. 10. 1897	12. 01. 1940				Nr. 538		
9. Eichelberg, Simon, Dr. med.	01. 03. 1880	12. 07. 1940	x					
10. Eisner, Alix (Alice), Dr. iur.	17. 06. 1892	12. 10. 1938	x					
11. Ettliger, Friedrich Emil, Dr. iur.	18. 02. 1889	03. 02. 1939	x					
12. Feibes, L. Erich, Dr. med.	07. 08. 1890	18. 07. 1940	x					
13. Friede, Hans, Dr. med.	16. 03. 1900	22. 08. 1939	x			Nr. 536		x
14. Goldschmidt, David, Dr. Dr. iur.	08. 08. 1883	20. 06. 1941	x			Nr. 534 u. Nr. 536		
15. Goldschmidt, Karl Alfred, Dr. iur.	14. 08. 1890	27. 10. 1938	x					
16. Goldschmidt, Ludwig, Dr. iur.	13. 04. 1895	12. 07. 1940	x					
17. Graap, Gerhard, Dr. phil.	11. 10. 1892	16. 01. 1937			phil.	Nr. 534		
18. Gutsche, Friedrich, Dr. phil.	01. 03. 1888	27. 04. 1939	x			Nr. 534 u. Nr. 536		
19. Herrfurth, Kurt, Dr. iur.	09. 05. 1879	28. 04. 1944	x	x	iur.		Nr. 551	
20. Herrmann, Herbert, Dr. iur.	11. 11. 1889	06. 11. 1940				Nr. 538		
21. Huber, geb. Krahmer Annita, Dr. med.	10. 06. 1907	17. 11. 1944	x		med.	Nr. 539		
22. Jakobs, Albert, med. dent.	15. 07. 1912	1934 Diplom nevyhotoven					307c acc. 1960/14 Nr. 213	
23. Kirschbaum, Alfred, Dr. iur.	09. 08. 1878	08. 02. 1939	x					
24. Klau, Oskar Siegfried, Dr. iur.	02. 07. 1889	12. 07. 1940	x	x				
25. Kowalski, Max, Dr. iur.	10. 08. 1882	22. 04. 1940	x	x				
26. Kugelmann, Hermann, Dr. iur.	27. 11. 1891	08. 02. 1939	x					
27. Lebegott, Erna Esther, Dr. phil.	01. 11. 1890	22. 08. 1939	x			Nr. 536		x
28. Lenz, Eugen, Dr. iur.	02. 07. 1884	29. 01. 1938		x		Nr. 537		
29. Michel, Max F., Dr. iur.	22. 10. 1888	22. 04. 1940	x	x		Nr. 536		x

Jméno	Datum naroz.	Datum odebrání	Kontrol seznam	Soupis iur.	Prom.-alb.	Sběrná akta	Jednotlivá akta	odstraněno
30. Moses, Heinz Moritz, Dr. phil.	16. 06. 1909	23. 02. 1941	x					
31. Oppenheim, Martin, Dr. iur.	02. 08. 1888	22. 04. 1940	x					
32. Rosenthal, Alfred, Dr. iur.	23. 07. 1896	22. 08. 1939	x			Nr. 356		x
33. Rosenthal, Max, Dr. iur.	09. 01. 1887	19. 10. 1938				Nr. 534 u. Nr. 537		x
34. Roth, Hans, Dr. med.	22. 12. 1905	15. 09. 1941	x					
35. Schröder, Karl Werner Fritz, Dr. phil.	13. 11. 1884	06. 01. 1938			phil.	Nr. 536 u. 307 d acc. 1966/10 Nr. 58		
36. Schwela, Martin, Dr. iur.	04. 11. 1906	10. 05. 1938					Nr. 541	
37. Seckel, Fritz M., Dr. iur.	12. 02. 1889	12. 07. 1940	x					
38. Spier, Betty, Dr. med.	14. 08. 1903	20. 06. 1941	x		med.			
39. Stern, Harry, Dr. iur.	23. 04. 1894	31. 01. 1940				Nr. 536		
40. Stern, Moritz, Dr. iur.	21. 09. 1884	06. 11. 1940	x					
41. Stuhlmann, Hans, Dr. iur.	02. 07. 1884	02. 12. 1937				Nr. 537		
42. Voremborg, Jacob, Dr. iur.	03. 07. 1896	22. 05. 1939	x					
43. Wachtel, Julius, Dr. iur.	10. 06. 1886	12. 07. 1940	x					
44. Waldeck, Hugo, Dr. iur.	21. 03. 1876	22. 04. 1940	x	x				
45. Weisbecker, Wilhelm, Dr. iur.	27. 08. 1885	22. 04. 1940	x	x				
46. Wolf, Julius, Dr. iur.	25. 06. 1884	17. 09. 1941	x			Nr. 534 u. 307 d acc. 1966/10 Nr. 58		

8. Zacházení Filipovy univerzity v Marburku s čestnými tituly

Další nejasný problém představovaly v ministrových úvahách čestné doktoráty a čestná senátorství Filipovy univerzity, která byla udělena před rokem 1933. Čestné tituly byly udělovány zejména k univerzitnímu jubileu. Již 20. února 1934 pruský ministr pro vědu přikázal, aby bylo v Marburku přezkoumáno, zda mezi poctěnými nejsou tací, kteří by takové cti neodpovídali.⁵⁶ Ministrovi šlo výslovně o takové lidi, kteří „akademickou poctu dostali pouze proto, že v politickém životě zásadním způsobem vystupovali jako protivníci posilování lidových a nacionálních tendencí.“⁵⁷ Žádný z profesorů Filipovy univerzity, který byl v roce 1934 požádán o dobrozdání, neoznačil v této souvislosti žádné ze jmen na přiloženém seznamu. Teprve v roce 1938, po opakovaném výnosu a potom, co okresní vedení NSDAP zaslalo v té věci dopis rektorovi, rozhodla se univerzita přece jen odebrat titul čestných senátorů bývalému prezidentovi zemské pojišťovny Georgu Thöne a bývalému zemskému hejtmánovi Wilhelmu Lutschovi.

⁵⁶ Pruský státní ministr vydal v těchto záležitostech výnos 26. června 1934; StA Marburg, fond 307 c acc. 1969/33, Nr. 536, Ehren-Dr. u. Ehren-Senatoren.

⁵⁷ StA Marburg, fond 307 d acc. 1966/10, Nr. 58, Entziehung des Dr.-Titels. V dopise říšského a pruského ministra pro vědu atd. ze 7. 7. 1938 se praví: Univerzita by měla prokázat, „zda čestní senátoři jsou židé nebo židovští míšenci, nebo zda... zastávali vedoucí místa v zednářských lóžích, v jiných lóžích nebo v organizacích, lóžím podobných.“

Propůjčování čestných doktorátů a senátorských titulů mělo po roce 1933 pokud možno zcela přestat⁵⁸, respektive probíhat zcela konformně s názory a smýšlením strany. Vedle A. Ch. Nagelovou⁵⁹ jmenovaného mnichovského profesora Paula Krannhalse (1934)⁶⁰ šlo v prvních letech nového režimu o historika umění prof. Eugena Neuhause (1934) a prezidenta Finské republiky Per Evind Svinhufvuda (1936).⁶¹ Celkem byl čestný doktorát udělen šesti mužům. Mezi nimi byl roku 1938 bývalý fregatní kapitán a buršák Bogislav von Selchow (1877–1943), který roku 1920 velel smutně proslulému „studentskému batalionu“ u Mechterstädtu v Durynsku.⁶² V roce 1940 obdržel čestný doktorát tajný lékařský rada MUDr. Emil Krückmann z Berlína, zemský hejtmán Wilhelm Traupel z Kasselu, člen představenstva I. G. Farbenindustrie Dr. Karl Ludwig Lautenschläger z Frankfurtu, státní sekretář na říšském ministerstvu práce v Berlíně Dr. Hans Engel a v roce 1944 právník Konrad von Monbart, v letech 1933 až 1944 vládní prezident v Kasselu. O rok později skončil sebevraždou. Nelze již zjistit, zda byl skutečně realizován návrh z 19. 2. 1944 na udělení čestného doktorátu očnímu lékaři Konrádu Albrichu z Fünfkirchen, „statečnému průkopníkovi němectví“.⁶³

9. Udělení titulu bez disertace

Nekonala se však jen odebrání titulů, nýbrž také „příznání“ doktorského titulu přímo ministrem pro vědu. V promočním albu filozofické fakulty se mezi zápisy z letního semestru 1926 objeví na konci jedné stránky jméno „Sydow, Manfred von“. U všech ostatních doktorandů následuje datum a místo narození adresa, jméno děkana, téma disertace, jména zkoušejících při rigorosu, datum ústní zkoušky, druh titulu a datum promoce. U Manfreda von Sydow není vyplněno žádné z políček tabulky, jen pod datem promoce nalezneme 2. srpna 1926. Pod tímto datem je však možno dočíst se: „*dodatečně vystavení diplomu na pokyn říšského ministra pro vědu, výchovu a lidové vzdělávání z 30. listopadu 1939 – WF Nr. 3729 II – povoleno.*“ Z akt promoce 1938–1944, která jsou uložena v Hesenském státním archivu, se lze dozvědět více.⁶⁴ V ministrově dopise z 30. listopadu 1939 totiž stálo: „*S ohledem na zjištěné zvláštní poměry osvobozují navrhovatele Manfreda von Sydow, bytem v Berlíně-Tegele, Gabrielenstr. 66 výjimečně od povinnosti, aby svoji filozofickou fakultou přijatou disertaci Landwirtschaftliche Pachtverhältnisse in Teilen der Provinz Hannover vydá-*

⁵⁸ StA Marburg, fond 307 c acc. 1969/33, Nr. 536, Ehren-Dr. u. Ehren-Senatoren. V jednom z početných výnosů (1. 8. 1938) se k tomuto komplexu praví: „...že pro přechodnou dobu dvou let může být pro každou vysokou školu povolena jen jedna promoce honoris causa.“

⁵⁹ Nagel – Sieg, Die Philipps-Universität Marburg, s. 65–69.

⁶⁰ Paul Krannhals podlehl o několik týdnů později rakovině. Byl v nacistických kruzích uznávaný pro své knihy Das organische Weltbild. Grundlagen einer neuentstehenden deutschen Kultur, München 1934 a především brožuru Das Langemarckbuch der deutschen Studentenschaft.

⁶¹ StA Marburg, fond 305 a acc. 1975/79, Nr. 48. Podle zprávy marburské univerzity z listopadu 1946 pro velkohesenské státní ministerstvo, která se týká čestných titulů, udělených v letech 1933–1945, byly teologickou fakultou uděleny čtyři čestné doktoráty, lékařskou a právnickou fakultou po jedné honorární profesuře.

⁶² Srovnej Peter Krüger (Hrsg.), Mechterstädt – 25. 3. 1920. Skandale und Krise in der Frühphase der Weimarer Republik, Münster 1997.

⁶³ StA Marburg, fond 307 c acc. 1969/33, Nr. 536, Ehren-Dr. und Ehren-Senatoren.

⁶⁴ StA Marburg, fond 305 a acc. 1975/79, Nr. 43, Promotionen 1938–1944.

val tiskem a zároveň výjimečně povolují dodatečné vydání doktorského diplomu.“⁶⁵ Lze se jen dohadovat, proč chtěl Sydow s odstupem 13 let „uzavřít“ bez veškerého zkoušení své rigorosní řízení na Filipově univerzitě: Manfred Karl Wilhelm Rhenatus von Sydow (1895–1943) byl nadporučík v záloze a mj. ředitel berlínské továrny na letadla, významné pro zbrojní politiku.⁶⁶

10. Náběhy k rehabilitaci po roce 1945

A jak se univerzita v Marburku po roce 1945 zachovala vůči těmto z politických, rasových nebo ideologických důvodů provedeným odnímáním doktorských titulů?

Dochovaly se stopy, které naznačují, že se někdo již brzy po válce zamýšlel nad bezprávností těchto rozhodnutí. Ve výše již jmenovaném „kontrolním seznamu odebraných akademických vyznamenání“ stojí za jmény Friedricha Michela, Williho Weisbechera, Hugo Waldecka, Maxe Oppenheima a Maxe Kowalského tenkou červenou tužkou připsáno: „4. 2. 46 obdrženo, Waß.“ Z této poznámky lze snad soudit, že těmto osobám byl doktorát opět přiřčen. Jisté to ovšem není. Nabízí se tedy otázka, proč by se tak stalo v těchto pěti případech a nikoliv oněm mužům a ženám, kteří jsou ve jmenovaném seznamu uvedeni výše a níže?

Jak rychle a nebyrokraticky bylo možno dovést do konce výše popisované „nedokončené promoce“, ukazuje korespondence mezi univerzitním důstojníkem (*University Officer*) dr. E. Y. Hartshornem a tehdejší děkanem lékařské fakulty patologem Maxem Versé vedená v době okupační vojenské správy na jaře 1946.⁶⁷ Albert Jacob, žijící v Londýně, se obrátil na Hartshorna s prosbou o zprostředkování a ten ke 14. 5. 1946 postoupil jeho případ nevydaných listin děkanovi lékařské fakulty. 25. 5., necelý půlrok po znovuotevření univerzity americkou okupační správou, Versé odpověděl:

„Děkanát lékařské fakulty

V Marburku 25. 5. 1946

Univerzitnímu důstojníku
země Gross-Hessen

Panu profesoru Dr. E. Y. Hartshornovi, Marburg a. d. Lahn

Spolu s navrácením dopisu, který Vám adresoval pan Albert Jacobs, sděluji, že dodatečnému vystavení doktorského diplomu nestojí nic v cestě. Obdobně lze nyní u velkohesenského ministerstva vnitra požádat o vystavení zubařské aprobační listiny pro pana

⁶⁵ StA Marburg, fond 305 a acc. 1975/79, Nr. 552 b. Vydání doktorského diplomu bez dodání povinných exemplářů disertace bylo do roku 1939 nepřipustné. Bylo přesně určeno, za jakých podmínek je možno udělovat výjimky. Tak např. mohl otisk disertace – popřípadě ve zkrácené verzi – ve vědeckém časopise snížit předepsaný počet úplných odevzdávaných exemplářů. Teprve 6. června 1941 bylo s ohledem na nedostatek papíru stanoveno, že odpadá „povinnost doktorandů odevzdávat určitý počet tištěných exemplářů disertace“. Od té doby postačovalo šest strojopisných exemplářů. Žádná strojopisná disertace Manfreda von Sydow v Univerzitní knihovně v Marburku však není doložena.

⁶⁶ Srovnej Genealogisches Handbuch der adeligen Häuser, A Bd. 22, 1992, s. 376: Sydow.

⁶⁷ Srovnej přílohy promočního alba marburské lékařské fakulty (zubařské promoce 1934–1953). Děkuji paní Ute Bachmann z děkanátu lékařské fakulty za její velkou pomoc. Srovnej též StA Marburg, fond 307 c acc. 1969/66, Nr. 915, Besatzungsfragen, a fond. 307 c acc. 1960/14, Nr. 213. Dr. E. Y. Hartshorne zahynul při došlech neobjasněném středu ve svém automobilu 30. 8. 1946.

Jacobse. Předpokladem oběho je zaslání ověřených opisů jemu vydaných potvrzení a ověření jeho podpisu na odpovídajících, jím zaslanych návrzích.

Poplatky, které je třeba zaplatit velkohesenskému státnímu ministerstvu za aprobační listinu, činí 10,- RM.

Prof. Versé
děkan

Nota bene: Na přání jsem samozřejmě ochoten podat na velkohesenském ministerstvu pro kultus a vyučování návrh, aby byly poplatky za vystavení aprobační listiny prominuty.“

Max Versé a tzv. *Acting Rector*, filozof Julius Ebbinghaus, museli zařídit tisk doktorského diplomu velmi rychle, protože sama listina nese datum 28. 5. 1946. Je nápadné, že titul doktorské práce je sice citován, datum ústní zkoušky a známka však chybí. Albert Jacobs zřejmě musel dodat požadované podklady (rigorosum 27. 7. 1934, aprobační listina 12. 12. 1933). Dne 12. 7. 1946 byla totiž spolu s navrácením dopisu a podkladů „univerzitnímu důstojníkovu, panu profesoru dr. Hartshornovi, v Marburku“ zaslána jak požadovaná listina, tak doktorský diplom k laskavému dalšímu doručení žadateli.⁶⁸

Zcela jinak, takřka odcizeně chladně, reagoval děkanát filozofické fakulty na dopis výše zmiňovaného kandidáta filozofie Friedemanna Boschwitze ze 7. 7. 1946. Boschwitz se patrně dopustil chyby, že se se svojí žádostí o vydání jemu právoplatně náležejícího doktorského diplomu neobrátil na univerzitního důstojníka Hartshorna, nýbrž přímo na univerzitu.

„41 Rambanroad Jeruzalém, 9. červenec 1946

Vážený pane děkane,

obracím se na Vás s prosbou o vydání mého doktorského diplomu, na nějž jsem před 8 lety vznesl oprávněný nárok, kterému však v oné době nebylo vyhověno.

Zvláštní okolnosti byly následující: dne 11. 7. 1934 jsem vykonal v Marburku pro získání titulu Dr. Phil. potřebnou ústní zkoušku z dějin a z filozofie. Téma mé inaugurační disertace bylo Julius Wellhausen. Motivy a měřítka jeho dějepisce. Prvním posuzovatelem byl pan prof. Mommsen, druhým pan prof. D. Bultmann. V roce 1935 jsem vycestoval do Palestiny a teprve v roce 1938 byla moje disertace – s povolením fakulty – vytištěna (Tiskárna Franz Linke, Berlin NW 7, Marienstr. 13).

Ačkoliv byl předepsaný počet exemplářů disertace fakultě řádně doručen, zůstaly mé opakované žádosti o vydání diplomu v oné době bez odpovědi. Jsem přesvědčen, že důvody pro tento postoj mezitím pominuly a o správnosti mých údajů se lze snadno přesvědčit. Z těchto důvodů očekávám v naději splnění mé žádosti a děkuji Vám předem za Vaši přátelskou námahu.

V hluboké úctě
Dr. Friedemann Boschwitz“

⁶⁸ StA Marburg, fond 307 c acc. 1969/33, Nr. 460–479, Journale bzw. Briefstagebücher der Med. Fakultät, zde 1946. Duplikáty doktorského diplomu A. Jakobse jsou uloženy v Hesenském státním archivu v Marburku a v marburské univerzitní knihovně. Data zkoušek byla zjištěna v promočním albu lékařské fakulty.

Teprve 11. 9. 1946, tedy ne jako v případě A. Jakoba již po deseti dnech, odpověděl děkan, ovšem nikoliv osobně, nýbrž prostřednictvím své sekretářky:

„Vážený pane doktore,

v příloze tohoto listu Vám zasíláme předběžný doktorský diplom. Tištěný diplom Vám bude zaslán ihned po vyhotovení.

Sekretářka děkana“

Na konci dopisu chybí pozdrav, v textu není ani stopy po omluvě. Případ byl vyřízen zcela úředně. Obdobně nepředstavitelnou netaktností se vyznačuje i druhý dopis, na jehož adekvátní formulování potřeboval děkan Friedrich Heiler čtyři měsíce času.

„11. leden 1947

Vážený pane Boschwitz!

V příloze Vám zasílám vlastní, tištěný doktorský diplom. S ohledem na to, že dopisy do ciziny nesmějí vážit více než 20 g., nemohu Vám jej, jak je obvyklé, zaslat v papírovém tubusu, nýbrž musím ho přeložit. Byla bych velmi vděčna za potvrzení přijetí.

V hluboké úctě

Bk. sekretářka děkana“⁶⁹

Na rozdíl od diplomu A. Jacoba byla listina napsána latinsky a nese přesné datum zkoušky i známku. Podepsána je opět úřadujícím rektorem (*acting rector*) Juliem Ebbinghausem a dodatečně ještě děkanem filozofické fakulty, teologem Friedrichem Heilerem.⁷⁰

Rasové důvody nemělo ovšem opožděné vydání dalšího doktorského diplomu s datem 13. 10. 1946, ačkoliv ústní zkouška se konala již před sedmi léty, dne 15. 7. 1939, a to s výsledkem „velmi dobře“. Politický důvod, který způsobil toto dlouhé zdržení, nespočíval v osobě zkoušeného. Kandidát filozofie Jan Sconce, rodilý Skot, pocházel z Edinburku a obdržel v červenci 1939 předběžné potvrzení ústní zkoušky, jako cizinec se ale po vypuknutí války vrátil do Anglie. Na obálce promočních akt proto stojí: „*promoční řízení nebylo v důsledku počátku války a náhlého odcestování kandidáta ukončeno*“.⁷¹

Je opět nápadné, jak intervence univerzitního důstojníka dr. Hartshorna aktivizovala zodpovědné marburské činitele. Major Sconce, činný u spojenecké kontrolní rady v Berlíně, informoval Hartshorna o své netištěné, u profesora Wilhelma Mommsena v Marburku ležící disertaci (*Veřejné mínění v Anglii za války 1870–71*). Disertace byla

nalezena, pozitivně ohodnocena a Sconce přijel 10. 5. 1946 do Marburku k závěrečné zkoušce, kterou vykonal „velmi dobře“. Přes Hartshorna šly dokonce i korektury práce, která byla tištěna v Anglii. Předběžný diplom byl Janu Sconcem vydán, jak řečeno, 13. 10. 1946 a zaslán v přátelském dopise spolu s omluvou, že v důsledku nedostatku papíru není dosud hotov definitivní diplom. Ten následoval 16. 1. 1947.

Když se po roce 1945 osoby, jimž byl doktorát odňat z „kriminálních“ důvodů, pokoušely, aby bylo tehdejší rozhodnutí vzato zpět, inicioval 5. dubna 1948 děkan právnické fakulty, profesor Wolfram Müller-Freienfels, vznesení dotazu na ministra pro kultus a vzdělání ve Wiesbadenu: „*Věc: Znovuudělení doktorských titulů, odňatých z politických důvodů*“.⁷² Rektor Heinrich Frick (15. 10. 1947–14. 10. 1948) navrhl v dopise z 16. července 1948 vysokoškolskému oddělení wiesbadenského ministerstva mj. následující: „*Otázku doktorských titulů odebraných z politických důvodů je možno řešit následujícím způsobem: Všechna usnesení z let 1933 až 1945 o odnětí akademických titulů, která byla učiněna v souvislosti s odnímáním občanství na základě zákona ze 14. 7. 1933, není možno nahlížet jako řádně přijatá. Vzhledem k tomu, že z těchto důvodů jsou eo ipso neplatná, budou nyní výslovně odvolána se zpětnou platností, a to bez přezkoumávání jednotlivých případů*“.

Navzdory opakovaným prosbám ze strany rektora Gerharda Albrechta (15. 10. 1948–31. 3. 1950) o reakci na marburský návrh (19. 11. 1948, 26. 1. 1949) Wiesbaden mlčel. Na další podnět odkázalo pak vysokoškolské oddělení ministerstva na rektorskou konferenci svolanou na 18.–19. května 1949 do Göttingen. Ta se ovšem nedokázala probojovat k jednoznačnému stanovisku a zastupovala dokonce mínění, že zákony let 1933–1939 o odnímání doktorských titulů jsou právoplatné. Konečně o další rok a půl později, pod datem 22. února 1951, poslalo k tomuto problému ministerstvo ve Wiesbadenu podrobné stanovisko. Zde se mj. praví: „*II. Zákon a prováděcí nařízení nebyla dosud zbavena platnosti ani zákonem kontrolní rady č. 1 (zrušení nacistických zákonů), ani zákonem č. 1 vojenské vlády (zrušení nacionálně socialistického práva), ani spolkovým nebo zemským zákonem*“.⁷³

Tímto zvláštním právně pozitivistickým rozhodnutím byla Filipova univerzita nejprve patrně uspokojena. V případech předložených návrhů na znovupřiznání doktorských titulů – ve všech případech šlo o „kriminální“ případy – zůstalo tedy u rozhodnutí z let 1933–1945.⁷⁴ Vzhledem k tomu, že z těch osob, jimž byl titul odňat z politických nebo rasových důvodů, nepodal nikdo podnět k jednání o navrácení titulu, nestal se údajně problém zrušení nacistických rozhodnutí předmětem debaty.⁷⁵ Postižení, respektive

⁷² StA Marburg, fond 305 a acc. 1975/79, Nr. 539, dopis z 5. 7. 1948.

⁷³ Tamtéž. Výtah ze stanoviska z 22. 2. 1951, list 94. Obecnou úpravu, která by rušila výnos pruského ministra pro vědu ze 17. 7. 1934, podle něhož odebrání doktorského titulu následovalo po odebrání státní příslušnosti, nelze ve stávajících fondech HHStA Wiesbaden, Nr. 502, 504, 649, 1178 doložit.

⁷⁴ StA Marburg, fond 307 c acc. 1969/33, Nr. 542, entzogene Promotionen 1933–1951. Zde se říká v doborozdání z 22. 9. 1950 mj.: „*Aplikace principu odčinění nacionálně socialistického bezpráví nelze podle mého mínění použít, protože usnesení o odnětí nepředstavuje ani takovéto bezpráví, ani se na něm nezakládá*“ Srovnej k tomu též: HHStAWiesbaden, Nr. 506/6026 a 630/212.

⁷⁵ Srovnej k tomu StA Marburg, fond 305 a acc. 1975/79, Nr. 539, Doktor-Diplome – Entziehungen 1944–1955. A. Jakobovi a F. Boschwitzovi, kteří v květnu a červenci 1946 podali žádosti, nebyl diplom odňat, nýbrž nevydán.

⁶⁹ StA Marburg, fond 307 d acc. 1960/45, Nr. 676. Promotionsakte Friedemann Boschwitz. V promoční knize filozofické fakulty z doby Heilerova děkanátu je promoce zanesena s datem 6. 9. 1946. U data ústní zkoušky je uvedeno 11. 7. 1934, u disertace 30. 6. 1934 a u posudků se lze dočíst: „*Souhrnný výsledek nebyl signován, dobře*“.

⁷⁰ Za pomoc při hledání disertace a doktorského diplomu F. Boschwitzu děkuji zejména panu Dr. Uwe Bredehornovi z Universitätsbibliothek Marburg.

⁷¹ StA Marburg, fond 307 d acc. 1960/45, Nr. 682; Promotionsakte Jan Sconce, Edinburgh, Schottland.

potomci Maxe Bauma, Gustava F. Beckha, Rudolfa Breitscheida, Kurta Herrfurtha, Karla Schrödera nebo Martina Schwely⁷⁶ a řada dalších v tabulce uvedených židů mlčela a univerzita neviděla žádný důvod, aby o věci jednala.

Zbavení občanství, která byla vyslovena během vlády nacionálního socialismu, sice uznal za protiprávní již základní zákon SRN v článku 116 odstavec 2, přesto základní zákon vázal znovuzískání občanství na jisté podmínky: vyobcovaní se po 8. květnu 1945 museli opět usídlit v Německu. Jestliže zůstali bydlet v zahraničí, dostali právo na znovuzískání občanství pouze v případě, že si podali žádost. Teprve Spolkový ústavní soud šel ve svém rozhodnutí ze 14. února 1968 o rozhodující krok dále a prohlásil zbavení občanství za „neplatná od samého počátku (ex tunc)“. Pokud jde však o akademické tituly odňaté za vlády nacionálního socialismu, byly kompetentní příslušné univerzity, resp. ministři jednotlivých spolkových zemí, protože akt odebrání doktorského titulu prováděl vždy výbor té které univerzity sestávající z rektora a čtyř děkanů. Na zemské úrovni však k odpovídajícím legislativním úpravám nedošlo.

Zvláště slavnostním aktem jak pro univerzitu, tak pro dotyčného doktora bylo předání „zlatého diplomu“ k 50. výročí promoce. Dne 9. 3. 1960 se právník Julius Wachtel, jemuž byl doktorát odňat 12. 7. 1940, obrátil z Izraele na „slavnou univerzitu“ a sdělil jí krátkým dopisem, že byl promován 13. května 1910.⁷⁷ A byl to právě profesor Erich Schwinge, jehož zničující dobrozdání v námi probíraném kontextu jsou přiložena v některých spisech o odnětí doktorátů, který obdržel úkol, aby k této příležitosti sepsal „krátké laudatio“. Jeho textem je zkrášlen tištěný diplom velkého formátu, který byl jubilantovi poslán do Nathanye v Izraeli: „Fakulta přeje jubilantovi vše dobré a děkuje mu, že žil a působil v souladu s jemu před půl stoletím propůjčenou hodností, že po dlouhá léta v Německu příkladně sloužil právu a že – vytržen uprostřed své životní práce (sic! M. L.) – zachovává dodnes ještě ve vysokém věku věrnost své alma mater. Dáno v Marburku nad Lahnem 1. června 1960.“

Byly ovšem i jiné reakce postižených. 4. 2. 1963 se na marburskou univerzitu obrátil Max Baum a požádal o vydání ověřeného duplikátu svého doktorského diplomu, který měl být předložen policejnímu úřadu v Berlíně.⁷⁸ Právnicku Baumovi byl doktorský titul odňat 3. 11. 1939 pro „ostouzení rasy“. Vzhledem k tomu, že se Baumova promoční akta ve státním archivu „ztratila ve zmatku války“, jak na jeho žádost sdělil ředitel archivu, obdržel Baum od proděkana Ericha Schwinge v polovině března 1963 potvrzení podle údajů, „které jsou zaneseny v našem promočním rejstříku z r. 1909“. Případ Baum byl tedy vyřízen obdobně jako jiné žádosti o potvrzení nějaké zkoušky. Z veskrze přátelské korespondence nevyplývá, zda děkan právnické fakulty vzal na vědomí, že Maxi Baumovi byl roku 1939 doktorský titul neoprávněně odebrán.

Filipova univerzita v Marburku zaujala k tomuto problému jednoznačně stanovisko a usnesení poprvé v návaznosti na zasedání senátu 13. července 1965, ovšem nikoliv na zasedání samém. Nicméně bylo při této příležitosti učiněno překvapivé omezení: odnětí titulu je neplatné pouze tehdy, bylo-li učiněno z rasových důvodů. „Odnětí doktor-

⁷⁶ K tomu srovnej: StA Marburg, fond 305 a acc. 1975/79, Nr. 541, Martin Schwela, Promotion am 30. Okt. 1929.

⁷⁷ StA Marburg, fond 307 b, Nr. 197, Promotionsakte Julius Wachtel.

⁷⁸ StA Marburg, fond 307 b, P 173, korespondence z února a března 1963.

ského titulu, vyřčená pod nátlakem v letech nacistické vlády z rasových nebo politických důvodů, jsou neplatná, pokud spočívají na skutečnosti, že nositel doktorské hodnosti byl židovského původu. Osoby postižené těmito opatřeními byly a jsou nadále držiteli doktorátu marburské univerzity.“⁷⁹ Osoby pronásledované z politických důvodů byly z tohoto pozitivního rozhodnutí vyňaty. Tento krok byl pravděpodobně učiněn pod vlivem procesu s osvětimskými dozorci, jehož hlavní přelíčení se odehrávalo před porotním soudem ve Frankfurtu nad Mohanem 20. 12. 1963 – 20. 8. 1965. Z podkladů nevyplývá ani to, zda byli postižení o tomto rozhodnutí zpraveni, ani proč nebylo zohledněno odnímání titulů z politických důvodů. Oficiálně rehabilitován, a to na pamětní slavnosti Filipovy univerzity⁸⁰ v červnu 1983, byl pouze Rudolf Breitscheid, jemuž byl doktorský titul odebrán 10. 3. 1938.⁸¹

O devatenáct let později, u příležitosti výstavy „... nehoden německého akademického gradu“ konané v Hesenském státním archivu v říjnu 2002, rehabilitovalo prezídium a senát Filipovy univerzity v Marburku také osoby postižené z politických důvodů a muže odsouzené na základě dnes již neplatného § 175 StGB. Tím byl doktorský titul znovu oficiálně přiznán všem 46 mužům a ženám, kterým byl v letech 1933–1945 příslušným grémiem Filipovy univerzity v Marburku protiprávně odebrán.

Přeložil Jiří Pešek

MARGRET LEMBERG

Die Entziehung des Dokortitels an der Philipps-Universität Marburg 1933–1945

ZUSAMMENFASSUNG

Wie in alle gesellschaftlichen Bereiche griff das nationalsozialistische Regime ab 1933 auch in die autonomen Rechte der Universitäten ein. Eine der vornehmsten dieser Rechte ist die Erteilung akademischer Würden. Eine Untersuchung der Historikerin Margret Lemberg zeigt, wie die Philipps-Universität Marburg sich in dieser neuen Gesetzeslage verhielt und aus welchen Gründen dort insgesamt 55 Männer und Frauen eine Entziehung des Titels erleiden mußten. Schon bald nach dem Machtantritt Hitlers ordnete die Reichsregierung in Berlin an, dass Emigranten nicht nur ihre Staatsbürgerschaft und ihren Besitz verloren, sondern auch die jeweilige Hochschulen ein Verfahren zur Aberkennung des Doktorgrades einleiten mußte. Unter den

⁷⁹ Marburger Universitäts-Zeitung 23. června 1983. Srovnej též: Theo Schiller, Philipps-Universität Marburg nach 1945. Die vergessene Erinnerung, in: Die Philipps-Universität im Nationalsozialismus. Veranstaltungen der Philipps-Universität zum 50. Jahrestag des Kriegsendes 8. Mai 1995, hrsg. vom Konvent der Philipps-Universität, Marburg 1996, s. 55 nn., zde s. 59 nn.

⁸⁰ Srovnej: Hans Georg Lehmann, Nationalsozialistische und akademische Ausbürgerung im Exil. Warum Rudolf Breitscheid der Dokortitel aberkannt wurde, Marburger Universitätsreden 10, Marburg 1985.

⁸¹ Bez ohromné pomoci, s níž jsem se setkala v Hesenském státním archivu v Marburku, by tento výzkum vůbec nebyl možný. Za rady a pomoc při hledání akt k této komplikované látce bych chtěla zvláště poděkovat vrchním archivním radům, paní prof. dr. Inge Auerbach a panu dr. Günteru Hollenbergovi, a diplomovaným archivářům, panu Helmutu Klingelhöferovi a paní Ulrike List, všem z Hesenského státního archivu v Marburku. Za korekturu předkládané studie děkuji obzvláště panu profesoru Theo Schillerovi z Marburku.

36 Emigranten, die Doktoren der Marburger Universität waren, hatten allein 35 aus rassistischen Gründen Deutschland verlassen müssen. Hinzu traten politisch missliebige Personen. Sie wurden verhaftet, und bei einer Verurteilung zu einer Gefängnis- oder Zuchthausstrafe trat der Verlust des Dokortitels und der Ausschluß aus der Anwalts- oder Ärztekammer ein. Aberkennungen aus allgemein strafrechtlichen Gründen kamen hinzu, besonders die nach 1934 kriminalisierte Homosexualität, so daß von den 55 Aberkennungen in Marburg 46 promovierte Akademiker unrechtmäßig von diesen Maßnahmen betroffen wurden, darunter der später im KZ Buchenwald zu Tode gekommene sozialdemokratische Reichstagsabgeordnete Rudolf Breitscheid (1874–1944), der Frankfurter Stadtrat Max F. Michel (1888–1941) und der Schriftsteller Karl Schröder (1884–1950). Die Untersuchung verzeichnet die bislang bekannt gewordenen Fälle und stellt anhand von konkreten Beispielen die seinerzeit maßgeblichen Kriterien für die Aberkennungen vor. Auch den wenigen nach dem Krieg angestellten Bemühungen, das verübte Unrecht durch eine nachträgliche Rehabilitation der Senat der Philipps-Universität Marburg im Oktober 2002 alle in der NS-Zeit aus politischen, rassistischen und sonstigen nicht kriminellen Gründen in Marburg um ihre Doktorwürde gebrachten Personen offiziell rehabilitiert.

Materiály

JAK A PROČ VZNIKLA VYSOKÁ ŠKOLA POLITICKÝCH A HOSPODÁŘSKÝCH VĚD V PRAZE (VŠPHV) A CO BYLO DŮVODEM JEJÍHO ZÁNIKU?

FRANTIŠEK KAVKA – BLANKA ZILYNSKÁ (edd.)

K odpovědi na tuto otázku přispívají dva dokumenty, které jsem našel ve svých písemnostech. Je to především důvěrná *Zpráva o činnosti Vysoké školy politických a hospodářských věd v Praze v letech 1949–1953*. Byla rozeslána k připomínkám, a tak se mi jako vedoucímu katedry historie na této škole dostala do ruky. Její autoři nejsou uvedeni a sám jsem žádné připomínky nevnesl. Druhým dokumentem je *Zápis ze závěrečné schůze rady VŠPHV ze dne 13. října 1953* za předsednictví prorektora prof. dr. Jiřího Hájka, na níž byla zpráva spolu s likvidační zprávou rektorátu VŠPHV včetně připomínek projednána a schválena, čímž VŠPHV formálně zanikla (fakticky se tak stalo k 1. září 1953 ve smyslu vládního nařízení č. 40/52 z 19. srpna).

VŠPHV byla přes své krátké trvání pozoruhodná tím, že zde došlo k soustředění tehdy mladých marxistických historiků, filozofů, ekonomů a právníků v takovém počtu, jako na žádné tehdejší vysoké škole. Řada z nich se pak významně uplatnila na nových pracovištích, ať již vysokoškolských či ve vědeckých ústavech. Zasloužila by si proto důkladnější studie založené na příslušném archivním materiálu. Jen stručně jsem se o to pokusil s využitím svých vzpomínek i uvedené *Zprávy* ve svém příspěvku *Historie na VŠPHV* předneseném na semináři pořádaném Výzkumným centrem pro dějiny vědy věnovaném *Františku Grausovi – člověku a historikovi*¹ dne 10. prosince 2002, v jehož materiálech bude otištěn. Edice obou dokumentů by měla podnítit zájem o výzkum dějin VŠPHV a zhodnocení jejího významu.

František Kavka

¹ Srv. zprávu Z. Beneše v tomto čísle AUC-HUCP, s. 213–14

Zpráva o činnosti Vysoké školy politických a hospodářských věd v Praze v letech 1949–1953²

I. Založení školy

Rozhodnutím předsednictva ÚV KSČ z června 1949 a zákonem č. 227/49 Sb. ze dne 14. října 1949 byla založena Vysoká škola politických a hospodářských věd v Praze.

Zřízení této školy odpovídá linii IX. sjezdu a jejím úkolem bylo vychovati nové pracovníky v oboru společenských a ekonomických věd. Bylo naprosto nutné, aby státní správa a hospodářství dostaly v nejkratší možné době pracovníky, kteří by byli plně spjatí s dělnickou třídou, rozhodnutí jí důsledně sloužit a jejichž odborná příprava by byla hluboce proniknuta marx-leninským duchem. V této době krátce po únoru nebyly dosavadní vysoké školy okamžitě schopny tento úkol plnit – jejich dosavadní tradice i personální obsazení znemožňovaly do značné míry, aby se přeorientovaly co do obsahu přednášené látky i metod. Současně bylo stanoveno, že se postupně ruší od počátku studijního roku 1949/50 počínajíc prvním ročníkem Vysoká škola politická a sociální v Praze, Vysoká škola věd hospodářských v Praze a Vysoká škola sociální v Brně. VŠPS v Praze, zaměřená až dosud na výchovu veřejných pracovníků, žurnalistů apod., měla ve svých učebních plánech mnoho z buržoasních pavěd; jejím kladem bylo, že již před únorem pracovala zde za vedení s. prof. Štolla³ skupina uvědomělých marxistů, že mezi studenty nabyli převahy komunisté a pokrokové živly, kteří společně s komunistickými učiteli po únoru školu očistili od reakčních živlů a usilovali o to, dát jí solidní marxistický základ. VŠVH byla zatížena starým kapitalistickým pojetím hospodářského studia a působili zde i po únoru profesori, jako pozdější emigrant J. Macek,⁴ kteří snahám po reformě kladli nejrůznější překážky. Vysoká škola sociální v Brně měla velmi chatrný ideový základ a nevědecké řízení.⁵

Zákon č. 227/49 Sb., vydaný mimochodem v době, kdy už škola pracovala, určoval jen rámcově, že škola má mít tři fakulty: hospodářskou, politicko-diplomatickou a společenských nauk, a že její statut, studijní a zkušební řády i plány vydá ministr školství, věd a umění. Avšak vedoucí pracovníci školy, rektor s. Ladislav Štoll, prorektor s dr. Jiří Hájek⁶ a vedoucí IV. odboru MŠVU⁷ prof. dr.

² Nad nadsímem razítko „Důvěrné“.

³ Ladislav Štoll (1902–1981), liter. kritik, teoretik a publicista, od 1926 KSČ, 1945–81 člen ÚV KSČ, VŠPS: 1946 prof., 1948–49 rektor, VŠPHV: 1949–52 rektor, 1953 ministr vysokých škol, 1953–54 ministr školství, 1954–56 ministr kultury, od 1960 akademik (Josef Tomeš a kol., Český biografický slovník XX. století [dále jen Tomeš], II, Praha – Litomyšl 1999, s. 316; J. Heřtová, Ladislav Štoll, Praha 1986).

⁴ Josef Macek (1887–1972), národohospodář, politik, publicista, prof. Vysoké školy obchodní v Praze, teoretik družstevního socialismu, člen soc. dem. od 1917 (Modráčková skupina), 1938–39 Národní strana práce, 1939 krátce člen výboru Národního souručenství, 1949 emigrace do USA (prof. v Pittsburgu), zemřel ve Vancouveru v Kanadě (Tomeš II, s. 301; Prokop Závodský, Přehled vývoje vysokého ekonomického školství na našem území, in: Osmdesát let vysokého ekonomického školství na území České republiky, Acta oeconomica Pragensia roč. 7, Praha 1999, sv. 5 [dále jen Závodský], s. 56).

⁵ Odkaz na literaturu je souhrnně uveden níže, v poznámce č. 66.

⁶ Jiří Hájek (1913–1993), právník, historik, diplomat, politik, soc. dem., od 1948 KSČ, 1948–69 člen ÚV KSČ, 1949–53 prof. VŠPHV, od 1952 rektorem, od 1954 prof. Univerzity Karlovy, 1962–65 stálý zástupce ČSSR při OSN, 1965–68 ministr školství, 1968 min. zahr. věcí, 1970 vyloučen z KSČ, signatář Charty 77 (Tomeš I, s. 398; Závodský s. 60).

⁷ Ministerstvo školství, věd a umění.

Valouch⁸ byli instruováni v tom smyslu, že škola bude jen formálně podléhat MŠVU, ve skutečnosti že bude řízena kulturně-propagačním oddělením sekretariátu ÚV KSČ. Zde mělo být také rozhodováno v podstatě o studijním plánu a programu, obsazení kádrovém i o přijímání posluchačů. Odpovědnými pracovníky sekretariátu (s. Bareš⁹) bylo zdůrazňováno několikrát, že z VŠPHV se pravděpodobně vyvine vysoká stranická škola, obdobná škole moskevské, po případě Akademii občestvennych nauk SSSR v Moskvě.

Toto mimořádné postavení mělo na počátku budování školy veliké výhody. Zejména během prvního roku školy, kdy vedoucí pracovníci školy v častých schůzkách na sekretariátě měli příležitost projednávat jednotlivé problémy se s. Köhlerem,¹⁰ tehdy vedoucím propagačního odboru sekretariátu, a za jeho řízení byly všechny tyto otázky řešeny pružně a odpovědně. Studijní plány školy mohly být tvořeny plně na základě marxismu-leninismu, v organizaci a metodách práce na škole mohly být uplatňovány všechny sovětské zkušenosti, pokud byly vedoucím pracovníkům školy známy, aniž bylo nutno probíjovat se proti ztrnulosti, zahnížděné až dosud na vysokých školách i v tehdejším vysokoškolském odboru MŠVU.

Po materiální stránce bylo autoritou ústředního sekretariátu v krátké přípravné době zabezpečeno nejnütnější vybavení, učební místnosti i koleje pro posluchače. A to v době, kdy MŠVU zdaleka nemělo dostatečně pružný aparát pro tyto otázky velmi často těžko řešitelné i pro dnešní MVŠ.¹¹

Na druhé straně se tento zvláštní charakter v dalším vývoji školy projevoval jako vážná překážka.

Tím, že škola byla řízena ze dvou míst, nebylo možné do důsledků [u]platnit zásadu zodpovědnosti.

1. Dvojkolejnost řízení sama o sobě působila potíže a umožňovala obezličku. Metody práce sekretariátu ÚV KSČ, kritisované již na podzim s. Gottwaldem¹² a později jako záměrně zločinné odhalení v procesu se spikleneckým centrem,¹³ projevovaly se zejména po odchodu s. Köhlera i v řízení práce VŠPHV jako překážka správného vývoje. Tak od počátku musili vedoucí pracovníci překonávat potíže, jejichž pravá podstata se projevila teprve v procesu. Jistě byla i nesprávnou často opakovaná formulace, že škola má vychovávat vedoucí pracovníky ve správě průmyslu, financí, atd. Žádná vysoká škola nevychovává jen vedoucí pracovníky. VŠPHV se tím dostalo privilegovaného postavení, jakési náhražky tehdy existující [sic] Vysoké stranické školy, jejíž funkci měla suplovat ovšem kádry mladými, odborně i politicky nezkušenými, kteří dosazení na vedoucí místa mohli se stát snadnou hříčkou protistátních živlů.

⁸ Miloslav Valouch (1903–1976), fyzik a pedagog, před 2. svět. válkou mř. prof. ČVUT, 1948–52 na ministerstvu školství a pedagog na PdF UK, 1952–60 prof. MFF UK, od 1960 pracovník ČSAV (Tomeš III, s. 418; Dějiny Univerzity Karlovy IV 1918–1990, red. Jan Havránek a Zdeněk Pousta, Praha 1998 [dále jen Dějiny UK], s. 498, 502, 519).

⁹ Gustav Bareš (1910–1979), komunistický novinář a politik, člen ÚV KSČ, prof. a děkan fakulty osvěty a novinářství UK 1966–68, resp. FSVP 1968–70 (Tomeš I, s. 45; Dějiny UK, viz rejstřík).

¹⁰ Bruno Köhler (1900–1989), něm. komunist. politik v Československu, od 1921 KSČ, pracovník sekretariátu ÚV KSČ, pak člen ÚV KSČ (Tomeš II, s. 97).

¹¹ Ministerstvo vysokých škol, existující pouze 8 měsíců v roce 1953 (ministrem L. Štoll).

¹² Klement Gottwald (1896–1953), prezident ČSR 1948–53 (KSČ).

¹³ Proces s Rudolfem Slánským, viz pozn. 23.

2. Veliké pedagogické úkoly, svěřené vedoucím pracovníkům, byly ukládány nepromyšleně, možná záměrně záškodnický. Bylo jim uloženo, že škola má přijímat ročně asi 1000 posluchačů, z toho více než polovinu z řad dělníků. Tato čísla nebyla nikterak specifikována pro jednotlivé obory. Tyto různorodé kádry měly být vychovávány pro různé specialisace hospodářství, vnitřní a zahraniční správu a učitelství marxismu-leninismu v rámci jedné školy, centralisované jak administrativně, tak učebním plánem.

Vedoucí soudruzi převzali tyto rozsáhlé úkoly v důvěře, že se jim dostane brzy podpory a posily, že jim bude co nejdříve umožněno prohloubit znalost sovětských zkušeností o tom, jak sovětský stát v jednotlivých obdobích svého vývoje zajišťoval výchovu odborníků pro hospodářství, státní správu i ideologický boj. Viděli v nově budované škole především možnost vychovávat mladé pracovníky v duchu marxismu-leninismu, a byli oprávněně přesvědčeni, že zde najdou platformu pro jeho studium i šíření lépe a rychleji než na dosavadních typech vysokých škol.

3. Vážné problémy vyskytly se při vymezení působnosti nové školy vůči školám dosavadním. Likvidace VŠPS a její vplynutí do VŠPHV proběhlo celkem hladce a kádrově dobré síly byly nové škole dány k dispozici.

Na rozdíl od tohoto zrušení VŠVH¹⁴ narazilo na odpor funkcionářů této školy. Soudruzi z VŠVH Fukátko,¹⁵ Šáda,¹⁶ Janáček¹⁷ odmítali koncepci VŠPHV a upozorňovali na nutnost výchovy inženýrů ekonomů. Vedení VŠPHV snažilo se jim vyjít vstříc, uznávalo v posledně uvedeném bodě oprávněnost tohoto jejich požadavku a svůj kladný postoj k němu vyjádřilo i vůči sekretariátu strany. Nemohlo jej však řešit na svém učilišti a nemohlo také dovolit, aby problém hospodářské fakulty byl řešen způsobem připomínajícím výchovu starého typu komerčních odborníků.

Podobně obtížná byla i situace vnitřní větve fakulty politicko-diplomatické. Otázku správního studia posuzovala právní rada ÚV KSČ, kde se uvažovalo, zda správní studium nemá být součástí právnické fakulty. Po delších diskusích bylo rozhodnuto hlavně s ohledem na tehdejší politickou situaci právnické fakulty, že na VŠPHV bude zřízena správní větev. Při tom nebyl jasně odlišen charakter tohoto studia od studia správního na právnické fakultě.

Pokud jde o studium společenských věd, předvíдалo vedení VŠPHV v budoucnu vznik duplicity s filosofickou fakultou, ale nepovažovalo problém pro nejbližší dobu za vážný, protože VŠPHV byla zaměřena na výchovu propagandistů. Také zde ke konfliktu nedošlo, i když problém nabyl vážnosti vzhledem k požadavku vyšší vědecké úrovně propagandistů a reformě filosoficko-historického studia.

¹⁴ Vysoká škola věd hospodářských v Praze, nástupce Vysoké školy obchodní (VŠO) – o tom P. Závodský cit. v pozn. 4, s. 52 a dále.

¹⁵ Jaroslav Fukátko (1898–1956), národohospodář, člen odbojové organizace PVVZ, gen. tajemník Ústředního svazu čl. průmyslu 1945–50, 1948 prof. VŠO, pak na VŠHV.

¹⁶ Vilém Šáda, Ing. RŠDr., 1948 prof. a děkan VŠO, pak VŠVH (Závodský, s. 52; L. Šauer – I. Šauerová, VŠO, Acta Polytechnica – Práce ČVUT v Praze VI–1, 1984, č. 1, s. 42).

¹⁷ Jan Janáček (1903–1972), ekonom, 1948 prof. VŠO, pak ČVUT, od 1961 VŠE (Tomeš I, s. 572; Závodský, s. 52).

Učební plány a jejich zajištění

Pro učební plány dostalo vedení VŠPHV zásadní směrnice: rozdělit celé studium na první dvouročí, v němž budou studovány základy politické ekonomie, dialektického a historického materialismu, dějin filosofie, českých a slovenských jakož i sovětských a světových dějin, teorie a dějin státu a práva a některých disciplin hospodářského plánování, a druhé dvouročí specialisované již podle úkolů jednotlivých fakult. S dnešního hlediska může se toto rozdělení zdát mechanickým a metodicky nesprávným. Při založení školy však, kdy nebyla vyjasněna otázka charakteru hospodářské fakulty ani studia právnických disciplin, kdy na škole nebyl ani jediný odborník ekonom nebo odborník správního práva, bylo vyloučeno začít se specialisací fakult od I. ročníku. Vedení školy mohlo zodpovědně navrhnout jenom plán prvního dvouročí. Současně žádalo, aby k propracování další etapy studia byla mu zajištěna pomoc odborníků. Avšak ani později v průběhu prvního školního roku tito odborníci nepřicházeli nebo zatíženi jinými funkcemi spolupracovali málo ochotně. Vedení školy na tento problém stále znovu upozorňovalo a dožadovalo se nápravy. Poněvadž se přesvědčilo, že od vyšších orgánů stranických i státních nepřijde pomoc tak rychle, jak by bylo nutno k splnění převzatých úkolů, snažilo se zajistit z mladých asistentů, velmi často dosud současně posluchačů, odborné kádry pro všechny katedry a s jejich pomocí navrhovalo samo v letech 1949–51 plány specialisovaného studia, které byly ovšem nedokonalé a byly právem kritisovány.

Pro zvládnutí úkolů učebního plánu pro první dvouročí vytvořilo vedení na škole šest kateder (filosofie, politické ekonomie, historie, dějin dělnického hnutí, lidové demokracie, jazyků), jež obsadilo mladými lidmi plnými elánu, oddanými straně a dělnické třídě, se zárodky (někde značně slibnými) způsobilosti k skutečné vědecké práci, ale s malými zkušenostmi pedagogickými. Tito soudruzi nejen připravovali učební plány, nýbrž i učební látku, kterou namnoze i přednášeli nebo pomáhali několika externím zkušenějším soudruhům, kteří později na školu přešli (Oliva,¹⁸ Soják,¹⁹ Macek²⁰).

Nábor posluchačů

Vedení školy dostalo za úkol přijmout 1000 studentů převážně z řad dělníků a pracujících rolníků, doplněných kádrově i prospěchově dobrými maturanty. Protože celá záležitost VŠPHV byla rozhodnuta teprve v létě 1949, nebylo možno pro dělnické kádry zajistit jakoukoli předběžnou přípravu. Přes příslib pomoci aparátem KSČ musilo nábor

¹⁸ Na VŠPHV působily dvě osoby toho jména. Felix Oliva, vl. jm. Felix Kohn (1897–1977), ekonom vystudovaný ve 30. letech v SSSR, KSČ, za 2. svět. války ve Velké Británii v řadách komunist. emigrace, 1945–50 Ústřední politická škola KSČ, 1950–53 prof. VŠPHV, 1953–75 prof. VŠE v Praze, akademik (Tomeš II, s. 488). Pavel Oliva (* 1923), historik a klasický filolog, 1941–45 nacist. koncent. tábory, 1945–49 studia FF UK, 1949–51 asist. VŠPHV, 1951–52 odb. asist. FF UK, pak ústavy ČSAV, 1968 prof. FF UK (Tomeš II, s. 489) – zde se tedy může jednat právě o Pavla Olivu, věkově odpovídá dále jmenovanému Mackovi a všichni tři jsou zaměřeni na historické obory.

¹⁹ Vladimír Soják (*1915), historik, za války gymn. prof., od 1949 pedagog VŠPHV, doc., 1953–55 prof. dějin KSČ a děkan fakulty mezinár. vztahů UK, po 1970 ředitel Ústavu pro mezinár. politiku a ekonomii (Dějiny UK, s. 558–9; Národní knihovna Praha, Česká národní bibliografie – jmenné autority, viz: <http://aip.nkp.cz/tornado/webtor.cgi>, dále jen NKP ČNB – jmenné autority).

²⁰ Josef Macek (1922–1991), historik, 1948–52 pracovník Stát. hist. ústavu, 1952–70 ředitel Historického ústavu ČSAV, akademik, 1960–69 člen ÚV KSČ, 1970 vyloučen z KSČ (Tomeš II, s. 301–2).

zajistit samo vedení školy pomocí absolventů a starších studentů VŠPS. Podařilo se vzbudit přesto takový zájem o VŠPHV, že k přijímacím pohovorům se dostavilo téměř 2000 přihlášených, z nichž přes 50 % byli dělníci. Ve skupině maturantů převládali studenti, kteří chtěli studovat původně na VŠVH. Škola opatřovala si o všech uchazečích kádrový materiál, který ovšem nebyl vždy úplný a často byl velmi povrchní. Řada závad mohla být objevena teprve v průběhu studia.

Přijímací komise byly složeny převážně ze studentů a ne vždy našly jednotné měřítko. A tak tisíc posluchačů I. ročníku tvořilo jistě různorodou masu jak po stránce předběžného vzdělání tak kádrového profilu, i když vcelku kádrové měřítko bylo mnohem přísnější než u ostatních vysokých škol. 52 % posluchačů bylo dělnického původu, 37,6 % bylo bývalých dělníků, 69,3 % bylo členy KSČ. Do I. ročníku přicházeli dělničtí posluchači rovnou z pracovišť, v následujících dvou letech toliko z krátkodobých tří- až pětiměsíčních večerních kursů. To znamenalo, že jim musela být věnována mimořádná individuální péče a v průběhu I. ročníku doplněno obecné vzdělání.

Současně bylo nutno vyřešit vážný problém ubytování a sociálního zabezpečení těmto studentům často otců[m] rodin. Pomocí ústředního sekretariátu byla získána Masarykova kolej²¹ a většina výhod ADK byla dána též dělnickým studentům, i když neprošli přípravnými kursy.

Tak bez důkladnějších příprav, velmi improvizovaně byla připravena škola, která první v ČSR vybuďovala svůj učební plán na základě marxismu-leninismu. I když tato překotnost příprav a tehdejší metody aparátu ÚV zatížily počátky školy řadou nedostatků a vytvořily kolem ní nezdravou atmosféru vyjímečnosti, posilovanou některými pracovníky školy, zejména jejím prvním tajemníkem,²² znamenal vznik VŠPHV veliký klad ve vývoji našeho vysokého školství. V její organizaci byly uplatňovány nové metody (katedry, plánování přednášek, kolektivní příprava učební látky), v ní poprvé vyzkoušené na půdě čl. vysokých škol. Na ní také v míře daleko větší než kdekoli jinde studovali dělníci.

II. Celkový vývoj VŠPHV

A. První dvě léta škola rostla jako centralisované těleso. Musila překonávat překážky, brzdící její hlavní úkol – vybudování fakult, a spočívající především v nedostatečném počtu odborných učitelských sil i malém porozumění činitelů, pro něž byli vychovávaní absolventi.

B. Roku 1951–52 se podařilo vybudovat fakulty a od jara r. 1952 byl vyjasněn příští charakter školy. K věcnému projednání tohoto problému přispělo podstatně i odhalení bandy Slánského.²³ Škole dostalo se v rozsáhlejší míře pomoci sovětských učitelů a sovětských zkušeností a nové fakulty mohly napláňovat svou práci s delší perspektivou.

²¹ Tento objekt získalo nakonec ministerstvo bezpečnosti, takže zde naznačená akvizice se zřejmě nerealizovala.

²² Vilém Fuchs (1923–1990), dr., první tajemník VŠPHV do 1951, poté pracovník ČKD – Sokolovo, zpravodaj Čsl. rozhlasu v Bonnu (NSR), 1969 emigrace (NKP ČNB – jmenné autority).

²³ Rudolf Slánský (1901–1952), komunist. politik, 1929 jeden z představitelů Gottwaldova „bolševického“ stranického vedení, 1938–45 zahraniční vedení KSČ v Moskvě, účast v SNP, 1945–51 gen. tajemník KSČ, 1951 zatčen, obviněn z velezrady a 1952 popraven (Tomeš III, s. 144).

C. Školní rok 1952/53, kdy vedle běžných pedagogických úkolů hlavním úkolem byla příprava samostatné vysoké školy ekonomické, přechodu fakulty společenských věd na Karlovu universitu a vybudování učiliště mezinárodních vztahů.

A. První dvouročí

V prvních dvou letech snažila se škola při plnění učebního plánu prvního dvouročí zvládnout nové pedagogické úkoly, vybudovat organizaci nové školy, zpřesnit koncepci celého čtyřletého studia a připravit dvouleté specialisované studium. Oba poslední úkoly byly řešitelné jen za předpokladu, že budou získáni odborně i ideologicky vyspělí učitelé.

1. Problémy pedagogické

Ve svých počátcích mělo VŠPHV 2 profesory²⁴ a 31 asistentů na katedrách. Posluchačů bylo 1050, z toho přes 50 % nematurantů. K tomu připadla vedení školy též pedagogická péče o 3 ročníky VŠPS s 800 posluchači. Poslední dva ročníky VŠPS studovaly podle starého plánu za vedení dosavadních děkanů (dr. Foustka,²⁵ Vozka,²⁶ dr. Hrubý²⁷). II. ročník se přičlenil fakticky k VŠPHV tím, že jeho učební program se přiblížil k jejímu druhému roku. Byl řízen již katedrami VŠPHV a od 3. roku se rozdělil na 3 fakulty, pro něž se stal prvním do jisté míry pokusným ročníkem.

Přednášející byli převážně externisté, kteří se nemohli věnovat intenzivnější péči o studenty. A naši studenti, kterým nebyla věnována žádná předběžná péče a kteří se musili namnoze seznamovati se základními pojmy, dohánět elementární znalosti v pravopise a počtech a potřebovali o to větší péči. Dosavadní metody, obvyklé na jiných vysokých školách, by byly nestačily. Proto od samého počátku vedení školy hledalo cesty, jak pedagogický účinek výuky zajistit. Jako jednu z nich vedení zřídilo skupiny (třídy) po 50 členech, jimž v čele byl t. zv. třídní asistent, který měl spíše charakter středoškolského než vysokoškolského učitele a pomáhal i při nastudování látky. Tím stoupl počet učitelských sil o dalších 20. Tato instituce byla zrušena v následujícím roce, kdy pro nové studenty z řad dělníků byla zřízena čtyřměsíční příprava. Vyspělejší třídní asistenti přešli pak na katedry.

Instituce třídních asistentů byla provisoriem. A při velikosti skupin nemohla zabezpečit individuální postoj k jednotlivým studentům. Stálým korektivem byly kroužky. Nedostatek individuální pomoci se však přesto projevil hlavně v tom, že zpočátku

²⁴ Ladislav Štoll a Jiří Hájek.

²⁵ Radim Foustka (1907–1960), právník, politolog, novinář, red. Práva lidu, exponent Čs. soc. dem., 1946–49 prof. politol. VŠPS (Vysoké školy politické a sociální) v Praze, 1948 do KSČ, 1949–53 VŠPHV, prof., od 1953 na PF UK (Tomeš I, s. 332; Dějiny UK, s. 384, 558–9).

²⁶ Jaroslav Vozka (1904–1954), soc. dem. novinář, publicista, spolupracovník na Masarykově slovníku naučném a Naučném slovníku aktualit, historik domácího odboje, 1945–49 prof. VŠPS, red. deníku Práce. Po únoru 1948 nucen odejít z veřej. života, zatčen při pokusu o emigraci přes Západní Berlín, skončil sebevraždou (Tomeš III, s. 494; Závodský, s. 54 a tam uvedená lit.).

²⁷ Pavel Hrubý (1914–1994), JUDr., ekonom, 1946–47 kultur. atašé v Římě, 1947–51 prof. VŠPS v Praze, 1951–52 prof. PF UK, činný v komisích ÚV KSČ, 1952–60 vězněn, 1963 rehabilitace, od 1963 prof. VŠE (Jiří Knapík, Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948–1953, Praha 2002, s. 110; Tomeš I, s. 524; Závodský, s. 60).

zejména dělničtí studenti propadali špatně chápanému kolektivismu, vytvářeli t. zv. studijní úderky a zabředávali někde do memorování nebo fražérství. Taková situace vytvářela nebezpečí, že místo k studiu marxismu povede učení na škole k vulgarisátorství. Problém byl ztížen tím, že hodiny pravopisu a matematiky pro nematuranty zvýšily počet hodin na 40 týdně. Základním problémem byla skutečnost, že každý učitel měl co dělat s tisíci žáky a nemohl dosáti bezprostředního působení na jednotlivého studenta. Vedení školy si tento problém uvědomovalo a snažilo se jej řešit postupně různým způsobem, ale přesvědčilo se, že tyto náhražky velkým požadavkům vysoké školy nestačí. Potíralo i falešný kolektivismus. Otázka nebyla v plném rozsahu vyřešena, pokud fakulty a směry nebyly vybaveny takovým počtem učitelů, aby se mezi nimi a žáky mohly vytvářet individuální vztahy.

Proto již v 2. semestru vedení školy ve snaze zabezpečit posluchačům čas k individuálnímu studiu snížilo radikálně počet přednáškových hodin a vyžadovalo od kateder, aby při stanovení počtu hodin pro svůj obor dbaly nutného studijního volna pro posluchače. Bylo to umožněno i tím, že katedrám se podařilo vypracovat skripta takové úrovně, že bylo možno zkrátit přednášky. Pozdější vývoj zatlačil ovšem i skripta, když již v češtině vycházely spisy klasiků a učitelé i studenti dostali do rukou sovětské učebnice, s nimiž se pochopitelně skripta, považovaná za velkou vymoženost v r. 1949 nejen na VŠPHV ale i na jiných školách, nemohla srovnávat.

Vážným problémem byla nadmíra schůzí, kde dohody bylo s organizacemi docíleno mnohem později.

V druhém školním roce zůstalo z I. ročníku 900 studentů. Ztráta 170 posluchačů svědčila jak o chybách při výběru, tak o nedostatcích pedagogické práce v prvním roce. Nábor v druhém roce byl poněkud lépe organizován a na jeho podkladě vstoupilo na školu nových 970 posluchačů.

Postupně se rozšířil, jak ukazuje následující přehled, i počet stálých učitelských sil.

	prof.	doc.	odb. as.	asistenti
Počátek šk. roku 49/50	2	—	—	31
červen r. 1950	2	3	15	39
červen r. 1951	3	6	27	47

Toto zvýšení počtu učitelů umožnilo hlubší studium pedagogických otázek, jimiž se VŠPHV musela a také zabývala více než ostatní vysoké školy.

Výsledkem této snahy byla první pedagogická konference učitelů i studentů z r. 1951, která byla vysoce hodnocena i zástupci MŠVU i okresu KSČ vysoké školy. Konference zdůraznila význam individuálního studia a ukázala na nutnost studia sovětské pedagogické literatury.

Velkým kladem práce školy bylo vybudování kateder jako pracovních jednotek, které se zabývaly od počátku kolektivní přípravou přednášek, diskutovaly je a zkoumaly, i když už méně soustavně, jejich pedagogický účinek. V první fázi bylo hlavním úkolem katedry psaní skript a pořádání hodnotných sbírek dokumentů, které bylo přínosem nejen s hlediska pedagogického, nýbrž i s hlediska odborného vývoje katedry. V této

době položily katedry i základy k samostatné vědecké práci a počaly rozvíjet ideologický ruch, jehož důkazem byla první ideologická konference na thema „Stati J. V. Stalina o jazykovědě“. Růst pracovníků umožnil intenzivní spolupráci s vedením a revizi encyklopedického charakteru prvního společného dvouročí i přípravu tří fakult diferenovaných od I. ročníku.

Významnou pomocí pro školu bylo rozvinutí práce stranické organizace, organizace ČSM²⁸ i Spolku posluchačů. Od r. 1951, kdy organizace přemohla obtíže způsobené nezkušeností většiny soudruhů ve vysokoškolské práci (nebylo starších posluchačů), byla vedení školy již velmi platnou oporou. Díky její iniciativě byly zkoumány a kritizovány špatné metody práce tajemníka dr. Fuchse,²⁹ který byl pak ze své funkce odvolán.

Odborová organizace studentská převzala většinu úkolů spojených se zabezpečením studentů, které nemohl zvládnout slabý aparát školy. Při plnění výchovných funkcí byl oporou ČSM a dobře se uplatnil záhy vytvořený umělecký soubor.

Na podzim v r. 1950, kdy vedení opětovně upozorňovalo na nedostatky školy a žádalo o pomoc při jejich odstraňování, provedli pracovníci tehdejšího sekretariátu ÚV (propagační odbor) t. zv. průzkum školy. Jako podklad pro tento průzkum vypracovali tajemníci kateder VŠPHV důvěrné elaboráty o stavu svých kateder i stavu školy. V těchto elaborátech byla již kritizována celková koncepce školy, zejména systém dvouročí, žádána větší specialisace. Je příznačné, že průzkum, který byl proveden v listopadu převážně lidmi, kteří zkoumané práci nerozuměli, nepřinesl žádný přínos pro řešení nejpálčivějších otázek školy, zejména kádrového obsazení a perspektiv dalšího vývoje, a upozorňoval jen na věci dávno známé. Další pracovníci byli získáni většinou na základě vlastní iniciativy školy.

2. Problémy perspektivy vývoje školy

Práce kateder se postupně konsolidovala. Studijní oddělení (vedením VŠPHV vytvořené centrum pedagogické práce) zabývalo se stále více sovětskými zkušenostmi. Po vydání vysokoškolského zákona³⁰ celé československé vysoké školství začíná sledovat, i když pomalu a nesoustavně, sovětské vzory. Všechno to ukazuje stále naléhavěji nedostatky vyplývající z původní koncepce školy jako instituce polostátní polostranické, v níž všeobecně politický charakter převažoval nad odborností. Vedení školy neustále upozorňuje na tento problém ve zprávách kulturně-propagačnímu oddělení sekretariátu ÚV. Žádá projednání plánu fakult společenských věd a politicko-diplomatické a dožaduje se diskuse o hospodářské fakultě i odborníků, kteří by pomohli při jejím budování. Vedení školy se nedostalo jasné odpovědi. Tím ovšem byla brzděna výstavba školy a naplano vyzněly i iniciativní návrhy katedry politické ekonomie a katedry národohospodářského plánování, které vedení školy nemohlo zodpovědět. Sekretariát se nevyjádřil ani k návrhům t. zv. Balabánovy komise při Státním výboru pro vysoké školy, které čerpaly ze zkušeností sovětských škol, a způsobil svým postojem, že vedení nemohlo se s plnou odpovědností těchto jednání zúčastnit.

²⁸ Československý svaz mládeže.

²⁹ Viz pozn. 22.

³⁰ Č. 58/1950 Sb. z 18. 5. 1950.

Teprve dalšími intervencemi na sekretariátě ÚV a u některých ministrů podařilo se získati několik nových zkušenějších pracovníků. V r. 1951/52 měla škola již 6 profesorů, 6 docentů, 38 odborných asistentů a 74 asistentů. Tak bylo zabezpečeno alespoň minimální kádrové obsazení fakult, vybudovaných koncem roku 1950/51. Velkou pomocí byly sovětské materiály, které však škola nedostala ani prostřednictvím MŠVU ani sekretariátu ÚV, nýbrž získala je sama prostřednictvím svých posluchačů vyslaných na studium nebo na aspiranturu do SSSR a díky návštěvě prorektora na Ústřední stranické škole v Moskvě. Tyto sovětské materiály pomáhaly nejen rozpoznávat vlastní omyly, nýbrž i umožnily najít cestu správného vývoje.

3. Hlavní nedostatky tohoto období

Kromě nedostatků vyplývajících z objektivních příčin (nedostatečný počet učitelů, nepochopení státních i stranických orgánů pro skutečné potřeby školy) měla ovšem škola ve svých začátcích i nedostatky vyplývající ze stylu práce vedení. I když tehdejší stav nedovoľoval dlouhodobé plánování, nemělo vedení školy zanedbávat plán organizace školy a ponechávat řadu otázek živelnému růstu (semináře, vědecká práce na katedrách a kádrová práce). Aparát školy pracoval nedostatečně. Po odchodu s. Fuchse nastoupil s. Blanický,³¹ který svůj nedostatek iniciativy nahražoval byrokratickou ztrnulostí a pedantstvím. Zatěžoval rektora i prorektora drobnými administrativními úkony, za něž měl převzít i zodpovědnost sám.

Rovněž kádrové oddělení, jehož vedoucí přišel též ze sekretariátu ÚV, pracovalo nedostatečně. Uplatňoval se zde dnes již překonaný názor, že kádrová politika může být prováděna jako resortní věc kádrového referenta a vedení školy tento názor spočátku dost energicky nepotíralo a práci oddělení nekontrolovalo.

B. Vybudování fakult

Diskuse o budování fakult ukázala jasně, že je již možno přikročiti k zřízení fakult čtyřletých. Ve školním roce 1951–52 se dosud jednotná VŠPHV rozestoupila na 3 fakulty (hospodářskou, politicko-diplomatickou a společenských věd). Byla vytvořena příslušná děkanství v čele s děkany, katedry byly rozděleny na jednotlivé fakulty a toliko některé si podržely celoškolský ráz. Rektorem zůstal s. Ladislav Štoll, prorektor s. dr. Jiří Hájek a s. Ing. Antonín Hodek,³² děkany stali se s. Felix Oliva³³, s. dr. Josef Macek³⁴ a s. Jaromír Vošahlík.³⁵ Vzhledem k tomu, že s. Štoll byl jmenován předsedou vládní komise pro vybudování ČSAV, zastával jeho funkci fakticky prorektor s. dr. J. Hájek. Tajemnicí školy stala se po odchodu s. Blanického s. dr. Milena Tauchmanová.³⁶

Zřízení fakult umožněné rozvojem učitelských kádrů i lepším materiálním zabezpečením školy, již se dostalo při umístění ve dvou budovách (Horská 3 a odborné školy

³¹ Osoba nebyla identifikována. Z dalšího textu vyplývá, že přišel ze sekretariátu ÚV KSČ.

³² Antonín Hodek (1903–1985), Ing., prof. marxismu-leninismu na VŠE (NKP ČNB – jmenné autority).

³³ Viz pozn. 18.

³⁴ Viz pozn. 20.

³⁵ Jaromír Vošahlík, ve druhé polovině 50. let velvyslancem ČSR v SSSR.

³⁶ Milena Tauchmanová (*1913), JUDr., později na FF UK, odborná pracovnice katedry pedagogiky (Seznam osob UK 1967, s. 324), pak zaměstnána na RUK (NKP ČNB – jmenné autority).

A. Zápotockého v Praze XI.), znamená nesporný pokrok ve vývoji školy. Nové učební plány se zbavily dosavadní všeobecnosti, ale ukázaly i nutnost dalších specialisací, nejmarkantněji na hospodářské fakultě. Jestliže v roce založení školy 1949 byla pro VŠPHV charakteristická důsledná aplikace marxismu-leninismu ve všech oborech, v r. 1951/52 budovaly i ostatní školy svou pedagogickou činnost na základě vědeckého socialismu. Jednotlivé fakulty VŠPHV vyvíjely se v značně různorodé celky. Jestliže na počátku existence fakult vedení významným způsobem mohlo přispívat ke konsolidaci jednotlivých děkanství a dávat i linii pedagogické práci, upevněním fakult význam vedení školy se zmenšoval.

Škola dosáhla podstatného rozšíření učitelského sboru, zpevnění administrativního aparátu. Seznámila se hlouběji zejména na hospodářské fakultě, kde působili přímo v katedrách sovětské profesoři Dokukin a Vinogradov, se sovětskými metodami. Značně přispěly i zkušenosti s. prorektora Hodka, získané při návštěvě v Moskvě, kde se zúčastnil jako delegát světové hospodářské konference.

Práce na přípravě dalších perspektiv byla značně usnadněna tím, že po odhalení záškodnických metod bandy Slánského byla i stranickými orgány vyjasněna funkce školy (ještě na jaře v r. 1951 byla delegace VŠPHV Štoll, Oliva,³⁷ Blanický přijata Slánským a dostalo se jí jen vyhýbavých odpovědí). Nyní bylo upuštěno od nesprávné tendence, že by z VŠPHV měl vyrůsti typ stranické školy, a rozhodnuto, že škola má do všech důsledků státi se školou státní, která se plně začlení do celkové výstavby našeho vysokého školství, uplatní dobré zkušenosti získané vlastním vývojem a umožní ještě plnější využití metod sovětských.

Vedení školy v únoru vypracovalo zprávu, v níž se obracelo na předsednictvo KSČ a žádalo, aby mu bylo umožněno provést přípravy pro další řešení vývoje školy, který povede:

1. k vytvoření samostatné Vysoké školy ekonomické
2. ke koordinaci práce fakulty společenských věd s fakultou filosofickou
3. rozdělení fakulty politicko-diplomatické ve fakultu správní a její koordinaci s právnickou fakultou, a vytvoření samostatného celku z jejího směru zahraničního.

Současně propracovávaly fakulty své pracovní metody a usilovaly o zvýšení úrovně pedagogické i vědecké práce.

Fakulta společenských věd přikročila k soustavě výběrových seminářů, specialisaci jednotlivých odvětví studia a přípravě diplomových prací. Uskutečnila ideologickou konferenci historiků „Proti kosmopolitismu ve výkladu našich národních dějin“, jejíž materiál vydala Akademie věd.³⁸

Fakulta politicko-diplomatická, jejíž studium vnitřního směru bylo před tím na žádost ministerstva vnitra a příkaz ústředního sekretariátu strany zkráceno na 3 roky, probodovala se od diletantského konglomerátu všeobecných výkladů o lidové demokracii a drobných prakticistických výkladů o jednotlivých referátech státní správy k pochopení svého studia jako studia správního práva. Mezinárodní větev zdůrazňovala na podkladě sovětských materiálů solidní historický i jazykový základ.

³⁷ Zde nepochybně Felix Oliva, viz pozn. 18.

³⁸ Proti kosmopolitismu ve výkladu našich národních dějin, red. Josef Macek, Praha, Nakladatelství ČSAV 1953, 132 s. (autoři J. Macek, F. Graus, J. Kočí, V. Olivová, J. S. Hájek, J. Kládava).

Hospodářské fakultě dostává se díky nástupu několika soudruhů příšlých z praxe (Sedlák, Jedlička, Štolba)³⁹ pevného a cílevědomého vedení. Využívá v plném rozsahu sovětských zkušeností k přípravě charakteru budoucí VŠE, k předběžnému vytváření specialisací a zajišťování spojení s praxí. Přítomnost sovětských ekonomů profesorů Dokukina a Vinogradova znamenala pro hospodářskou fakultu nejen zvýšení úrovně v předmětech, které tito profesori přednášeli, nýbrž i podstatný přínos metodický a zejména vyjasnění perspektiv vývoje celého ekonomického školství v ČSR.

Na konci školního roku 1951/52 mohla škola konfrontovat výsledky své dosavadní práce při odchodu prvních absolventů. Správní větev politicko-diplomatické fakulty, jejíž studium bylo zkráceno na 3 roky, vyřazovala⁴⁰ 157 absolventů. Spolu s nimi dostudovali již podle plánu fakult VŠPHV posluchači posledního ročníku VŠPS. Vzhledem k tomu, že kádrový profil těchto studentů i jejich studium jim dávaly předpoklady pro zodpovědnou práci, zabývala se jejich rozmístěním zvláštní komise při organizačním sekretariátu ÚV KSČ za předsednictví s. Václava Davida.⁴¹ Práce této komise ukázala vážné nedostatky plánování potřebných absolventů-vysokoškoláků pro ústřední úřady a instituce. Celkem bylo rozmístěno⁴² 319 absolventů, z toho 44 z hospodářské fakulty (VŠPS), 57 společenských věd (VŠPS), 19 ze zahraničního směru (VŠPS), 69 správního směru a 157 prvních absolventů VŠPHV – správního směru. Tím byl vyřazen i poslední ročník VŠPS. Agenda VŠPS v dalším roce, jejímž prováděním byl pověřen s. Vozka, omezovala se na vyřizování doktorátů (DrRS).⁴³

Přesto, že v tomto období bylo již známo, že otázka vědeckých titulů bude i u nás řešena na nové, zdravější basi podle sovětských vzorů, neztratil doktorát společenských věd na přitažlivosti, a to jak pro absolventy VŠPS v Praze, tak VŠS v Brně. Vedení VŠPHV snažilo se zajistiti rigorosnímu řízení vysokou úroveň a odmítalo zásadně práce, které svou úrovní nevyhovovaly.⁴⁴

Bylo podáno celkem 407 žádostí o schválení thesís disertačních prací. Neschváleno bylo 161 thesís, schváleno 246. Z toho rigorosním řízením s úspěchem prošlo o něco málo více než polovina – 125 absolventů VŠPS v Praze a VŠS v Brně, kterým byly uděleny doktoráty.

C. Podstatná reorganisace v r. 1952 až 1953

Iniciativní návrhy školy z února 1952 vedly k zahájení porad o reorganizaci VŠPHV, kterých se vedle MŠVU zúčastnilo předsednictvo vlády a sekretariát ÚV KSČ. Vedení

³⁹ Jmenovaní nebyli blíže identifikováni, kromě Vladimíra Sedláka, JUDr., prof. VŠE, 1978 člen katedry národohospodářského plánování (zmiňen u Závodského, s. 60; dále v publikaci 25 let Vysoké školy ekonomické v Praze, Praha 1978, s. 112).

⁴⁰ Slavnostní vyřazení = termín pro promoci absolventů (bez dr. nebo jiných titulů).

⁴¹ Václav David (1910–1996), komunistický politik, 1945–89 člen ÚV KSČ, 1953–68 ministr zahr. věcí (Tomeš I, s. 225–6).

⁴² Umístěnky = příkaz k nastoupení do zaměstnání na určené místo dle požadavků krajských úřadů: v r. 1950 nejprve jako akce řešící problém pohraničí, postupně jako obecně platné pravidlo. Rozmísťování absolventů prováděno za pomoci děkanátních komisí. Ukázkou umístěnky přináší Závodský, s. 58.

⁴³ DrRS. = Doctor Rerum Sociarum

⁴⁴ Vysokoškolský zákon z r. 1950 ohlásil zrušení doktorských titulů od r. 1953. V době vzniku zprávy bylo tedy nařízení již v platnosti, což je zde vnímáno jako zdravé, protože právě platné ustanovení. Místo doktorátů zavedeny aspirantury na titul CSc. (srv. Dějiny UK, s. 302).

školy poskytl k těmto poradám řadu materiálů. Vzniklo nebezpečí, že ve snaze co nejrychleji reorganisovat školu bude porušen její organický růst a že budou násilně rozbity celky, v nichž se začala právě rozvíjet intenzivnější studijní a pedagogická práce. Vedoucí pracovníci školy vítali každou snahu, která umožnila vytvořit v VŠPHV co nejrychleji útvary odpovídající sovětským vzorům a uplatnit v nich kladné zkušenosti získané při budování VŠPHV shodně s představiteli strany, vlády, MŠVU jakož i ostatních interesovaných fakult KU shodli se na tom, že jednotlivé úseky VŠPHV mají být začleněny do soustavy existujících vysokých škol. Mimořádný důraz kladli na vybudování vysoké školy ekonomické, pro niž hospodářská fakulta vypracovala za vedení s. Sedláka podrobné plány, opřené o diskuse se sovětskými profesory a materiály o moskevských vysokých ekonomických školách. Pracovníci fakulty společenských věd dohodli se snadno na nové koncepci filosoficko-historického studia s vznikající fakultou filosoficko-historickou. Plány měli rovněž příležitost prodiskutovat se sovětskými docenty Klimovem a Kurtyševem. Správní směr fakulty politicko-diplomatické mohl být hned od počátku r. 1952/53 přiřazen k právnické fakultě, kde posluchači za vedení doc. dr. Václava Kvasničky⁴⁵ jako proděkana dokončili poslední ročník pod pedagogickou aegidou právnické fakulty.

Obtížnější bylo řešení otázky studia mezinárodních vztahů. Ministerstvo zahraničních věcí za podpory předsednictva vlády žádalo vytvoření zvláštní vysoké školy mezinárodních vztahů, slučující výchovu kádrů MZV a MZO.⁴⁶ Pracovníci VŠPHV ukazovali na rozdílnost základů studia obou směrů a doporučovali začlenění studium zahraničního obchodu na VŠE, a ponechat také výchovu pracovníků v oboru zahraniční politiky v rámci MŠVU. Byla přijata koncepce MZV s tím rozdílem, že vysoká škola mezinárodních vztahů zůstala podřízena MŠVU.

Třebaže VŠPHV své návrhy propracovala již v dubnu, trvalo zásadní vyřešení otázky a vypracování vládního usnesení až do léta, kdy vyšlo vládní nařízení č. 40/52 o reorganizaci některých vysokých škol. Jím byla dána pracovníkům školy dlouhodobá perspektiva. Vybudovat vysokou školu ekonomickou, vysokou školu mezinárodních vztahů, zabezpečit vyučování marxismu-leninismu, dějinám KSSS a KSČ na filosoficko-historické fakultě Karlovy univerzity a přispět k vybudování katedry správního práva na právnické fakultě Karlovy univerzity.

Školní rok 1952/53

Realisace vládního usnesení byla podstatnou částí práce VŠPHV ve školním roce 1952/53. Při tom vedení školy sledovalo cíl, aby reorganisace ve smyslu vládního nařízení nebyla nikde pojmána jako likvidace VŠPHV, nýbrž jako její dobudování ve smyslu důsledné specialisace úkolů při rozvinutí všech kladných prvků, které škola od svého vzniku a ve svém růstu dokázala vytvořit. Potíralo různé likvidátorské tendence a nálady, k nimž se hlavně pro opožděné vyhlášení zásad reorganisace a tím pro prodlužování období nejistoty jevíly někde sklony. Staralo se o to, aby zabezpečilo

⁴⁵ Václav Kvasnička (* 1902), JUDr., doc., 1962 člen věd. rady PF UK Praha, věd. pracovník Ústavu státu a práva ČSAV (Seznam osob UK, Praha 1962, s. 202; NKP ČNB – jmenné autority).

⁴⁶ MZV = ministerstvo zahraničních věcí, MZO = ministerstvo zahraničního obchodu.

organickým růstem kateder jejich rozdělení a vytvoření kateder nových školních útvarů. Provádělo také během roku reorganizační struktury správního aparátu i majetkového substrátu školy tak, aby koncem roku bylo vše připraveno pro zahájení práce nových útvarů. Mohla tak do konce školního roku připravit rozdělení školy a vytvoření nových celků. Největší nesnáze vznikly tím, že ustanovení o vysoké škole mezinárodních vztahů, které bylo v r. 1952 učiněno proti námitkám vedení VŠPHV, ukázalo se málo promyšlené a po zkušenostech, které přinesla delegace ministerstva vysokých škol z SSSR, bylo přikročeno k jeho revidování. Vedení školy snažilo se i po této stránce přispět k tomu, aby bylo nalezeno správné řešení. Nebylo však v jeho silách urychlit jednání – třebaže po celý rok upozorňovalo na naléhavost projednávaných otázek a dožadovalo se včasného vyřízení – a tak k řešení studia mezinárodních vztahů došlo opět až v době prázdnin, čímž byla příprava, vykonaná VŠPHV a jejími fakultami, bez zavinění jejich pracovníků značně bržděna. Toto zpomalení se projevuje nepříznivě nejen při přípravě fakulty mezinárodních vztahů, ale též vysoké školy ekonomické, jejíž rozsah, počet specialisací a hlavně materiální vybavení a umístění závisí na tom, jak bude rozhodnuto o úpravě a vyřešení studia mezinárodních vztahů.

V r. 1952/53 prodělávala prudký růst a rozvětvení i prohloubení specialisace především fakulta ekonomická, zaměřená k perspektivě samostatné vysoké školy. Rozmnožila počet svých kateder, zorganizovala jejich spolupráci s příbuznými katedrami bratislavské vysoké školy ekonomické i s praxí, promyslela a zorganizovala praxi studentů a zahájila dálkové studium. Při tom snažila se také o zkvalitnění práce kateder. Ostatní dvě fakulty měly již více organizačního klidu a mohly se věnovat prohlubování práce svých kateder, rozvíjení vědecké činnosti a ideového ruchu.

Vcelku v tomto posledním roce vývoje školy zejména starší katedry dostaly se definitivně z období experimentování k soustavně dlouhodobě plánované a řízené práci. Většinou přestaly být kolektivy nezkušených, i když nadšených mladých asistentů, dostaly (vychovaly si nebo získaly zvenčí) zkušené vedoucí, zvládly své vědní obory, provedly vnitřní dělbu práce, od psaní skript přešly k přípravám učebnic a k jednotlivým monografickým pracím svých členů. V tomto roce dozrála řada pracovníků kateder ve své pedagogické i vědecké činnosti tak, že mohla být navržena na docenty a projevila svou zralost také řadou publikací uveřejněných nebo alespoň schválených k vydání. Katedry zlepšily rovněž práci s vedením aspirantů, která v minulém roce trpěla ještě značně diletantismem a nesoustavností. Rovněž pedagogická stránka činnosti kateder se dále zlepšovala. Uskutečněním zásady specialisace od I. ročníku, možným ovšem jen díky dostatečnému kádrovému vybavení kateder, bylo možno rozbít veliké celky posluchačů, jak převažovaly v prvních letech existence školy, a usnadnit individuální vedení studenta učitelem po celou dobu studia. Katedry přistoupily k plánovitému sledování pedagogického procesu hospitacemi. Ve větší míře se také uskutečnily konsultace, i když ještě stále nebyl o konsultace soustavný zájem se strany studentů. Byly propracovány metody zkoušek a zavedeny po sovětském vzoru lístky. Rovněž cenné byly zkušenosti s diplomovými pracemi na fakultě společenských věd.

Prohloubila se spolupráce s katedrou vojenské přípravy, dobrých výsledků dosáhla nová katedra tělesné výchovy.

Zkvalitnění práce seminářů a užší styk učitelů se studenty vytvořily předpoklady k tomu, aby mohly být uváděny v činnost studentské vědecké kroužky (společnosti). Prozatím byly v tomto směru učiněny jen jednotlivé kroky, zkušenosti nebyly velké. Rozvoj této formy pomoci samostatnějšímu vývoji studentů bude ovšem podmíněn tím, jak se zlepší všeobecná pedagogická činnost a že bude také vyřešena jedna ze základních otázek – lepší plánování volného času studentů, který byl pořád ještě, i když ne v takové míře jako v minulých letech, zatěžován přemírou schůzí často zbytečně protahovaných. Jednotlivá fakultní vedení ve spolupráci se stranickou organizací, s odbory i ČSM snažila se také tuto otázku uspokojivě vyřešit.

Zvýšený počet učitelů a rozvětvovaná i prohlubovaná specialisace studia vedla také k uskutečňování zásady, že kádrová práce se studenty nemůže být věcí nějakého kádrového oddělení nebo jen věci stranické organizace, po případě ČSM, nýbrž tvoří nerozlučnou součást pedagogické činnosti učitele. V dřívějších letech při monolitní centralizované struktuře školy a malém počtu učitelů nebylo možno tuto zásadu uskutečnit, i když vedení školy si ji už ke sklonku prvního roku uvědomilo. Skutečnou kádrovou práci učitele nemohla nahradit administrativně-evidenční práce kádrového oddělení, jak jsme se právě v letošním roce přesvědčili, když jsme musili na fakultách řešit několik kádrových případů, táhnoucích se již z minulých let. Při jejich řešení našlo vedení fakult velmi iniciativní pomoc ve stranických organizacích. Pro vedení školy bylo nevýhodou, že struktura stranických i masových organizací v tomto roce byla již zaměřena k budoucím útvarům a nebylo zde stranické instance (společný výbor) schopné řešit spolu s rektorem nebo tajemnicí školy otázky přesahující svým významem a rozsahem rámec jednotlivé fakulty.

Rozmístování absolventů bylo letošního roku úkolem daleko větším než v r. 1951/52. Šlo o 731 absolventů, z toho z fakulty hospodářské 336, společenských věd 155, mezinárodních vztahů 90 a 150 správního směru fakulty politicko-diplomatické. Úkol bylo možno zvládnout jen za spolupráce stranických a masových organizací, jejichž funkcionáři se věnovali své práci velmi obětavě. Ukázalo se ovšem, že práce komise, která se zabývala jen kádrovým materiálem a nemohla jednat s živými lidmi, nutně se dostávala k některým schematickým a paušálním řešením. Technika rozmístování bude vyžadovat dalšího zlepšení, zejména intenzivnějšího styku s posluchači, kteří jsou rozmístováni, i lepší spolupráce s jejich budoucími pracovišti.

Závěrečné zkoušky v posledních ročnících všech fakult ukázaly vcelku dobré výsledky studia.

Slavnostní zakončení školního roku bylo provedeno podle jednotlivých fakult a spojeno s udělením diplomů.

Závěr

Čtyři léta budování a práce Vysoké školy politických a hospodářských věd byla léta prudkého vývoje, hlubokých změn v hospodářské struktuře i politické stavbě našeho státu, léta zostřeného třídního boje ve vnitřním i mezinárodním dění, léta, kdy se prověřovaly a přehodnocovaly instituce, metody a nakonec i lidé. Byla to léta velikých změn v našem vysokém školství. V tomto celém velkém procesu měla

VŠPHV svůj kladný, byť i skromný podíl. Byla založena, aby pomáhala uskutečňovat 6. bod programu, jež prezident Klement Gottwald vytýčil na IX. sjezdu KSČ „... Vychovávat inteligenci, pocházející z pracujícího lidu a s ním třídně a ideologicky spjatou... vychovávat ji vedle prohloubeného školení odborného v duchu nejpokrokovějšího světového názoru, v duchu marxismu-leninismu.“ V uskutečňování tohoto programu, dnes již vtěleného do práce všech našich vysokých škol, měla VŠPHV krátkou dobu po svém založení pionýrskou úlohu. Jako první vysoká škola u nás postavila celý svůj učební plán na základ marxismu-leninismu a učinila páteří svého studia učení klasiků Marxe, Engelse, Lenina a Stalina. Jako první se jala provádět názorně důkaz pravdivosti slov Klementa Gottwalda o tom, že „mezi naší dělnickou a rolnickou mládeží obojího pohlaví je mnoho a mnoho skrytých talentů, kteří po určité průpravě jsou s to zastávat v různých oborech našeho lidově demokratického řádu vedoucí funkce“, a obrátila se v míře daleko vydatnější než jiné školy právě především k této mládeži.

V metodách práce vedení, výuky i výchovy začala uplatňovat u nás nové prvky, které právě na základě jejich zkušeností mohly zevšeobecnět a být zdokonalovány na ostatních vysokých školách (katedry, plánování přednášek, seminářů i individuálního studia). Jako první se starala o pedagogickou stránku vysokoškolské výuky. Na její půdě byly sledovány sovětské zkušenosti v tomto směru a podnikány první pokusy o jejich uplatňování v našem prostředí. Jako první zavedla na naše vysoké školy discipliny, tvořící nezbytnou součást ideologické výzbroje mladé inteligence: základy marxismu-leninismu (dějiny KSSS a KSČ), politickou ekonomii. Na svých katedrách dala těmto disciplinám vědecký základ a přispěla rozhodujícím podílem k výchově vědeckých pracovníků v jejich oboru. Jako první uvedla na naše školy některé discipliny odborné, které dosud vysokoškolsky pěstovány nebyly, zejména discipliny tvořící základ jejich ekonomických specialisací i studia mezinárodních vztahů. Jako první postavila discipliny pěstované jinde do té doby převážně idealisticky na marxistický základ (nejnovější historie, dějiny filosofie).

Pro všechny tyto obory musela si sama převážně vychovávat učitele a vědecké pracovníky buď z mladých absolventů VŠPS nebo některých jiných škol anebo tím, že dala možnost soudruhům příšlým z praxe, aby na jejích katedrách tyto discipliny začali pěstovat vědecky. Za dobu své existence dopomohla takto k růstu 2 profesorům ze 7 dnes působících na škole, 20 docentům (z toho 9 zástupců docentů), 61 odborným asistentům, vychovala ze svých posluchačů 63 asistentů, 45 z posluchačů VŠPS. Duch kolektivní spolupráce, kritiky a sebekritiky, který dokázala uplatnit ve svých katedrách, umožnil rychlý růst, soudružskou pomoc i zvládnutí velkých úkolů pedagogických i organizačních.

Na VŠPHV vznikla řada významných prací, z nich uvádíme:

Josef Macek: Ktož sú boží bojovníci
Tábor v husitském revolučním hnutí
Husité na Baltu a ve Velkopolsku
Husitské revoluční hnutí

František Kavka:⁴⁷ Husitská revoluční tradice (Rovnost 1953)
Milan Machovec:⁴⁸ Logika (Rovnost 1952)
Husovo učení a význam v tradici českého národa (ČSAV – v tisku)
Filosofický význam díla Josefa Dobrovského (ČSAV)
Ladislav Tondl:⁴⁹ Kausalita (v tisku)
Vladimír Soják: Marxovy a Engelsovy boje v I. Internacionále
Jaroslav Nykryn:⁵⁰ Marx, Engels (překlad): O protekcionismu a svobodě obchodu (Státní nakladatelství 1952)
Miroslav Blažek:⁵¹ Sídla v Československu

a řada článků v časopisech jak z fakulty společenských věd (s. Kladiiva⁵²), tak zejména z fakulty ekonomické (Jedlička, Karda, Link, Oliva, Sedlák, Špalek).⁵³

Skripta byla vydávána v tomto počtu:

do 30. IX. 1950 –	62
do 30. IX. 1951 –	41
do 30. IX. 1952 –	30
do 30. IX. 1953 –	57
celkem	190

Třebaže škola začala v r. 1949 s naprosto nedostatečným počtem učitelů, převážně mladých a nezkušených, dokázala za čtyři roky vcelku uspokojivě zajistit převážnou část disciplin tvořících učební plán jejích fakult, a to svými silami. Mimoto dodala řadu pracovníků jiným vysokým školám a fakultám. Její absolventi pak se osvědčují zejména jako učitelé marxismu-leninismu na všech vysokých školách a fakultách.

Pracovníci školy mohli své úkoly splnit jen proto, že je chápali především jako úkoly politické a přistupovali k jejich řešení uvědoměle a s plnou oddaností dělnické třídě a straně. Svě úkoly pojímali a plnili jako boj o výchovu nové socialistické inteligence, nového komunistického člověka, o postavení našich společenských věd na pevný základ marxismu-leninismu, boj proti zbytkům starého měšťáckého myšlení, chápání a metod. Proto dovedli také poznávat, odhalovat a odstraňovat vlastní nedostatky, jejich příčiny a následky. Proto dovedli také překonávat sklony k dogmatickému znetvořování mar-

⁴⁷ František Kavka (*1920), historik, na VŠPHV odb. asist. 1950–53, doc. 1953 (Lexikon současných českých historiků, red. Jaroslav Pánek a Petr Vorel, Praha 1999, s. 132).

⁴⁸ Milan Machovec (1925–2003), filozof, 1950–53 odb. asistent VŠPHV, 1953–70 kat. filozofie FF UK, 1953 doc., 1968 prof., 1956–8 proděkan FHF, signatář Charty 77, návrat na FF UK 1990 (Tomeš II, s. 316; Dějiny UK, s. 447, 462).

⁴⁹ Ladislav Tondl (*1924), filozof, teoretik informací a automatizace, 1950–53 přednášel logiku na VŠPHV, 1952 doc., 1953–58 doc. FF UK, 1958 z fakulty musel z politických důvodů odejít, 1968 prof. FF UK, 1970 z fakulty i ústavů ČSAV vyloučen, 1990–93 ředitel Ústavu teorie a historie vědy ČSAV, pak Filoz. ústav AV ČR (Tomeš III, s. 366).

⁵⁰ Jaroslav Nykryn, později prof. VŠE, proděkan fakulty obchodní v r. 1978 (zmínky in: 25 let VŠE v Praze, Praha 1978, s. 108, 118, 120).

⁵¹ Miroslav Blažek (1916–1983), ekonomický geograf, 1948–51 vedoucí oddělení v Úřadu předsedy vlády, 1951–53 odb. asist. VŠPHV, 1953 doc. VŠE, 1964 prof. (Tomeš I, s. 106).

⁵² Jaroslav Kladiiva (1919–1987), vedoucí katedry dějin KSČ FF UK od 1953, doc., prorektor 1955–66, děkan 1966–69, člen ÚV KSČ (Dějiny UK, s. 448 a rejstřík).

⁵³ Oliva zde Felix (viz pozn. 18), Sedlák viz pozn. 19. Z ostatních blíže určen pouze Eduard Link (†1970), ved. katedry výpočet. a organizační techniky VŠE (dokumentace AUK – úmrtní oznámení).

xismu a jeho vulgarizátorství stejně jako odrážet a odstraňovat pokusy o zásahy vlivů protistátního spikleneckého centra, které tak jako na jiné posice ve státě snažilo se sáhnout i na VŠPHV.

Pracovníci VŠPHV a její vedení dopouštěli se pochopitelně také chyb. Tyto chyby pramenily někdy z nezkušenosti, někdy z nedostatečné ostražitosti nebo z nedostatečné důslednosti v uplatňování a probíjování linie strany v konkrétních důsledcích. Chyby byly dělány zejména všude tam, kde škola neměla přístup k sovětským zkušenostem nebo si jej nedokázala zjednat nebo kde jich nedovedla dostatečně využít. A opět jen důsledným promyšlením a domyšlením linie strany, kritickým a sebekritickým zhodnocováním práce a jejich nedostatků, prohlubováním studií sovětských zkušeností, využíváním pomoci sovětské literatury a přímo sovětských lidí mohli jsme tyto nedostatky překonávat a osvobozovat se od nich.

Díky tomu, že vybudování školy bylo jejím pracovníkům postaveno a jimi pochopeno především jako politický bojový úkol, díky tomu, že v čele kolektivu byl v době počátků školy postaven přední pracovník naší strany na ideologické frontě s. L. Štoll, jenž hájil a uplatňoval správnou, tvůrčí, nedogmatickou marxistickou linii výchovy mladé inteligence i rozvíjení společenských věd, díky tomu, že učitelé školy stejně jako posluchači žili intenzivně politicky, díky tomu, že se na škole rozvinula činnost stranické organizace a vedení se o ni dovedlo opírat, stejně jako díky pomoci, které se dostalo škole se strany ÚV KSČ a se strany některých ústředních úřadů republiky, mohla škola udržet krok s bouřlivým vývojem naší výstavby a splnit svůj úkol ve výchově kvalifikované a politicky uvědomělé inteligence.

Záslouhou všech těchto činitelů převažovaly rozhodně a daleko v celém vývoji VŠPHV kladné prvky nad nedostatky a chybami. Založení a růst této školy byl proto kladem nejen pro výchovu jejích studentů a růst jejích vědeckých a pedagogických pracovníků, ale též kladným příspěvkem ve vývoji našich vysokých škol. Na krátkou dobu byla střediskem, kde se rozvíjely počátky vysokoškolského studia oborů značně různorodých. Vzhledem k historickým podmínkám vývoje těchto oborů u nás bylo toto spojení v jednom středisku za převážného zdůrazňování ideologického základu a politického zaměření správným a prospěšným. Umožnilo překonat tendenci chápat ekonomické studium jako výuku určité rutiny a techniky ekonomických operací, tendenci uhnížděnou na staré VŠVH, tendenci s jejímiž zbytky možná aspoň v některých specializacích bude muset se vypořádat nová VŠE.

Umožnilo rovněž překonat staré pojetí zatěžující výchovu správních a zejména zahraničně politických pracovníků formalismem, rutinérstvím a praktikismem a postavit tuto výchovu na důkladný historický fundament, čímž se přiblížila k sovětskému pojetí, aniž toto pojetí ještě u nás bylo pořádně známo.

Na druhé straně při rozvoji studia filosofie umožnilo takové spojení oprostít toto studium abstraktnosti a akademičnosti, řídicí je od počátku ke konkrétnosti a bojovnosti. Tak společné počátky vysokoškolského pěstování těchto všech oborů byly jen prospěšné. Při rychlém růstu, při stoupajících požadavcích se ovšem toto spojení ukázalo neúnosným a zároveň i vývoj našeho ostatního vysokého školství umožnil, aby jednotlivé obory studované na VŠPHV mohly přejít na reformovaná učiliště univerzitní, kam svým charakterem právem patří.

Homogenní celek ekonomických disciplin může se pak nenásilně a organicky přetvořit ve vysokou školu ekonomickou. A je při tom znovu kladným znakem charakteru i vývoje VŠPHV, že se ve svém posledním roku stala staveništem nových vysokoškolských učilišť, budovaných převážně z jejich kádrů, z jejich zkušeností a metod, dovršujících v podstatě její vývoj a řešících problémy, s kterými se od počátku zabývala a potýkala. Její pracovníci i studenti, přecházející do těchto nových učilišť, mohou pokračovat bez jakýchkoli násilných obrátů, bez rozpaků, s oprávněným sebevědomím lidí, kteří mají za sebou byť i krátkou, ale dobrou a platnou práci. Je si jen přát, aby při výstavbě a vedení těchto nových celků dovedli uplatňovat vše to, čím se VŠPHV tak příznivě vyznačovala v dobách svého vzniku i vývoje: budovatelský elán, bojovnost a nekompromisnost, ideovost a zásadovost v pojímání úkolů i jejich řešení.

Přehled vývoje počtu posluchačů

šk. rok	roč.	HF	FSV	fak. pol.-dipl.	celkem	
1949/50	I.	–	–	–	958	
	II.	–	–	–	–	
	III.	–	–	–	–	
	IV.	–	–	–	–	
	celkem	–	–	–	958	
1950/51	I.	–	–	–	890	
	II.	–	–	–	788	
	III.	–	–	–	–	
	IV.	–	–	–	–	
	celkem	–	–	–	1678	
1951/52	I.	409	187	246	842	
	II.	350	190	223	763	
	III.	388	154	202	744	
	IV.	–	–	–	–	
	celkem	1147	531	671	2349	
1952/53	roč.	HF	FSV	FMV	správní směr	celkem
	I.	402	94	91	–	587
	II.	394	174	95	–	663
	III.	310	185	89	150	734
	IV.	334	155	92	–	581
	celkem	1440	608	367	150	2565

Přehled růstu kateder

1949/50:	historie dějiny dělnického hnutí filosofie politická ekonomie lidová demokracie ruština		
1950/51:	historie dějiny dělnického hnutí plánování filosofie politická ekonomie lidová demokracie ruština		
1951/52:	fak. hosp.	fak. spol. věd	fak. pol.-dipl.
	politická ekonomie nár. plánování ekonomika průmyslu ekonomika práce „ zemědělství finance a úvěr vnitřní obchod zahraniční obchod statistika	dějiny KSSS historie filosofie jazyk a liter. jazyků	mez. vztahy stát a právo
1952/53:	fak. hosp.	fak. spol. věd	fak. mez. vztahů
	politická ekonomie nár. plánování ekonomika průmyslu ekonomika práce „ zemědělství finance a úvěr účetní evidence vnitřní obchod statistika technologie zbožiznalství stát a právo zeměpis neslov. jazyky ruský jazyk	děj. KSSS a KSC filosofie historie čes. a slov. jaz.	mez. politika zahr. obchod stát a právo (mez. právo)
rektorát:			
katedra tělesné výchovy		katedra vojenské přípravy	

Zápis ze závěrečné schůze rady VŠPHV, dne 13. 10. 1953

Přítomni byli: prof. Dr. Jiří Hájek, prof. Ing. A. Hodek, prof. Dr. V. Sedlák, doc. Ing. Link, doc. Dr. Soják, doc. Dr. Kvasnička, M. Pohorský, (KRJ) J. Pospíšilová, plk. Funda, Dr. Sviták, Dr. Jelínek, Dr. Tauchmanová, L. Záhrahová, M. Nikodémová, F. Kárník, Ing. J. Sůva, J. Kohout, prof. Oliva.

Program: 1. Projednání závěrečné zprávy o VŠPHV (příloha č. 1)
2. Zpráva o likvidaci VŠPHV (příloha č. 2)⁵⁴
3. Závěr činnosti rady VŠPHV

Schůzi zahájil prof. Dr. Jiří Hájek, který upozornil na to, že závěrečná zpráva o 4 letech činnosti VŠPHV byla rozeslána na 46 míst. Do stanoveného termínu 7. 10. 1953 došla jediná připomínka, kterou zaslal s. Bruno Köhler a která zní:

„Četl jsem přiloženou zprávu a nemám k ní žádných zvláštních poznámek. Ztotožňuji se s názorem vyjádřeným ve zprávě, že Vysoká škola politických a hospodářských věd udělala velký kus práce.“

S. Dr. Hájek současně vyzval přítomné, aby pokud mají připomínky, sdělili je dodatečně přímo na schůzi.

Připomínky přednesli soudruzi Kárník, Sedlák, Kvasnička.

Diskuse týkala se především otázky t. zv. Balabánovy komise z r. 50 o níž s. Kárník uvedl, že lepším využitím jejích návrhů, které byli na VŠPHV vinou tehdejšího tajemníka potlačeny, byl by rozvoj hospodářské fakulty mohl probíhat mnohem rychleji.

Ve zprávě předložené rektorátem VŠPHV byly navrženy a přijaty tyto změny:

str. 13. (11 řádka shora a další)⁵⁵

Aparát ÚV KSC se nevyjádřil ani k návrhům t. zv. Balabánovy komise při Státním výboru pro vysoké školy, které čerpaly ze zkušeností sovětských škol a které naznačovaly správný vývoj ekonomického školství. Způsobil svým postojem, že vedení školy nemohlo se s plnou zodpovědností těchto jednání zúčastnit. To přispělo k tomu, že vývoj hospodářské fakulty byl zbytečně brzděn.

str. 15. (řádka 14)⁵⁶

....., upevněním fakult se kompetence vedení a rozsah jeho pracovních úkolů zmenšovaly.....

str. 17. (řádka 7)⁵⁷ vložit spojení s praxí. Plnění těchto úkolů zaměstnalo do té míry učitele HF, že tím bylo zabráněno plněji rozvinout vědeckou práci na katedrách. (řádka 6 – zdola)⁵⁸ 346 absolventů

⁵⁴ Příloha 2 nebyla vydavatelům k dispozici. Příloha 1 viz první vydávaný dokument.

⁵⁵ Zde s. 157, ř. 4 zdola.

⁵⁶ Zde s. 159, ř. 6 shora.

⁵⁷ Zde s. 160, ř. 4 shora.

⁵⁸ Zde řádka 16 shora.

str. 21. (řádka 10 – vložit)⁵⁹ práce kateder.

Pracovníci VŠE, především KPE, připravili dobrý průběh dvou soustředění ekonomů v Mariánských Lázních v r. 52 a 53, která zajistila ideovost přednášek politické ekonomie na vysokých školách, pracovníci VŠE se významným způsobem podíleli na úspěchu celostátní konference o Stalinových ekonomických statích z r. 52, KPE organisovala v r. 53 konferenci o působení zákona hodnoty v ČSR.

str. 23. (řádka 16)⁶⁰ vložit ze spolupráce stranických a masových organizací. Podklady pro rozmístění byly projednávány individuálně za účasti KSČ, ČSM a učitelů a podle směrů pak znovu na jednotlivých katedrách. Ukázalo se, že přes dobrou přípravu provedenou na fakultách, komise která se zabývala jen kádrovým materiálem a nemohla jednat s živými lidmi

str. 26 (za 5. řádku vsuvka):⁶¹

Jiří Hájek: Počátky mezinárodního dělnického hnutí.

Lid je silnější než dolary.

Wilsonovská legenda v dějinách ČSR.

Proletářský internacionalismus, velká síla tábora míru.

(za řádku 9) s. Oliva se podílel na překladu Kapitálu. Takřka všechny katedry hospodářské fakulty významně přispěly k publikaci sovětských učebnic a jejich materiálů a rozhodujícím způsobem se podíleli na jejich překladu.

S. Sedlák v závěru debaty zhodnotil zprávu tak, že její obsah i závěr vystihují správně prošlé období a i když stranická organizace bude se zabývat ještě některými otázkami, týkajícími se HF, lze s ní souhlasit.

Závěrečná zpráva se schvaluje s výše uvedenými dodatky jednomyslně a bude v opraveném znění předložena na MVŠ a příslušnému oddělení aparátu ÚV KSČ.

2. S. Tauchmanová přednesla zprávu o likvidaci VŠPHV. Zprávu o bilanční uzávěrce přednesl s. Kohout.⁶²

Na návrh s. Dr. Svitáka⁶³ byl přijat tento doplněk k bodu 6:

Diplomové práce, stejně tak jako disertační práce VŠPS budou podle obsahu předány složkám vzniklých z VŠPHV.

Usnesení:

S uvedeným doplněkem schvaluje se zpráva o likvidaci VŠPHV.

3. S. Hájek zhodnotil činnost rady VŠPHV, která i když řadu otázek přednášela v minulosti na užší kruh collegia rektora, vykonala dobrý kus práce. Doba, kterou ztrávili jed-

⁵⁹ Zde s. 162, ř. 21 shora.

⁶⁰ Zde s. 163, ř. 28 shora.

⁶¹ Zde s. 165, vsuvky za M. Machovcem a J. Nykrynem.

⁶² Jaroslav Kohout (* 1927), sociolog, od 1953 na VŠE, doc. 1957, prof. 1968, 1970–85 děkan fakulty řízení, (Tomeš II, s. 99; 25 let VŠE v Praze, Praha 1978, s. 123, 124, 126).

⁶³ Ivan Sviták (1925–1994), filozof a politolog, studia PF UK (dr. 1949), VŠPS a FF UK (filozofie a sociologie), člen ČSSD, od 1948 KSČ (1964 vyloučen z KSČ jako revizionista), 1949–53 lektor filozofie na VŠPHV, 1954–64 FÚ ČSAV (propuštěn), srpen 1968 do USA, 1990 návrat (Tomeš III, s. 223).

notliví pracovníci na škole, poskytla jim možnosti růstu a vytvořila předpoklady pro dobrý rozvoj budoucích celků.

S. Hodek uvedl, že nejlepším zhodnocením práce VŠPHV je ocenění dobrých zkušeností, které s našimi absolventy již po krátké době učinili některé centrální úřady, jak ve své zahajovací řeči na VŠE zdůraznil ministr – předseda SÚP s. Ing. Půček.⁶⁴ Předností VŠPHV bylo, že první vychovalo státu marxisticky vzdělané kádry, a jak připoměl s. Sedlák, mělo v řadách svých posluchačů největší počet dělnických kádrů.

S. plk. Funda připomněl, že dosáhlo-li VŠPHV ze všech vysokých škol největších výsledků ve vojenské přípravě, bylo to zásluhou vedení školy i celého prostředí školy.

Tyto dobré tradice, přínos pedagogický i odborný, který VŠPHV vytvořila, budou všechny z ní vzniklé složky strážít a rozvíjet.

Zapsala: Tauchmanová.

⁶⁴ Jedná se o Jozefa Půčeka, střídavě ministra chem. průmyslu a ministra-předsedu Státního úřadu plánovacího.

Ediční poznámka

Otiskujeme materiál ze soukromé sbírky prof. Františka Kavky, v letech 1950–53 odborného asistenta VŠPHV. Materiál ve své surové podobě i bez hlubšího komentáře názorně dokumentuje formy ideologizace výuky, dohled a přímé řízení vyššího školství komunistickou stranou, stupeň ideového manipulování se studenty i ovládání jejich volného času, na druhé straně nepřipravenost studentů i učitelů vybíraných podle kádrových kritérií i formy studia, zkoušení a konečného „rozmístování“ absolventů, z dnešního pohledu velmi kuriózní.⁶⁵

VŠPHV představuje koncentrát nových trendů, uplatňovaných ve vyšším školství po únoru 1948, které se objevily ve zředěnější podobě i na ostatních vysokých školách, včetně kamenných univerzit s dlouhou tradicí. Tento zrod „socialistických vysokých škol“ byl již naznačen v literatuře zabývající se poválečným vývojem českých a moravských univerzit.⁶⁶

Text *Zprávy o činnosti VŠPHV a Zápisu ze závěrečné schůze* její rady, oboje z roku 1953, je ponechán v původní jazykové podobě, na několika místech byla jen doplněna interpunkce. V hranaté závorce [] uvádíme pouze nejnnutnější doplňky, odchylky od dnešního jazykového úzu ani hrubé gramatické chyby (zvláště v zápisu s. Tauchmanové) v zájmu zachování „půvabu“ textu neodstraňujeme ani na ně nepoukazujeme. Z téhož důvodu je text otištěn nezkráceně jako ukázka dobové rétoriky užívající orwellovský jazyk. Poznámkový aparát vysvětluje některé faktografické skutečnosti, které už mladší čtenář z vlastní zkušenosti nezná, a přináší základní biografické údaje (pokud se podařilo je dohledat) o osobách, které se v textu vyskytly. Za pomoc při zpracování těchto odkazů děkují prof. J. Havránkovi; pokud není v poznámkách uvedeno jinak, pocházejí údaje z jeho ústního sdělení. Za přepis materiálu děkujeme paní Blance Šachové, sekretářce ÚDAUK.

Zhodnocení čtyřleté existence VŠPHV, její dobově podmíněné role i skutečného přínosu představovaného formováním osobností, které se daly vlastní cestou, není úkolem vydavatelů, nýbrž čeká na budoucí badatele.

Blanka Zilynská

⁶⁵ Archivní materiál VŠPHV se nachází v Archivu hl. m. Prahy, část byla po zrušení této školy rozdělena mezi archivy příslušných nástupců, totiž VŠE, FF UK a PF UK. Závěrečnou zprávu o činnosti bude tedy možno v budoucnu doplnit rozbořem dokumentů, které jsou dále k dispozici, mj. také v AUK, fond FF, kart. 770–773.

⁶⁶ O VŠPHV pojednal nejnoveji Prokop Závodský, cit. v pozn. 4, s. 54–61, kde i další tituly týkající se Vysoké školy ekonomické. Celkově: Pavel Mates – Petr Průcha – Jan Svatoň, *Vývoj organizace a řízení čl. vysokých škol v l. 1918–1983*, Praha 1984, zvl. s. 46 nn.; P. Mates, *K problematice rozvoje vysokých škol v l. 1945–1947*, AUC-HUCP 23, 1983, 2, zvl. s. 50; Anton Kratochvíl, *Die kommunistische Hochschulpolitik in der Tschechoslowakei*, München 1968; František Morkes, *Změny v postavení a řízení vysokých škol*, in: *Věda v Československu v letech 1953–1963*, Praha 2000, s. 53–65. Pro UK Zdeněk Poustka in: *Dějiny Univerzity Karlovy IV*, Praha 1998, s. 298–305, a další autoři tamtéž pro jednotlivé fakulty v daném období. Pro brněnské školy František Jordán a kol., *Dějiny university v Brně*, Brno 1969, od s. 231; Jiří Pulec – Jiřina Kalendovská, *Vysoká škola sociální v Brně*, Universitas 1995, 1, s. 39–43. Pro Olomouc nově Pavel Urbášek, *Únor 1948 a tzv. studijní prověrky na Univerzitě Palackého v Olomouci*, *Vlastivědný věstník moravský* 2002, č. 1, s. 37–51, č. 2, s. 137–143. Dále srv. I. oddíl sborníku *Věda v Československu v letech 1945–1953*, Praha 1999. František Kavka reflektoval kriticky situaci na vysokých školách již v r. 1968 v brožurě *Universita Karlova a padesát let Československa*, UK Praha 1968.

**Klasobraní zahraničních prací posledních let
k dějinám středověkého školství,
převážně univerzitního**

Už sám název následujících řádek naznačuje, že nepůjde o nějaký soustavnější výklad či přehled bádání o středověkém školství, který by pochopitelně vyžadoval jiný přístup a větší rozsah. Protože se mi ale dostala do rukou řada prací, které jsou zajímavé a jež by mohly v našem kontextu zapadnout, dovoluji si jim věnovat alespoň stručnou informaci, i když leckdo by si ji v nějaké formě mohl nepochybně snadno nalézt i na internetu. Pro usnadnění přehledu upozorňuji, že jejich alfabetický seznam podávám závěrem této informace, na něž odkazuji, zatím co v textu budou už uváděna pouze jména autorů, eventuelně jen zestručněné názvy jednotlivých děl, mezi něž se vklínilo jen něco málo rozprav časopiseckých či sborníkových, které není potřeba dále zmiňovat.

Nejdříve k edicím, které by měly být i nadále přednostně připravovány, neboť se od nich pokrok bádání odvíjí ve zcela nezanedbatelné míře. A tak lze začít povzdechem o osudech našeho pražského univerzitního listináře. Ale obraťme pozornost ke dvěma edicím, jež postihují univerzitu krakovskou a pařížskou. Velmi blízká je nám zejména edice krakovská, i když nejde o první vydání příslušného pramene, ovšem o první kritické. Co to znamená, naznačím níže. Prvního vydání se tomuto prameni, který obsahuje evidenci jak promoci bakalářských, tak magisterských, dostalo už v roce 1849 edicí, která je dnes doslova raritou, byť se stala podkladem různých analytických prací. Editoři nového vydání sice vzdávají obdiv této edici J. Muczowskiego, současně ale upozorňují na některé editorovy vynechávky (tak např. do svého vydání nepojal informace o vybíraných taxách). Zatímco pramen, tedy kniha sama sahá od roku 1402 až do roku 1849, editoři tu vydávají toliko nejdůležitější část, tj. středověkou partii, jinými slovy materiál z doby do roku 1500. Ovšem i tak jde o bohatý a významný pramen, neboť tu jde o úctyhodných zhruba 4000 osob a ovšem o období – vzhledem k obecnému nedostatku pramenů – zvýšené důležitosti. Řekne-li se, že vlastní edice má necelých sto stran, samotné rejstříky pak ale o 44 více, je už zřejmé, v čem je hlavním význam práce. Ale předtím je třeba ještě konstatovat, že samotné knize promoci je předaslána edice fragmentu statut artistické fakulty z roku 1406 a soupis 41 mistrů téže fakulty z roku 1408 s jejich přesnými identifikacemi a místy předchozího působení. Že mezi nimi řada „Pražanů“, není snad ani třeba dodávat.

Už první pohled na edici nám prozrazuje velkou rozmanitost užitých písem, což znamená, že se editoři graficky snažili – a v úvodu vysvětlili – postihnout všechny důležité

tější vnější znaky pramene, zejména pak vstupy dodatečných rukou, vpisky a jejich funkce apod.

Skoro by se chtělo říci, že ten, kdo se bezprostředně nezajímá o statistická vyhodnocení či dynamiku promócí, tuto edici vlastně ani nemusí užívat. To jinými slovy znamená, že najde takřka vše, co hledá či potřebuje, v mimořádně precizních rejstřících, jejichž výpověď přináší maximální množství informací, především pokud jde o identifikace původu jednotlivých osob, ale i o jejich jiných aktivitách. Než přejdeme k vlastní bohemikální složce této edice, je třeba jednotlivé rejstříky stručně popsat. Základním je rejstřík míst, který velmi rychle informuje o všem podstatném, tedy nejen o osobách z toho či onoho místa (jež je zpravidla alespoň rámcově politicko-geograficky zařazováno) pocházejících, ale také o tom, kdy k příslušnému aktu došlo, což je také vodítkem pro dohledání textu. Pokud mají jednotlivé lokality zavedená polská jména, stávají se základem ona, jinak hlediska, podle nichž se postupovalo, jsou vysvětlena v úvodu k tomuto rejstříku, neboť řada jmen je dvoj- či dokonce víceznačných, jiná jména zůstávají nutně nezařazena. Osoby byly také dohledávány (podle edice) v matrice imatrikovaných, což v řadě případů mohlo vést dále, takže lze konstatovat, že vlastně nebylo možno učinit více. Že v některých případech je potřeba identifikace brát s rezervou, je nepochybné. Ostatně editoři na to sami důrazně upozorňují. Probírá-li se uvedený rejstřík podrobněji, lze tu vidět místa původu jednotlivých osob asi tak v trojí rovině. Lokality, které přicházejí s velkým počtem graduovaných, mohou být uvedeny jako pro univerzitu klíčové (a *vice versa*), což vedle Krakova jsou skoro vesměs velká města polská či slezská (Poznaň, Vratislav, Brzeg, Gdaňsk, Glogów, Kališ, Lvov, Nisa, Olkuš, Poznaň a Šamotuly), k nimž se druzí ještě Olomouc (celkem 41 osob) a Szeged (29 osob). Druhou skupinu tvoří lokality, které do Krakova vyslaly nejčastěji mezi 5 až 12 graduovanými, což jsou většinou střední města polská, slezská a pruská, ale i některá města uherská, zejména hornouherská, tj. slovenská, jako sedmihradský Aiud, Brašov (17 osob), Banská Bystrica, Bardějov (17 osob), Kremnica, Ostřihom, (27 osob), Pešť (15 osob), Pětikostelí atd., ale i hornolužický Budyšín (12 osob), severomoravský Bílovec (7 osob), Brno (9 osob), Jihlava (6 osob), Kladsko (14 osob) či Opava (16 osob). Do třetí skupiny pak patří buď menší lokality polskoslezské či vzdálenější větší města, přičemž frekvence naznačuje, že tam šlo zpravidla o náhodné kontakty. Z českomoravských lokalit se pokusím vyjmenovat všechny, aniž ale mohu uvádět další, zejména chronologické informace. Pokud nebude v závorce udán počet, jde vesměs o jedinečné výskyty: Německý Brod, Bruntál, severočeský Břečtejn (dodal bych, že s ?), České Budějovice (4), Fryštát, Holešov, Horky (?), Cheb (2), Chotěmice (?), Chvalšiny (2), Jemnice, Jindřichův Hradec (2, není jistota), Kadaň (3), Kralovice (které?), Krnov (3), Litovel (2), Loket (2), Manětín, Mejlice (tam je řazen i Jan z *Miglitcz*, což je ale skoro jistě Mohelnice), Mikulov (3), Most, Plzeň (sem lze ale zřejmě vztahovat jen označení *Nova Pylszna*), Radostín (spíše bych ale označení *Radiss* vztáhl k Uherskému Hradišti). K Rožmberku editor vztahuje celkem 4 záznamy, já bych byl opatrnější, neboť šlo asi ve většině o Ružomberok a stejně tak bych byl opatrný při identifikaci Sedlce. A konečně to je Soběslav (2), Strachotín, Sudice, Svadov, Svinný (2, domnívám se však, že v druhém výskytu jde o Trhové Sviny – *Swin*), Třebín (s ?), Třeboň (3), Moravská Třebová, Uničov (2, ale možná i někdo z neurčitěho *Nova civitas*), Úněšov, Vlašim,

Vyškov (3) a Znojmo (2). Vedle toho přichází řada dalších možností u lokalit jako je Friedland, Fulštejn, Nova civitas, Pulcher Mons apod., kterých je řada a zápisy pomocnou ruku nepodávají. Už tyto údaje implikují řadu možných užitečných závěrů o proměnlivé či setrvalé přitažlivosti krakovské univerzity pro širší zázemí. Užitečnou pomůckou by tu bylo i příslušné kartografické zachycení látky.

Vedle tohoto základního rejstříku přichází ještě soupis dle křestních jmen a rejstřík jmenovitých informací širšího dosahu, přidaných v aparátu příslušného zápisu. Soupis děkanů fakulty z uvedeného období tuto velmi užitečnou pomůcku uzavírá.

Rovněž druhá edice je prosopografického charakteru, má ovšem podstatně širší záběr a je jen prvním dílem podstatně širše koncipované edice, jejíž druhý svazek by se měl objevit v dohledné době. Courtenay, který je znám řadou svých prací k univerzitní problematice středověku (zejména upozorňuji na jeho v roce 1999 vyšedší *Parisian Scholars in the Early Fourteenth Century*), si tu vzal za úkol velmi nevděčné téma, které je ale pro posuzování zejména sociální situace univerzitních mistrů mimořádně důležité. A jde-li o univerzitu pařížskou, je tomu tak dvojnásob. O významu univerzitních suplikačních rotulů není třeba ztrácet slov, neboť na jejich plnění do značné míry závisela hmotná neodvislost příslušných osobností. Ostatně známe tento typ pramene, i když ne v takové míře jako v Paříži, i z okruhu pražské univerzity v Karlově době.

Editor rozdělil práci do čtyř oddílů. V prvním podává (papežskou) diplomatiku těchto písemností v obecném kontextu suplik vůbec, aby pak přešel k suplikám univerzitním, které většinou nejsou dochovány v originálu a jsou rekonstruovatelné jen z papežských register suplik (byla zřejmě založena za Benedikta XII., dochována jsou až od jeho bezprostředního nástupce Klimenta VI., totiž od r. 1342, i když se značnými mezerami především v době schismatu), respektive dříve ze zápisů v registrech obecných, či výjimečně z jiných zdrojů. Třeba ovšem dodat, že registra odrážejí původní supliky jen do jisté míry, neboť řada předkládaných informací se v nich už neobjevuje. Nadto zdaleka ne všechny supliky do dochovaných register z různých důvodů vešly, a tak leccos z toho nutně uniká naší pozornosti. Četba úvodu je ovšem poučná i z širšího pohledu, neboť často informuje i o věcech specifických, tak například dokládá, jak kurie zpravidla vydávala pouhé expektance a také jaký byl úřední koloběh příslušné supliky.

Edice začíná pontifikátem Jana XXII. a obsahuje dále oba výše zmíněné pontifikáty: Benedikta XII. a Klimenta VI. Zatímco u prvních dvou musel být materiál vybírán z obecných register, u Klimenta VI. už k tomu přistoupila i zmíněná speciální registra. První rekonstruovatelný rotulus pochází z roku 1316, následující přichází po velkém skoku až z roku 1328, aby pak už jejich frekvence byla intenzivnější, skoro by bylo možno říci každoroční, výjimečně i dvakrát do roka. Editor sestavuje jednotlivé údaje podle fakult, počínaje teologickou přes právnickou a medicínskou až k artistické. Protože z poslední bylo suplik nejvíce (už to samo o sobě je charakteristické), řadí tu jednotlivé údaje podle příslušnosti k jednotlivým národům. Platí nadto, že nemusely být vždy zastoupeny všechny fakulty, artistická však nechyběla snad nikdy. Už z výše naznačeného plyne, že více než 80 % materiálu je z desetiletí pontifikátu Klimenta VI. Jednotlivé záznamy jsou heslovité a zkratkovité, a tak je třeba k používání přistoupit poučen. Kdo ale pracoval někdy s německým *Repertorium Germanicum*, uvidí hned, že o obtížnosti dešifrace lze hovořit jen na první pohled. Jinak pěti- až desetiřádkové (jen

výjimečně širší) záznamy přinášejí až zahlcující množství informací, do nichž proniknout dovolují znamenité rejstříky. První přináší alfabetský seznam osob podle jejich křestních jmen, druhý pak rejstřík místní, v němž figuruje dvěma respektive třemi odkazy i česká problematika: v roce 1342 to je zápis pro Ulricha Leopoldova z Augsburgu, jemuž se uděluje prebenda ve Vratislavi místo prebendy v kostele vyšehradském. S potěšením možno konstatovat, že tato kauza je v široké míře prezentována i v 1. svazku našich vatikánských Monument (č. 17 n.). Courteney ji neuvádí. I další doklad týkající se Jana Baudini (Klicman čte Bandini) naše Monumenta uvádějí (č. 20) a stejně tak je tomu s třetí bohemikální zmínkou o Vojtěchu Raňkovu z Ježova (MBV 1, č. 611).

Na edici neupozorňuji z bohemikálního hlediska, ale pro její obecný význam, neboť ukazuje široké vazby, kdy není zajímavé jen to, co přichází, ale i co nepřichází. Ale tím bychom se už dostali do obecnějších souvislostí, na něž tu není dostatek prostoru. Snad k tomu bude příležitost jindy. Tu stačí závěrem jen konstatovat, že s každým dalším svazkem (s výjimkou ústní informace o druhém svazku, jenž je prý před expedicí, neumím říci nic určitějšího, tedy zejména kam až má edice sahat) se materiál prohlubuje a bude představovat stále důležitější východisko k dalším pracím. Zejména třeba upozornit na potřebu tabelárního vyhodnocení tohoto materiálu.

* * *

Pokud jde o zpracování, je třeba uvědomit si rozdílnost úhlů pohledu jednotlivých autorů a tím i objektivní nemožnost začít otázkami obecnějšími a pak přejít k problémům speciálnějším, protože vlastně každá z níže uvedených prací je v něčem obecnější, aby v jiném kontextu byla specializována. Jinými slovy řečeno prolínají se tu zpracování, která akcentují obor (Siraisi) s pracemi o skupinách univerzitního „lidu“ (Roest, Kaczmarek) či sledují určitý region, pokud ovšem lze v případě Francie o regionu hovořit (Lusignan).

Nejobecněji je zaměřena kniha Lusignanova, o níž by bylo možno v největší stručnosti konstatovat, že věnuje pozornost postavení univerzit v politickém systému francouzského království, či jinými slovy vlivu státních struktur na univerzitní život, zejména při řešení různých sporných otázek a ovšem i opačně vkladu univerzit zejména prostřednictvím jejich členů do politického života státu.

Díky množství a kvalitě pramenů, o nichž se nám pro české poměry ani nezdá, si mohl Lusignan klást otázky, které jdou ve výše naznačených směrech rozličně do hloubky i šířky. Ukáže to zejména naznačení obsahu jednotlivých kapitol, do nichž se kniha člení a v nichž je věnována podstatná pozornost vztahu univerzit, zejména pařížské k tamnímu parlamentu, která je uvozena větou, zasluhující si ocitování: „*Le Parlement de Paris joua un rôle essentiel dans la défense du statut social des universitaires et dans le développement de l'empire du pouvoir royal sur le monde scolaire.*“ (s. 19).

První kapitola sleduje pramenná východiska (parlamentní archiv začíná rokem 1254!) a počet univerzitních kauz, které tam byly řešeny, druhá to pak konkretizuje. Jestliže první doložená kauza sahá do roku 1277 a druhá je známa s velkým odstupem až v roce 1304, od roku 1309 je jejich počet plynulý a má stoupající tendenci, i když počet kolísá a stejně tak i procentuální vyčíslení vzhledem k celkovému počtu parlamentem řešených sporů. Do roku 1364 je jich celkem 111, pro následujících 84 let

(autor končí rokem 1448) pak 522, z toho jich je v prvním dvacetiletí 15. věku známo takřka 200. Ale důležité je i detailnější členění, neboť 493 kauz se týká univerzit jako celku a zbývajících 140, tedy zhruba 22 % jednotlivých kolejí. Stejně zajímavé z hlediska intenzity je členění geografické: pařížské univerzity se týká 71 %, Orléansu 20 %, Angers 5 %, Poitiers 2 %, aby univerzity v Languedocu se na tom podílely zbylými 2 %, ač se tam nalézaly významné univerzity jako Montpellier a Toulouse. Předpokladatelná predominance Paříže se tu výrazně potvrzuje, respektive jinými slovy řečeno uchylovala se k pařížskému parlamentu o ochranu svých zájmů nejčastěji. A z tabulky na s. 49 vyčteme, že nejvíce sporů se týkalo integrity osobnosti v nejširším slova smyslu (plných 125 = 31% v univerzitním kontextu a 69 = 60 % v koleijním), záležitostí věcných (120 = 29 % univerzitních, žádné v koleijním kontextu), následují spory o církevní benefícia 90 = 22 %), aby záležitosti finanční a obchodní se daly vyčísřit 6 % a stejně tak i otázky vnitřního režimu univerzit, zatímco otázky vnitřního fungování kolejí se objevují v 46 případech (40 % koleijních záležitostí). Ostatní okruhy jsou už marginální povahy. Do první kategorie patří zejména omezování osobní svobody členů univerzit v nejširším slova smyslu, další jsou dostatečně zřetelné už z názvu.

Třetí kapitola si všímá postavení univerzit a univerzitanů ve společnosti a zejména také jejich váhy, exkluzivity a početního stavu v příslušném regionu (tu lze shrnout údaje s povděkem přijmout jako komparaci s našimi poměry v době předhusitské).

Čtvrtá kapitola je věnována členům univerzity jako pomocníkům státu, zejména pak ovšem univerzitě jako celku při podpoře panovníka, respektive pařížského parlamentu. Nikoli tedy jednotlivým osobnostem z univerzitního prostředí a už vůbec ne ve smyslu prosopografickém, protože kapitola sama je poměrně stručná (s. 179–223). Dalšímu detailnějšímu Lusignanovu členění není možno věnovat bližší pozornost. Zbývá tak poslední, pátá kapitola, která se zabývá funkcí pařížské univerzity v politické struktuře francouzského státu. Klade se přitom důraz na funkci tzv. *translatio studii*, jež je sledováno jak z hlediska univerzity – tentokrát už toliko pařížské – tak z pohledu panovníka, zejména pak na sklonku 14. a v 15. století.

Obligátní „bohemikální aspekt“ lze odbýt snadno. Pražská univerzita je tu zmíněna toliko jednou, a to když se cituje ze slavné arengy její zakládací listiny (s. 276). Ostatní univerzity našeho okruhu jsou na tom ještě hůře, je ale třeba dodat, že k jejich uvádění nebylo dostatečného důvodu, i když několikeré secese zejména středoevropských pařížských mistrů svou roli hrály. Při četbě napadají všeliké myšlenky, navádějící k podobným úvahám i v našem prostředí.

Kniha Kaczmarekova může být prezentována stručněji, protože vychází z daleko omezenějšího pramenného rámce a také její závěry jsou podstatně relativnější. Jinými slovy: jde celkem o 156 osob z 19 klášterů cisterckého řádu včetně Slezska a dalších oblastí, patřících dnes do polského státu, které se podařilo přesně zařadit, i když není třeba pochybovat o tom, že nejde o číslo konečné. Ale už zde je možno konstatovat, že určitější závěry lze činit pouze u necelých dvou třetin z nich, kde počet v úvahu připadajících osob překračuje minimální číslo 1–2, maximálně 5. Jsou to Jędrzejów (16 osob), Kamieniec (7), Kolbacz (14), Koprzywnica (13), Łąd (10), Lubiąż (14), Mogiła (22), Oliwa (7), Paradyż (6), Sulejów (10), Wąchock (9) a Wągrowiec (10). U ostatních jde o jednotliviny, které samy o sobě o profilu kláštera nevypovídají, respektive vypovídají spíše v negativním

slova smyslu. Podotknout je třeba, že z doby před rokem 1420 jde o pouhých pět osob a i doba do poloviny 15. století není příliš frekventována. Zato sem autor pojímá i doklady doby po roce 1500, přinejmenším do roku 1541, což jeho závěry poněkud posouvá. Nicméně o obecných tendencích na tomto základě přece jen hovořit lze a jsou nasnadě. Plných 117 osob je totiž Kaczmarmovi známo z Krakova, 27 z Lipska a jen jednotlivci z dalších středoevropských univerzit. To, že tu nenacházíme univerzitu pražskou, je snadno vysvětlitelné výše naznačeným, že totiž před rokem 1420 (tím spíše před rokem 1409) „polské“ cisterciáky nacházíme jen velice zřídka. V samotném Krakově jsou toliko dva, v Erfurtu jeden v roce 1407, ostatní až hluboko v polovině 15. věku.

Autor si pro své vývody připravil půdu studiem rozsáhlé literatury (včetně práce Kadlecovy v tomto časopisu), a věnoval tak zhruba polovinu své práce jednak přehledu literatury, jednak obecné charakteristice organizace a studijního programu cisterckého vzdělávání, které, jak dosvědčuje i jeho konkrétní analýza polských poměrů, mělo obecně přece jen odlišné parametry, než byly ty, o nichž je v jeho knize řeč. Poněkud vadí, že ne vždy jsou jména inkriminovaných osob na obou zmiňovaných místech (tj. v klášterech jejich původu a v rámci příslušných univerzit) uváděna stejně, také vadí, že čísla obou částí nejsou zcela kompatibilní, což je způsobeno některými nejistými atribucemi, které nejsou dostatečně zřetelně vytčeny. A opět třeba připomenout, že tabelární sumarizace a cizojazyčný souhrn by byly více než vítány, stejně jako alespoň naznačení literárních aktivit přinejmenším těch nejvýznamnějších protagonistů.

Stejně stručně, leč z jiného důvodu, může, ba musí být představena i kniha newyorské profesorky N. G. Siraisi, a to z důvodu nedostatečné kompetence podepsaného v podstatných partiích knihy. Protože ale právě dějiny lékařství si nacházejí stále výrazněji své místo na slunci i v české historiografii, snad mi stručná narativní informace nebude zaslíbána. A to tím spíše, že tu nejde – jak by se mohlo zdát – o soustavný výklad, nýbrž o přetisk celkem patnácti autorčiných statí publikovaných během uplynulého čtvrtstoletí, jež jsou dle jejich slov v podstatě podány v původní formě jen s malými opravami a příležitostnými a – jak sama říká – nereprezentativními bibliografickými doplňky (tím spíše překvapuje, že v řadě případů byl u příslušné rozpravy pozměněn název). Už titulkem je limitován geografický záběr knihy (proto se nebudu pídit po „bohemikálních vazbách“), nicméně už první stať o Albertu Velikém a výuce lékařství to překračuje a stejně tak je tomu i u statí o Avicenuovi a praktické výuce lékařství (ta vyšla původně italsky), či o Avicenuově recepci v renesanci. Protože statí nejsou řazeny chronologicky, je třeba říci, že se autorka snažila o jejich sestavení dle časového horizontu příslušné látky, i když se jí to samozřejmě nemohlo vždy dostatečně zřetelně podařit. Třeba dodat, že se ovšem neomezuje na pouhou medicínu samu o sobě, nýbrž měla dost (využitých) příležitostí k tomu, aby ji integrovala zejména do prohlubujícího se humanismu a jeho struktur. Hojně pozornosti je rovněž věnováno Vesaliovi, který se „zviditelnil“ právě v Padově, ale i dalším protagonistům oboru v 15. a 16. století, jak to dobře propojuje kombinovaný rejstřík, přinášející i různá věcná hesla (vedle různých filozofických termínů lékařských, například *consilia*, terapie, chirurgie apod.). Devíti-stránkový úvod se pokouší o jakousi sumarizaci a o položení akcentů a zároveň i o jakési rozčlenění látky, v níž autorka vidí tři okruhy: 13. století jako dobu recepce nových podnětů arabské a řecké medicíny, druhou, která sleduje vývoj lékařské výuky mezi

13. a 15. stoletím, a třetí, kam patří většina zde publikovaných statí a jež je věnována závěrečné fázi sledovaného vývoje.

Na závěr jsem si ponechal knihu Roestovu, která překračuje hranice univerzitní problematiky, i když se tomuto prostředí pochopitelně nemohla a ani nechtěla vyhnout. Nemohu nezačít „věčně lidským“, totiž citací z narbonských konstitucí z roku 1260: „*Caveat [tj. student z minoritského řádu] ne eleemosynas sibi missas pro libris in alios usus commutent, nec libros fieri faciant curiosos*“ (s. 223). Ale obraťme pozornost ke knize samotné, jejíž autor je členem holandské akademie věd. Svůj úkol si vytýčil ambiciózně, neboť „*práce má záměrem podat stručnou, ale soustavnou (concise yet encompassing) příručku o historii vzdělání u minoritů od počátku do roku 1517*“. Roestova informace o tom, proč je pak rok 1517 uveden jako konec jeho zájmu, je velmi nezřetelně zasuta v poznámce na s. 155, nicméně se mohu domnívat, že je to opravdu dáno vydáním buly Lva X. z tohoto roku, kterou byl řád rozdělen na observantia konventuály.

Vzdělání a jeho prezentace tu má široký záběr, a tak práce osciluje kolem několika samostatných věcných okruhů, které by bylo možno heslovitě označit jako: kniha – vzdělání – školy – řádový život a kazatelství. Tyto aspekty se pochopitelně všelijak prolínají, osamostatňují, respektive na sebe navazují. U vědomí časového záběru více než tři staletí a při geografickém záběru vlastně celé latinské Evropy je třeba konstatovat, že přes svůj rozsah kniha nemohla být práva všem aspektům, které se tu nabízejí. A to ani tehdy, uvědomíme-li si, že těžištěm je 13. a 14. století a geografickým jádrem Itálie, i když s rozsáhlými výstupy zejména z řádových center v Cambridgi, Erfurtu, Kolíně n. R., Oxfordu a Paříži. Toto konstatování ovšem práci neubírá na ceně, protože je po desetiletích novým zpracováním zajímavého tématu, které je nadto doprovázeno nejen intenzivním využitím pramenů vydaných, ale také řady nevydaných. A tak musí dostačit pouze stručná parafráze jednotlivých názvů kapitol.

V první jde o františkánská studia. Nejdříve generalia s několika vybranými příklady italskými (Bologna, Florencie, Neapol) a pak v souvislosti se spory minoritů se světským klérem na univerzitách, kdy stojí vzorem Paříž, Oxford a Cambridge. Zde též přichází rekonstrukce minoritského vyučovacího programu. Druhá kapitola pak přináší charakteristiku učebnic a vůbec průběhu školního roku jako takového s přihlédnutím k jednotlivým specializacím až po studium cizích jazyků v souvislosti s misijní činností řádu. Třetí kapitola na to navazuje sledováním proměn ve vztahu k vzdělání a výuce v řádu, aby následná kapitola sledovala rozpuk středověkého pohledu, potýkání se nominalismu s realismem v řádu (John Wyklef, přicházející rovněž výše v kapitole o Oxfordu). Za nejzajímavější považuji kapitolu pátou o františkánských knihovnách a přístupu ke knize, z níž je i úvodem citovaná pasáž. Šestá kapitola sleduje souvztažnost mezi „studiem“ a františkánskou zbožností, sedmá posléze věnuje pozornost řádovému kazatelství jako podstatnému výstupu řádové výchovy. Závěrečný epilog pak podává stručnou obecnou charakteristiku vývoje tohoto fenoménu. Šedesátistránkové „prameny“ přinášejí seznam pramenů a především ovšem literatury. Rozdělení vydaných pramenů na statuta a listiny (*documents*) na jedné a ostatní středo- a raněnovověké prameny je diskusní.

Útěchou (byť velmi chabou) budiž, že je třeba konstatovat, že i tu plně platí, že „*polonica non leguntur*“ (mám na mysli zejména J. Kłoczowski vydané dílo *Franciskanie*

w *Polsce średniowiecznej* 1–2, Kraków 1982), jež je ovšem koncipováno širše. Česká literatura tu přináší nově důležité informace v pracích Petra Hlaváčka, které ale Roest ještě nemohl znát, nicméně by asi stejně platilo výše zmíněné, že *non leguntur* (třeba ale dodat, že ani jeho práce v ČČH z roku 2002 Roestovu práci ještě nezná).

Praha přichází v rejstříku celkem 9x, jiné nám blízké lokality s výjimkou výše citovaného Erfurtu jen zcela marginálně. To platí ovšem i o většině zmínek o Praze, z nichž se vymykají toliko dvě: na s. 35 jsou zmíněny dvě Karlem IV. na pražské univerzitě fundované teologické stolice pro minority (třeba upřesnit, že šlo pouze o jednu, neboť druhá patřila dominikánům), na s. 136 pak o knihách tu užívaných.

Roest se také účastnil sborníkové publikace *Medieval Monastic Education*, jak jinak, stručnou charakteristikou františkánských výchovných metod a postulatů zejména na základě řádových statut a děl františkánských autorů (*Franciscan educational perspectives: reworking monastic traditions*, s. 168–181). Kniha sama pak je výsledkem mezinárodní konference z roku 1999, konané v opatství Downside, na níž bylo předneseno 14 příspěvků, z nichž 12 je tu otištěno. Doplnují je dvě další stati, totiž obecné shrnutí prvního z obou editorů a Carolyn Muessigové o pedagogických názorech Hildegardy z Bingen a Herrady z Landsbergu (s. 87–104). Není nutné ani možné probírat zevrubně všechny rozpravy, a tak je třeba úvodem konstatovat, že časové rozpětí sahá od století osmého do sklonku středověku, geograficky pak je věnována pozornost Německu, Holandsku, Francii a Anglii. Poměrně malý rozsah jednotlivých rozprav, které jsou ovšem doprovázeny poznámkovým aparátem, nedovolil, aby se autoři zabývali svými tématy, často poměrně široce zaměřenými, do dostatečné hloubky, nicméně už řada názvů naznačuje, že položení otázky bylo šťastně voleno a může vést dále. Tak stať Susan Boyntonové se zamýšlí nad výchovou k liturgickým obřadům jako formou klášterního vzdělávání (*Training for the liturgy as a form of monastic education*, s. 7–20). Autorka tu nepřekračuje dobu vrcholného středověku a upozorňuje zejména na časovou náročnost tohoto výcviku, jež často bránila vzdělávání se v jiných oblastech. Isabelle Cochelinová se zabývá sledováním gest a pohybů a jejich sdělností v komunitě v Cluny (*Besides the book: using the body to mould the mind – Cluny in the tenth and eleventh centuries*, s. 21–34). Aidan Bellenger pak rozebírá pozdněstředověký rukopis opatství v Downside, který přináší látku dávající proniknout k způsobu vzdělávání noviců (*A medieval novice's formation: reflection on a fifteenth-century manuscript at Downside abbey*, s. 35–40). Protože i názvy dalších statí zřetelně prezentují jejich obsah, stačí je dále podchytnout už jen bibliograficky: Joan Greatrex, *The scope of learning within the cloisters of the English cathedral priories in the later Middle Ages* (s. 41–55); James G. Clark, *University monks in late medieval England* (s. 56–71); Beverly Mayne Kienzle, *Hildegard of Bingen's teaching in her Expositiones evangeliorum and Ordo virtutum* (s. 72–86); W. G. East, *Educating Heloise* (s. 105–116); Miriam Gill, *The role of images in monastic education: the evidence from wall painting in late medieval England* (s. 117–135); Graham Jones, *Ghostly mentor, teacher of mysteries Bartholomew, Guthlac and the Apostle's cult in early medieval England* (s. 136–152); Penelope Galloway, *'Life, learning and wisdom': the forms and functions of beguine education* (s. 153–167) a Constant J. Mews, *Monastic educational culture revisited: the witness of Zwiefalten and the Hirsau reform* (s. 182–197). Více než třicetistránková, nijak strukturovaná bibliografie tento sborník uzavírá.

A závěrem ještě stručné upozornění na další sborník, který je orientován především na vyšší, univerzitní školství ve středověku a jenž vyšel ze symposia konaného v USA: *Universities and schooling in Medieval Society*, a rozpadá se do celkem čtyř oddílů s deseti příspěvky se širokým geografickým, ve srovnání s předchozím méně už časovým záběrem. První část, věnovaná německým studentům a německým univerzitám, je nejrozmantější: Courtenay skicuje zahraniční studia německých (spíše bych řekl „z říše“) studentů (*German Students at Bologna, Paris and Oxford in the Fourteenth Century*, s. 7–31), Rainer C. Schwinges vychází ze svých starších prací a sleduje původ studentů na univerzitách v říši (*On recruitment in German Universities from the Fourteenth to Sixteenth Centuries*, s. 32–48), a to jak z hlediska sociálního, tak geografického, a zdůrazňuje přitom význam středních a menších měst. Na něj navazuje Klaus Wriedt sledující uplatnění univerzitanů v praktickém životě (*University Scholars in German Cities during the Late Middle Ages: Employment, Recruitment and Support*, s. 49–64), aby Frank Rexroth popsal univerzitní slavnosti (*Ritual and the Creation of Social Knowledge: The Opening Celebrations of Medieval German Universities*, s. 65–83).

Druhá část je dle titulu zasvěcena univerzitnímu vzdělání v Itálii a Francii, i když vedle dvou takto orientovaných statí (rozsahem největší je tu stať Thomase Sullivana, *Merit Ranking and Career Patterns: The Parisian Faculty of Theology in the Late Middle Ages*, s. 127–166) tu přichází i studie Helmuta G. Walthera sledující i středoevropské poměry (*Learned Jurists and their Profit for Society – Some Aspects of the Development of Legal Studies at Italian and German Universities in the Late Middle Ages*, s. 100–126). Oddíl třetí je určen pro stati sledující předuniverzitní školství a jeho personál (zejména Martin Kintzinger, *A Profession but not a Career? Schoolmasters and the Artes in Late Medieval Europe*, s. 167–181). Poslední oddíl tvoří posléze jediná studie spolueditora sborníku Jürgen Mithkeho, *Practical Intentions of Scholasticism: The Example of Political Theory* (s. 211–228). Rejstříky tuto zajímavou mozaiku, kde ovšem přichází přiměřeně ke slovu i Praha v době před husitskou revolucí, uzavírají.

Konstatuji výslovně, že ve výše prezentovaném přehledu nejde o soubor vnitřně soudržných či jinak obsahově či metodicky návazných prací, ale i tak považuji tyto tituly za symptomatické pro intenzivní studia, která jsou univerzitní a vůbec školské problematice celosvětově věnována. Mohou být v lecčems impulsem i pro naše další úvahy a studium, které rozsáhlým kompendiem vydaným při příležitosti nedávného velkého univerzitního jubilea dostaly další výrazný podnět.

Recenzované tituly

Edice

William J. Courtenay, *Rotuli Parisienses. Supplications to the Pope from the University of Paris, Vol. I, 1316–1349 (Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 14)*, Leiden-Boston-Köln 2002, XII+551 s., ISBN 90–04 125639.

Antoni Gąsiorowski przy współpracy Tomasza Jurka, Izabeli Skierskiej, Wincentego Swobody, *Księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV wieku*

Zpracování

William J. Courtenay – Jürgen Miethke (eds.), *Universities and Schooling in Medieval Society (Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 10)*, Leiden-Boston-Köln 2000, 243 s., ISBN 90-04-11351-7.

George Ferzoco – Carolyn Muessig (eds.), *Medieval Monastic Education*, Leicester University Press, London – New York 2000, XXIV + 237 s. + 10 vyobr., ISBN 0-7185-0246-9.

Antoni Gaşiorowski, *Immatrikulowani i promowani. Jednorocznici studenci akademii krakowskiej w XV wieku*, in: *Nihil superfluum esse. Prace... ofiarowane Prof. J. Krzyżaniakowej*, Poznań 2000, s. 479–491.

Krzysztof Kaczmarek, *Studia uniwersyteckie cystersów z ziem polskich w okresie średniowiecza (Publikacje Instytutu historii UAM 42)*, Poznań 2002, 177 s., ISBN 83-86650-09-5.

Serge Lusignan, „*Vérité garde le roy*“. La construction d'une identité universitaire en France (XIIIe–XVe siècle), (*Histoire ancienne et médiévale 55*), Paris 1999, 332 s., ISBN 2-85944-373-8. Srv. i ref. M.-E. Gautiera v *Bibliothèque de l'École des chartes* 158, 2001, s. 594–599.

Bert Roest, *A History of Franciscan Education (c. 1210–1517)*, (*Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 11*), Leiden-Boston-Köln 2000, X + 404 s., ISBN 90-04-11739-3.

Nancy G. Siraisi, *Medicine an the Italian Universities 1250–1600 (Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 12)*, Leiden-Boston-Köln 2001, IX + 389 s., ISBN 90-04-11942-6.

Jacques Verger, *La politique universitaire des papes d'Avignon*, in: *Annuaire de la Société des amis du palais des papes 77*, 2000, s. 17–29.

Ivan Hlaváček

Hus na mezinárodním fóru

Vracíme-li se ještě jednou k jubilejnímu roku 2000, který dal příležitost k bilancování jak osobnímu, tak historickému, je to proto, že s odstupem dvou let dostali především čeští čtenáři do ruky sborník z konference *Convegno internazionale su Johannes Hus (Jan Hus na přelomu tisíciletí)*, která proběhla na Papežské lateránské univerzitě v Římě ve dnech 15.–18. prosince 1999.¹ Zprávy o této události spojené s přehodnocením postoje papežského stolce k Janu Husovi, snad nejdiskutovanější osobě českých dějin, jsou k dispozici jednak v denním tisku z té doby, jednak na stránkách historických periodik.² Právě vydaný rozsahem monumentální sborník však vybízí k zamyšlení nad odborným přínosem konference i dalších doprovodných aktivit, navíc se nabízí srovnání se starším sborníkem (resp. sborníky)³ z konference v Bayreuthu konané v roce 1993. Toto jakési bilancování je na místě, neboť je nepochybné, že římská audience účastníků symposia u papeže je tečkou za jednou kapitolou druhého života Mistra Jana Husa.

Obsah nového, „římského“ sborníku je rozčleněn do šesti bloků, z nichž první zachycuje oficiální zahájení symposia a dalších pět je složeno z 33 odborných statí (čtyři z referátů, které zazněly na konferenci, poslední pak z příspěvků inspirovaných symposiem). Svazek uzavírají další oficiální projevy včetně vystoupení prezidenta ČR Václava Havla a promluvy papeže Jana Pavla II. k účastníkům symposia. Při představování náplně sborníku nebudu postupovat podle pořadí článků, mimo jiné i proto, že ne všechny jsou zařazeny do tematických bloků důsledně podle svého obsahu. Koneckonců sborník není nedostupný a s jeho celkem se může každý zájemce seznámit sám. Pokusím se však odpovědět na několik otázek: jaká tematika spojená s Janem Husem je ve středu zájmu současných badatelů a proč, nakolik tvoří oba sborníky – bayreuthský a římský – určitý dialog nebo jeden celek, jaký podíl má česká historiografie na tomto náhle zvýšeném zájmu o Husa a konečně na jakém bodu se nachází ekumenický dialog různých konfesí na téma Hus.

Širší tematické okruhy, do nichž se referáty seskupují, byly na obou konferencích obdobné, i když názvy se lišily. Zasedání otevřela vystoupení vykreslující obraz doby, v níž M. Jan Hus působil. V Bayreuthu byla pozornost upřena více na situaci celoevropskou (Peter Segl o krizi, schizmatu a moru, Malcolm Lambert o herezi obecně, Vilém Herold o Viklefovi), v Římě jakoby v návaznosti přišla na řadu situace domácí – česká. Zdeňka Hledíková shrnula své dosavadní rozsáhlé výzkumy o stavu církve v českých zemích na přelomu 14. a 15. století. Všimá si organizačního základu stejně jako úrovně duchovní péče, vzdělání, kazatelství a jeho odezvy v obyvatelstvu. Dospívá

¹ Jan Hus na přelomu tisíciletí. Mezinárodní rozprava o českém reformátoru 15. století a o jeho recepci na prahu třetího milénia (Papežská lateránská universita Řím, 15.–18. prosince 1999), edd. Miloš Drda – František J. Holeček – Zdeněk Vybíral, Husitský Tábor, Sborník Husitského muzea – supplementum 1, Tábor 2001, 707 s. (česky s německými resumé).

² Srv. souhrnný referát *Causa Hus*, AUC-HÚCP 40, 2000, 1–2, s. 99–102 a tam uvedené tituly (pozn. 2) a dále B. Kopyčková, *Mediaevalia Historica Bohemica* 7, 2000, s. 304–7; Jan Hus ve Vatikánu pohledem účastníků lateránského symposia, *Dějiny a současnost* 22, 2000, č. 2, s. 28–35. Analýza ankety publikována v římském sborníku, autoři J. Pánek – M. Polívka, s. 647–59.

³ Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi. Sborník z mezinárodního symposia, konaného 22.–26. září 1993 v Bayreuthu (SRN), red. J. B. Lášek, Česká křesťanská akademie, Praha 1995; Jan Hus zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen, hrsg. v. F. Seibt, R. Oldenburg Verlag, München 1997. Pokud dále neuvedu jinak, byly zmiňované referáty otištěny ve verzi české i německé.

k závěru, že revoluční výbuch nebyl zapříčiněn kritickým stavem církevního organismu překračujícím míru obvyklou v jiných zemích. České země se spíše nedokázaly vyrovnat se zrychleným vývojem 14. století, kdy Praha jako sídelní město římského císaře překotně doháněla své zpoždění za západní společností. Zvýšené nároky na klérus ze strany konsistoře i věřících pak nahrávaly rozvoji reformního myšlení, které přerostlo do revoluční dimenze.

Rekapitulaci svého dosavadního bádání podal také Jaroslav V. Polc, který sleduje rozmanitost duchovních proudů působících v Čechách před vystoupením M. J. Husa s důrazem na okruh Jenštejnův a univerzitní. Soustředil se na dvě otázky: problematický termín „předchůdci Husovi“, který neodpovídá personálně ani věcně faktické genezi Husova učení, a stále diskutovaný pojem *devotio moderna*, u něhož konstatuje styčné body i rozdílný vývoj v Nizozemí a v Čechách. Znalosti o „předreformační diskusi“ v Čechách rozšířila také Jana Nechutová, zaměřující se na Matěje z Janova. V jeho díle hledala prvky, které předjímal reformní myšlenky v oblasti eklesiologie a nauky o eucharistii, a došla k závěru, že Hus textově z Janova nevychází (v tom smyslu opravuje i vlastní starší soudy). Janov mu pouze připravil prostředí, v němž mohl Hus lépe pochopit Viklefa a sám být chápavě přijímán. Také Nechutová se dotkla fenoménu *devotio moderna*. Odmítá užívat tento termín pro české prostředí, mluví raději o „charismatické spiritualitě“.

V Bayreuthu pojednal o tzv. *devotio moderna* Manfred Gerwing, který sice zdůrazněním nejednoznačnosti definice tohoto jevu chtěl vyburcovat pozornost posluchačů k otázce pojmenování příslušného hnutí, nijak však nezpochybil jeho existenci a mnohotvárnost. Naopak zdůraznil možnost najít jevy, které geneticky předcházely, i skutečnost, že další vývoj mohl nabrat změněných podob. Svůj výklad pak soustředil na osobu Gerta Groota a neopomněl zmínit fakt, že samotný termín *devotio moderna* byl užíván již současníky jednak jako označení windesheimské kongregace a jednak pro nový životní styl prohloubené osobní zbožnosti. Jako větší problém se pro naše prostředí musí jevit otázka, nakolik má oprávněnost užití stejného pojmu pro české prostředí, zda odpovídá historické skutečnosti hledání přímých vazeb mezi pražským milíčovským okruhem a Grootovými žáky. Zůstává otázkou, nakolik zmíněný pojem označuje obecný jev paralelní na více místech nebo specifické hnutí nizozemské, které by se nemělo s českými předhusitskými proudy užitím téhož pojmu jednoznačně směřovat. Na tyto otázky Gerwing neodpovídá a oba výše zmíněné články Polce a Nechutové můžeme chápat jako slovo do diskuse.

Na téma Husových předchůdců promluvil v Bayreuthu také Dominik Duka⁴ a v soulahu s dalšími badateli upozornil na širší okruh reformně orientovaných kazatelů než je pouze tradičně uváděná trojice Waldhauser – Milíč – Janov.

Druhý bayreuthský blok se zaměřil na Husovu osobu a jeho okolí. Pozornosti se dostalo Husovým přátelům i nepřátelům, ženám v jeho okolí i vztahu šlechty k němu (Michal Svatoš, Zdenka Hledíková, Jana Nechutová, Míloslav Polívka). Paralelou k této tematice může být několik jednotlivě vybraných římských příspěvků. Karel Malý se zabýval tématem Hus a univerzita. Připomněl životní osudy M. Jana Husa spojené úzce

⁴ Otištěno pouze česky.

s univerzitou, kde trvale působil, i postoje univerzity k jeho procesu. Franz Machilek se věnoval polemikám probíhajícím v pražském univerzitním prostředí i na širší veřejnosti v rozmezí let 1403–1415. Pokusil se o jejich typologii literární i obsahovou, přičemž se zaměřil na první téma otvírající celou diskusi přívrženců a odpůrců viklefsko-husitských nauk, totiž na spor o remanenci. Ta se pak objevila také jako jeden z bodů Husovy obžaloby na koncilu.

František Šmahel ve svém vystoupení oživil předmět svého dávného badatelského zájmu – biografii M. Jeronýma Pražského. Uvedl nová fakta k jeho životu i dílu a připomněl, že změna přístupu k Husovi by se měla dotknout i dalších osobností, především právě Jeronýma, kterého potkal osud shodný s Husem. Jeroným, ač svými současníky ceněn jako vzdělanec výše než Hus, zůstává zatím stranou rehabilitačních úvah, protože jeho dobrodružná provokativní povaha vrhá stín na jeho učenost a názory.

Jaroslav Kadlec sledoval osudy a motivy činů dřívějších přátel, kolegů a rodáků Husových, kteří se hráli problematickou úlohu jako žalobci při jeho procesu v Kostnici. Obdobné téma rozpracovala pro bayreuthské setkání Z. Hledíková.⁵ Neomezila se pouze na výčet Husových protivníků známých z jejich individuálních vystoupení, nýbrž se zamyslela i nad otázkou celkového vnímání Husa pražským farním klérem. Známé stížnosti pražského duchovenstva z let 1408–9 dávají tušit, že s ohledem na své ekonomické zájmy klérus nevítal Husovu kritiku simonie a morálky a v případě kazatelů hrál úlohu i pocit konkurenční rivality. Mezi velmi problematické osobnosti z okruhu Husových kolegů patří Štěpán Pálec. Také k jeho osobě zazněly v Bayreuthu dvě úvahy (Ivana Dolejšová,⁶ Jaroslav Hrdlička), které doplňují sérii příspěvků otištěných v roce 2000 v malém sborníčku, o němž jsem se zmínila v předminulém ročníku tohoto časopisu.⁷

V obou dosud sledovaných okruzích se sborníky doplňují do úplnějšího obrazu doby před vypuknutím vlastního husitství. Totéž můžeme konstatovat o třetím okruhu otázek zaměřených na husitské hnutí. V Bayreuthu se k němu vztahovala opět samostatná sekce, v níž se sešly především referáty rozšiřující materiál publikovaný kdysi F. M. Bartošem pod titulem *Husitství a cizina*. Zahraniční badatelé (Jan Drabina, Franz Machilek, Bart Jan Spruyt, Thomas Nägler) referovali o ohlasu husitství ve Slezsku, Německu, Nizozemí a Sedmíhradsku,⁸ k čemuž můžeme přiřadit i dvě pojednání o rezonanci Husova učení a husitství vůbec na Moravě – od Josefa Smolíka a Josefa Války.⁹

V římském sborníku se objevila husitská tematika v omezenějším rozsahu. Ferdinand Seibt se vrátil ke svým úvahám o struktuře husitského hnutí a zrekapituloval své starší závěry o náboženské i sociální rozrůzněnosti husitských proudů a stavovském charakteru tohoto i následných hnutí až do francouzské revoluce. Shrnující a hodnotící charakter má také příspěvek Petra Segla připomínající dosavadní názory na husitství. Konstatuje, že husitství bylo definitivně uznáno jako událost evropského rozměru, což dokazuje také sám připomínkou momentů, kdy husitství ovlivnilo evropské dění poli-

⁵ Otištěno jen v německé verzi.

⁶ Studie I. Dolejšové otištěna jen v české verzi sborníku.

⁷ Causa Hus, AUC-HUCP 40, 2000, 1–2, s. 102 (cit. v pozn. 10).

⁸ Studie Thomase Näglera publikována pouze v německé verzi.

⁹ Smolík, pouze německy, sleduje dále husitskou tradici na Moravě až do 20. stol.; Válka, pouze česky, jako rekapitulace vlastního i dalšího moravského bádání.

tické i duchovní klima. V závěru svého vystoupení využil řadu příležitostných tisků Husových děl z let 1520–37, kterým by se měla věnovat ještě pozornost jako dokladům tehdejšího zájmu o Husa.

Seibt rozvíjel obecné hodnotící otázky husitství i na konferenci v Bayreuthu, kde opakoval některé své starší úvahy o podílu náboženského, národnostního a sociálního prvku v husitském hnutí. Dokazoval vedlejší roli národnostní otázky. Husitská revoluce podle něho „není výrazem české seberealizace proti Němcům“. Přestože můžeme s jeho hlavním závěrem souhlasit, musíme poznamenat, že novější vystoupení Petra Čorneje (v římském sborníku), které je tedy jistou odpovědí, formuluje tuto problematiku v detailech pregnančněji. Čornej v příspěvku věnovaném pojmu „národ“ říká, že revoluční situace byla jednou z příležitostí pro oživení českého nacionalismu, který se začal artikulovat od konce 13. století v souvislosti s narušením jazykově homogenní společnosti vnější kolonizací. Husitské války daly podnět k posílení negativního vnímání cizince, k dotváření jazykového chápání pojmu národ a k vytváření specifického národného mesianismu založeného na představě vyvoleného českého národa, jemuž bylo svěřeno šíření božské pravdy. Čornej nepopírá Seibtovo a Šmahelovo zjištění o prioritě víry před nacionálním cítěním, ale oproti starším názorům klade důraz na přítomnost nacionalistického prvku (s protiněmeckým ostnem) jako pomocného ideového argumentu vyvolaného krizovou situací.

Na obou sympoziích byla věnována soustředěná pozornost Husovu učení a právní stránce jeho případu. V obou těchto momentech můžeme hovořit o diskusi mezi oběma shromážděními i uvnitř nich. Z Husovy nauky budí stálý zájem jeho eklesiologie, výklad pojmů pravda, rozum, vůle, autorita, poslušnost i otázky eucharistické a eschatologické. Otazníkem, který se opakovaně vynořuje při obou shromážděních, je míra vlivu Johna Viklefa a problém měřítek při posuzování Husova kacířství. Několikrát padl názor, že mravní kvalita Husova postoje vyváží jeho omyly a opravňuje vyslovit myšlenku, že Husovo stanovisko je blízké některým zásadám formulovaným II. Vatikánem.

Husova eklesiologie není neznámá krajina. Je to téma diskutované přinejmenším od dob Loserthových, přesto je stále možno přispět k prohloubení poznání. Dokázalo to několik referentů v Bayreuthu (Bernhard Töpfer, Enrico Molnár, František Holeček, Zdeněk Kučera, Jerzy Misiurek) i další vystoupení římská. Vilém Herold navázal v Římě na své vystoupení z Bayreuthu a srovnal Husův a Viklefovův traktát *De ecclesia*. Všiml si odlišných okolností jejich vzniku, obdobných teologických a filosofických zdrojů a rozdílů řešení některých otázek (Hus není striktní determinista jako Viklef), které však nebyly vzaty v úvahu a Hus byl upálen i za Viklefa. Také Zdeněk Kučera navázal na své starší vystoupení, týkající se eklesiologického výkladu posledního soudu, a prohloubil výklad Husovy nauky o predestinaci po stránce filosofického založení na Aristotelově metafyzice. V souhlase s Heroldem ukázal, v čem Hus omezil ve svých představách determinovanost člověka predestinací ke spáse nebo předzvěděním k zatracení: ponechal člověku odpovědnost za vlastní konání, kterým musí potvrdit to, co Bůh předvídá.

Tyto závěry dále rozvinul Joseph Seifert v příspěvku věnovaném vztahu vůle (svobody), svědomí a pravdy u Husa. Hus kladl vůli (svobodu rozhodnutí podle vlastního svědomí) nad rozum, který má pro něho roli pouhého rádce. Podle Husa svědomí kaž-

dého zavazuje, a proto vyvodil ze své teorie závěry i pro vlastní chování. Obhajoba poznání pravdy, která má přednost před dogmatem, jej přivedla až na hranici. Podle Seiferta fakt, že Hus umřel v přesvědčení, že hájí pravdu, stačí k tomu, aby byl přijímán s úctou a uznáním i těmi, kteří považují jeho názory za mylné (podobně se vyjádřili v Bayreuthu J. Misiurek a D. Duka). Husův mravní postoj byl podložen hluboce filosoficky a poznávání právě této stránky jeho myšlení je snad jednou z možností, jak najít cestu k pochopení Husova chování i pro jeho dnešní odpůrce.

Motiv pravdy a poslušnosti v kontextu Husovy eklesiologie si vybral také Alexandr Patschowsky, který poukázal na zásadní rozpor dobově adekvátního odsouzení kacíře a dnešního posuzování tohoto činu podle moderních kritérií. Hus byl upálen pro neposlušnost, protože v dilematu poslušnosti církvi nebo Bohu dal přednost Bohu (svému svědomí). Autor ukazuje, jak bylo jeho řešení podloženo vlastní naukou o církvi, inspirovanou Viklefm, a sleduje její vývoj od první formulace roku 1404 až po vznik systematického výkladu v traktátu *De ecclesia* (1413).

Eklesiologických problémů se dále týkají příspěvky Krzystofa Moskala (Husův traktát *De ecclesia*), Františka J. Holečka (také on vystoupil v návaznosti na svůj bayreuthský referát a sledoval genezi Husovy vůle k odporu a formování pojmu Antikrist, vedoucí u Husa k přesvědčení o brzkém příchodu království Kristova) a Petra Hlaváčka (motiv papežky Johany u Husa jako znamení porušeného řádu).

Srovnáme-li okruh kladených otázek a jejich řešení na konferenci v Bayreuthu a Římě, vidíme jasně, že se stále vrací několik základních idejí. Nejsou řešeny jednohlasně. Názory představují polyfonii, která však přece potvrzuje vůli k pochopení, spravedlivému výkladu a zhodnocení.

Pro českého čtenáře budou jistě zajímavé i příspěvky věnované konciliarismu – obecně (Mario Fois) i speciálně v Krakově (Zofia Włodek). Zájem naší historiografie o tuto problematiku byl dosud minimální zřejmě vzhledem k tomu, že eklesiologie Husova je s konciliárními teoriemi mimoběžná. Hus neuvažuje o vzájemném vztahu koncilu a papeže v rámci výstavby církevních struktur (jak zdůraznil i A. Patschowsky). Vystoupení Z. Włodkové však ukázalo, že i z pohledu husovského a husitologického bádání by tato oblast neměla být zanedbávána. Husitské nauky sice vykazují nezáměr o teorii supremacie koncilu nad papežem obdobně jako jsme poznali u Husa, v krakovském exilu však nacházíme některé české teology, kteří se konciliarismem inspirovali (Štěpán Pálec). Jejich prostřednictvím se do krakovského prostředí zaujatého sporem mezi papalismem a konciliarismem dostaly i eklesiologické podněty husovského ražení, které byly nevědomky využity, ač jinak byla krakovská univerzita baštou protihusitské propagandy.

Zkoumání Husova postoje k remanenci zůstalo při obou sympoziích v pozadí, neboť jak vysvětlil Ctirad V. Pospíšil, není to otázka jednoduchá a jednoznačná, v Husově době byla věcí teologické diskuse a nelze ji poměřovat věroučnou normou Tridentina. Mnohohrstevnost problému potvrzují závěry dvou referentů. Zatímco Alexander Kolesnyk v Bayreuthu zdůraznil, že Hus učil transsubstanciaci, C. V. Pospíšil v Římě v duchu výzkumů Stanislava Sousedíka naznačil možnost konsubstanciačního stanoviska u Husa a jeho přátel. Meritum dnešní Husovy kauzy tedy, jak se zdá, neleží v otázce eucharistické, nýbrž v jeho pojetí církve, v otázce autority a poslušnosti.

K zájmu o Husovo učení patří samozřejmě také péče o jeho literární pozůstalost. Ivan Hlaváček se v Bayreuthu věnoval zprávám o Husově knihovně. Informaci o edicích Husových spisů (nikoli pramenů, jak uvádí nadpis) podal opakovaně Jaroslav Eršil (v Římě rozšířil pasáž týkající se vydávání *Opera omnia M. Johannis Hus*), aktuální situaci rozpracovanosti této ediční řady prezentovala v Římě podrobně také Anežka Vidmanová. Zpracovala velmi užitečný rozpis stavu jednotlivých připravovaných svazků *Opera omnia* s uvedením plánovaného obsahu, dosavadních edic a současného zadání editorům. Také bayreuthský sborník, ovšem pouze německý svazek, obsahoval bibliografickou přílohu, podávající mimo jiné přehled dosavadních edičních řad i samostatných edic jednotlivých Husových děl. Oba tyto seznamy se vzájemně doplňují a jsou dohromady cenným dodatkem ke staršímu soupisu Husovy literární činnosti zpracovanému F. M. Bartošem a P. Spunarem.

Božena Kopičková přispěla do římského sborníku anglickým souhrnem závěrů nedávno vydaného rozboru listů na Husovu obranu.¹⁰ S odkazem na tuto knihu formulovala hlavní závěry svoje a spoluautorky A. Vidmanové.

Pátý okruh bayreuthského setkání představovala problematika práva Husovy doby. Walter Brandmüller si kladl otázky po právní situaci samotného koncilu i Husa a po výměru pojmu hereze v Husově době. Jiří Kejř představil Husa jako svérázného právního myslitele. Karel Malý sledoval proces ztotožnění právního vědomí s věroučnými principy vycházejícími z bible a Husovy teorie odpovědnosti vrchností božím zákonu. Tento sociální aspekt právního myšlení rozvedl František Šmahel. Na římském shromáždění bylo téma Hus jako sociální a právní myslitel zcela potlačeno. Po rekapitulaci Husova případu v zahajovacím projevu kardinála Miloslava Vlka, v němž připomněl i mezníky na cestě k revizi této kauzy a k ekumenickému usmíření, se ujal problematiky pouze Jiří Kejř (pomineme-li nepublikované vystoupení Waltera Brandmüllera o kostnickém koncilu). Kejřův příspěvek je shrnutím závěrů jeho nedávno vydané knihy¹¹ a představuje pro danou chvíli určité uzavření této kauzy precizním rozbohem procesní stránky celého případu.

Posledním tematickým celkem, a to značně rozmanitým, je Hus v paměti dalších staletí. Objevil se na obou konferencích, ovšem s odlišně položenými akcenty. V Bayreuthu dominoval „*Hussens Nachleben*“ v kontextu evropské reformace (příspěvky Heiko A. Obermana a Norberta Kotowského, do jisté míry Františka Matouše, a Hus v pietistické tradici u Dietricha Blaufusse). V Římě rozvinul téma Hus v myšlení reformace pouze Martin Wernisch. Do tohoto okruhu náleží také oba příspěvky Davida R. Holetona, starší o liturgické účtě Mistra Jana v prostředí českého utrakvismu i novější o účtě k Husovi ve třech časových fázích – utrakvistické, reformační a novodobé. Oba celky věnované husovské a hušitské tradici byly uzavřeny rozbohem interpretace Husa u dvou českých velikánů. V Bayreuthu se Otakar A. Funda věnoval pohledu Masarykovu, v Římě pak Jiří Kořalka prezentoval vidění Františka Palackého. Oblast tradic a novověkých reinterpretací je vděčným badatel-

ským polem, na kterém je možno nadále objevovat nové detaily, jak ukázali účastníci obou shromáždění.

Římský sborník přinesl ještě jednu skupinu článků, související s husovskou tradicí. Otvírá ji příspěvek Jana Royta, který v Bayreuthu pojednal o vztahu husitů k obrazům a nyní sledoval vyobrazení samotného Husa. Další autoři probrali městský znak Táboara (Petr Brátka), Husovu kacířskou čepici (Milena Kubíková) a roli kalicha v ikonografickém materiálu 14.–15. století (Milena Bartlová). Velmi zvláštním předmětem husovské úcty je tzv. Husův hrneček nalezený před rokem 1900 v Sezimově Ústí. Ve sborníku byl podroben všestrannému rozboru a označen jako předmět, který mohl sloužit při zjednodušené táborské mši po zavržení kalichů.¹²

Vnímání Husa v různých dobách nás přivádí k současné situaci. Husova postava se stala od doby návštěvy papeže Jana Pavla II. v Praze předmětem ekumenického dialogu, a zařadila se tak mezi další obdobně diskutovaná témata. Samotný fakt otevření dialogu byl všemi účastníky římského setkání vysoce pozitivně hodnocen. Z počtu a charakteru vystoupení je však zjevné, že Hus, Luther a ostatní osobnosti reformačního období vyvolávají zneklidňující otázky především u katolické části přítomných. Evangelicky orientovaní řečníci byli v Římě v menšině, nebo je bylo méně slyšet. Jediný David Holeton, evangelík z Kanady, pozvedl hlas ostřeji, aby se ptal, proč je nadále Hus viděn jako kacíř. Trvá konfesní rozštěpení pohledů. Z katolické strany je patrná vstřícnost a odbornost, ale přetrvávají zábrany. Hus zůstává kacířem, na němž se hledají lidské kvality. Evangelíci jsou lehce zklamáni, protože chtěli slyšet, že Hus měl pravdu. Ani jedna strana nežadá rehabilitaci, ale příčiny jsou odlišné. Hledá se jen společná platforma pro rozhovor, pro pochopení Husa a těch druhých, cílem je „uzdravení paměti“.

Revize Husovy kauzy „donutila“ katolíky Husa důkladně přečíst, a proto v něm našli nečekané myšlenkové bohatství. Katolické stanovisko však nedospělo k závěru, že Hus byl nevinný a pravověrný. Přiznává se jen, že tehdejší trest (poprava) neodpovídá dnešním právním normám. Hus je tedy inspirující, ale nikoli katolicky plně přijatelný.

Mimořádnost obou husovských symposií způsobila, že se podvkráte shromáždil skutečně reprezentativní vzorek české i zahraniční bohemikální mediévistiky. Při bližším nahlédnutí do obsahu sborníků zjistíme, že vedle příležitostných hostů se tu najde více jak dvacítku odborníků, kteří se zabývají danou problematikou soustavně, účastnili se většinou obou konferencí a jejich referáty nezpracovávají jen k dané příležitosti náhodně zvolená témata. Je to dobrá bilance, která je zárukou dalšího rozvoje bádání na tomto poli. Objevila se jak shrnutí celoživotně pěstovaných témat, tak návraty k „tématům z mládí“, i nově postavené otázky. Samozřejmě ne všechna vystoupení měla stejně vysokou úroveň, ale kvalitní převažovala a čeští referenti uspěli velmi dobře. U některých zahraničních účastníků se potvrdila známá věc, že česká odborná literatura je jim velkou neznámou, ale to už nepřekvapuje. Můžeme tedy konstatovat

¹⁰ Srv. referát Causa Hus, AUC-HUCP 40, 2000, 1–2, s. 101–2; nově reakce Aleše Pořízky, Listy na obranu Husovu ze 12. září až 2. října 1410. Konec druhé legendy?, Český časopis historický 99, 2001, s. 701–724, odmítající závěry ohledně charakteru příslušných listů.

¹¹ Jiří Kejř, Husův proces, Praha 2000.

¹² Všechny příspěvky pojednávající o ikonografickém materiálu včetně posledně jmenovaného jsou vybaveny bohatým obrazovým materiálem často dosud nepublikovaným. Redakci je nutno vytknout, že nejsou uváděny překladatelé, resp. původní jazyk příspěvků, a místy nedostatečné korektury. U dokumentace článku J. Royta je zmatečný popis XII–XV/A.

závěrem, že uplynulé desetiletí nebylo jen prestižním diplomatickým jednáním, nýbrž že přineslo i odborné výsledky, vtělené do obou recenzovaných sborníků.

Přineslo ovšem i další úkoly. Velmi alarmující je potřeba nových edičních podniků, respektive završení existujících (Husova *Opera omnia*), postulována byla také potřeba nové příručky českých církevních dějin,¹³ koncipované na zásadách tolerance, nadkonfesijnosti a odbornosti. Úkolů by se jistě našlo více, ale omezme se na body přímo konstatované ve sborníku.

Konferenční jednání o Husovi a jeho době, prezentované ve sborníku *Jan Hus na přelomu tisíciletí*, přineslo rozsáhlý materiál s novinkami, nápady, náměty k přemýšlení a rozpracování. Může se stát dobrým podnětem k další práci. V neposlední řadě je třeba ocenit, že je vzorovým příkladem multikonfesní, mezinárodní a interdisciplinární spolupráce.

Blanka Zilyská

**Alexander Demandt (Hrsg.), Stätten des Geistes.
Große Universitäten Europas von der Antike bis zur Gegenwart,
Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien 1999, 322 s.**

Padesáté výročí založení *Freie Universität* v Berlíně bylo děkanovi fakulty historie a věd o kultuře Alexandru Demandtovi podnětem k uspořádání cyklu přednášek věnovaných fenoménu evropské univerzity, k nimž pozval v akademickém roce 1995/96 řadu významných znalců univerzitních a kulturních dějin. Cyklus vyvrcholil výkladem o jubilující Svobodné univerzitě. Pořadatel pak pro tištěnou verzi doplnil texty přednášek úvahou o vývoji evropských univerzit.

Málokterá kniha by měla být čtena od konce, v případě recenzovaného sborníku je však taková lektura zcela na místě. Závěrečná studie A. Demandta o „zastaveních“ (místech) evropských duchovních dějin, za něž považuje především univerzity, je nesena ve zcela tradičním duchu. Autor hledá kořeny univerzit již v antickém období a pohlíží na školy a akademie v Pergamonu, Efesu a především v Alexandrii a Konstantinopoli jako na skutečné univerzitní ústavy, které určily podobu univerzitního školství na staletí dopředu. Bezpochyby vděčíme antice za jazyk vzdělanců, za základy odborných nauk, za vědeckou metodiku, avšak právně, institucionálně a sociálně jsou řečnické, filozofické, notářské a medicínské školy antiky něčím zcela jiným, než středověké univerzitní korporace. I autorův výklad zdůrazňuje odlišný charakter obce profesorů a studentů boloňské a pařížské univerzity i jejich následovnic od předchozích škol, když podtrhuje především prvek svobody (korporativní i vědecké), který provází univerzitní zřízení od jeho vzniku do dnešních dnů. Výklad o říšských univerzitách začíná pražskou univerzitou, jíž přisuzuje roli vzoru pro další univerzity střední Evropy (bohužel pasáže o Praze nejsou bez chyb – město Praha nemělo převahu německého obyvatelstva, nemáme doklady o tom, že by juristická univerzita byla „nejváženější“ částí univerzity, v Praze nebyly národy: „*Bayern, Nieder-Sachsen, Polen-Schlesien und Böhmen*“, ale národ bavorský, saský, polský a český). Demandt zdůrazňuje význam luteránských vysokých škol, které spolu s vítězstvím humanismu způsobily přerod středověkých univerzit. Florentská akademie stejně jako pozdější petrohradská akademie, tedy učené společnosti, jsou autorovi dalšími zastaveními evropského ducha, jež ovlivnily scholastickou podobu univerzitních nauk. V osvícenské éře vznikly takové ústavy jako univerzity v Halle či Göttingen a osvícenská idea bratří Humboldtů pak dala univerzitám jejich moderní tvářnost, když neodmyslitelně spojila výuku s vědeckým bádáním a přisoudila jim úlohu „bašty ducha“. To vše se pokusily obě totality 20. století, nacistická i komunistická, univerzitám vzít. Dnes už víme, že bezúspěšně. Příkladem obnovy univerzitní ideje v humanistickém duchu bylo právě založení Svobodné univerzity v rozděleném Berlíně. Nikoliv reformou tradiční Humboldtovy univerzity, ale vytvořením nové vysoké školy v denacifikovaném Německu se stala berlínská *Freie Universität* vzorem pro vysokoškolské reformy jak v Západním Německu, tak v celé Evropě, což podtrhlo reformní hnutí roku 1968.

Sborník je věnován velkým evropským univerzitním centrům: H. Flashar pojednal o institucionálních základech vědeckého zkoumání a výuky v Aténách, B. Seidensticker o královské knihovně v Alexandrii a H. Schlange-Schöninghen o Konstantinopoli jako

¹³ Informace o tom je obsažena v zamyšlení J. Pánka a M. Polívky cit. zde v pozn. 2.

mostu vědy mezi antickou a novou dobou. Výklad o středověkých univerzitách se zabývá oběma modelovými vzory evropských škol – univerzitami v Boloni a Paříži a především univerzitami v Říši. P. Landau píše o počátcích právní nauky v Boloni, J. Ehlers přisuzuje skutečný zrod evropských univerzit Paříži, F. Rexroth popisuje „dlouhý středověk“ vědy na příkladu anglického Oxfordu a K. Elm se věnuje studiu a obecným učebním žebrovým řádům. Kapitoly o říšských univerzitách začínají výkladem P. Morawa o pražské univerzitě jako nejstarší univerzitě střední Evropy, J. Miethke uvažuje o založení v Heidelbergu v kontextu velkého západního schismatu, W. E. Winterberger na příkladu Wittenbergu ukazuje vztah reformace a vědy, J. von Ungern-Sternberg charakterizuje univerzitu v Basileji jako městskou školu a K. Zernack si vybral latinský nápis *Ne cedat Academia* nad portálem krakovského *Collegium maius* jako charakteristiku barokního období univerzity v Krakově. Zvláštní kapitolu věnoval C. Grau vývoji Akademie věd v Petrohradě od Petra Velikého po Lenina, R. Vierhaus píše o „nejmodernější“ univerzitě osvícenství v Göttingen, R. vom Bruch pak popisuje cestu od humboldtovského modelu k Humboldtově univerzitě v Berlíně a pasáže o jednotlivých místech evropských univerzitních dějin uzavírá E. Lämmert výkladem o *Freie Universität* v Berlíně, kterou charakterizuje podtitulem svého příspěvku *veritas – iustitia – libertas*.

Pozornost českého čtenáře si zaslouží zvláště Morawova kapitola o univerzitě v Praze, do níž autor uložil poznatky svého dlouholetého bádání o počátcích a prvotní podobě pražského obecného učení.¹ Autor vychází z teze, že historiografie přinesla v posledních letech zcela nové pohledy na letité otázky, které změnily tradiční ocenění jak epochy, v níž střeoevropské univerzity vznikly, tak univerzit samotných. Zvláštní kapitolou je samo založení univerzity v Praze, které je přinejmenším od 19. století předmětem sporu českého a německého dějepiscectví či etatického a církevního pojetí univerzitní fundace. Moraw opakovaně klade kardinální otázku: proč došlo ke vzniku první univerzity na říšském území až v roce 1348, proč za Karla IV. a proč právě v Praze? Zdánlivě snadné odpovědi problematizuje Moraw poukazem na „nesamozřejmost“ data, místa i sociálního zázemí pražské univerzity, na něž už delší dobu upozorňuje i naše dějepiscectví. Při zkoumání významu pražské univerzity pro dějiny českých zemí a pro obecné dějiny konstatuje několik základních rysů nové fundace: její počátky byly natolik komplikované, že můžeme mluvit o plné funkci školy teprve od roku 1365, respektive 1372, Karlův zájem o univerzitu vzrostl až se vznikem konkurenčních škol ve Vídni a Krakově a zatím nelze soudit, který z obou modelových univerzitních vzorů (Bologna a Paříž) hrál významnější roli při založení pražského učení. Zvláštností Prahy je vznik samostatné právní univerzity, která rozdělila pražské obecné učení na dvě samostatné univerzitní korporace, slavné univerzitní pečeti vzniklé ještě v zakladatelově době je mu pak (opakovaně) pečeti juristů, kteří významem předčili ostatní tři fakulty. Charakter pražské univerzity je podle autora výrazně určen sociálním zázemím města a země, takže důvody ke studiu v Praze hledá především v laci univerzitního města, zatímco studium například významných franckých právníků směřovalo

¹ Nejnověji je shrnut ve studii *Die Prager Universitäten des Mittelalters im europäischen Zusammenhang*, in: *Vorträge und Abhandlungen aus geisteswissenschaftlichen Bereichen*, Schriften der Sudetendeutschen Akademie der Wissenschaften und Künste 20, München 1999, s. 1–33, kde uvedl v pozn. 1–3 nejnovější literaturu k tématu, včetně své vlastní.

stále do Itálie nebo rýnské právníci mířili spíše do Orléansu, Kolína nad Rýnem či Lovaně. Shodně s nejnovějším bádáním konstatuje Moraw, že vrchol pražské předhusitské univerzity byl v sedmdesátých a osmdesátých letech 14. století, pro něž máme doloženou největší studentskou frekvenci přímo v univerzitních matrikách. Pokud jde o význam pražské univerzity pro vývoj pozdněstředověkých univerzit v Říši, vystihuje ho nejlépe autorův soud, že počínaje vídeňskou univerzitou, jsou obecná učení v Heidelbergu, Kolíně n. R., Erfurtu a Lipsku dceřinými univerzitami Paříže, stejně jako Prahy. Praha mu stojí na počátku regionálních vysokých škol (*úsporného univerzitního modelu*) s omezenými kompetencemi, prostředky a sociálním zázemím. Spolu s nejnovějším bádáním přiznává Praze význam vskutku „epochální“, jeho argumentace však naráží při ocenění pražského juristického studia, problematičtější je ovšem posouzení významu Prahy jako první univerzity Říše a především sporná je teze o juristickém původu nejstaršího pražského univerzitního pečeti (viz například studie F. Šmahela v posledním čísle tohoto časopisu).²

Moraw tu opakuje výsledky svého zkoumání, podle něhož je nejstarší pražské pečeti úředním dokumentem juristické univerzity, vzniklé roku 1372.³ Svou domněnku opírá o interpretaci klíčového slovíčka *scolares* v opise pečeti (*Sigillum universitatis scolarium studii Pragensis*), které mu poukazuje k právníkům univerzitám boloňského typu, na nichž rozhodující váhu při správě školy měli právě studenti. Problém je ovšem v tom, a autor sám na něj mnohokrát poukázal, že všechny historické dokumenty pražské univerzitní proveniencí přinejmenším do počátku šedesátých let 14. století nesou stopy značné terminologické neustálenosti a rozkolísanosti (počínaje samotnými zakladacími privilegii přes první „diplomy“ absolventů, statutární usnesení až po kolejní terminologii), poukazující na významný historický fakt, že pražská univerzita byla v českém i říšském prostředí právní, institucionální i vzdělávací novinkou. Morawův pokus o atribuci nejstaršího univerzitního pečeti pražským juristům tak zůstane jednou z hypotéz, které okolo této památky navršilo dosavadní historické bádání.

Michal Svatoš

² František Šmahel, *Záhada nejstarší pečeti pražské univerzity*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* 41, 2001, 1–2, s. 11–31. Šmahel považuje dochovaný typář za pečeti třífakultní univerzity, jehož otisk je poprvé doložen v letech 1378–1385, i když nevykládá, že mohl vzniknout v šedesátých letech 14. století. Pro pořádek poznamenejme, že domácí uměleckohistorické bádání hledá počátek univerzitního pečeti dříve, nejspíš na přelomu čtyřicátých a padesátých let 14. století.

³ Peter Moraw, *Das älteste Prager Universitätssiegel im neuen Licht*, in: *Vorträge und Abhandlungen aus geisteswissenschaftlichen Bereichen*, Schriften der Sudetendeutschen Akademie der Wissenschaften und Künste 20, München 1999, s. 131–151.

Monika Glettler – Alena Míšková (edd.), Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik, Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa, Bd. 17, Klartext V., Essen 2001, 682 str.

Recenzent, který se pročetl bezmála sedmi sty stránkami materiálem nabitého svazku o pražských profesorech v letech 1938 až 1948, je v poněkud nesnadné pozici. O knize, která vznikla na základě sympózia, konaného roku 1998 ve Freiburgu in Breisgau, lze říci nezměrně mnoho pozitivního, protože celá řada z 33 příspěvků, napsaných 18 českými a 13 německými autory patří k tomu nejlepšímu, co bylo v poslední době zpracováno o univerzitních dějinách (nejen českých zemí) oné doby. Stejně tak by ovšem bylo možno hovořit o koncepčně značně problematické a nesourodé snůšce ne zrovna pečlivě zredigovaných studií velmi rozdílné úrovně.¹ Monika Glettler charakterizuje ve své úvodní studii o možnostech a hranicích biografického výzkumu (s. 13) knihu následujícím způsobem: „*Co se týče nacionálně socialistického zatížení českých, židovských a německých vědců v Praze, není dosud takřka nic známo o jejich osobních vazbách. Předkládaný svazek byl koncipován jako pokus o alespoň náznak zaplnění této mezery. Výběr profesorů závisel do velké míry na příslibu autorů a není tedy obecně reprezentativní, zejména pak ohledně židovských profesorů.*“ Glettlerová nevysvětluje, jak lze převést na společného jmenovatele nacistické „*Belastung*“ českých profesorů nacisty zavřených českých vysokých škol, židovských učenců, internovaných v terezínském ghettu a většinou špičkově nacisticky angažovaných profesorů Německé univerzity. Již o stránku dále se ale dočteme, že „*hlavní otázka výzkumu platila možností, hranicím a pokusem vědecké práce během nacionálně socialistické diktatury. Jaké byly motivy pražských vědců, že přispěli k vytěsnění, pronásledování, vyhnání a vyvraždění?*“ Kolik z těch 27 osob, jimž jsou v knize věnovány biografické studie, lze ale zařadit do kategorie těch, kdo za nacismu mohli podléhat pokusem vědecké práce, pronásledovat či vraždit a kolik z nich patřilo do jiných kategorií? Lze opravdu způsobem, předvedeným v této publikaci, naházet všechny do jednoho koše? A o čem je vlastně tato zvláštní, v budoucnosti ovšem jistě hojně používaná kniha?

Především to zdaleka není jen kniha o mužích, kteří by byli v letech 1938–1948 činní jako profesori v Praze. Již třetí příspěvek sborníku například pojednává – a to výtečně – o profesorech brněnské univerzity sledovaných let.² Jiné příspěvky se zabývají učením, kteří na univerzitě ve sledované době dávno nepracovali a byli jen za okupace nacisty zavražděni, případně se autorka jedné studie cíleně dokázala sledovanému období takřka bez výjimky vyhnout.³ O vlastním tématu projektu mnoho neříká ani krátký

¹ Čtenáře například hned na první stránce předmluvy (s. 9) zarazí, že všichni čeští autoři jsou tu uváděni bez akademických titulů, zatímco všichni němečtí s tituly, a to i když se jejich jména vyskytují v téže větě. Řádně otitulovaný seznam autorů je přitom v knize uveden na s. 664 n. Některé citace v poznámkách jsou jen naznačeny a nedokončeny (např. s. 27, 29). Ne zcela jasná je též vydavatelčina poznámka na s. 9., vztahující se zřejmě k českým referátům, že totiž Peter Arlt „všechny texty přepracoval“.

² Jiří Pulec – Jiřina Kalendovská, Die Professoren der Masaryk-Universität Brünn 1938–1948, s. 45–68.

³ V – pro zahraniční čtenáře jistě užitečném – vpodstatě kompilačním příspěvku o Samuelu Steinherzovi (s. 71–104) uvádí Peter Arlt, že se Steinherz přestal aktivně podílet na životě německé filozofické fakulty již r. 1925 (s. 99). Alena Šimečková se v příspěvku o Josefu Janko (s. 249–266) dokázala projektem tematizované době prakticky dokonale vyhnout. Zřejmě nechtěla psát o tom, co jí ve vztahu k velikánu pražské germanistiky připadalo problematické. Není však poté jasné, proč byl její příspěvek do sborníku zařazen,

Zumrův příspěvek o Emilu Utitzovi (s. 237–248). Jiné studie jsou věnovány vědcům, kteří se – jako Vojtěch Jiráť, jenž v letech 1935–38 pouze zastupoval prof. Otokara Fischera – v důsledku kruté nepřítěné doby nikdy nestali skutečnými univerzitními profesory, dále ty, kteří se – jako Otto Wichterle – stali profesory až po konci sledované epochy nebo – jako Ivan Málek – na samém jejím konci, nikoliv však s určením pro Prahu.⁴ Do výše definovaného konceptu knihy nezapadá ani – rozsáhlá a sama o sobě nesporně zajímavá – Kostlánova prosopograficky zaměřená studie o pražských profesorech let 1945–1950 (1952).⁵

Obsáhlý svazek je rozdělen do čtyř částí. V první, úvodní, podává M. Glettler pokus o tematické a metodické vymezení projektu a zároveň o krátké shrnutí sborníkem shromážděného materiálu.⁶ Následuje objemná pramenná studie A. Míškové o postoji profesorů Německé univerzity v Praze v krizových měsících roku 1938.⁷ Oddíl uzavírá výše zmíněný pohled na brněnskou situaci.

Druhá – ústřední – část knihy je věnována sedmnácti profesorům filozofických fakult obou pražských univerzit (v jednom případě historikovi z německé právnické fakulty). Vedle uveřejnění německých verzí česky jinde tištěných studií (vynikající Vlnasův Josef Cibulka) nebo výtahů z česky uveřejněných větších prací (Dejmkův jistě velmi zajímavý Kamil Krofta, jdoucí ovšem zcela mimo problematiku recenzovaného sborníku), je tu především umístěna řada závažných biografických studií o profesorech německé filozofické fakulty.

S ohledem na stav pramenné základny vyšli co do počtu poměrně zkrátka historikové. (Škoda, že se někdo – například z vídeňských kolegů – neujal studie o Heinzu Zatschekovi, před válkou, za války i v poválečném Rakousku kariérou i názory snad „nejpříkladnějšímu“ z pražských univerzitních sudetoněmeckých historiků. Obdobně trpce lze postrádat stať o válečných letech Eduarda Wintera.) Čtenář je ovšem odškodněn kvalitou příspěvků: Frank Hadler s Vojtěchem Šustkem zpracovali závažnou vědeckou i politickou biografii Josefa Pfitznera (s. 105–135), Joachim Bahlcke přispěl důkladnou biografii nacionálně socialisticky velmi angažovaného právního historika Wilhelma Weizsäckera (s. 391–411).

Článek Sigrid Canz o historiku umění K. M. Swobodovi (s. 175–190), opírající se v nemalé míře o vzpomínky jeho pražských žáků, je jistě zajímavý, co do hodnocení

když jiné na konferenci přednesené referáty otištěny nebyly (srovnej Glettler, s. 9). K postojům Josefa Janka, Alberta Pražáka a Jana Mukařovského v letech 1938–1940 srovnej ve sborníku zajímavý příspěvek Petera Drewse, Die philologischen Wissenschaften während der Protektorszeit im Spiegel der tschechischen Zeitschriften, s. 379–389, zde s. 382 n.

⁴ Srovnej Josef Čermák, Vojtěch Jiráť (1902–1945) Germanist. Kronprinz der tschechischen Germanistik der Vorkriegszeit, s. 267–276, zde s. 275. Obě Jindřichem Schwippelem napsané studie o Wichterlem a Málkovi (s. 569–601) jsou jistě zajímavé, do rámce tématu však nepatří. Málek se stal titulárním profesorem až r. 1948, a to s určením vybudovat novou lékařskou fakultu v Hradci Králové (s. 597).

⁵ Antonín Kostlán, Die Prager Professoren 1945–1950. Versuch einer prosopographischen Analyse, s. 605–661.

⁶ Monika Glettler, Tschechische, jüdische und deutsche Professoren in Prag. Möglichkeiten und Grenzen biographischer Zugänge, s. 13–26.

⁷ Alena Míšková, Deutsche Professoren aus den böhmischen Ländern. Flüchtlinge in der Zeit vor und nach dem Münchner Verhandlungen, s. 27–43. Autorka tu vycházela ze svého rozsáhlého archivního výzkumu, provedeného pro – v tisku bohužel příliš dlouho zůstávající – habilitační práci: Alena Míšková, Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945 (Vedení univerzity a obměna profesorského sboru), Praha 2002. Patří se říci, že velká část příspěvků recenzovaného sborníku vznikla právě s oporou v pramenném materiálu, zprostředkovaném touto badatelkou.

Swobodových postojů a názorů z doby nacismu ovšem značně „starobylý“, a to zejména ve světle hodnocení názorové kontinuity Swobodova válečného i poválečného vědeckého díla (zastánce německé „*Kulturträgertheorie*“) z perspektivy dnešních rakouských historiků umění. Podobně „záhadný“ je postoj Torstena Fuchse k hudebnímu vědci a etnologovi Gustavu W. Beckingovi (s. 221–236). Fuchs věčně líčí kariéru i politické a odborné názory G. W. Beckinga (škoda, že si nepoložil otázku, jak se mohl z Erlangen do Prahy za řádného profesora čerstvě povoláný Becking stát ihned rektorem Německé univerzity), připouští, že to byl „*naděšený nacionální socialista*“ (s. 228), resp. že se „*ten chytrý muž roku 1945 ještě angažoval ve Volkssturmu*“ (s. 233), což Beckinga, důstojníka *Volkssturmu* na Hanspaulce, stálo v pražském květnovém povstání život. Přesto však Fuchs svého hrdinu nakonec prezentuje jako vědce, který stavěl odborné zájmy nad politický diktát a byl nacismu pouhým „*inteligentním souběžcem v zodpovědné pozici*“ (s. 236).

Jádro druhé části knihy tvoří ale hlavně příspěvky o německých slavistech a germanistech (poněkud zarážející je tu „opomenutí“ klíčové postavy Franze Spiny: právě na vztahu k němu se roku 1938 ukazovalo, kdo kam politicky i lidsky patří). Klaas-Hinrich Ehlers napsal důkladnou a vysoce kritickou, o autorovy soustavné výzkumy pražské německé slavistiky opřenou studii o Gerhardu Gesemannovi (s. 351–377). Ten byl v pozdních 30. a časných 40. letech klíčovou postavou oboru a zároveň příkladem čelného nacistického exponenta, který přes veškerou kariérní odhodlanost podlehl konkurenci v ostrých vnitřních politických bojích, jimiž žila pražská Německá univerzita okupačních let.⁸ To mu – po válce a zejména po předčasném úmrtí – umožnilo stát se příkladem „politicky čistého“ či dokonce „perzekuovaného“ učenice.⁹

Podobně důkladný je i příspěvek Daniela Krafta o – vědecky podstatně méně závažném, pedagogicky však velmi činnorodém bohemistovi – Eugeniu Ripplovi (s. 323–349). Dvě solidní pramenné práce o čelných osobnostech *Reinhard-Heydrich-Stiftung* napsal pro sborník Martin Zückert. Prvá z nich, která se obírá profesorem slavistiky a etnografie Edmundem Schneewisem (s. 191–204), podle mého názoru snad poněkud příliš podlehla „sněhobílé“ poválečné sebestylizaci tohoto profesora roztocké a zakrátko nato berlínské Humboldtovy univerzity, jemuž stačilo jen několik let, aby od legitimace NSDAP dospěl ke členství v SED. Schneewisův nacisticky jistě daleko rozhodnější soupeřník, etnograf Josef Hanika (s. 205–220), oproti tomu dokázal i v poválečném Mnichově udržet kontinuitu svých v Praze zformulovaných názorů a teorií.

Peter Becher zpracoval pro sborník zajímavou biografii významného pražského a od října 1938 mnichovského germanisty Herberta Cysarze (s. 277–297). Je to – v kontextu sledovaného tématu – studie o formách proměny univerzitního sudetoněmeckého nacionalismu v nacismus. A ovšem – jak Becher pečlivě dokumentuje v závěru článku

– také další příklad toho, jak horlivý člen NSDAP už v září 1945 neváhal sám sebe představit jako „antifašistu“. Podobně tomu ostatně bylo i v případě germanisty a zastupujícího vedoucího pražského *NS-Dozentenbundu* Ericha Trunze (s. 299–311), člena NSDAP od roku 1934. Studie Hans-Petera Kunische se velmi vyváženě věnuje Trunzově odborné, názorové, politické dráze i jeho ztroskotání v pražském mocenském boji. Trunz se přes svoji stranickou angažovanost zřejmě nikdy nestal řádným profesorem, pouze byl pověřen vedením semináře pro německou filologii. Proto také – dodejme k této biografii – mohl až do konce války zůstat funkcionářem *NS-Dozentenbundu*. Tak jako řada jiných nacistů, kteří kariérně neuspěli podle svých představ, stáhl se i on zhruba od roku 1944 (Stalingrad a následně spojenecká invaze v Normandii hrála v mentálním vývoji pražských profesorů jistě nemalou, ve sborníku však minimálně připomínanou roli) poněkud do pozadí. Když však Kunisch dochází k závěru, že se Trunz v té době již distancoval od ideologie nacismu (s. 308), podléhá jeho poválečné sebestylizaci celoživotního strážce Goethova odkazu, kterou přitom sám níže kriticky popisuje.

Třetí část knihy se obírá lékaři a přírodovědci. Čtyři – kritické, pramenné a především „domyšlené“ studie o významných pražských lékařích, napsané – do velké míry ve vzájemné spolupráci – Ludmilou Hlaváčkovou, Alenou Míškovou a Petrem Svobodným výborně naplňují záměr projektu: zkoumat aktivity významných profesorů v dramatických letech 1938–1948. Hlaváčková s Míškovou věnovaly pozornost vědecky i pedagogicky proslulému anatomovi Otto Grosserovi (s. 415–428) a jeho postupnému posunu z německo nacionálních postojů k válečnému opojení nacismem. Míšková spolu se Svobodným pak napsala portrét světoznámého gynekologa Hermanna Huberta Knause (s. 429–441), politickým přesvědčením Velkoněmce a od roku 1939 člena NSDAP, činy a postoji však jednoznačně „*jedné z nejsympatičtějších osobností Německé univerzity v době, kdy byla ve stínu hákového kříže*“. Autoři dokládají, že pro Knause opravdu stála lékařská etika nad politickým přesvědčením.

Studie L. Hlaváčkové o profesoru chirurgie Arnoldu Jiráskovi (s. 443–461), stejně jako příspěvek P. Svobodného o Josefu Charvátovi (s. 463–482) se opírají o unikátně zachované, podrobné deníky obou lékařů. V obou případech se autoři systematicky zabývají otázkou hranice mezi snahou obou osobností udržet lékařsky významná pracoviště (podstatná i pro odbornou perspektivu českého medicínského „dorostu“), pomáhat perzekuovaným kolegům a mezi nutnými projevy loyality vůči všemocnému režimu, resp. mezi (v Jiráskově případě) možnou skutečnou kolaborací. Obě biografie jsou po všech stránkách tím nejlepším, co v knize bylo napsáno o českých profesorech.

Studie o přírodovědcích zahajuje portrét teoretického fyzika Františka Závíšky (s. 483–511) z pera Emilie Těšínské. To, co by bylo pro čtenáře v kontextu knihy dominantně zajímavé, tj. jeho názory, postoje a aktivity v době okupace, shrnula autorka na pouhé jeden a půl strance: Závíškův institut po zavření českých vysokých škol pracoval pod hlavičkou Jednoty českých matematiků a fyziků, on sám s plným platem a se vši opatrností vůči okupantům působil jako předseda Jednoty, jako hlavní sekretář KČSN, člen ČAVU a Technické akademie (dříve Masarykova akademie práce). V roce 1943 Závíška vydal s podporou Českého badatelského fondu vysokoškolskou učebnici termodynamiky a roku 1944 byl omylem zatčen, vězněn v koncentračních táborech Mauthausen, Osterode a těsně po osvobození zemřel vysílením.

⁸ Srovnej: Andreas Wiedemann, *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag (1942 – 1945)*, Dresden 2000.

⁹ K Ehlersovým vědeckým zásluhám patří v tomto kontextu důkladné zhodnocení dvou faktograficky jistě záslužných, zároveň ale svojí apologetičností více než problematických monografií o dějinách pražské německé slavistiky: Hubert Rösel, *Die deutsche Slavistik und ihre Geschichte an der deutschen Universität Prag*, Münster 1995 a Wilhelm Zeil, *Slawistik an der deutschen Universität in Prag 1882–1945*, München 1995. K tomu K.–H. Ehlers, *Harmonie und Völkerverständigung? Kritische Anmerkungen zu zwei neuen Büchern über die Geschichte der Prager deutschen Slavistik*, „*brücken*“. *Germanistisches Jahrbuch Tschechien-Slowakei*, Neue Folge 6, 1998, s. 61–87.

Jan Janko postavil ve svém, snad až přespříliš stručném příspěvku proti sobě dva německé botaniky: německého nacionalistu Adolfa Paschera a příčinnivého nacistu, děkana německé přírodovědné fakulty a vůdce fakultního *NS-Dozentenbundu* Viktora Czurdu-Denka (s. 513–523). Pascher byl – přes intenzivní dlouholetou meziválečnou a z části i válečnou spolupráci s českými botaniky a hydrology – v roce 1938 a na počátku války plně okouzlený úspěchy nacismu, nicméně v každodenním životě zůstal zřejmě zcela korektní. Škoda, že se autor nepokusil objasnit, co Paschera pohnulo k rozhodnutí spáchat 7. 5. 1945 sebevraždu.

Podobně i Dieter Hoffmann pojednal – zejména na bázi písemné pozůstalosti – nejen o titulní postavě svého článku, o chemiku Josefu Böhmovi, ale i o jeho českém partnerovi Jaroslavu Heyrovském (s. 525–541). Československý občan Böhm, absolvent Německé univerzity, pracoval až do roku 1935 v Berlíně a poté Freiburgu in Breisgau, roku 1935 se však vrátil do Prahy a stal se – přes své, dle autora vyhraněně demokratické názory a opakovaně demonstrováné přátelství k českým kolegům – respektovaným koryfejem německé přírodovědecké fakulty. Po uzavření českých vysokých škol převzal Böhm pod svá křídla i Heyrovského univerzitní ústav fyzikální chemie, a to i s jeho českými pracovníky. Hoffmann uvádí, že nejsou známy konkrétní okolnosti, proč tento krok došel schválení vyšších míst. Vezmeme-li však v úvahu (právě na poli chemie do jisté míry uskutečněné) snahy nacistů o sloučení Německé univerzity s pražskou Německou technikou a ovšem i podstatnou změnu výzkumného profilu pražské německé chemie za války, nabízí se závěr, že s ohledem na roli polarografie při metalurgických a širě materiálových analýzách byl Heyrovský akceptován *sub specie* významu jeho výzkumu pro německé válečné úsilí.

Po překonání poválečných přezkumů loyality a po ztroskotání jeho pokusů o odchod na Západ našel pak Böhm útočiště pro změnu pod Heyrovského křídly – předčasná smrt mu však zabránila v dalším působení – tentokrát jako člen-korespondent ČSAV. Škoda, že Hoffmann zůstal v principu na povrchu této dvojbiografie. Málokdo jiný mohl přitom v Čechách posloužit jako tak exemplární příklad universální použitelnosti „nepolitických vědců“ technických oborů „za a ve prospěch“ všech rychle měnících se režimů 30. a 40. let.

Studie Václava Podaného (s. 543–568) se na bázi Heyrovského pozůstalosti zabývá osudy těchž dvou chemiků, ovšem s důrazem na komplikované poválečné prověrky a osobní i skupinové srážky při etablování nových struktur vědeckých pracovišť. (Jak i z některých jiných příspěvků vyplývá, lidé podávali v té době v dobré i zlé vůli pozitivní svědectví i žaloby způsobem, nad kterým lze s odstupem půlstoletí nejednou než jen žasnout.) Charakteristická pro onu dobu jsou v tomto kontextu Podaným citovaná slova brněnského fyzika B. Hostinského o paradoxní situaci v roce 1946, kdy profesor „Bydžovský, člen přírodovědecké fakulty, která Heyrovského jednohlasně zprostita viny, vystupuje nyní (v rámci čistné komise II. třídy ČAVU) v roli žalobce...“ (s. 553) Podaný podotýká, že tutéž komisi přitom vůbec nezajímalo, že Heyrovský byl členem Svazu pro spolupráci s Němci.

Krátká čtvrtá část knihy obsahuje výše zmíněnou Kostlánovu prosopografickou studii o pražských profesorech let 1945–1950, resp. přesněji 1952 (s. 605–661), a krátké vzpomínky prof. Zdenka Dittricha na ČVUT let 1945–1948 (s. 657–661). Následuje

seznam profesorů UK a Německé univerzity (proč je Johann Böhm uveden nejen pod německou, ale i pod Karlovou univerzitou, není vysvětleno a neodpovídá údajům obou výše zmiňovaných studií – srovnej s. 541, 564), soupis autorů příspěvků, místní a osobní rejstřík.

Rozsáhlá kniha přinesla množství zajímavého biografického materiálu, cenných odkazů na archivní fondy i dosud mnohdy málo využívanou dobovou publicistiku, nastolila (ne vždy ale formulovala) však i řadu otázek, které bude užitečné diskutovat, případně dále rozvíjet zejména v komparativním záběru. Je škoda, že se řada autorů nepokusila o alespoň dílčí kontextualizaci životních příběhů akademických učitelů, jejichž postavami se zabývali. (Jako by existenci IV. dílu *Dějin Univerzity Karlovy*, vydaných již v dubnu 1998, vzala na vědomí jen část z nich.) Jen v náznaku využila pak úvodní studie shromážděný materiál k odpovědi na otázky, které sama nastolila.

Jiří Pešek

Zprávy

Křišťan z Prachatic: Stavba a užití astrolábu,
vydali Alena Hadravová – Petr Hadrava,
Filosofia (Nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR),
Praha 2001, 518 s.

Spisy pražského mistra a profesora artistické a lékařské fakulty, významného husitského kněze a učenice, které se staly v posledních desetiletích vícekrát předmětem odborného zájmu české historiografie (M. Říhová, Z. Silagiová, P. Spunar, Z. Tichá, M. Nodl a další), patří k jedněm z nejlépe prozkoumaných odborných děl českého pozdního středověku. A přesto se podařilo posledním výzkumem rozšířit znalosti zcela novými poznatky o astronomické činnosti Křišťana z Prachatic a „objevit“ dosud jen tušenou dimenzi výuky a naukové činnosti pražské univerzity. Křišťan byl doposud znám především jako husitský kněz a autor lékařských spisů a herbářů, které byly vydávány ještě dlouho po jeho smrti. Nyní se můžeme seznámit i s jeho matematickým a astronomickým zkoumáním, uloženým do spisů *Stavba astrolábu (Composicio astrolabi)* a *Užití astrolábu (Usus astrolabi)*.

Anotovaná kniha sestává ze tří základních částí – první je věnována životu a dílu mistra Křišťana z Prachatic, druhá podává kritickou edici obou spisů o astrolábu a třetí, ryze astronomická, přináší především tabulky hvězd podle Křišťana a soudobých astronomických autorit. Součástí publikace je rovněž výklad o astrolábu, základním astronomickém přístroji, s jehož pomocí se měřila výška Slunce, Měsíce, hvězd a určoval se čas. Zvláště významným pomocníkem byl ve sférické astronomii, protože pomáhal určovat vzájemné postavení stálic, Slunce, Měsíce a planet. K textu je připojen rozsáhlý seznam pramenů a literatury, seznamy použitých rukopisů, inkunábulí a starých tisků, užitečný slovník pojmů a obrazová příloha.

Životopisná studie se podrobně zabývá osudy mistra Křišťana, jež byly spojeny s městem Prahou a pražskou univerzitou. Prachatický rodák prošel kariérou, která připomíná životní dráhu mnoha jeho druhů. Do hlavního města Českého království přišel po polovině osmdesátých let 14. století, aby se nechal imatrikulovat ke studiu na artistické fakultě. Na ní dosáhl roku 1388 bakalářské hodnosti, o dva roky později magisterského titulu a tím i profesorského úřadu, který pak vykonával až do své smrti roku 1439. Křišťan si vydobyl významné postavení také v univerzitní samosprávě – byl examínátorem, členem rektorské rady, děkanem artistické fakulty, vicekancléřem a mnohonásobným rektorem pražského učení v letech 1403 až 1437. Dochováno je i torzo Křišťanovy knihovny, v níž nalezneme geometrické, filozofické a teologické spisy, vesměs s vlastnoručními vlastnickými přípisky. Do českých dějin však vstoupil především díky letitému a věrnému přátelství s mistrem Janem Husem (Křišťan byl jedním z pražských univerzitanů, jimž

Hus adresoval své dopisy z kostnického vězení). V té době byl už farářem na staroměstské svatomichalské faře, kanovníkem kapituly Všech svatých na Pražském hradě a zjevně i kolegiátem mistrovské koleje Všech svatých. Za svou kněžskou dráhu vděčil rovněž univerzitě, protože první místo v duchovní správě získal díky univerzitnímu patronátu k oltářnictví v kostele sv. Štěpána Na Rybníčku na Novém Městě pražském.

Jako univerzitní profesor vykládal na artistické fakultě a na lékařské fakultě. Věnoval se botanice, matematice, astronomii a medicíně, což byly obory, které ve středověku měly úzkou souvislost, ačkoliv byly pěstovány na vícero fakultách. Hadravovi zasazují Křišťanovo dílo do kontextu evropského vývoje astronomie, zvláště se pak věnují domácí tradici, která formovala Křišťanův zájem o obor. Pozornost věnují i Křišťanovým vrstevníkům, astronomům Janu Šindelovi a Janu z Borotína, kteří se zabývali astronomií, v přednáškách na artistické fakultě pražské univerzity. Křišťanovi je možno nyní přisoudit bezpochyby autorství dvou astronomických spisů (*O stavbě astrolábu* a *O užití astrolábu*), několika astronomicko-matematických a astrologických kvestií, polemického dílka (listu) proti mistru Janu Pařížskému, dále pak kalendáře, astronomických tabulek, pranostik a předpovědí.

Nejvýznamnější jsou oba spisy o astrolábu, které byly sepsány se vsí pravděpodobností roku 1407 a za svůj vznik vděčí autorově profesorské činnosti na pražské artistické fakultě, jak by nasvědčovalo úvodní slovo ke druhému z nich. Editorům se nepodařilo prokázat bezprostřední vliv některého spisu z korpusu o astrolábu, vzniklého ve 13. století, na Křišťanovy traktáty. Zato se jim podařilo spolehlivě odhalit „druhý život“ Křišťanova astronomického díla, které se začalo šířit díky četným opisům, známým z rukopisů bývalých pražských studentů, jež se dochovaly ve významných evropských univerzitních centrech Krakově, Lipsku, Vídni, Paříži, Rostocku ad. Za své impozantní rozšíření vděčí ovšem přepracování a rozšíření obou děl vídeňským mistrem Janem z Gmundenu (vzniklé pravděpodobně roku 1434) a zjevně také faktu, že část práce byla začleněna do díla Mistra Pavla Židka *Liber viginti arcium*. Odtud už byl jen krůček k tiskům obou děl, jejichž první vydání vznikla v Perugii, Kolíně nad Rýnem, Benátkách a Padově v letech 1477/79 až 1549, v nichž ovšem žila většinou s mylnými autorskými atribucemi Roberta Anglika a Prodocima de Beldomandis. Editorům se podařilo určit na 80 rukopisných dochování a šest tištěných vydání Křišťanových spisů o astrolábu.

Druhou, větší část publikace tvoří edice obou spisů, ediční a textologické zásady zpracování díla a dodatky s edicemi dalších astronomických děl a tabulek (s. 73–436). K edici patří soupis rukopisů a tisků, zkoumání autorských zmínek a Křišťanových pramenů. Edice pojednání o stavbě astrolábu pracuje se sedmi rukopisy a dvěma tisky, traktát o užití astrolábu se třinácti rukopisy a čtyřmi inkunábulemi. Edice se vyznačuje pečlivým přepisem a vzorovým kritickým aparátem, zpřístupňujícím obě odborná díla ve všech vrstvách jejich středověkého a raně novověkého dochování. Zaslouhou obou autorů a vydavatelů máme možnost detailně nahlédnout do „dílky“ pražského středověkého učence a poznat úroveň pražské naukové literatury. Práce Aleny a Petra Hadravových nás dostává k novému stupni poznání nejen oborů pěstovaných na pražské univerzitě, jejich autorů a rozsahu jejich literárního díla, ale seznamuje nás zevrubně s dílem samotným a zasazuje ho do dobového kontextu. Šťastná rodinná spolupráce filoložky

a astronoma tak ukazuje zároveň budoucí cestu zkoumání dějin jednotlivých fakult a univerzitních disciplín, spočívající v těsné spolupráci historika, editora a vědního specialisty.

Michal Svatoš

Jacques Verger, Les universités au Moyen Age
Presses Universitaires de France (Collection „Quadrige“),
Paris 1998, 226 s.

Třicet let stará příručka profesora pařížské univerzity se dočkala nového vydání ve francouzském univerzitním nakladatelství. Žádný div! Nejen autor, ale i jeho dílo o středověkých univerzitních dějinách, především o sociální roli univerzit a univerzitanů, patří dnes už ke klasikům tohoto tématu. Vergerovy studie o zrodu a rozkvětu evropských univerzit a jejich učitelích a studentech se staly základními texty univerzitních dějin. Současné vydání nedoznalo prakticky žádných textových změn, rozšířena je však závěrečná bibliografie o nejnovější práci.

Verger svou knihu koncipoval jako chronologický přehled vývoje evropských univerzit, v němž se v šesti kapitolách věnoval tématům, která se dostala v šedesátých letech minulého století do popředí badatelského zájmu. Počátky univerzit hledá ve 12. století, kdy se velké juristické, lékařské, notářské, rétorické a teologické školy evropského Západu začínají přetvářet v autonomní školské korporace. Skutečný počátek univerzitního zřízení však nalézá až v následujícím století, především v Paříži, Boloni, Montpellier, posléze také v Oxfordu, Cambridgi, Salamance a v dalších centrech mediteránní oblasti, když základním typologickým dělítkem mu jsou univerzity vzniklé „spontánně“ a univerzity „založené“ (sám však upozorňuje na známý fakt, že i univerzity prvé vlny si nechávají dodatečně sankcionovat svůj vznik panovnickou nebo církevní mocí). Verger popisuje základní konflikt prvotního období, spor s církevními autoritami, především s mnišskými řády, který nakonec skončil integrací řeholních studií do univerzit. Komplikovaný vztah univerzit k církvi charakterizuje na osudu právnických škol, které musely uznat jak církevní, tak světské právo jako součást univerzitního kurzu. Vztah univerzit ke státu je vyznačen známými privilegii říšských a francouzských panovníků pro univerzitní korporace, jimiž na jednu stranu stát garantuje univerzitní autonomii a ochranu univerzitních příslušníků, na druhou stranu si ale osobuje zakladatelská práva ke středověkým univerzitám, což mělo své praktické důsledky: univerzitaní se stanou panovnických úředníky a veřejně uznávanými autoritami. Skutečným důsledkem onoho dlouhodobého procesu je ovšem ztráta původní podoby univerzitní autonomie a panovnické ingerence do univerzitního života. V této souvislosti se autor věnuje zevrubně dějinám pražské univerzity, která mu je přímo prototypem této proměny, jež vyvrcholila v Dekretu kutnohorském. Jeho následkem byla „teritorializace“ původního obecného učení v Praze a přeměna univerzity v zemskou instituci. Zvláštní kapitola je věnována vztahu univerzita – společnost, jenž autor ukazuje na poměru jednotlivých sociálních vrstev („bohatých a chudých“, šlechty a měšťanstva), z nichž pocházeli univerzitní učitelé a posluchači, k univerzitnímu studiu.

Michal Svatoš

**Středověký člověk a jeho svět, kolektiv autorů pod redakcí
Jacquese Le Goffa,
Vyšehrad, Praha 1999, 320 s.**

Sborník prací francouzských, italských, polských a ruských historiků o podobách a místu člověka ve středověkém světě nese výraznou pečeť osoby editora, francouzského historika Jacquese Le Goffa, který se musel nejdříve vypořádat se zcela zásadní otázkou, zdali vůbec existoval nějaký „středověký člověk“. Odpovědí je Le Goffova citace výroku dalšího z významných představitelů francouzské historické školy *Annales* L. Febvreho, jenž v dějinách nehledal abstraktního člověka, ale souhrn jednání konkrétních lidí. V tomto duchu se nesou i jednotlivá pojednání sborníku: Jacques Le Goff uvádí čtenáře do světa středověkých lidí a zdůrazňuje sociální podmíněnost jejich existence. Další autoři představují reprezentanty jednotlivých sociálních vrstev – Giovanni Miccoli píše o mniších, Franco Cardini o válečnících a rytířích, Giovanni Cherubini o rolníkovi a zemědělství, Jacques Rossiaud o měšťanovi a životě ve městě, Mariateresa Fumagalli Beonio Brocchieriová přibližuje svět středověkého intelektuála, Enrico Castelnovo umělce, Aron J. Gurevič středověkého kupce 11.–15. století, Christiane Klapisch-Zuberová svět ženy a rodiny, André Vauchez středověkého světce a Bronisław Geremek člověka na okraji středověké společnosti. Čtenář jistě ocení širší záběr sborníku, precizní redakční a překladatelskou práci a snahu o návrat k originálnímu znění textů (sborník vyšel původně v italském překladu). Nahlížíme-li však na středověkou společnost jejíma vlastníma očima, učením o třech stavech, zarazí nás absence výkladu o světě středověkých panovníků nebo samostatné kapitoly o kněžích či řemeslnících.

Pozornost čtenáře našeho časopisu upoutá především kapitola o středověkých intelektuálech (s. 157–181). Její autorka již (vědomou) výpůjčkou titulu své stati z terminologického slovníku J. Le Goffa představuje středověkého učenice jako novou sociální vrstvu rodící se městské společnosti. Středověký vzdělanec, jehož jedinou výsadou je gramotnost, je ve středověku úzce spojen se školou. Proto také je „školský“ (profesorový, univerzitní) svět, jenž zajišťoval učenci jak obživu, tak právní ochranu, hlavním předmětem autorčina zájmu. Upozorňuje zároveň na problematičnost postavení křesťanského vykladače a strážce dogmatu, jenž se musí opírat o pohanskou „vědu“. Proto ono nejednotné nazírání středověkého učenice v klerickém prostředí a proto také ona výsada svobodného výkladu „*more academico*“, který by v jiném prostředí přivedl autora na kacířskou hranici. Ačkoliv intelektuál láme dobové sociální přehradu a konvence, je jeho svět plný respektu k „autoritám“, především k biblickým textům, spisům církevních otců a autoritám naukové literatury. Svět intelektuála, jenž se vyděluje ze středověké sociální struktury již svým jazykem, je také místem, kde stavovské rozdíly ustupují pozvolna do pozadí. Středověký učenec se postupně vyděluje ze společenství kleriků a vstupuje do světa laiků – dvorských a městských úředníků, juristů, notářů a lékařů. Nakonec se uzavírá do svého vlastního a výlučného badatelského světa, kam dovoluje vstoupit jen nemnohým. Díky hojným citacím z dobové literatury má čtenář možnost nahlédnout do myšlenkového světa vzdělanců, který autorka představuje v nutné zkratce a se znalostí věci.

Michal Svatoš

**Hartmut Boockmann, Wissen und Widerstand. Geschichte
der deutschen Universitäten,
Siedler Verlag, Berlin 1999, 287 s.**

H. Boockmann, který se již dříve zabýval dějinami univerzity v Göttingen nebo ikonografií středověkých univerzit, se pokusil shrnout těsně před smrtí (roku 1998) výsledky svého zkoumání o německých univerzitách do knižní podoby. Vznikla tak další z velké řady publikací o „německých“ univerzitách, vycházející ze základní teze, kterou autor vyjádřil v podtitulu knihy. Boockmann přibližuje vývoj „německých“ univerzit jasným a širšímu publiku srozumitelným popisem základní faktografie a událostí. Autor rozdělil výklad do několika tematicky a chronologicky členěných úseků, věnovaných významným univerzitním centřům (Praze, Halle, Göttingen, Berlín), vývoji univerzit ve 14. a 15. století, v humanistickém a reformačním období, v 19. století, v době 1. světové války, výmarské republiky i za nacistické éry a zvláštní pozornost věnoval německým univerzitám před sjednocením země (v bývalé sovětské okupační zóně a pozdější NDR a v bývalé Spolkové republice Německo). Chronologický výklad je doplněn kapitolami tematicky zaměřenými na tradici vzdělání v klášterních a dómských školách před vznikem univerzit, počátkům dvou nejstarších modelových vzorů středověkých univerzit (Boloni a Paříži), studiu a studentům a profesorům okolo roku 1500, zvláštní pozornost rovněž věnoval Praze a úvodem připojil výklad pojmů univerzitních dějin. Knihu doprovází závěrečná pasáž vydavatele W. J. Siedlera, přinášející informace o autorovi, jeho vypravěčském umění a „*umění prezentovat minulé jako současné*“, která čtenáře upozorňuje i na skutečnost, že kniha je především v kapitolách o poválečném vývoji německých univerzit torzem, které nemohlo být pro předčasnou úmrť autora dokončeno.

Kapitola věnovaná vývoji pražské univerzity je podána na základě dvou textů Petera Morawa uvedených v bibliografické příloze (o juristické univerzitě z roku 1986 a studie o vývoji pražské univerzity v evropském kontextu z roku 1989). Boockmann zasazuje pražskou univerzitní fundaci do širších souvislostí dobové evropské politiky a vývoje univerzitního zřízení, líčí nelehké počátky univerzity, zmiňuje univerzitní supliky k papeži, věnuje se osudům prvních profesorů, popisuje počátky pražských kolejí a podrobněji se zabývá univerzitními národy a událostmi okolo Dekretu kutnohorského. Výklad o Husovi a husitství končí pak konstatováním, že po roce 1416 bylo pražské studium degradováno na školu, která postrádala univerzitní charakter. Zkrátka, Boockmannův výklad o Praze nese patrné klady a zápory textů, z nichž čerpal své informace, a nového nepřináší fakticky nic.

Michal Svatoš

**Valentin Urfus, 19. 4. 1713 – Pragmatická sankce, rodný list
podunajské monarchie, edice Dny, které tvořily české dějiny, sv. 2,
Havran s. r. o., Praha 2002, 152 s.**

Čtivá, vědecko-populární a zasvěcená kniha profesora právní historie V. Urfuse je věnována – jak již napovídá její titul – složité situaci, ve které se nacházela habsburská dynastie na začátku 18. století. Nešlo tehdy jen, jak se často uvádí, o obavy,

že rod domu rakouského zůstane bez mužských potomků, ale především o snahu zajistit základy pevného soustátí s naprosto jednoznačným nástupnickým právem Habsburků, a to včetně ženských potomků. Autor analyzuje kořeny vzniku pragmatické sankce, které nesporně měly svůj původ v osudu španělských Habsburků ve válce o španělské dědictví a samozřejmě v bezdětnosti Karla VI. a shrnuje otázku výstižně: „*Státy a země, které pod svým žezlem dynastie spojila, mají být považovány za nedílný celek – tak jim měla také v budoucnu dynastie a její dědicové vládnout... byl to... dlouhodobě sledovaný vůdčí princip habsburské rodové politiky, jenž tu byl vyjádřen. Neboť právě tím se pragmatická sankce stala, 'rodným listem' podunajské monarchie*“ (s. 44).

Předmětem dalšího rozboru prohlášení Karla VI. je otázka právní závaznosti „domácího zákona“ dynastie nejen v dědičných zemích Habsburků, ale také jeho uznání těmi panujícími rody, se kterými měli příbuzenské vztahy, rovněž ale také se všemi státy „Svaté říše římské“ a dalšími sousedy. Jak důležitá byla tato otázka, dokázal hned první rok vlády Marie Terezie, kdy došlo k vpádu Pruska do Slezska a k prohlášení Bedřicha II., že se jedná o jeho právoplatnou držbu, a k uplatnění nároků Saska a Bavorska na celé dědictví Habsburků.

Recenzovaná kniha podává i pro laika srozumitelný a jasný výklad o tehdy nastalé situaci a způsobu jejího řešení, zejména ve stavovských sněmech zemí dynastie a zvláště o důsledcích přijetí pragmatické sankce v zemích Českého království. Podává ale i výklad o původu pojmů „pragmatika“ a „sankce“, upozorňuje na politické otázky vzniklé v průběhu ústavního vývoje v 19. století, na názory české právní historie a uvádí cenný přehled použité literatury.

Pro historii pražské univerzity není bez zajímavosti, že při útoku na Prahu v roce 1741 se nacházeli mezi obránci rovněž studenti a že došlo v důsledku toho k obsazení Karolina francouzským vojskem. Při intabulaci pragmatické sankce do zemských desek pak asistoval profesor právnické fakulty V. J. Kriegelstein ze Sternfeldu, člen sboru menších úředníků (s. 57).

Jistě lze souhlasit se závěrem knihy: „*Pragmatická sankce... dokázala zajistit i celistvost českých zemí a ubránit tak pro novodobý český národ jeho přirozený územní základ... Před osudem, který si monarchie sama připravila, o kterém sama rozhodovala a kterému nebyla schopna čelit ve spravedlivé spolupráci se svými národy, habsburské Rakousko již zachránit nemohla.*“

Karel Litsch

Kronika

František Graus – člověk a historik

Seminář o životě a díle českého historika

Během posledních let bylo uspořádáno několik konferencí či seminářů o povaze, stavu a vývoji moderní české historiografie; na stejné téma byla také už publikována řada knih a studií. Nejnovější etapa dějin českého dějepiscectví (obecné historické myšlení v to počítaje) je také polem diskusí a sporů, jejichž účastníky nejsou jenom historikové, ale také publicisté. Zájem o „spoluprožívané historické myšlení“, abychom pro potřeby historiografie parafrázovali nejčastější vymezení soudobých dějin, nemůže překvapovat. Stejně jako historická skutečnost je i skutečnost historiografická vícevrstevnatá. Mluví hned několika jazyky – jazykem poznávacích nástrojů a tedy přínosem k poznání minulosti, jazykem sociálních a politických kontextů, jazykem individuální i generační paměti – abychom připomněli alespoň ty nezákladnější.

Do řady zmíněných setkání a do hlasů připomenutých diskusí přibyl 10. prosince 2002 další. Výzkumné centrum pro dějiny vědy (společné pracoviště Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a Univerzity Karlovy) toho dne uspořádalo setkání na téma František Graus – člověk a historik. Ve třech blocích na něm bylo předneseno dvanáct referátů, tedy nikoliv malý počet. Přesto zbyl čas i na diskuse. Zájem o osobnost Františka Grause i jeho historické dílo je pochopitelný. Vždyť v něm lze spatřovat nikoli snad typický, avšak v každém případě symptomatický příklad osudů českých historiků a českého dějepiscectví druhé poloviny 20. století. Rodem Žid, vyrůstající v německém a českém prostředí zároveň, hledající své místo v nacionálním a kulturním trojúhelníku, nejprve na nevelké ale zato vyostřené ploše brněnské společnosti a posléze Prahy. Děni „velkých dějin“ jej pak postavilo před tragiku holocaustu a v terezínském ghettu našel orientaci, která se zdála být východiskem a perspektivou zároveň. Příklon ke komunistickému ideálu nebyl jenom osobním rozhodnutím, byl i dobovou orientací sociálního rozměru. Nutně musel být ale záhy konfrontován s komunistickou realitou. Oblouk identifikace a vystřízlivění lze sledovat na Grausově díle padesátých až šedesátých let, v jeho tematických proměnách i v úsilí o promyšlení místa historie a historika ve společnosti. Účast na „obrodném procesu“ tzv. Pražského jara byla pak už jenom logickým završením bloudivého hledání alespoň torza ideálu tam, kde poznávání přivádělo ke skepsi a pak zase k neoprávněné naději. Ta se rozbila o pancéřovou nevyhnutelnost a osobním řešením se ukázala emigrace. Tam čekala Grause pozoruhodná kariéra „německého historika“, která ho vynesla až do čela renomovaného *Historische Zeitschrift*. Smrt v polovině rozhodujícího roku 1989 pak Grausovi zabránila, aby se mohl vrátit do přímého, živého kontextu českého dějepiscectví.

Organizátoři Grausovského semináře chtěli postihnout alespoň základní rysy Grausovy osobnosti a roviny jeho díla, i když se nepodařilo zajistit referenta, který by promluvil o Grausově bádání a činnosti ve švýcarsko-německém prostředí. Proto byly referáty rozděleny do tří bloků: Graus – člověk, Graus a institucionální vývoj české historiografie a Graus jako historik. Nikoli neorganicky bylo „grausovské téma“ doplněno prezentací pozoruhodné knihy žánru *ego-histoire* Františka Kavky *Ohlédnutí*, kterou po úvodním slově semináře Josefa Petráně uvedl Jan Havránek.

V prvním bloku zazněly tři osobní vzpomínky. V mimořádně zajímavém a cenném ohlédnutí zavzpomínala Irena Seidlerová na Grausovo dětství a pro jeho další vývoj rozhodující věznění v Terezíně. Především jako o svém příteli mluvil o Grausovi Pavel Oliva a spolupráci s ním zhodnotila Věra Olivová. První tři referáty vytvořily pevně sevřený blok zachycující v individuální paměti prakticky celou dobu Grausova života.

Zčásti zůstal tento přístup přítomen i ve druhém bloku jednání. František Kavka tu hovořil o místu a úloze historie na Vysoké škole politických a hospodářských věd a Jan Havránek o vztahu F. Grause a Filozofické fakulty UK. Oba referující se nemohli vyhnout ani osobním vzpomínkám a interpretacím podmíněným vlastní zkušeností. Ve svých vystoupeních dali – stejně jako tři předchozí referenti – nahlédnout do povahy a předpokladů historického myšlení generace historiků, která profilovala českou historiografii poloviny 20. století. Roman Ferstl, zastupující generaci historiků, která do historického bádání teprve vstupuje, mluvil o práci F. Grause v Historickém ústavu ČSAV.

Třetí blok byl nejobsažnější. Jeho šest příspěvků chtělo nahlédnout do historikovy dílny. Jiří Jílek se zabýval podílem F. Grause na přípravě a podobě první velké marxistické syntézy československých dějin, jejich přehledu, tedy tzv. *Makety*. Jaroslav Čechura se soustředil na problematiku studia venkovské chudiny v Grausově díle, Jan Klápště si všiml vztahu Grausova díla k archeologickému bádání. Bohumil Jiroušek analyzoval Grausův trvalý zřetel k obecným dějinám a jejich metodologii ve vztahu k českým dějinám. Na rozsáhlém půdorysu sledoval proměny Grausova pojetí pozdně-středověké krize Martin Nodl. A o Grausově konceptu historie jako kulturního fenoménu, o hledání a proměnách sociálních funkcí historického poznání hovořil Zdeněk Beneš.

Seminář byl pracovním setkáním – nebyl jenom připomenutím výrazné osobnosti českého dějepisce. Nebyl prost ani kritických výhrad ke Grausově činnosti a vědecké práci. Nebyl však ani rádoby radikálním „úctováním“ s čímsi, co patří minulosti. Zařadil se tak do řady několika podobných setkání, pro něž je příznačný kritický, avšak porozumivý přístup, která jsou dialogem generačně podmíněných přístupů a hodnocení a v nichž se projevuje také shora připomenutá vícevrstevnatost dějepisce jako socio-kulturního jevu. Na šest desítek posluchačů i diskutujících v posluchárně FF UK ve Šporkově paláci tak slyšelo snad vyvážený úsudek. Nejen oni, ale i další zájemci si budou moci připomenout příspěvky přednesené na semináři i prostřednictvím připravovaného sborníku, který shrne nejen referáty, ale bude obsahovat i některé dokumenty. Sborník *František Graus – člověk a historik* vydá Výzkumné centrum pro dějiny vědy ještě v tomto roce.

Zdeněk Beneš

Pracovní seminář Historik a databáze. Možnosti a meze využití databázových programů pro historický výzkum

Modul biografie a prosopografie pražského Výzkumného centra pro dějiny vědy uspořádal 3. října 2002 v Zelené posluchárně Karolina pracovní seminář o využití počítačových databázových programů v historickém výzkumu. Semináře se aktivně zúčastnilo více než šest desítek zájemců, kteří měli možnost seznámit se s dosavadním stavem využití databázových programů a praktickými zkušenostmi zpracovatelů, badatelských týmů a historických pracovišť. Úvod semináře byl věnován obecnější metodologické úvaze Jany Borovičkové *Historik a databáze* (zkušenosti dvou projektů), která na příkladu matriky pražské juristické univerzity 1372–1419 a biograficko-prosopografických údajů o vědecké obci českých zemí období 1882–2000 názorně ilustrovala možnosti, přednosti, ale také meze a úskalí počítačového zpracování historické látky. Eva Doležalová (*Liber ordinationum cleri*) a Jan Adámek (*Acta correctorum cleri*) ukázali možnosti zpracování středověkých úředních knih pražského arcibiskupství a Lenka Matušíková představila projekt *Databázové zpracování českých katastrů*. Odpolední část byla věnována vystoupením Zdeňka Uhlíře o informačních zdrojích Národní knihovny v oblasti historických fondů a Jiřího Kroupy, který seznámil s koncepcí projektu *Clavis monumentorum literarum*. V rámci semináře se tak představily výzkumy vzniklé na provenienčně českém materiálu, reprezentující celou škálu projektů od analýzy jednoho pramene (úřední knihy „ordinací“ kněžstva nebo korektorů kléru, matrika juristické univerzity) přes komplexní zpracování údajů tematizovaného celku pramenů (demografický výzkum na základě berní ruly, literární památky raného novověku) a projekty zahrnující značnou šíři excerpovaného materiálu (databáze vědců českých zemí) až po integrovanou soustavu databázových informací v rámci pražské Národní knihovny.

Přes rozdílnost metodologických přístupů a přes podstatné odlišnosti v charakteru prezentovaných projektů i v rozsahu využitých pramenů se zřetelně rýsují určité společné rysy databázových projektů. Předně se ukazuje, že základním předpokladem databázového zpracování historického materiálu je jasné vymezení účelu a cíle výzkumu, spojené s detailní analýzou zkoumaného pramene (pramenů). Může jim být edice, vymezený okruh personálních dat, demografický nebo sociostatistický výzkum atd., atp. Cílem však může být i samotná databáze, spočívající v evidenci vybraných údajů. Její základní přednost spočívá v možnosti podchytit neomezené množství údajů (kapacita databáze je totiž věcí zadání projektu), které jsou kdykoli připraveny k dalším analytickým a komparativním studiím.

Ideální databázový projekt je založen na jednom prameni (např. na univerzitní matrice) nebo na jednom typu pramenů delšího časového úseku (matriky narozených, sňatků, úmrtí apod.). Dosavadní zkušenosti však ukazují, že stejně vhodné se zdá být využití databází pro zkoumání přesně vymezených tematických celků údajů (soupisy tiskařů, svěcených kněží, soupisy poddaných vybrané oblasti, ale i soupisové akce například pečeti, listin apod., abychom uvedli alespoň několik konkrétních příkladů). Ze zahraničí a dnes už i z domácího prostředí víme, že do počítačových databází lze rovněž uložit veškeré informace o archivních či knihovních fondech dané instituce. Na každý pád si však musíme být vědomi faktu, že sama povaha „historické“ databáze

(strukturovaný zápis pramenných údajů) vede k tomu, že vlastně vytváříme jakýsi nový pramen, jenž bude zdrojem informací pro další zpracovatele. Oproti dosud obvyklé historické praxi (edice, faksimilová vydání, pramenné citace) nabízí databáze souhrn informací věcně tříděný podle předem zadaných kritérií a umožňuje evidenci, třídění a vyhodnocení údajů libovolného historického období. Skutečností ovšem je, že domácí i zahraniční projekty se doposud zaměřily především na zkoumání středověkého a raně novověkého materiálu, který poskytuje více či méně omezenou a uzavřenou sumu informací, dovolující zvládnout výzkum v poměrně krátké době jednotlivci nebo malému týmu zpracovatelů. Databáze však nabízí zpracování historických údajů z časových období, jejichž srovnání považovala historická metodologie za „nesrovnatelné“ (např. demografické údaje předstatistického období a éry pravidelné evidence obyvatelstva). Podmínkou ovšem je, aby byly zkoumány prameny „srovnatelné“ pramenné hodnoty, jako například již uváděné univerzitní či církevní matriky.

Nutným předpokladem každého kvalitního databázového projektu je pečlivá příprava výzkumu, spočívající v analýze pramene (okruhu pramenů), vymezení tematických celků výzkumu, příprava vyhodnocení dat a v neposlední řadě spolupráce s počítačovým odborníkem (programátorem). Zkušenosti zpracovatelů jasně ukazují, že doba, kdy historik byl schopen zvládnout vedle svého řemesla i programování databáze, je vzhledem ke stále složitější programové výbavě počítačů zjevně minulostí. Mezioborová spolupráce, ať už jde o „kolegiální výpomoc“ nebo o firemní zakázku, klade zcela nové nároky na tradiční uvažování historika, jenž se musí připravit na otázky, s nimiž se v žádném univerzitním prosemináři nesetkal. Není pochyb, že „historické“ databázové projekty mění zavedený charakter naší práce. Přinejmenším nás staví před nutnost mezioborové a týmové spolupráce a kladou značný důraz na interdisciplinární komunikativnost a koordinaci výzkumu. Vedou mnohdy k nutnosti týmové spolupráce, jež byla dosud vlastní spíše experimentálně orientovaným přírodovědným a medicínským oborům, jejichž výzkum je zvládnutelný jedině v týmu. Měli bychom se proto poučit o systematicke tohoto typu badatelské práce tam, kde již jsou k dispozici dlouholeté zkušenosti.

Naopak se zdá, že programové zázemí není tou nejdůležitější limitou databázového projektu. Při jeho výběru musí mít hlavní slovo programátor – záleží na jeho osobních zkušenostech s konkrétním programem a schopnostech samotného programu zvládnout databázový projekt. Základním omezením je množství vkládaných dat (údajů) a tomu odpovídající hardwarové a softwarové počítačové vybavení. I zde však můžeme pozorovat jasnou tendenci: postupně se přechází od specializovaných databázových programů pro historiky (typu CLEIO) k běžně dostupným a komerčně šířeným databázovým programům (za všechny uvedme kupř. ACCES), které jsou programátorem uzpůsobeny pro konkrétní výzkum. Jejich základní předností je kompatibilita s dalšími počítačovými programy (textovými editory, tabulkovými a grafickými programy), umožňující snadnou přípravu pro tisk celé databáze nebo vybraných částí.

Pokud je databáze zpřístupněna na internetu, znamená to zároveň, abychom se programově vzdali některých stávajících atributů odborné publikace. Autor, jenž výsledky své mnohdy dlouholeté badatelské práce nabídne prostřednictvím internetu k obecnému využití, se totiž musí do značné míry rozloučit s obvyklým pojetím autorských práv

a může se spoléhat pouze na korektnost a kolegiální přístup těch, kteří využívají tohoto média. Zatímni praxe je taková, že většina databází zůstává „interním“ materiálem, jejíž výsledky jsou uveřejňovány „klasickým“ způsobem, tj. formou tištěné monografie, dílčích studií nebo edice. Objevují se však již i projekty, které jsou od samého začátku přístupné nejširší badatelské veřejnosti (z domácích databází upozorněme alespoň na průkopnický počín, známý jako *Clavis monumentorum litterarium*).

Dosavadní databázové projekty historického materiálu jsou převážně generační záležitostí – ochota a důvěra ve zpracování historické matérie pomocí počítačových metod klesá zpravidla s přibývajícím věkem uživatelů. Oběma stranám, nekritickým obdivovatelům počítačových metod stejně jako těm, pro něž je počítač jen drahou a neužitečnou „hračkou“ v rukách historika, by mělo být však jasno v jednom: sebelepší databáze nevyváže historika z povinnosti perfektního zvládnutí historického řemesla – historické pramenné kritiky, heuristiky a úporného vkládání (zapisování) historických údajů, jež mají být podrobeny zkoumání. Za všechny referenty semináře to výstižně shrnuly J. Borovičková, E. Doležalová a L. Matušíková, když konstatovaly na závěr svých příspěvků, že množství „vložených“ hodin, práce a diskusí, které věnovaly přípravě a zpracování svých projektů, obohatilo nejen historické poznání, ale i je osobně.

Michal Svatoš

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2002

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XLII. Fasciculus 1–2

Redakční rada:

prof. PhDr. Josef Petráň, CSc., předseda,
doc. PhDr. Petr Svobodný, sekretář,
PhDr. Karel Beránek, prof. PhDr. Marie Bláhová, CSc.; doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc.,
prof. PhDr. Jan Havránek, CSc.†, Mgr. Miluše Havránková, doc. PhDr. Vilém Herold, CSc.,
prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., prof. PhDr. František Kavka, DrSc., doc. JUDr. Karel Litsch, CSc.,
prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., PhDr. Zdeněk Pousta, PhDr. Michal Svatoš, CSc.,
prof. PhDr. František Šmahel, DrSc., PhDr. Blanka Zilynská

Prorektor-editor: prof. MUDr. Pavel Klener, DrSc.

Uspořádali: doc. PhDr. Petr Svobodný, PhDr. Blanka Zilynská

Resumé do němčiny přeložili Dr. phil. Wolf B. Oerter, Mgr. Michal Šimůnek, Dr. h. c. Margret Lemberg

Obálku navrhl Jaroslav Příbramský

Graficky upravila Kateřina Řezáčová

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3, 116 36 Praha 1

Praha 2003

Vytiskla Tiskárna KOČKA, Masarykovo nám. 139, 274 01 Slaný

Vydání 1. Náklad 300 výtisků ISSN 0323–0562

Adresa redakce: Ústav dějin UK – Archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1
petr.svobodny@ruk.cuni.cz